STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 01249

YUDISHE GESHIKHTE

*Permanent preservation of this book was made possible
by Richard Topolski
in memory of
Zyga Bernstein Butler*

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

די יודישע געשיכטע.

נײַ בעארבײַט

נאך פראפעסאר **גרעץ**

און אנדערע קוועלן.

מיט א פאררעדע פון הלל צייטלין.

ערשטער באנד.

פון דער אורעלטער צײַט ביז'ן גלות בבל.

פערלאג ב. שימין, ווארשא.

פערקויף: געזעלש. „צענטראל", ווארשא.

ווארשא. תרע"ג.

דער ערשטער באַנד איז בעאַרבייט פון י. א. לייזעראָוויטש.

דער צווייטער . י. א. לייזעראָוויטש און ב. קאַרלינסקי.

„ דריטער . . . . ב. קאַרלינסקי.

„ פיערטער . . . . ב. קאַרלינסקי.

„ פינפטער . . . . ב. קאַרלינסקי.

„ זעקסטער . . . . א. ריקלים.

„ זיעבעטער . . . . א. ריקלים.

Тип. Б. Туршъ,
Варшава Новолипки № 6
1913 г.

אינהאלט:

הלל צייטלין: ווי דארף מען פערשטעהן די יודישע געשיכטע? — I—XIX

י. ל.: צו אונזערע לעזער — — — — XXI

די אורא̇לטע צייט.

ערשטעם קאפיטעל: פון מצרים קיין כנען — — 3

צווייטעם קאפיטעל: די צייט פון די שופטים — — 10

דריטעם קאפיטעל: שמאול הנביא — — — 16

פיערטעם קאפיטעל: דער מלך שאול — — — 20

פינפטעם קאפיטעל: דוד המלך — — — 26

זעקסטעם קאפיטעל: שלמה המלך — — — 36

זיעבעטעם קאפיטעל: די שפאלטונג — — — 47

אכטעם קאפיטעל: די מלוכה פון אפרים — — 54

נייגטעם קאפיטעל: די לעצטע מלכים פון אפרים און די מפלה פון שומרון — — 82

צעהנטעם קאפיטעל: די מלוכה אין יהודה — — 110

עלפטעם קאפיטעל: פון יואש ביז אחז — — 137

צוועלפטעם קאפיטעל: פון יחזקיהו ביז יאשיהו — — 163

דרייצעהנטעם קאפיטעל: די לעצטע מלכים פון יהודה און דער חורבן פון ירושלים — — 192

— I —

ווי דארף מען פערשטעהן די יודישע געשיכטע?

I.

דאָס יודישע פאָלק איז אין גלות; די יודישע תורה איז אויך אין גלות. איבערן יודישען פאָלק הערשט די פיזישע מאַכט פון די פעלקער; איבער דער יודישער תורה הערשט די גייסטיגע מאַכט פון די פעלקער. דאָס יודישע פאָלק איז שוין צום גלות געוואָהנט; אין אַ משך פון טויזענדער יאָהרען ווערט מען צו אַלץ געוואָהנט. די יודישע תורה איז אָבער נאָך צו דעם ניט געוואָהנט: איהר גלות האָט זיך ערשט אָנגעהויבען. איהר ווערטאָג איז פריש, איהר געשריי איז שטאַרק. ווער עס האָט אויערען, יענער הערט עס!

אַמאָל פלעגט מען יודישע ספרים ברענען. די תורה האָט אָבער פון דעם גאָר נישט געליטען. די פאַרמעטען פלעגען פערברענט ווערען, די אותיות פלעגען אָבער אין לופטען פליהען...

היינט ברענט מען קיין יודישע ספרים ניט. מען וויל אָבער די תורה זעלבסט אויסראָמען דורך כלומרשט קריטיק און כלומרשט וויסענשאַפט...

בעשאַפען האָבען אונזערע פיינד אַ בעזונדער צווייג פון וויסענשאַפט, וועלכען זיי רופען אָן „ביבעל-קריטיק". בעשאַפען האָבען עס אונזערע פיינד; און אונזערע בעסטע פריינד האָבען זיי צוגעהאָלפען. די ווער־

טער „קריטיק“ און „וויסענשאפט“ האבען אלעמען די אויגען פערבלענדעט. געקומען איז עס דערצו, אז פיעל פון די בעסטע יודישע געלעהרטע האבען אנגענומען אלע וויטסטע און קרומסטע השערות פון די ביבעל־קריטיקער פאר תורת משה...

און די תורה שטעהט אין א ווינקעלע און קלאגט: וועה, וועה צו אזא „ליכט“, וועלכע לייכט ניט, נאר עס פערברענט און פערוויכערט דאס היילינגסטע און דאס שענסטע אינ׳ם מענשענס לעבען.

וועה, וועה צו מיינע קינדער, וועלכע געהען אויך נאך דעם פאלשען ליכט פון זייערע בלוטיגע שונאים. זיי לויפען דורשטיג צו צום קוואל פון זייער „וויסענשאפט“ און זיי בעמערקען ניט, אז דער קוואל איז דורך קנאה און שנאה פערשמוציגט און פערגיפטעט...

„מיר האבען איין אמת׳ע תורה, — זאגט קראכמאל, — און זי האט אלזא קיין מורא ניט פאר קיין קריטיק, פון וואנען די קריטיק זאל ניט קומען“.

יא, מיר האבען איין אמת׳ע תורה און די האט קיין מורא ניט פאר קיין אמת׳ע קריטיק. ווען די קריטיק איז אבער אין גרונד פאלש און זי ווערט געשטיצט דורך פערשיעדענסטע אייראפעאישע געלעהרטע און מעכטע נאר אויס טיעפער, אפענער אדער בעהאלטענער, שנאה צום יודישען פאלק, — וואס קען דא העלפען דאס, וואס מיר האבען איין „אמת׳ע תורה“?

די ביבעל־קריטיק איז פון איהר געבורטס־טאג אן טענדענציעז. די שנאה צום יודישען פאלק האט זי אויף דער וועלט געבראכט, די שנאה צום יודישען פאלק האט זי גרוים געמאכט, די שנאה צום יודישען פאלק שפייזט זי ביז היינטיגען טאג.

פיעל געלעהרטע תמימים פערשטעהען עס אבער ניט און זיי בויגען דעם קאפ פאר דער ביבעל־קריטיק, ווי פאר איין עקזאקטע וויסענשאפט. ניט פערשטעהענדיג איהר אורשפרונג, איהר ענטוויקלונג און איהרע טענדענצען, מיינען זיי, אז די ביבעל־קריטיקער האבען פאר זיך נאר די ריינע וואהרהייט.

און קומען זיי צו דער יודישער געשיכטע, רעכנען זיי זיך אויף שריט און טריט מיט די ווילדסטע פאראדאקסען פון יעדען אנטיסעמיט ביבעל־קריטיקער און די יודישע געשיכטע ווערט, ניט בעמערקטערהייד, א גרויסער בעשולדיגונגס־אקט געגען דעם יודישען פאלק.

און קאמיש קומט עס אויס, ווען פאר אזא מלאכה נעהמען זיך עכט־יודישע נאציאנאליסטען און זאגאר נאציאנאליסטען־שאוויניסטען. ביז איז דאך עפעס מענשען פון צוואנציגסטען יאהרהונדערט, מ״ישע זאל מען

אָבלײקענען אַ װאָרט פון װעלהױזען און פון דעליטש? נו, מוז מען טריט בײ טריט געהן נאָך די לעצטע. קומט דאָך אָבער אױס, אַז דאָס יודישע פאָלק איז קלײן און געמײן, שלעכט און פערדאָרבען, אונפעהיג און טאַלאַנטלאָז. װאָס־זשע טהוען אונזערע היסטאָריקער „נאַציאָנאַליסטען״?— פערדעקען זײ אונזער שאַנד מיט מליצות און מיט פערשידענע פשט׳לעך.

װאָס קאָנען אָבער העלפען מליצות און פשט׳לעך דאָרטען, װאו די ביבעל־קריטיק, אין װעלכער זײ גלױבען באמונה שלמה, װײזט אױף, אַז דאָס יודישע פאָלק האָט קײנמאָל גאָר נישט געשאַפען, אַז אױב אין דער יודישער קולטור איז יאָ עטװאָס פאָזיטיװעס פאַרהאַן, איז עס נאָר פון לײטען גענומען און שלעכט גענומען און אַז דאָס יודענטהום איז ניט קײן אָרגאַניש־געװיקס, ניט קײן פאָלקס־שעפּפונג, נאָר עפּעס אַ שװינדעל פון אַ באַנדע „כהנים״ און נאַכהער „סופרים״ און „פרושים״?...

די יודישע היסטאָריקער־נאַציאָנאַליסטען פערהיטען זיך דערמיט, װאָס זײ ערקלערען אין די הקדמות צו זײערע ספרים, דאָס זײ געהען ניט בלינד נאָך װעלהױזען און אַנדערע. זײ טהוען טאַקי אַזױ. אין פיעל פרטים געהען זײ זיך פונאַנדער מיט די קריסטליכע ביבעל־קריטיקער. װאָס העלפט אָבער דאָס פונאַנדערגעהן זיך אין פרטים, װען מען שטימט איין אין עיקר, אין כלל, אין די הױפּט־יסודות?

אדרבה! עס שאַדט גאָר ניט צו געהן נאָך די עקסטע ביבעל־קריטיקער אין פיעל פערשידענסטע פרטים, דאָרטען װאו זײ שטיצען זיך אױף פאַקטען. אױסמײדען דאַרף מען אָבער גראָדע זײערע הױפּט־הנחות, װעלכע זענען באמת נאָר בױך־סברות, מאָדערנע קאָפּ־דרעהעניִשען און בלבולים אױף דעם אונגעליעבטען פאָלק.

אונזערע היסטאָריקער־נאַציאָנאַליסטען טהוען אָבער גראַדע פערקעהרט. די היפּאָטעזען און פאַראַדאָקסען פון די ביבעל־קריטיקער נעהמען זײ צו פאַר רײנע װאַהרהײטען און זײער חובת יודישקײט זענען זײ יוצא דערמיט, װאָס זײ װײזען אָן דעם טעות פון דעם אָדער יענעם קריטיקער אין דעם אָדער יענעם פרט.

און נאַכהער צוגיסט מען זיך ערשט אין לאַנגע מאמרים װעגען די אײגענאַרטיגקײט און גרױסקײט פונ׳ם יודישען פאָלק, װעגען „יודישען גײסט״, װעגען „יודישען מוסר״, װעגען דער „יודישער נשמה״, נישט פערשטעהענדיג און נישט פיהלענדיג, אַז נאָך דער תורה פון װעלהױזען און דעליטש און אפילו רענאַן (האָטש ער האָט ליעב אַמאָל װעגען יודען זיסינקע רעדעלעך רעדען) שטעהט דאָס יודישע פאָלק נידריגער פון אַלע אַנדערע פעלקער און האָט גאָר נישט, נישט קײן גײסט, ניט קײן מוסר, ניט קײן נשמה...

דען אויב דער מעמד הר סיני איז קיינמאל נישט געוועזען; אויב אט דער „מעמד הנבחר" איז נאר א שפעטערע דיכטונג פון איניגע כהנים (ווי עס זאגען פיעל ביבעל-קריטיקער); אויב די תורה איז געשריבען געווארען אין די שפעטסטע צייטען (ווי עס זאגען אלע ביבעל-קריטיקער); אויב די תורה איז אפילו ניט קיין פאלקס-דיכטונג און פאלקס-שעפפונג, נאר פאנטאזיע און חילקיר פון פערשידענסטע פאנאטיקער-פאליטיקער (ווי מען קען פערשטעהן פון רענאן, ווען זיינע מליצות זאלען אונז נישט נארען, און פון פיעל אנדערע); אויב די „נבואה" (אין אירה העכסטען און ריינסטען זין) איז א שארפער פראטעסט געגען די בעגרענצטקייט און ענגקייט פון די תורה-געזעצען, (ווי עס קומט ווידער אויס לויט רענאן און אנדערע); אויב די בעסטע נביאים זענען ביי יידען נאר אויסנאהמס-מענשען געוועזען און אויסער זיי, איז דאס גאנצע יידישע פאלק בעשטאנען פון לויטער זינדיגע און שווינדלער (ווי עס קומט ווידער אויס פון די זעלבע); אויב די נביאים גופא זענען אויך געוועזען גענוג בעגרענצט, דען אין אלגעמיין איז דער סעמיטישער גייסט זעהר בעגרענצט און פאנאטיש און ער קען קיינמאל ניט ארויס פון דעם צויבער-קרייז „ה' הוא האלהים" (ווי רענאן זאגט בפירוש); אויב אלע יידישע ימים-טובים און דער גאנצער יודישער קולטוס איז פון די כנענים גענומען (זעה טשעמבערלען און אנדערע); אויב די שענסטע ספורים פון מעשה-בראשית זענען פון די אכדים גענומען און שלעכט איבערגעגעבען געווארען (זעה דארט); אויב אלע משפטים און שבת זענען פון בבל גענומען (זעה דעליטש); אויב דער גאנצער תנ"ך איז דורכאויס פערגרייזט בעוואוסטזיניג אדער אונבעוואוסטזיניג; אויב די בני-ישראל האָבען זיך באמת קיינמאל ניט דערהויבען צום ריינעם מאנאטעאיזם, דען דער גאט פון די בני ישראל יהוה איז נאר איין ארטיגער גאט (לויט איינע) אדער א גאט פון פערשידענסטע סעמיטישע שבטים (לויט אנדערע), א גאט ווי אלע געטער, א גאט, וואס האט נאר מיט זיין שטאם צו טהון און ווען מען האט אנגעהויבען צו רעדען וועגען זיין „איינהייט", מיינט מען נאר זיין שליטה איבער אלע פעלקער, וואס עס סימבאליזירט אייגענטליך די שליטה פון די בני-ישראל אויף אלע אנדערע פעלקער (ווי פיעל היסטאריקער מיינען); אויב די יודישע תורה, וועלכע האט דעם יודישען פאלק אויף א פאלשען, קרומען וועג געפיהרט, איז נאך מעהר שעדליך געווארען, ווען זי גופא איז פערדרעהט און פערקרימט געווארען דורך אלערליי פרושים און רבנים; אויב דאס יודישע פאלק, א שטאם פון דער בעגרענצטער סעמיטישער ראסע, איז א פאלק אהן ליעבע צו קונסט, צו שענהייט, צו פלאסטישע פארמען, אהן נייגונג-

צו מעטאפיזיק און מיסטיציזם, א פאלק, וואס איז דורכאויס ערדיש, פראקטיש, וויים נאר אייגען-נוטץ און געלד, א פאלק, וואס איז נאך דערצו פערפיהרט דורך זיין תורה, וועלכע לערנט איהם, אז ער איז העכער פון אלע פעלקער און ער מעג טהון מיט זיי וואס ער וויל (ווי עס זאגען אלע אנטיסעמיטען און די היסטאריקער און קריטיקער גיבען זיי א תוקף); אויב דעם יודען איז ארגאניש פרעמד די גאנצע אייראפעאישע קולטור (ווי עס מיינען וואלטער, העררער, געטהע און אנדערע); אויב דאס בעסטע און דאס שענסטע, וואס דאס קריסטענטהום פערמאגט אין זיך, איז ניט פון יודענטהום גענומען, נאר אדרבה, געגען דעם יודענטהום האט עס זיך געבילדעט (ווי עס זאגען טאלסטאי און טשעמבערלען); אויב דאס יודישע פאלק האט אלזא אין זיין פאזיטיווער-היסטאריע גאר נישט געשאפען און גאר נישט געגעבען דער מענשהייט; אויב אט די און נאך אזעלכע הויפט-יסודות פון דער ביבעל-קריטיק און תלמוד-קריטיק זענען ריכטיג — וואס פאר א טעם האבען דאן אלע רייד וועגען א יודישען „גייסט", „מוסר" און „נשמה"?

איך וויים, אז אונזערע היסטאריקער-נאציאנאליסטען אנערקענען ניט פיעל פון אט די הויפט-יסודות, וואס די ביבעל- און תלמוד-קריטיק שטעלט ארויס. זיי זענען אבער דאן ניט קאנסעקווענט. זאגט מען אלף, מוז מען אויך בית זאגען. קוים אנערקענען זיי דעם עצם מעטאד פון די ביבעל-קריטיקער, מוזען זיי אנערקענען די אלע רעזולטאטען פון אט דעם מעטאד...

אין די לעצטע יאהרען איז ארויס א מערקווירדיגעס בוך פון טשעמבערלען איבער יודען (א טהייל פון זיין גרויסען בוך איבער'ן נייצעהנטען יאהרהונדערט). דאס בוך איז פול גיפט און גאל. ער איז פול געדאנקען-בליצען און יעדער געדאנק איז א גיפט-פייל אין יודישען לאנער געווארפען. ניט נאר די אנטיסעמיטען האבען עס אונטערגעהאפט ווי א טייערען אוצר, נאר זעהר פיעל ניט אנטיסעמיטען, געלעהרטע, ערנסטע, גוטע און פריינע מענשען. מיט דעם בוך מוז מען זיך רעכענען. מבטל זיין איהם אונטערן האנד איז להלוטין אונמעגליך. ער מאכט אויף יעדען פארטיילאזען מענשען זעהר א גוטען איינדרוק.

דארף איך דען נאך זאגען, אז אט דאס בוך האט אונז יודען זעהר פיעל שאדען געבראכט? — גענוג, אז איך וועל דערמאהנען, אז „אונזער" מענשיקאוו ביי זיין יעדען ארויסטריט געגען יודען נעהמט ער ארויס א טראפען גיפט פון טשעמבערלען'ס בוך, פערמישט עס מיט פיעל וואסער און געמיינהייט און דאס פערגיפטעט טאג-טעגליך די רוסישע געזעלשאפט.

און אונזער אונגליק ליעגט, ווי איך האב שוין געזאגט, אין דעם, וואס טשעמבערלען'ס בוך איז אינגאנצען כמעט ווי אביעקטיוו געשריבען, אינגאנצען „וויסענשאפטליך", דורכאויס לאגיש, ערנסט און עהרליך.

איך בין ניט דער איינציגער יוד, וואס טשעמבערלען'ס בוך מאכט אויף איהם אזא איינדריק. וועגען טשעמבערלען'ס עהרליכקייט און ערנסט דערמאהנט אויך זיין געגנער, דער יודיש-דייטשער געלעהרטער פראנץ אפענהיימער אין זיין בוך.

ווי זשע איז עס געקומען? ווי אזוי איז עס געשעהן? ווי אזוי האט עס טשעמבערלען געקענט געוויסענהאפט, פאלקאם עהרליך און ערנסט אזוי פערקרימען און פערדרעהען די יודישע געשיכטע, מאכען פון ווייס — שווארץ, פון דאס בעסטע און דאס שענסטע, וואט יודען פערמאגען און וואס יודען האבען דער וועלט געגעבען — אש און רויך? — ער האט איין קלייניגקייט געט..ן. ער האט אויפגעקליבען אלע פאראדאקסען, היפאטעזען און געוויסהייטען פון דער ביבעל-קריטיק, אלערליי מיינונגען פון רענאן, וועלהויזען, האמעל, שערער, דעליטש, און האט פון זיי די קאנזעקווענצען געצויגען. זיינע קאנזעקווענצען זענען דורכאויס לאגיש; אנערקענט מען דעם מעטאד פון די ביבעל-קריטיקער, בעטראכט מען די יודישע געשיכטע לויט זייער מיינונג, מוז מען לאגיש קומען צו דעם, וואס טשעמבערלען איז געקומען.

די מיינונגען, וועלכע ווערען ארויסגעזאגט אין טשעמבערלען'ס בוך, קענט איהר אנטרעפען אייגענטליך אויך אין די ווערק פון פיעל יודישע געלעהרטע. א טייל פון זיי קענט איהר אנטרעפען זאגאר ביי אזא פייערדיגען, גרויסען יודען, ווי פראפ' גרעץ און כמעט ביי די אלע נייסטע יודישע ביבעל-פארשער און היסטאריע-פארשער, ביי בערנפעלד, ד"ר ניימארק, קלויזנער וכדומה. גישט מעהר, וואס טשעמבערלען נעהמט אן אט די אלע „וואהרהייטען" מיט א רוהיגען געוויסען און פיהרט פון זיי רוהיג ארויס אלע אנטיסעמיטישע געדאנקען, און די יודישע היסטאריקער-דענקער ווערען דורך דעם געפייניגט, געקוועלט, פערצווייפעלט. זיי ווייסען ניט, וואס צו טהון דערמיט. עס איז זיי שלעכט אזוי און שלעכט אזוי, „אוי להם מיוצרם ואוי להם מיצרם". זיי האבען מורא צו זינדיגען געגען דער „וויסענשאפט" און זיי האבען מורא צו זינדיגען געגען דעם יודישען פאלק. דעריבער דרעהען זיי זיך שטענדיג אין ענגען קרייז פון ספקות, פשט'לעך, פראזען, און ליידען דערביי גרויסע יסורי-הנפש.

עס איז שוין אבער די צייט געקומען, ווען מיר, יודען, זאלען אפען פאר אלעמען ארויסזאגען: מיר אנערקענען ניט די גאנצע ביבעל-קריטיק! מיר אנערקענען ניט איהר מעטאד! מיר בעטראכטען אונזער געשיכטע

גאר פון אנאנדער שטאנד-פונקט, פון אונזער יודישען שטאנד-פונקט.

מיר אנערקענען ניט אייער ביבעל-קריטיק, מיר אנערקענען ניט אויך אייער תלמוד-קריטיק, וועלכע איז אויך לויט'ן שניט פון אייער ביבעל-קריטיק געשניטען...

דער ערשטער און דער בעסטער פון אייערע ביבעל-קריטיקער, איז אונזער ברוך שפינאזא (אין זיין „טעאלאגיש-פאליטישען טראקטאט"). זיין בוך איז אבער מיט שטארקע שנאה צום יודענטהום געשריבען. אונזערע רבנים האבען איהם רודף געווען און ער האט עס קיינמאל ניט געקאנט פערגעסען. אייך, קריסטען, הנאה'ט ער, אויף אונז זוכט ער אבער בלבולים.

מיר האבען אונזער ביבעל-קריטיק און תלמוד-קריטיק, וועלכע איז אויסגעארבייט דורך די גרעסטע מפרשים און דענקער אונזערע: ר' סעדיה גאון, רמב"ם, רשב"ם, אבן עזרא, רלב"ג, רמב"ן, ר' חסדא קרשקש, ר' יוסף אלבא און וועלכע איז פערטיעפט געווארען, פילאזאפיש און וויסענשאפטליך דורכגעלייטערט געווארען דורך מענדעלסאהן, קראכמאל, צונץ, בערנאאיס, הירש, שטיינהיים וכדומה און אויך דורך גייגער, יה"ש, גרעטץ, וויס וכדומה, אויף וויפיעל זיי זענען זיך געטריי, אויף וויפיעל זיי פאלגען זייער היסטארישען געפיהל און גיעבען זיך ניט אונטער דעם איינפלוס פון אייער טענדענציעזע (קריסטליכער ביבעל- און תלמוד-קריטיק.

ביז איצט האבען מיר אויף אונזער געשיכטע געקוקט מיט אייערע אויגען; עס איז שוין אבער צייט, אז מיר זאלען אונזער געשיכטע בעטראכטען לויט אונזערע בעגריפען...

איהר זאגט, אז אייער מעטאד איז ריין וויסענשאפטליך. מיר קענען אייך אבער אויפווייזען, אז אייער מעטאדע האט אייך אייער שנאה דיקטירט און ניט אייער וויסענשאפט!

II.

איך געפין דעם עצם מעטאד פון דער קריסטליכער ביבעל-קריטיק, און ממילא אויך די היסטאריע-אויספאסונג, וועלכע איז אויף איהר געבויט, פאר טענדענציעז און פאלש איבער פאלגענדע טעמים:

1) די קריסטליכע ביבעל- און תלמוד-קריטיק געהט ארויס פון דעם

שטאַנדפּונקט, אַז קײן אױסנאַהם אין היסטאָריע גיבּט עס ניט. דאָס יודישע פאָלק מוז אין גאָר נישט אָבגעטײלט זײן פון אַלע אַנדערע פעלקער. די ענטוויקלונג פון אַלע געשעהענישען מוז געהן בּהדרגה, אָהן פּלוצלינגע ערשײַנונגען, אָהן איבּעראַשונגען, אָהן אױסערגעווערנליכע געשעהענישען. די יודישע היסטאָריע, לויט ווי די יודישע מסורה גיעט זי איבּער, איז אָבּער פול מיט אַזעלכע פּלוצלינגע ערשײַנונגען און אױסערגעוועהנליכע מעשים. און היוצא מזה? היוצא מזה איז, אַז מיט דער יודישער מסורה דאַרף מען זיך גאַנץ ווייניג רעכענען. די צווייטעלהאַפטסטע קוועלע פון אַנדערע היסטאָרישע דאָקומענטען איז לאַיין ערך ריכטיגער פון דער יודישער מסורה, און בכלל קען מען זיך ערלױבען דיכטען די יודישע היסטאָריע, גאַנץ ווילקירליך אַלערלײ היפּאָטעזען אַרױסזאָגען.

דאָס איז אָבּער ניט אֱמת. די היסטאָריע ווייס יאָ פון אױסנאַהמען. אָט מוזען דאָך אַלע אַנערקענען, אַז דאָס איצטיגע לעבען פונ'ם יודישען פאָלק איז אַ ריינע אױסנאַהם אין דער היסטאָריע. וואו האָט עס דען עקזיסטירט אַ פאָלק אָהן אַ לאַנד אין אַ משך פון טױזענדער יאָהרען?

קען אָבּער דאָס יודישע פאָלק איצט עקזיסטירען אַלס אַ געוויסע אױסנאַהם, פאַרוואָס האָט זײן היסטאָריע פון אָנפאַנג אָן ניט געקענט בּילדען זיך אַנדערש, ווי די היסטאָריע פון אַנדערע פעלקער האָט זיך געבּילדעט?

און בכלל גיבּט עס אין היסטאָריע אױסנאַהמען. אָט איז דאָס גאַנצע גריכישע פאָלק בּאמת איין אױסנאַהם פון דער היסטאָריע געװען. אין דער צייט פון אַלוועלטליכען בּאַרבּאַריזם, האָט דאָס גריכישע פאָלק די גרעסטע און די העכסטע קונסט פאָרמען געשאַפען און די טיעפסטע פילאָזאָפישע סיסטעמען אַרױסגעגעבּען.

אױבּ די גריכען האָבּען געבּילדעט מיט טױזענדער יאָהרען פאַר קריסטוס די העכסטע קונסט, פאַרוואָס האָבּען יודען מיט טױזענדער יאָהרען פאַר קריסטוס ניט געקענט האָבּען די ריינסטע בּעגריפען װעגען גאָטהייט? פאַרוואָס מוז מען חקא זאָגען (ווי די בּיבּעל-קריטיק וויל), אַז דער מאָנאָטעאיזם האָט זיך בּיי יודען ערשט אין די שפּעטסטע צייטען ענטוויקעלט און אין איין אונקלאָרער פאָרם אָדער זאָגאַר לגמרי נישט?

2) אין ערשטען פאַל בּענוצט די קריסטליכע בּיבּעל-קריטיק פאַלש דעם געוויסען כלל פון יעדער וויסענשאַפט: „די נאַטור וויסט ניט פון קײן שפּרונג", נישט פערשטעהענדיג, אַז נאַטור איז עטוואָס אַנדערש און היסטאָריע איז עטוואָס אַנדערש, דען די היסטאָריע שאַפען מענשען

און דער גייסט פון מענשען געהט ניט אַלע מאָל בהדרגה.

דעם מענשענס גייסט האָט זיין נאָרמאַל, רוהיג לעבען, זיין נאָרמאַלע, רוהיגע ענטוויקלונג, ער האָט אָבער אויך זיין שטורם, זיין בליץ, זיין דונער, זיין חורבן און זיין שאַפונגס-מאָמענט...

און וועגען דער נאַטור זעלבסט דאַרף מען אויך ניט בוכשטעבליך פערשטעהן דעם אויבענגעראָמאָהנטען זאַץ. די נאַטור ווייסט נישט פון קיין שפרונג אין דעם זין, וואָס קיין זאַך קומט ניט ווי פון דער העלער הויט, אַלץ בילדעט זיך אינוועניג, אַלץ ענטוויקעלט זיך לויט געוויסע טיעפע סבות, ביסלעכווייז. דער אויסברוך קומט אָבער פיעל מאָל אַרויס מיט אַמאָל. מיט אַמאָל, אונערוואַרטעט, קומט ערד-ציטערניש, מיט אַמאָל קומען אַלע געאָלאָגישע איבערקעהרענישען. מיט אַמאָל קען אַלזאָ אויך קומען דער אויסברוך פונ'ם מענשענס גייסט. דער מענש קען אַמאָל אין איין מאָמענט ערקענען מעהר ווי אין צוואַנציג יאָהר. אַ פאָלק קען אויך אַלזאָ אין אַ אויסערגעוועהנליכען מאָמענט איבערלעבען מעהר ווי אין טויזענדער יאָהרען.

די ביבעל-קריטיק זינדיגט אָבער אויך מיט אַ צווייטען כלל פון דער אַלגעמיינער וויסענשאַפט. אין יעדער וויסענשאַפט ווערט בענוצט דאָס פערגלייכונגס-סיסטעם. בענוצען די ביבעל-קריטיקער אין זייער „וויסענשאַפט" אויך אָט דאָס סיסטעם. זיי בענוצען עס אָבער שלעכט. זיי געפינען, אַז ביי אַנדערע אַלטע פעלקער זענען געווען פיעל מצוות און מנהגים עהנליך צו די, וואָס ביי די בני-ישראל. שליסען זיי דערפון, אַז יודען האָבען זייערע מצוות פון אַנדערע גענומען. פון וואַנען איז עס אָבער געדרונגען? פאַרוואָס מוז דוקא יעדעס פאָלק הקא פון דעם צווייטען נעהמען? פאַרוואָס זאָלען פערשידענע פעלקער, לויט די אייביגע געזעצען פון דעם מענשענס גייסט, ניט קומען צו איינע און די זעלבע בעשלוסען גאַנץ זעלבסטשטענדיג?

בנוגע צו אַנדערע פעלקער און אַנדערע רעליגיאָנען האָבען איניגע גרויסע רעליגיאָנס-היסטאָריקער שוין לאַנג אַרויסגעזאָגט אַ מיינונג, אַז עהנליכע רעליגיעזע ערשיינונגען זענען גאָר ניט קיין בעווייז אויף נאָכאַהמונג, דען ביי יעדען פאָלק קענען זיי זיך בילדען איינענאַרטיג, פון דעם אייגענעם גייסט געשעפט, אינגאַנצען אונהאַבהענגיג פון דעם, וואָס ביי דעם צווייטען פאָלק האָט זיך דאָס עהנליכע געבילדעט (זעה מענדיס, די ערשטע פרקים פון זיין רעליגיאָנס-געשיכטע). פאַר וואָס-זשע איז אָבער, ווען מען זעהט, אַז געוויסע יודישע מצוות און מנהגים האָבען ביי אַנדערע אויך אַ געוויסען אָרט געהאַט, מוז מען דוקא זאָגען, אַז יודען האָבען עס ביי אָט די אַנדערע גענומען? פאַר-וואָס מוזען יו-

דען דוקא נאכאהמען? פאר־וואס האבען יודען ניט געקענט די זעלבע זאכען שאפען אריגינעל, אט אזוי ווי די אנדערע פעלקער האבען עס געשאפען?

3) פיעל זאכען נעהמען טאקי די פעלקער איינע ביי די צווייטע. עס קען געבען, אז יודען האבען גענומען אייניגע זאכען ביי אנדערע פעלקער. פאר־וואס־זשע האט אבער אויך ניט געקענט זיין פערקעהרט?

די ביבעל־קריטיקער געפינען, אז די ספורים פון מעשי־בראשית זענען אויך דא ביי די בבליים, ביי אנדערע. פון וואנען איז אבער די ראיה, אז יודען האבען עס פון די בבליים גענומען? טאמער פערקעהרט? עס קען זעהר געבען, אז די בבליים האבען עס פון יודען גענומען...

וויפיעל די ביבעל־קריטיקער זאלען ניט פלפל'ען, קענען זיי דאך בשום אופן ניט בעשטימען גענוי, ניט די צייט, ווען אט די ספורים האבען זיך געבילדעט ביי די בבליים און ניט די צייט, ווען זיי האבען זיך ביי יודען געבילדעט. דען אויב מיר זאלען אפילו זאגען, אז מיר ווייסען יא, ווען די יודישע ספורים פון מעשי־בראשית זענען געשריבען (דאס הייסט: ווען מען זאל אננעהמען די ווילקירליכע היפאטעזען פון רענאן און אנדערע פאר ווינסענשאפט), קען מען דאך אבער בשום אופן ניט וויסען, ווען אט די ספורים זענען דערצעהלט געווארען. פיעל ספורים ווערען פונ'ם פאלק דערצעהלט, ווערען איבערגעגעבען פון עלטערן צו קינדער, און ווערען געשריבען אין הונדערטער יאהרען ארום. דאס גלייכען קען אויך קיינער ניט וויסען, ווען די בבליים האבען אט די זעלבע ספורים דערצעהלט. וואסער מלאך האט אלזא דערצעהלט דעם ביבעל־קריטיקער, אז דוקא די יודען האבען פון די בבליים די ספורים גענומען, און ניט פערקעהרט?

דאס גלייכען איז גאנץ ווילקירליך די הנחה פון דעליטש, אז יודען האבען זייערע משפטים ביי די בבליים גענומען. אויב אז יא „גענומען" — פאר וואס ניט פערקעהרט?...

דאס גלייכען זענען אינגאנצען הילקירליך די אלע טויזענדער הקירות וועגען דער השפעה פון דער פערסישער רעליגיע אויף דער יודישער, האטש אויף די טהעמען האבען פיעל יודישע געלעהרטע געשריבען (בעזונדערס די „בעלי ההלוץ" און דר. ש. רובין). אמת, אז די יודישע דינים פון טומאה וטהרה זענען עהנליך אין פיעל פרטים צו די זעלבע דינים פונ'ם מזדאאיזם. דאס איז, ערשטענס, קיין בעווייז ניט (ווי מיר האבען פריהער דערמאהנט), ווייל ביי צוויי בעזונדערע פעלקער קענען זיין איינע און די זעלבע דינים גאנץ אונאבהענגיג איינס פון דאס אנדערע, און צווייטענס פערשטעה איך בשום אופן נישט, פאר־וואס האט דער

יודאַאיזם יאָ געקענט נעהמען פונ׳ם מוזאַאיזם און דער מוזאַאיזם פונ׳ם יודאַאיזם ניט? ווען יודען זענען אין בעריהרונג געקומען מיט די פערסיאַנער, האָבען די פערסיאַנער אַזוי גוט געקענט איבערנעהמען די יודישע דינים, ווי די יודען די פערסישע דינים...

און נאָך מעהר: דער שכל איז מחיב פערקעהרט. דאָס יודישע פאָלק איז שטענדיג געווען אָבגעזונדערט (בעזונדערס אין די שפּעטערע צייטען, ווען זיי זענען געקומען אין בעריהרונג מיט די פערסיאַנער). דאָס יודישע פאָלק האָט אויף זיך שטענדיג געקוקט, ווי אויף אַיין „עם הנבחר". ווי אַזוי־זשע האָט זיך דער „עם הנבחר" געקענט ערלויבען צו לערנען דינים פון „געטצענדינער"?

4) דער תנ״ך איז קודם כל אַ געטליך ווערק. צוטרעטען צום תנ״ך מוז מען אַלזאָ מיט׳ן טיעפסטען רעליגיעזען געפיהל. די ביבעל־קריטיקער טרעטען אָבער פיעל מאָל צו צום תנ״ך, ווי צו דער געמיינסטער באָבע־מעשה...

גלויבט מען אפילו ניט אין די געטליכקייט פונ׳ם תנ״ך, מוז מען דאָך אַלענפאַלס מודה זיין, אַז דער תנ״ך איז אַ גרויסע קונסט־ווערק. אורטיילען וועגען אַ גרויסע קונסט־ווערק דאַרפען נאָר קינסטלער, דיכטער, שעפפער, אויב ניט דיכטער בפועל, איז לכל־הפחות דיכטער בכח, איך מיין: מענשען, וועלכע האָבען פאָעטישע נייגונגען, זין פאַר שענהייט, פאַר גרויסקייט, פאַר עדעלקייט. פאַר ביבעל־קריטיק האָבען זיך אָבער גענומען (אויסער רענאַן, וועלכער איז יאָ פאָעט געווען, אָבער זעהר טענדענציעז) מענשען אָהן דעם קלענסטען זין פאַר אַ פאָעטיש ווערק, קאַלטע פראָזאַאיקער, טרוקענע פילאָלאָגען.

ווען מען טרעט צו צו אַנאַליזירען אַ פאָעטיש ווערק, מוז מען קודם כל בעגרייפען די אידעע פונ׳ם ווערק, דאָס גאַנצע בילד, אויב דאָס איז אַ פלאַסטיש ווערק, און האָבען אַיין אינערליכע פערהעלטניס און קרובה׳שאַפט מיט דעם ווערק — אויב דאָס ווערק איז ליריש, סוביעקטיוו, האַרציג. די יודישע נבואה, אויף וויפיעל זי איז פלאַסטיש, פאָדערט זי פונ׳ם פאָרשער קינסטלער־טאַלאַנט; אויף וויפיעל זי איז אָבער ליריש און אויסערגעוועהנליך איניג און האַרציג, פאָדערט זי פונ׳ם פאָרשער אויך אַ בעזונדער זין פאַר די „פערפלוכטע פראַגען", פאַר דעם גרעסטען סוד פון לעבען, פאַר׳ן וועלט־שמערץ, פאַר דאָס אייביגע ליידען פונ׳ם יודישען פאָלק און זיין בעזונדער אָרט אויף דער וועלט, זאַכען, פון וועלכע פיעל ביבעל־קריטיקער האָבען קיין אַהנונג נישט.

5) דער תנ״ך איז אַ טויזענד־יעהריגער ספר. עס קען אַלזאָ זיין אַז אין איינציגע ערטער זענען ניט גאָר ריכטיגע נוסחאות פאַרהאַן.

מען טאר עס אָבער ניט מגזם זיין, דען דאָס יודישע פאָלק האָט שטענדיג דעם תנ״ך געהיט, ווי דאָס אויג פון קאָפּ. די יודישע מסורה האָט שטענדיג אַלע אותיות פון תנ״ך געצעהלט. ביי אַזאַ צושטאַנד איז בשום אופן קיין אָרט ניטאָ אין תנ״ך פאַר פיעל גרייזען.

אין די אויגען פון די ביבעל-קריטיקער איז אָבער דער תנ״ך פול מיט גרייזען פון אָנפאַנג ביזן סוף. וואו זיי שטעהען און געהען, וואו זיי קעהרען זיך און ווענדען זיך, חלו׳מט זיך זיי גרייזען.

און זיי נעהמען זיך פאַר׳ן פערריכטען אָט די „גרייזען". נאָר וועה, וועה, וואָס זיי האָבען פון דעם היילינען, שענעם תנ״ך געמאַכט. אַלץ, וואָס ס׳איז פריהער געווען גאַנץ, פּאָעטיש, פול לעבען און גייסט, איז געוואָרען נאָך זייער הגהה פּראָזאַאיש טרוקען, צוריסען אויף שטיקלעך, אָהן פּאָעזיע, אָהן נשמה, אָהן לייב, אָהן לעבען. ווער עס וויל זיך איבערצייגען אין דעם, זאָל אויסקלויבען וואָס פאַר אַ קאַפּיטעל פון תנ״ך ער וויל. זאָל ער נאָכהער איבערשרייבען דאָס גאַנצע קאַפּיטעל, לויט ווי די ביבעל-קריטיקער פערריכטען, וועט ער גלייך דערפיהלען, אַז פון אַ לעבעדיגען אָרגאַניזם איז אַ סקעלעט געבליבען. בשעת מען לייענט יעדער תקון באַזונדער, בעמערקט מען עס ניט. בעמערקען קען מען עס אָבער, ווען מען נעהמט דאָס גאַנצע. פון דער העכסטער פּאָעזיע ווערט דורך די תקונים געמיינע, געשמאַקלאָזע, נאַרישע פּראָזאַ.

)) די ביבעל- און תלמוד-קריטיק מיינט שטענדיג צו פסל׳נען דאָס יודישע פאָלק און צו ערנידערען זיין גייסט, ווען זי דענקט, דאָס איהר איז געלונגען אויפצווייזען, דאָס יודען האָבען די אָדער יענע זאַך פון אַנדערע גענומען. באַזונדערס פרעהט עס די ביבעל-קריטיקער, ווען זיי נעהמען זיך פאַר די הויפּט-יסודות פון יודישקייט, אמונת האחדות, שבת, מילה וכדומה. לאָמיר זיי אַ ווייַלע נאָכגעבען. לאָמיר אַ ווייַלע אָננעהמען, אַז אָט די אַלע זאַכען זענען טאַקי ביי אונז פון אַנדערע גענומען. וואָס זשע פאָלגט דערפון? פאָלגט דען דערפון, אַז דאָס יודישע פאָלק האָט אין זיך קיין אָריגינאַליטעט ניט? — קיין איין האָר נישט!

דאָס יודישע פאָלק קען בלייבען אין גאַנצען אָריגינעל מיט זיין שבת, למשל, ווען ער זאָל עס אפילו האָבען פון אַנדערע גענומען. דאָס יודישע פאָלק האָט אויף דעם שבת ארויפגעלעגט דעם זיעגעל פון זיין גייסט. וואָס האָט ער געקענט נעהמען פון אַנדערע? — אַ טאָג אויף אָבצורוהען פון אַרבייט. דער יודישער שבת איז אָבער גאָר עטוואָס אַנדערש. דער יוד האָט אין דעם שבת אַריינגעטהון די אידעע פון גאָט און וועלט („וביום השביעי שבת וינפש"), זיין גרויסע היסטאָרישע פערגאַנגענהייט („זכר ליציאת מצרים"), שענסטע און העכסטע הומאַניטעט („למען ינוח

שורך, ותמורך ועבדך ואמתך"). אין זיין ווייטערע ענטוויקלונג ווערט דער שבת שוין גאר א בת-זוג פון גאט ברוך-הוא („אמר הקדוש ברוך-הוא: אני בן-זוגך") און די בעסטע מתנה, וואס גאט האט אין זיינע אוצרות („מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה"). אין נאך ווייטערע ענטוויקלונג ווערט שוין שבת — א מלכה, איין איינציגע כלה, א סימבאל פון מלכות און פון שכינה. אין דער גאנצער גלות-צייט — א גן-עדן טאג, א צופלוכטס-ארט, א וואונדער-טאג, א טאג ווען דער פערשאלטענער פרינץ, וואס איז א גאנצע וואך אין הונט פערוואנדעלט, ווערט ווידער בן-מלך.

און דאס, וואס איז אמת בנוגע צו שבת (ווי עס האט אזוי שען בעמערקט בעל-מחשבות), איז אמת אויך בנוגע צו פיעל, זעהר פיעל יודישע זאכען. ווען זיי זאלען זיין אפילו פון אנדערע גענומען, האט דער יודישער גייסט זיי פון ס'ניי בעשאפען, דער יוד האט אין זיי זיין נשמה אריינגעטהון און זיי זענען אייביג געווארען. דער יוד האט געוועהנליכע מנהגים גענומען און האט פון זיי אייביגע קונסט-ווערק געשאפען. אין קונסט-ווערק איז ניט דאס טעמא וויכטיג, נאר די פארם און דער גייסט. שעקספיר האט די טהעמען פון זיינע ווערק דורכאויס פון אנדערע גענומען. ער האט אבער אין זיי זיין גייסט איינגעטהון און זיין פארם, און זיי זענען דורך דעם אייביג געווארען...

7) די ביבעל-קריטיקער זענען זיך נוהג, דאס ווען די יודישע מסורה קומט ביי זיי אויס צווייפעלהאפט, טראכטען זיי אויס אייגענע השערות און גרינדען אויף דעם זייערע היסטארישע אנשויאונגען. לאמיר אננעהמען, אז די יודישע מסורה איז יא צווייפעלהאפט אין געוויסע שטעלען. די יודישע מסורה איז דאך אבער א פאלקס-מסורה. אויב געוויסע מסורות גיבען ניט איבער ריכטיג די פאקטען, ווי זיי זענען געטהון געווארען, גיבען זיי דאך אבער איבער דעם גייסט פון דעם פאלק, וואס דערצעהלט עס. אין דער היסטאריע זענען די טרוקענע אבגעריסענע פאקטען ניט אזוי וויכטיג, ווי זייער בעלויכטונג. דער פאקט אן און פאר זיך זאגט גארניט. לערנען הויבט ער אונז אן ערשט דאן, ווען מען פערשטעהט איהם. קוים שרייבען מיר די געשיכטע פון א פאלק; איז אונז די מיינונג פונ'ם פאלק וועגען דעם פאקט אזוי וויכטיג, ווי דער פאקט זעלבסט, וויל אט די מיינונג כאראקטעריזירט דאס פאלק און בעלויכט אונז זיין לעבען.

פערשטעהט זיך, אז ווען געוויסע היסטארישע דאקומענטען זענען געגען דער פאלקס-מסורה, מוז מען זיך מיט אט די דאקומענטען רעכענען. פון איין זייט — מסורה, פון דער צווייטער זייט — דאקומענטען.

דאָ מוז מען שוין פיעל נאָכדענקען. ווי אַזוי זשע קען מען אָבער קומען געגען אַ פאָלקס-מסורה מיט היפּאָטעזען? ווי קען איין איינצעל-נער פּרעמדער מענש (מעג ער זיין ווי גרויס ער זאָל ניט זיין) מעהר פערשטעהן געוויסע געשעהענישען אַלס אַ גאַנצעס פאָלק, וואָס האָט עס זעלבסט איבערגעלעבט?

III.

יעדע יודישע געשיכטע וועלכע וויל געטריי בלייבען דעם יודישען פאָלקס-גייסט, מוז אויך געטריי בלייבען, לויט מיין מיינונג, אויך דער יודישער פאָלקס-מסורה. בלייבענדיג טריי דעם גייסט פון דער יודישער מסורה מוזען מיר זיך פונאַנדערגעהן מיט די געשיכטען, וועלכע זענען באַזירט אויף אַלערליי היפּאָטעזען פון די ביבעל-און תלמוד-קריטיקער אין פאָלגענדע הויפּט-פּונקטען:

1) די ספּורים וועגען אברהם יצחק ויעקב זענען אין די אויגען פון פיעל היסטאָריקער נאָר הגדות. מיר זעהען אין דעם אָבער אויסער דיכטונג אויך היסטאָריע. מען קען האָבען אַ וואָסער מיינונג מען וויל וועגען דער פאָרם פון די ספּורים. פאַר אונז איז וויכטיג דער עיקר פון זיי, דער היסטאָרישער אינהאַלט פון זיי. מיר נעהמען אָן דעם פאַקט, דאָס בשעת די בני-ישראל האָבען אין מצרים איינגעוואַנדערט, האָבען זיי שוין געהאַט אַ גייסטיגע ירושה פון זייערע עלטערן, וועלכע האָבען אין מדבריות אומגעוואַנדערט, אין מעסאָפּאָטאַמיען געוואָהנט און אין פּאַלעסטינאַ אומגע-וואַנדערט און די גאָטהייט ערקענט.

2) אַמאָליגע ביבעל-קריטיקער פלעגען ליעב האָבען צו בעשטעטיגען, אַז אויב אין תורת משה איז יאָ עטוואָס גוטעס פאַרהאַן, איז עס נאָר פון עגיפּטען גענומען. משה איז אַ כהן מצרי געוועזען, וועלכען עס האָט זיך פערגלוסט צו געוועלטיגען איבער די בני ישראל (זעה שילער „די זענדונג מאָזעס" און פיעל אַנדערע). נאַכהער האָבען די ביבעל-קריטיקער אָנגעהויבען צו פערשווייגען די פאַקטען פון גלות-מצרים און יציאת מצרים רעכענענדיג זיי פאַר הגדות. אין די לעצטע צייטען איז שוין אונמעגליך געוואָרען צו פערשווייגען אָט די פאַקטען, ווייל די עגיפּטאָלאָגיע בעשטעטיגט זיי. וואָס זשע טהוט מען? — געהט מען פערבייט אָט די פאַקטען. מען בעטראַכט אָט דעם מצרים-פּעריאָד פאַר אַ פּוסטען בלאַט אין דער יודישער געשיכטע.

אָדער מען טהוט אַזוי: מען בעטראַכט דעם מצרים-פּעריאָד אַלס אַ טהייל פון'ם כנען-פּעריאָד. מען זאָגט אַזוי: די מלכים פון מצרים האָבען דאַן געהערשט איבער פּאַלעסטינאַ און סוריא. נאָכהער ווען פּאַלעסטינאַ און סוריא זענען פון זיי אָבגענומען געוואָרען האָבען זיי נאָך אַלץ געהערשט אין דרום יהודה, וועלכע האָט דאַן געהערט צו דער מדינה פון גושן.

און ניט אָהן כונה מיידט מען אַזוי אויס דעם מצרים-פּעריאָד. מען וויל אַזוי אַרום געוואָהנען דעם מאָדערנעם מענשען צום געדאַנק, אַז די בני-ישראל האָבען זיך נאָר אין כנען ענטוויקעלט און האָבען זיך ווע זענטליך מיט גאָר ניש ט אָבגעטיילט פון די אַרומיגע פעלקער.

מיר אָבער, וועלכע ווילען געטריי בלייבען דעם גייסט פון דער יודישער מסורה, מוזען מיר אַנערקענען, אַז ווי באַלד די בני ישראל האָבען אין מצרים געהאַט די גייסטיגע ירושה פון זייערע גאָט-זוכענדע עלטערן, אַז די בני ישראל האָבען אין מצרים פיער הונדערט יאָהר געלעבט (נאָכ'ן פּראָסטען פשט פון פסוק) און אַלענפאַלס זעהר אַ היבשע צייט, ווי באַלד אַז די בני ישראל זענען מיט דער עגיפּטישער קולטור אין בעריהרונג געקומען און די עגיפּטישע קולטור איז שוין דאַן היבש ענטוויקעלט געווען, ווי באַלד אַז די בני ישראל האָבען, פון דער צווייטער זייט, אין אַ בעזונדער לאַנד געלעבט (אין גושן) און זיי האָבען אַלזאָ געהאַט די מעגליכקייט זייער אינדיווידואַליטעט צו אָבהיטען און צו ענטוויקלען, — האָט זיך געמוזט בילדען אין עגיפּטען אַ געוויסע קולטור פון די בני-ישראל, געוויסע אייגענשאַפטען, זיטען, פאָרשטעלונגען, מנהגים א. אַ. וו.

3) אַמאָליגע ביבעל-קריטיק פלעגט דעם גאַנצען ספור פון מעמד הר סיני רעכענען פאַר אַ הגדה. היינטיגע ביבעל-קריטיקער זאָגען עס ניט. די שירה פון דבורה טראָגט אויף זיך לכל הדעות דעם שטעמפּעל פון טיעפער אַלטקייט און אין איהר ווערט געזאָגט: אַז די בערג האָבען געציטערט, ווען דער גאָט פון ישראל איז פון סיני ערשינען...

וואָס זשע טהוען אָבער די קריטיקער? — זאָגען זיי אַז מען וויים אייגענטליך ניט, וואָס דאָרטען, אין סיני, איז געשעהן און דעריבער איז ניטאָ להלוטין וואָס צו רעכענען זיך דערמיט. די עשרת-הדברות מאַכט מען פאַר אַ פּראָדוקט פון די שפּעטסטע צייטען. מען גיט נאָך דערצו, אַז פריהער זענען גאָר אַנדערע צעהן געבאָט געווען (וועלכע האָבען געטראָגען איין אָרטיגען, ענגען האַראַקטער) און ערשט אין די גאָר שפּעטערע צייטען זענען אויסגעאַרבייט געוואָרען די עשרת-הדברות אין דער פאָרם, וואָס זיי זענען פאַר אונז (ווערלהויזען נאָך געטהע).

דאָס פיהרט דערצו, אַז דאָס יודישע פאָלק האָט קיינמאָל קיין עטוואָס אויסערגעוועהנליכעס ניט איבערגעלעבט. איך האָב שוין אָבער פריהער

בעוויזען. אז ניט אַלע מאָל מוז די היסטאָריע געהן אין גראַדע ליניען און דוקא לויט איין געוויסען מאַסשטאַב, לויט דעם וועג, וואָס די געלעהרטע שרייבען איהר פאָר...

די ביבעל-קריטיקער וועלען מודה, אַז אין סיני איז עטוואָס פאָרגעקומען. פאַר וואָס זשע זאָלען מיר ניט אָננעהמען אויך די גאַנצע יודישע מסורה וועגען דעם מעמד הר סיני?

מען דאַרף ניט זיין קיין טעאָלאָג, אום צו אַנערקענען דעם מעמד הר סיני פאַר אַ פאַקט. מען דאַרף גאָר ניט זיין קיין טעאָלאָג, אום צו אַנערקענען, אַז אין געוויסע מאָמענטען קען אַ פאָלק אַריין אין העכסטען געטליכען עקסטאַז און עס קען דאַן בעגרייפען דאָס, וואָס איין אַנדערע פאָלק בעגרייפט ערשט נאָך טויזענדיאָהריגער גייסטיגער אַרבייט.

אַט לייקענט דאָך קיינער ניט אָב, למשל, דעם פאַקט, אַז ישעיה האָט מיט טויזענד יאָהר פאַר קריסטוס, בעגריפען די אידעע פונ'ם איביגען אַלוועלטליכען שלום — דאָס, וואָס די בעסטע עקזעמפלאַרען פון דער מענשהייט האָבען ערשט אין ניינצעהנטען יאָהר-הונדערט נאָך קריסטוס אָנגעהויבען פאָרצושטעלען זיך. זעהט מען דאָך, אַז עס גיבען אַזעלכע ערהאַבענע מאָמענטען, אַזעלכע געדאַנקען-בליצען וועלכע שפּרינגען איבער דריי פיער טויזענד יאָהר — פאַר וואָס זשע זאָל אַמאָל אַ גאַנץ פאָלק אויך ניט איבערלעבען אַזאַ ערהאַבענעם מאָמענט, און אומפאַסען אין יענעם מאָמענט די אייביגקייט?

4) פון דעם אַלעמען פאָלגט, אַז בשעת די בני ישראל האָבען כנען איינגענומען האָבען זיי שוין געהאַט זייער קולטור (וועלכע האָט זיך אין עגיפּטען געבילדעט), זייער היסטאָריע (ערינערונגען פון די עלטערן), גרויסע ערפאַהרונגען (אין לענדער און אין מדבר), גרויסע, אונגעוועהנליכע איבערלעבונגען (מעמד הר סיני א. ז. וו.). פערשטעהט זיך, אַז אַזאַ פאָלק האָט ניט געברויכט בײַ די כנענים לערנען ווי אַזוי די גאָטהייט צו דיענען...

מיר אַנערקענען אויך, אַז שענע עטליכע הונדערט יאָהר זענען די בני ישראל אין כנען עכטע געטצענדינער געווען; מיר בעטראַכטען אָבער ניט דעם צושטאַנד אַלס נאָרמאַלען צושטאַנד (ווי די ביבעל-קריטיקער און איינינע היסטאָריקער מיינען), נאָר אַלס אַ געוויסע רעאַקציע. דער המון פון די בני ישראל האָט מיט די כנענים געלעבט און האָט זייערע מנהגים געלערנט. ציהען האָט אויך דעם פאָלק געצויגען צו עבודת-אלילים. דאָס פאָלק איז נאָך יונג געווען, און עבודת-אלילים איז צוגעפאַסט צו דער יוגענד פון אַ פאָלק. טיעפער, אין תוך-תוך פון דער פאָלקס-נשמה, האָבען אָבער געלעבט די אַלטע, אַלטע מסורות און דער גרויסער, געטליכער מאָמענט פון מעמד הר סיני. פון אַט דער טיעפעניש זענען אַרויסגעגאַנגען

אַלערליי כהנים און אַלערליי נביאים, וועלכע האָבען דעם פאָלק געלערנט די דרכים פון יהוה. און אין געוויסע ליכטיגע מאָמענטען איז דאָס פאָלק נאָך זיי געגאַנגען.

5) ווי באַלד, אַז מיר אַנערקענען, דאָס די אידעע פון ריינע גאָטהייט, פון מענשען־ליעבע און מענשען־היילינקייט האָט פון אייביג אָן געלעבט אין די בני־ישראל, מוזען מיר זעהן אין דער תורה און אין דער נבואה ניט ווערק פון יחידים (ווי איינינע מיינען) אָדער זאָגאַר פאָלקס־פיינדליכע עלעמענטען (ווי אַנדערע מיינען), נאָר יצירות פון פאָלק. יעדער נביא איז דער שענסטער און בעסטער אויסדרוק פון דער פאָלקס־נשמה.

און אפילו בשעת דאָס גאַנצע פאָלק האָט געטצען געדיענט און דער נביא איז געגען זיי געשטאַנען, איז ער געווען פאָלק און ניט זיי, די פיעלע. דען ער, דער נביא, האָט געוואוסט דאָס, וואָס וועבט זיך אין דער טיעפעניש פונ'ם לעבען, און זיי, די פיעלע, זענען געווען נאָר דעם מאָמענט אונטערגע־וואָרפען.

6) די בני־ישראל, אַלס קינדער פון די, וואָס האָבען אין די אונענדליכע וויסטע מדבריות דעם סוד פון דער וועלט געזוכט, די בני־ישראל, וועלכע האָבען שוין אין דער צייט פון די נביאים אַ גרויסען עבר געהאַט, די בני־ישראל, וועלכע האָבען פיעל געטליכע מאָמענטען איבערגעלעבט און די נביאים זענען געווען בלוט פון זייער בלוט און פלייש פון זייער פלייש און אַ חלק פון זייער נשמה — האָבען בשום אופן ניט געקענט זיין מאָראַליש נידעריגער פון אַנדערע פעלקער.

און אויב די נביאים רופען אָן די בני ישראל „זרע מרעים", „בנים משחיתים" א. ז. וו., איז עס, וויל די נבואה (די נשמה פון די בני־ישראל גופא) האָט זעהר פיעל געפאָדערט. בשעת דער הימעל איז ריין, קלאָר, איז צו בעמערקען יעדעס וואָלקענדעל וואָס געהט פאַרביי. אויף אַ העל־ליך, זיידען בגד איז יעדער קלענסטער פלעק קענטיג...

די נבואה איז געקומען מיט הי מעלשע פאָדערונגען. פאַר'ן הימעל איז קיינער ניט ריין. צו די בני ישראל איז זי אָבער געקומען. פון די בני־ישראל האָט זי עס געקענט פאָדערן. מיט אַנדערע האָט זי כמעט קיין עסק ניט געהאַט...

די ביבעל־קריטיקער טהוען אַזוי: אַלע שטראָף־רייד און צאָרן־רייד זינדיג און פערברעכעריש. יענע שטעלען ווידער, וואָסרע דען פון דער אייביגקייט, היילינקייט און אויסערוועהלטקייט פון די בני־ישראל, רופען זיי „ אָן „שאָוויניזם". אַלץ ווי זיי פאַסט. און נאָך האָבען זיי ליעב צו רעדען וועגען זייער אָביעקטיוויטעט"...

7) פערשידענסטע ביבעל-קריטיקער האבען וועהר ליעב אפט אנצווייזען אויף דעם טיעפען אבגרונד וואס ליעגט צווישען תורה און נבואה. ביי זיי קומט אויס, אז די נבואה קעמפפט שטענדיג מיט די געזעצען פון דער תורה, מיט אלע מצוות מעשיות וכדומה. אין דעם איז פאראהאן א געוויסער קערנדעל פון אמת. פאלש איז אבער די בעלויכטונג פון די ביבעל-קריטיקער.

באמת זענען תורה און נבואה צוויי צווייגען פון איין און דעם זעלבען בוים, צוויי בעזונדערע ערשיינונגען פון איין און דער זעלבער פאלקס-נשמה. וויט, וויט געהן זיך פונאנדער די צווייגען, יעדער צווייג האט זיין לופט, זיין רוים, זיין וועג, די יניקה זייגען אבער ביידע פון איין ארט. די תורה און נבואה האבען בעזונדערע דרכים און אמאל זאגאר בעזונדערע צילען, געבוירען האט זיי אבער ביידען איין און דער זעלבער גאטס-דורשט. שטאמען שטאמען זיי ביידע נאך פון יענע אוראלטע צייטען, ווען די ערשטע סעמיטען-וואנדערער האבען אנגעהויבען בעוואונדערן די וועלט און זיי האבען די ערשטע פראגע געשטעלט, פון יענע צייטען, ווען דער ערשטער נביא האט אין וויסטען מדבר דאס אייביגע דאזיין ערגריפען („אהיה אשר אהיה") און פון יענע צייטען, ווען דאס גאנצע פאלק האט אין דעם זעלבען וויסטען מדבר די שטימע פון אייביגקייט דערהערט („אנכי ד' אלהיך"). פון דארט שטאמען אי די תורה, אי די נבואה. נישט מעהר, וואס די נבואה האט פאר זיך נאר די געטליכקייט, די אייביגקייט, דעם אבסאלוטען אמת, דעם רייניסטען, הימעלשען אמת, די אבסאלוטע גערעכטיגקייט, אבסאלוטע ליעבע, און די תורה, שטרעבענדיג צו די זעלבע צילען, נעהמט זיך נארמירען דאס טאג-טעגליכע לעבען פונ'ם מענשען: אזוי זאלסטו טהון, אזוי זאלסטו ניט טהון...

די נבואה האט צו טהון מיט'ן ריינעם גייסט. די תורה — מיט מעשים. ווען די נבואה דערזעהט מעשים אהן גייסט, בעפאלט זי זאגאר די מעשים זעלבסט. דאס הייסט ניט, אז די נבואה שטרעבט צו עטוואס אנדערש ווי די תורה, נאר די נבואה, לויט איהר טבע, קען ניט אזוי רעכענען זיך מיט אלערליי מענשליכע שוואכהייטען, געוואהנהייטען, פארשטעלונגען און נייגונגען, ווי די תורה.

די תורה לאזט זיך שטענדיג אראב צום מענשען, צו דער ערד („לא בשמים היא"), זי רעדט שטענדיג מיט דער מענשען-שפראך („דברה תורה כלשון בני אדם"), זי רעכענט זיך שטענדיג מיט'ן מענשענס דינדיגע, עלענדע און געמיינע נאטור („לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע"); די נבואה האט אבער שטענדיג איהר הימעל-שפראך, איהרע שטרענגסטע פאדערונגען, זי שילט און צארנט און וויל פון קיינע תרוצים

נישט ווייסען. זי שטורמט, זי דונערט, זי קומט מיט איהר פלאם-פייער.

8) אויב די געהיימסטע קרעפטען פון דער פאלקס-נשמה האבען געבוירען אי די תורה, אי די נבואה, אויב די אידעען פון גאטהייט, פון אייביגקייט און פון די שענסטע מענשליכקייט זענען מיט'ן יודישען פאלק ארגאניש צונויפגעוואקסען, אויב די יודישע נשמה איז א קוואל פון אייביגע שעפפונג, איז איהר לעבענס-קראפט ניט אבגעשוואכט געווארען אפילו ווען „די נבואה האט זיך שוין אבגעטהון". אן אויסערליכע זאך ווערט בטל; א אינערליכע, ארגאנישע זאך, ווערט קיינמאל ניט בטל. מיר מוזען אלזא בעטראכטען די ווייטערע שעפפונג פונ'ם פאלק (משנה, תלמוד וכו' וכו') ניט ווי פיעל קריסטליכע (און אייניגע יודישע) תלמוד-קריטיקער בעטראכטען זי אלס „תורת הפרושים", וועלכע איז לויט'ן גייסט פרעמד דער נבואה, נאר, אדרבה, אלס די ווייטסטע פארטזעצונג פונ'ם נבואה-געדאנק, וועלכער האט נאר אנאנדער פארם אנגענומען, אמת, ניט אלע מאל צוגעפאסט צו אינזער איצטיגען געשמאק...

9) דאס פאלק, וועלכעס תורה און נבואה זענען מיט איהם צוזאמענגעוואקסען, האט אויף אנדערע פעלקער געווירקט נאר מיט זיין בעסטען. דאס, וואס דאס יודענטהום האט דער וועלט געגעבען, איז ניט פון לופט גענומען און ניט עטוואס צופעליגעס. אליץ, וואס דאס יודישע פאלק גיעט דער וועלט, איז מארך פון זיינע ביינער, שטיקער חיות, פונקען פון זיין נשמה. אליץ האט געבוירען זיין סעמיטישע גאט-דורשט, זיין אונבעגרייפליכע בענקשאפט, זיין אייביגעס האפען אויף גאולה...

דאס, וואס עס פערמאגט אין זיין נשמה, האט עס דער וועלט געגעבען. די וועלט צאהלט איהם דערפאר מיט מעסערס, מיט שטיינער, מיט תליות. ער קען אבער ניט ניט געבען דאס, וואס ער מוז געבען!..

הלל צייטלין.

צו אונזערע לעזער.

דער נאמען פון דעם דאזיגען װערק באפרייט פון צו ערקלערען זיין װיכטיגקייט און נויטיגקייט. די יודישע געשיכטע, װעלכע קאן זיך פיילייכט רעכענען פאר דער אינטערעסאנטסטער צווישען די געשיכטעס פון אנדערע פעלקער, איז נאך כמעט ביז איצט נישט אנגעשריבען אין דער פארם און אין דער שפראך, װעלכע זאל זיין פערשטענדליך פאר די ברייטע פאלקס-שיכטען. מיר װייסען פון צוויי פערענדיגטע יודישע היסטאריעס אויף יודיש; איינע איז ארויסגעגעבען געװארען אין רוסלאנד; די צווייטע — אין אמעריקע. די רוסישע איז גענוג ברייט צונויפגעשטעלט; האט זי אבער, ליידער, נישט קיין ליטעראַרישע פארם און די היסטארישע פאקטען בעקומען נישט קיין װיסענשאפטליכע בעלייכטונג; די אמעריקאנישע היסטאריע איז געמאכט אזוי אמעריקאניש, אזוי קורץ, אז זי שטעלט פאר נאר א רעיסטער פון היסטארישע נעמען און כראנאלאגיע.

אין דער היסטארישער ארבייט, װאס מיר לעגען דא פאר דעם לעזער, האבען מיר זיך געמיהט אויסצומיידען, װי װייט מעגליך איז געװען, די אויבענדערמאנטע הסרונות. אונזער כונה איז געװען צו געבען אונזערע ברייטסטע פאלקס-מאסען די גאנצע יודישע געשיכטע אין א לייכטער און שענער פארם, ביי דער מאדערנסטער היסטארישער אויפפאסונג. די ענטװיקלונג פון די פאקטען איז שטרענג װיסענשאפטליך בעלויכטען, אזוי אז דער לעזער קאן דורך די פאקטען גאנץ לייכט ארויסזעהן די נשמה זייערע. אונזער כונה איז געװען צו װעקען ביי די לעזענדע פאלקס-שיכטען זייער היסטארישען בעװאוסטזיין, העלפען זיי זיך צו שאפען א געװיסען בליק איבער דער פערגאנגענהייט פון אונזער פאלק, װעלכע זאל זיי אויך קאנען דינען אלס אויסגאנגס-פונקט אין זייערע בעצי-

הונגען צו דער געגענוואַרט און צוקונפט. אויף וויפיעל אונזער גוטער ווילען האָט זיך אונז איינגעגעבען — זאָל דער לעזער עס בעשליעסען.

מיר מוזען דאָ נאָך אָנמערקען, אַז „די יודישע געשיכטע" איז בעארבייט הויפּטזעכליך לויט „די יודישע געשיכטע" פון בעריהמטען פּראָפעסאָר גרעטץ; אין אויסנאַהמע צופאַלען איז אָבער אויסגעקומען אָנשטאָט גרעטצ'ן זיך צו האַלטען ביי אַנדערע קוועלען, נייערע און וויסענשאַפטליך מעהר בעגרינדעטע. ווייטער, דעם ביבעל-פּעריאָד (פון אברהם אבינו ביז׳ן חורבן בית ראשון) האָבען מיר געפונען פאַר מעגליך צו פערקירצען בנוגע צו די פאַקטען, ווייל זיי זענען מעהר אָדער ווייניגער בעקאַנט דעם לעזער דורך אונזער תנ״ך. לויט אונזער מיינונג איז מעהר ציעל-מעסיג געוועזען צו געבען אַן׳אויספיהרליכען איבערבליק איבער דעם דאָזיגען פּעריאָד און, בעשרייבענדיג די וויכטיגסטע מאָמענטען, אָנווייזען אויף זייער אינערליכען צוזאַמענהאַנג און זייער ווירקונג אויף דעם גורל פון דער ווייטערדיגער יודישער היסטאָריע.

די געשיכטע פון דעם ביבלישען פּעריאָד שטעלט פאַר אַ פאָלשטענדיג אָריגינעלע אַרבייט. מיר מוזען צוגעבען, אַז דער שרייבער האָט דאָ ווי ווייט מעגליך ווייניגער זיך גערעכענט מיט דער עקסעגעזע (ביבעל-קריטיק), וואָס האָט נאָר אַלענפאַלס צו טהון מיט געוויסע איינצעלנע פאַקטען, און זיין אַרבייט האָט ער איבערהויפּט בעגרינדעט אויף דער פאָלקס-מסורה (פון תנ״ך ביז דער אַגדה), האַלטענדיג זיך ביי דער מיינונג, אַז נאָר אין דער מסורה געפינען מיר דעם אויסדרוק פון דעם ריינעם היסטאָרישען גייסט פון אונזער אוראַלטער געשיכטע.

י. ל.

ערשטער פעריאָד
די אוראַלטע צייט.

ערשטעס קאַפיטעל.

פון מצרים קיין כנען.

מיט אַ יאָהר פיער טויזענד צוריק — דערצעהלט אונזער מסורה — אין דער צייט פון אַ גרויסען הונגער אין אזיען, זענען אונזערע אור־עלטערן, אַ משפחה סעמיטען פון אַ מאַן זיבעציג, מיט אונזער אור־עלטער זיידען יעקב אין דער שפיץ, אָנגעקומען פון לאַנד כנען קיין מצרים (עגיפטען) און האָבען זיך בעזעצט אין אַ בעזונדער געגענד, אין גושן, וואו זיי האָבען זיך בעשעפטיגט מיט פיטערן שאָף און רינדער. די דאָזיגע משפחה, אָנקומענדיג קיין מצרים, אין אַ פרעמד לאַנד מיט אַני־איינגענאַרטיגער קולטור, מיט איינגענאַרטיגע מנהגים און לעבענסאַרטען, האָט זי מיט זיך מיטגעבראַכט איהרע אייגענע היימישע טראַדיציעס, אַ גאַנץ בעזונדער קולט, גאַנץ פערשידענע בעגריפען וועגען גאָט און געטליכעס, וועגען מענש און מענשליכעס, וועגען גוט און שלעכט, בעגריפען, וועלכע די דאָזיגע משפחה האָט בעקומען בירושה, לויט דער מסורה, פון איהר עלטער־זיידען אַברהם. ביי די דאָזיגע אייגענע טראַדיציעס האָט זיך די סעמיטישע משפחה פעסטגעהאַלטען זאָגאַר זענענדיג אין אַ פרעמד לאַנד, ביי גאַנץ פרעמדע אומשטענדען. די הערשער פון עגיפטען האָבען איהר אין דער הינזיכט קיינע שטערונגען נישט געשטעלט.

פערקעהרט, זיי האבען זי דארט גאנץ פריינדליך אויפגענומען, געגעבען איהר אלע מעגליכע צו יענער צייט מאטעריעלע און מאראלישע פרייהייטען. אין יענער צייט איז די הערשאפט איבער עגיפטען געווען אין די הענד פון די היקסען. דאס איז געווען א שבט פון פאסטוכער (לויט איינינע היסטאריקער — סעמיטען, בלוט-קרובים צו די אלטע העברעער), וועלכע זענען געקומען פון דער פרעמד, בעקעמפפט דאס לאנד, ארויסגעטריבען פון דארטען די פאראאנען (פרעה'ס) און פערכאפט די ממשלה. פערשטעהט זיך, אז אט די פון דער פרעמד אנגעקומענע הערשער האבען נישט בעזונדערס טייער געהאלטען די מנהגים פון דעם לאנד, די עגיפטישע פאלקס-רעליגיע און ד. ג.; דארום האט זיי גאנץ וועניג געארט, ווען צוזאמען מיט'ן גאט אזירים און דער געטין איזידא, די געטער פון מצרים, האט זיך אין לאנד ביי א געוויסער גרופע מענשען ענטוויקעלט א אמונה אין דעם איינציגען גאט יהוה, דער העברעער-גאט, ווען צוזאמען מיט דער ריין עגיפטישער קולטור, האט זיך ענטוויקעלט אויך א פרעמדע, א ריין העברעער-קולטור און ווען צוזאמען מיט דער עגיפטישער שפראך האט זיך ענטוויקעלט אויך א העבראישע שפראך.

די קליינע העבראישע משפחה האט זיך אין עגיפטען אונגעשטערטערהייד פונאנדערגעוואקסען. פון יעקב'ס צוועלף זיהן (ראובן, שמעון, לוי, יהודה, ישכר, זבולון, דן, נפתלי, גד, אשר, יוסף און בנימין) האבען זיך ענדליך אויסגעבילדעט צוועלף גרויסע שבטים, וואס יעדער פון זיי האט געפיהרט א בעזונדערן, זעלבסט-שטענדיגען לעבען, און דאך זענען זיי אלע געווען פעסט צונויפגעבונדען דורך אלגעמיינע פאמיליען-טראדיציעס, דורך אן אלגעמיינע רעליגיע און שפראך.

אט אזוי ענטשטעהט ענדליך אין א פרעמד לאנד, צווישען פרעמדע לעבענס-בעדינגונגען, דאס גרויסע העברעער-פאלק!

אין א געוויסער צייט ארום האט די אוראלטע פאראאנען-דינאסטיע, וועלכע האט געהערשט אין די שטעדט נא און מוף פונ'ם אויבערשטען עגיפטען, פון דאס-ניי בעזיעגט די היקסען, ארויסגעטריבען זיי פון לאנד, פונ'ם אונטערשטען עגיפטען, און אומגעקעהרט זיך צו דער פריהערדיגער הערשאפט. דאן טרעט אריין די ריינע עגיפטישע קולטור אין אידרע אמאליגע רעכטע און שטויסט זיך אן א נייע, פרעמדע קולטור מיט א נייע פרעמדע וועלט-אויפפאסונג, אן א נייע ארגאניזירטע קראפט, אן א ניי פאלק, וואס איז שוין טיעף איינגעווארצעלט אין רעכטען מיטען לאנד. די פאראאנען, וועלכע האבען זיך אומגעקעהרט צו דער מאכט און הא-

בען געוואלט, נאטירליך, זייער מאכט בעפעסטיגען, — און אין די העברעער האבען זיי געזעהן א פרעמד סעמיטיש פאלק, וואס סימפאטיזירט מיט די פריהערדיגע הערשער, די היקסען, און קען אלוא אין איין שענעם פריה-מארגען אויפגעהן פונים אונטערשטען עגיפטען אין דעם אויבערשטען עגיפטען צו מלחמה האלטען מיט זיי, מיט די נייע הערשער, — האבען זיי פערפיהרט א טוידט-קאמפף געגען דאס העברעער-פאלק. זיי גיעבען ארויס איין גורה נאך דער צווייטער געגען דאס דאזיגע פאלק, פערפאלגען איהם, פערביטערן איהם דאס לעבען, פערוואנדלען איהם אין קנעכטשאפט. דעם פאלק ווערט אוממעגליך צו בלייבען אויף אן-ארט, זיי פיהלען זיך שוין אין עגיפטען צווישען א גאנץ פרעמדע ראסע, פרעמד און עלענד. זיי מוזען א לאנד זוכען. נאך איינינע הונדערט יאהר לעבען אויף ביי דעם געפלאגטען פאלק א בענקעניש צו יענער געגענד, פון וואנען עס האבען געשטאמט זייערע אורעלטערן, וואו, לויט זייערע טראדיציעס, האבען זיי ווירקליכע בירגער געקאנט זיין. אין יענעם לאנד האבען זיך זייערע ערשטע קולטורעלע גיטער אנגעפאנגען צו ענטוויקלען, פון דארטען האבען זיי זייער שפראך בעקומען, דארטען געפינען זיך די קברים פון זייערע עלטערן אברהם, יצחק ויעקב. נאר דאס לאנד איז פאר זיי פון יהוה אליין בעשטימט געווארען!

די געוואלדיגע גלות-יסורים און די אונגעהויערע בענקשאפט נאך דעם לאנד פון די עלטערן האבען, לויט ווי איין מסורה דערצעהלט, געבראכט דערצו, אז דער שטארקסטער און דער בעסטער טייל פונים פאלק (די בני אפרים) האבען געפרובט מיט די אייגענע קרעפטען בעפרייען זיך. די בני-אפרים זענען פון אייביג אן גרויסע קריעגס-לייט געוועזען, און פערלאזענדיג זיך אויף זייער גבורה, האבען זיי געפרובט אויפשטעהן געגען דעם שטארקען שונא. זיי האבען אבער א שטארקע מפלה געהאט. און דאס ליידען פונים פאלק, זיין עלענד און זיין טרויער זענען פיעל שטארקער געווארען ווי פריהער...

און דאס בענקענדע, ליידענדע פאלק האט זיין גואל געזוכט, וועלכער איז ענדליך ערשינען...

אין א יאהר פיער-הונדערט ארום, נאכדעם ווי די העברעער-משפחה איז אין מצרים אנגעקומען, וואנדערן זיי פון דארטען ארויס מיט דעם צוועק צוריקצוקעהרען זיך אין לאנד כנען. אין דער שפיץ פון דער וואנדערונג שטעהט דער געטליכער נביא, וואס צו איהם איז קיין גלייכען גישטא, דער וועלט-העלד און פאלקס-העלד, דער גואל פון ישראל און

דער לעדרער פון דער מענשהייט, — משה בן עמרם. די פאלקס-מסורה דערצעהלט, אז משה בן-עמרם איז דורך א נס קינדווייז אנגעקומען אין פאלאץ פון איינעם פון די פאראאנעס; דארטען האט ער זיך ערלערנט די אלע וויסענשאפטען, וועלכע עס איז מעגליך געווען צו ערלערנען אין יענער צייט, דארטען האט ער בעקומען א קעניגליכע ערציהונג. נאר ווען ער דערוויסט זיך ענדליך פון זיין העברעאישער אבשטאמונג און ווען ער בעקאנט זיך גרינדליך מיט דער שרעקליכער שקלאפען-לאגע פון זיינע ברידער, צופלאמט זיך אין זיין הארצען א אונגעהויערע ליעבע און רחמנית צו זיין אונבארמהערציג געפלאגטעם פאלק, ענג ווערט איהם אין פאראאנס פאלאץ, ער ענטלויפט צו זיינע ברידער קיין גושן, העלפט זיי צוברעכען דעם יאך פון קנעכטשאפט און בעפרייען זיך אלס א זעלבסטשטענדיגעס פאלק...

„צוריק קיין כנען, אין דאס לאנד פון אונזערע עלטערן" — דאס איז געווען דער לאזונג פון דעם בעפרייטען פאלק, נאכדעם ווי משה האט איהם פון מצרים אויסגעלייזט. נאר דער וועג איז געווען א שווערער, א דיערהאפטער.

פערציג יאהר פיהרט משה זיינע ברידער דורך א מדבר (די אראבישע וויסטע), וואו ער ערציהט זיי און פארבערייטעט זיי צו א זעלבסטשטענדיגען נ א צ י א נ א ל ע ן לעבען. דער ערשטער שריט אויף דער דאזיגער ריכטונג איז דער גרויסער וועלט-אקט פון מ ת ן - ת ו ר ה. אין דער וויסטע, ביים בארג סיני, נאך גרויסע פארבערייטונגען, וועלכע האבען דאס גאנצע פאלק פאר קדושים און טהורים געמאכט, האט משה אויף שטיינערנע טאוולען (לוחות-העדות) אויסגעקריצט די געטליכע עשרת-הדברות און עס איבערגעגעבען דעם פאלק. אין די עשרת-הדברות ווערט געטליך-קלאהר אויסגעדריקט דאס, וואס די אוראלטע העברעער האבען נאר נ ע ב ע ל ה א פ ט פארגעשטעלט זיך; עס ווערט אין זיי קלאהר אויסגעדריקט די אייגענארטיגע העברעאישע וועלט-אנשויאונג, די העברעאישע אמונה אין דעם איינציגען גאט יהוה, די עקרים פון דער העברעאישער מאראל. די עשרת-הדברות זענען אויך דער פונדאמענט, אויף וועלכען עס ווערט בעגרינדעט די נאציאנאלע איינִיגקייט פון די צעהנדליגער, פון דעם אלגעמיינעם שקלאפען-יאך בעפרייטע, געזינדען און שבטים, אלס איין נאציאנאלעס גאנצעס, אלס א בעוואוסטזיניג פרייענטעם פאלק. —

אין דעם מדבר לערנט משה דעם פאלק זיך צוגעוואהנען צו א מלוכה-

אָרדנונג. ער ריכטעט איין אַ בית־דין, ער בעשטימט פאַר יעדען שבט נשיאים, שופטים, שוטרים, וועלכע דאַרפען אָבהיטען די אָרדנונג אין דער מהנה און דאָס פאָלק מוז זיי געהאָרכזאַם זיין. ער בויט אַ משכן, וועלכער דערמאַנט דעם פאָלק שטענדיג זיין היילינען גאָט, וואָס האָט איהם פון אַלע פעלקער אויסערוועהלט פאַר „אַ ממלכת כהנים וגוי קדוש". אויסער די עשרת־הדברות, דער יסוד פון דער פאָלקס־נשמה,— ווערט דעם פאָלק געגעבען אַ תורה פון פיעל געזעצען, וועלכע פאַסען אַרום כמעט אַלע זייטען פון אַ פרייעס לעבען און גאַרמירען די סאָציאַלע בעציהונגען, זאָגאַר דאָס פריוואַטע לעבען פון יעדען מענשען, ווי אין ריין קערפערליכען זין, אַזוי אויך אין גייסטליכען זין. דער גרונד פון די אַלע געזעצען זענען הויפטזעכליך אַלגעמיינע מענשען־ליעבע, פאָלקס־גליק און גאָטספאָרכטיגקייט. פיעל פון זיי פיהרט משה איין ביי דער מהנה זייענדיג נאָך אין דעם מדבר; פיעל פון זיי זענען אָבער געווענדעט נאָר פאַר דער צוקונפט, ווען דאָס פאָלק וועט אָנפאַנגען פיהרען אַ שטענדיגעם בעזעצטעם לעבען אויף זיין אייגען לאַנד. צוזאַמען מיט דעם האָט משה אויך געלערנט דאָס פאָלק די סטראַטעגיק, פאָרבערייטעט איהם צו די פיעל שווערע מלחמות, וואָס איהם שטעהט פאָר, ביז עס וועט צו זיין ציעל קומען. אונערטרעגליך שווער איז געווען משה'ס אויפגאַבע אין דעם מדבר. דאָס פאָלק איז נאָך געווען דורכגעדרונגען מיט דער קנעכטשאַפט פון מצרים; עס האָט נישט געקאָנט רוהיג פערטראָגען די פערשיעדענע לייידען, וועלכע האָבען איהם איבערגעפאַלען וועג געטראָפען, אין דעם נאָמען פון דעם הויכען ציעל פון דער צוקונפטיגער זעלבסטשטענדיגקייט און גרויסקייט. דורשט, הונגער און פערשיעדענע קראַנקהייטען, וואָס דאָס פאָלק האָט צום מאָל געליטען אין „דעם גרויסען, שרעקליכען מדבר", פלעגען ביי איהם גאַניץ אָפט אַרויסרופען אַ בונט געגען זיין גואל, נאָר משה מיט זיין געוואַלדיגער קראַפט אַלס מענשען־ערלייזער און מענשען־בעהערשער און מיט זיין פייערדיגע ליעבע צו זיינע ברידער פלעגט אַלעם געדולדיג איבערטראָגען און שטענדיג פלעגט איהם געלינגען איינהאַלטען און בערוהיגען די אויפגערעגטע צעהנדליג־טויזענדיגע הונגעריגע און דאָרשטיגע מאַסע...

אין די פערציג יאָהר, וואָס משה פיהרט זיינע ברידער אין דעם מדבר, הייזט ער זיך אַרויס ניט נאָר אַלס געטליכער נביא, געזעצגעבער, שופט און מנהיג, נאָר אויך אַלס דער גרעסטער קריעגס־העלד. פיעל פעלקער, ווי עמלק, מואב, מדין און אַנדערע, בעפאַלען די „בני ישראל"

אין וועג, נאָר משה האַלט מיט זיי אונענדליכע מלחמות, שיצט זיין פאָלק פון זיינע פיינד און מאַכט פאַר איהם ריין דעם וועג צו דעם „געשוואָרענעם לאַנד“. ענדליך האָט משה דערפיהרט זיין פאָלק ביזן גרענעץ פון כנען, ביז מזרח=ברעג פון טייך ירדן, וואו ער האַלט פון דאָס נייאַב גרויסע נצחונות אין די מוראדיגע מלחמות מיט די בעריהמטע מלכים עוג און סחון, וועמעס לענדער (בשן און ארץ=האמורי) ער נעהמט איין.— נאָר דער גרעסטער פאָלקס=העלד, פאָלקס=אָנפיהרער און פאָלקס=לעהרער האָט אָבער נישט זוכה געווען צו זעהן מיט זיינע אויגען, ווי זיין געליעבט פאָלק ערקעמפפט זיין אוראַלטעם פאָטערלאַנד.

לאָזענדיג דעם פאָלק אַ ריהרענדיגע צואה און בעשווערענדיג איהם זיך פעסט צו האַלטען ביי זיין תורה, פון וועלכער עס איז אָבהענגיג זיין גאַנצע צוקונפט, שטאַרבט אָב משה דער געטליכער מאַן, ביים מזרח=ברעג פון טייך ירדן, אין טיעפען עלטער.

די אָנפיהרונג איבער דאָס פאָלק ישראל גיט משה, פאַר זיין טוידט, איבער זיין העלדישען געטליך=געלעהרטען תלמיד — יהושע בן=נון!

יהושע בן=נון פאָרטזעצט די הייליגע פאָלקס=אַרבייט, וואָס זיין גרויסער לעהרער משה בן=עמרם האָט אָנגעפאַנגען און דערפיהרט עס ביזן ענדע. ער פיהרט אַריבער דאָס פאָלק ישראל איבערן ירדן, טרעט אַריין אין לאַנד כנען, פיהרט אונגעהויערע מלחמות מיט די פעלקער, וועלכע האָבען בעזעסען דאָס לאַנד; איין און דרייסיג מלוכות האָבען געוויזען אַ שרעקליכען ווידערשטאַנד, נאָר יהושע האָט אַלעמען מנצח געווען, אַ טייל איינגאַנצען הרוב געמאַכט, אַ טייל — געמאַכט אונטערטעניג אונטער זיין מאַכט, אָבגענומען זייער ערד און בעזעצט דאָרט דאָס פאָלק ישראל. דאָס גאַנצע לאַנד האָט ער צוטיילט אויף עלף חלקים צווישען די עלף שבטים; דריטהאַלבען שבטים, ראובן, גד און דער האַלבער מנשה=שבט, האָבען זייערע חלקים, לויט זייער אייגענעם פערלאַנג, בעקומען ביי דעם מזרח=ברעג פון טייך ירדן, צו דער וויסטעניי צו, די איבעריגע האָבען געטיילט צווישען זיך דאָס לאַנד כנען גופא; בלויז איין שבט, דער שבט לוי, האָט, אויסער צעהנדליגע שטעדט צום וואָהנען, קיין ערד נישט בעקומען; זיי, די בני לוי, האָט נאָך משה בעשטימט אַלס כהנים, גייסטליכע און פאָלקס=לעהרער; דאָס פאָלק האָט זיי געדאַרפט אויסהאַלטען, כדי זיי זאָלען זיך קענען איינגאַנצען איבערגעבען זייערע הייליגע פפליכטען.

ווי משה רבנו, אַזוי האָט זיין תלמיד יהושע אויך אין זיין פערזאָן

פעראײניגט א גואל, פיהרער, קריעגס-העלד און פאָלקס-ערציהער. ער האָט זיך געמיהט אין פאָלק צו שטאַרקען זײן נאַציאָנאַלען בעוואוסטזײן, ערהויבען זײנע מאָראַל-רעליגיעזע בעגריפען, צו פערפעסטיגען זײן גלויבען. ער האָט ניט געדענקט צו שאַפען א מלוכה-צענטר פאַר'ן פאָלק, ווײל ער האָט געהאָפט, אַז די גײסטיגע אײנהײט, די אַלגעמײנע געזעצען און גלויבען, וואָס זענען נאָך בײ'ם פאָלק פעסטגעשטעלט געוואָרען פון משה'ס צײטען, וועלען אַפילו אָהן א מלוכה-צענטר צוזאַמענבינדען אַלע שבטים אין גאַנצעם, אין אײן מעכטיגען נאַציאָנאַלען אָרגאַניזם. מיט דעם צוועק בויט ער אין שילה א משכן און א מזבח פאַר גאָט, וועלכער דאַרף זײן דער אײנציגער אין דעם גאַנצען לאַנד און וועלכער דאַרף צוזאַמענפירען אַלע הערצער פון גאַנצען פאָלק*).

בעשווערענדיג דאָס פאָלק נישט צו פערלאָזען די טראַדיציעס פון דעם גרויסען געטליכען לערער משה, שטאַרבט אָב אויך דער צווײטער אָנפיהרער פון פאָלק, אַלט און מיעד פון דער אונגעהויערער פאָלקס-אַרבײט, אָנטרויערנדיג די זקנים, וועלכע זענען געווען זײנע שטענדיגע מיטהעלפער בײ זײן לעבען, אַז זײ זאָלען אויך נאָך זײן טויט ערליך דיענען דעם פאָלק;

---

*) אין תנ"ך ווערט דערצעהלט, אַז אין יענער צײט איז שיער ניט אויסגעבראָכען א ברידערליכע מלחמה בײם פאָלק נעגען די דריטהאַלבען שבטים, וואָס האָבען זיך בעזעצט בײ'ם מזרח-ברעג פון ירדן, דערפאַר וואָס די לעצטע האָבען אין זײער חלק-לאַנד א בעזונדער מזבח געבויט אינ'ם נאָמען פון יהוה. דאָס פאָלק האָט אין דעם געזעהן א געפאַהר פאַר דער אַלגעמײנער נאַציאָנאַלער גאַנצקײט, און האָט זיך נאָר דאַן בערוהיגט, ווען די בעשולדיגטע שבטים האָבען ערקלערט, אַז מיט דעם אויסגעבויטען מזבח האָבען זײ נישט געוואָלט זיך אָבטײלען פון זײערע ברידער נאָר, פערקעהרט, מאַכען א צײכען פאַר זײערע קינדס-קינדער, אַז איבער'ם לאַנד פון דער זײט ירדן, ווי אויך פון יענער זײט ירדן, געוועלטיגט אַלץ דער זעלביגער אײנציגער [illegible] פון ישראל...

צווייטער קאַפּיטעל.

די צייט פון די „שופטים"

אויף אַזאַ אופן האָט דאָס פאָלק ישראל ערגרייכט זיין הויפּט־ציעל: פון שקלאַפען איז עס געוואָרען אַ פרייע פאָלק, פון וואַנדערער־שבטים איז עס געוואָרען אַ פאָלק, וואָס פיהרט אַ שטענדיג בעזעצט לעבען. דאָס פאָלק גיעט זיך איבער צו פריעדליכער ערד־אַרבייט אויף דעם ערָאָבערטען לאַנד. גאָר באַלד נאָכ'ן טוידט פון יהושע בן־נון האָט דאָס פאָלק דערפיהלט, אַז עס פעהלט איהם אַזאַ פערזאָן, וועלכע זאָל מיט איהר אויטאָריטעט קאָנען אָנפיהרען מיט די אַלע פערשיעדענסטע טיילען און שיכטען פון פאָלק. גלייך נאָך יהושע'ס טוידט האָבען זיך גענומען אויפבוינטעווען פערשיעדענע טיילען פון די איינגענומענע פעלקער; אַנדערע געגענדען זענען בכלל געבליבען נישט איינגענומען בעזיעגט אין יהושע'ס צייט און די שכנות'דיגע פעלקער האָבען גענומען דריקען די קינדער ישראל, נאָכדעם ווי זיי האָבען שוין נישט געדאַרפט זיך שרעקען פאַר דעם גרויסען העלד. די שכנות'דיגע פעלקער האָבען אָבער נישט נאָר אין פאָליטישער הינזיכט געווירקט אויף דאָס יודישע לעבען, נאָר אויך אין דער מאָראַלער הינזיכט. די בני־ישראל, וועלכע האָבען זייענדיג אין עגיפּטען בשום אופן נישט אָבגעטראָטען פון זייערע נאַציאָנאַלע טראַדיציעס, ווייל זיי האָבען געפיהלט, אַז נאָר זיי, די נאַציאָנאַלע מסורות זייערע, בינדען זיי צונויף אַלס פאָלק, פלעגען איצט, זיצענדיג אין איי גען לאַנד, זיך גאַנץ לייכט אָבזאָגען פון זייערע אייגענע מסורות און מנהגים, מיינענדיג, אַז דאָס לאַנד איז אַלץ, אַז זיצענדיג אין אייגען לאַנד, איז שוין דער קיום פון פאָלק ממילא זיכער. דערצו האָט די נאַטור געמאָהנט איהרס. ביז איצט האָט דאָס יודישע פאָלק נאָך קיין קינדהייט ניט געהאַט. אין מצרים האָבען זיי זיך פעסט געהאַלטען ביי זייער אַלטען גאָט פון אַברהם, אין דער מדבר זענען זיי שטענדיג געווען אונטער דעם שטרענגען געטליכען אויג פון משה, און נאַכהער — פון יהושע. איצט אָבער, נאָך יהושע'ס טוידט, זיצענדיג אין אַ פריי, ליכטיג לאַנד, האָט זיך אין זיי די פאָלקס־קינדהייט ערוועקט. די נעטצענדינערייע איז אַזוי צוגעפּאַסט צו דער קינדהייטס־צייט פון אַ פאָלק. עס דערזעהט די זון — פערגעטערט עס

די. אזוי הויבט עס אן צו דינען צום בעל (דעם גאט פון זון). עס דערזעהט פערשידענסטע נאטור-קרעפטען, וועלכע דערוועקען אין איהם פון איין זייט קינדער-שרעק, פון דער צווייטער זייט — קינדער-פרייד און קינדער-התפעלות און עס פערגעטערט געוועהנליך אט די אלע קרעפטען. אט אזוי ווערען ביי די בני ישראל פיעל געטער ווי ביי זייערע שכנים.

אויף אזא אופן פערגעסט דאס פאלק זיין טראדיציאנאלען גאט יהוה און נעהמט אן פרעמדע קולטוסין און די זקנים, וואס יהושע האט זיי איבערגעלאזען אויף זיין ארט, זענען גאנץ הילפלאז צו קעמפפען געגען די שלעכטע מעשים פון פאלק. יעדער שבט דינט צו יענע געטצען, וועלכע זענען געשעצט ביי יענע פעלקער, מיט וועלכע ער קומט אין נאהענטע בעציהונגען. דורך דעם פערליערט דאס פאלק ביסלעכווייז דעם בעוואוסטזיין פון נאציאנאלער איינינקייט, וועלכע האט זיך דאן געקאנט קאנקרעט אויסדריקען בלויז אין דער אלגעמיינער אמונה, ווייל אין דעם פאליטישען זין זענען די אלע צוועלף שבטים געוועזען גאנץ דעצענטראליזירט, גאנץ אבגעזונדערט איינער פון דעם צווייטען. די יודישפיינדליכע שכנים האבען פון אזא מצב נאר אויסגעשפיעלט. אנשטאט צו קעמפפען געגען די פיינדליכע שכנים מיט די אלע פעראייניגטע פאלקסקרעפטען, האט יעדער שבט געמוזט אליין בעשיצען זיין ערד געגען די שונאים, אליין פיהרען דעם קאמפף פאר זיין זעלבסטשטענדיגקייט. נאטירליך, אז איינצעלנע שבטים מיט זייערע בעגרענעצטע קרעפטען וואלטען נישט געקאנט בייאשטעהן געגען אזעלכע שטארקע פעלקער, ווי מדין, פלשתים, עמלק און אזוי ווייטער, וועלכע פלעגען אהן אויפהער בעפאלען דא דעם, דא יענעם שבט, און ווער ווייסט, אויב פון די בני ישראל וואלט דאן א שריד ופליט געבליבען, ווען פון צייט צו צייט זאלען דאן נישט אויפשטעהן איינצעלנע פערזאנען מיט גרויסען העלדענמוט און מיט פייערליכע רעליגיעז-נאציאנאלע געפיהלען און זאלען נישט וועקען אין פאלק זיין בעוואוסטזיין און נישט רופען איהם צו דעם גאט פון זיינע עלטערן, צו איינינקייט, צו נאציאנאלע ברודערשאפט און קאמפף מיט דעם אדער יענעם פיינד. אין תנ"ך ווערט דערצעהלט פון פיעל אזעלכע העלדען, פון וועלכע עס צייכענען זיך איבערהויפט אויס: עתניאל בן-קנז (דער ערשטער שופט), דבורה הנביאה, גדעון, יפתח, שמשון און פיעל אנדערע. אין דער צייט פון דער אויסערליכער געפאהר צוליעב די פיינדליכע פעלקער, פלעגען די פעראייניגען א געוויסען טייל פונ'ם יודישען פאלק און ארויסטרעטען אין מלחמה מיט די שונאים, און א דאנק זייער גרויסער מסירות-נפש,

גלויבען, פעסטקייט, העלדישקייט און שטארקע ליעבע צום פאלק, פלעגען זיי דאס מעהרסט אבהאלטען גלענצענדע נצחונות. ביים פאלק פלעגט עס אויפהויבען זיינע נאציאנאלע געפיהלען און דאן פלעגט עס פון דאס־ניי קעהרען זיך צו זיין אלטערטהום, צו זיינע נאציאנאלע טראדיציעס, פלעגט זיך אומקעהרען „צום גאט פון זיינע עלטערן“. יעדער העלד, וועמען דאס פאלק האט געהאט צו פערדאנקען אין זיין נאציאנעלע ערוואכונג, פלעגט זיין זעהר געאכטעט; דאס פאלק פלעגט איהם צייט זיין לעבען זיין זעהר געהארכזאם און ער פלעגט אנגערופען ווערען „שופט“ (ריכטער). דער פעריאד פון די „שופטים“ (ריכטער) האט געדויערט א משך פון דריי הונדערט יאהר.

די ווירקונג פון יעדען שופט בעזונדער איז נישט קיין דויערהאפטע, נישט קיין פעסטע. דאס מעהרסט ענדיגט זי זיך מיט׳ן אבשטארבען פונ׳ם העלד. דאן צופאלט זיך דער פעראייניגטער טייל פונ׳ם פאלק פון דאס־ניי און פאלט ווידער אונטער דער ווירקונג פון די ארומיגע פעלקער. עס ווערט ווידער פערגעסען דער גאט פון ישראל און זיין היילינע תורה, יעדער שבט בעקומט זיין אבגאט מיט זיין קולטוס — און דער פערבאנד צווישען פאלק ווערט פון דאס־ניי מונאנדערגעריסען.

דאן פאסירט צום לעצט פון דעם שופטים־פעריאד אין דעם לעבען פון די בני ישראל א געשיכטע, וועלכע איז פאר זיך א גאנץ געוועהנליכער פאר־פאל און טראגט, דוכט זיך, נאר א פריוואטען כאראקטער און דאך האט זי געהאט א גרויסע מאראלישע בעדייטונג פאר׳ן גאנצען פאלק. אין שטאדט גבעה, אינ׳ם טייל לאנד פון שבט בנימין, פאהרט דורך א יונגער מאן מיט זיין שענער קעפ׳ס־פרוי און, אזוי ווי עס איז גראד נאכט געווארען, מוז ער דארט בלייבען נעכטיגען. א קאמפאניע „שאלקהאפטיגע מענשען“ דערוויסען זיך וועגען דער שענער קעפס־וייב, קומען זיי און רויבען זי מיט געוואלד אוועק פון מאן, שענדען איהר, פייניגען איהר א גאנצע נאכט. צו מארגענס לאזען זיי די געפייניגטע פרוי אב צו איהר מאן, נאר זי שטארבט אויפ׳ן שוועל פון גרויס יסורים און שאנד. — ביי וועלכען פאלק האט עס אזעלכעס נישט פאסירט? העכסטענס וואלט עס ביי זיי ארויסגערופען א נקמה־געפיהל ביי דער פאמיליע פון דעם אומגליקליכען פאר־פאלק. ביי די בני ישראל האט דער פאקט געוועקט דעם פאלקס־געוויסען, ער האט ארויסגערופען א שרעקליכע פאלקס־בעוועגונג. ער האט ארויסגערופען א געוואלדיגען פאלקס־צארן און א פאלקס־פעראייניגונג. די בעזונדערע, אבגעטיילטע שבטים האבען מיט אמאל דערפיהלט זייער

אבשטאמונג, זיי האבען מיט אמאל דערפיהלט, אז זיי זענען קינדער פון איין פאלק און פון איין גאט, וואס האט פיינד זינד און עולות. זיי האבען, לויט ווי די פאלקס-מסורה דערצעהלט, פונאנדערגעשניטען דעם קערפער פון דער געשענדעטער פרוי און פונאנדערגעשיקט די חלקים פונ'ם קערפער צו אלע שבטים. און דאס איז געטהון געווארען*), ניט נאר אום צו ערוועקען נקמה-געפיהלען, נאר אויך אלס סימבאל, אום צו בעווייזען, אז אלע שבטים דארפען זיין איינס, ווי איין גוף, און אז יעדער שבט בעזונדער, ווען ער קומט ניט צו די איבעריגע שבטים צו הילף, איז ער ווי אן'אבגעשניטענער אבר.

צעהנדליגע טויזענד פון אלע שבטים האבען זיך פעראייניגט, בעוואפענט און ארויס אויף מלחמה ניט נאר אויף די איינציגע אויס-געלאסענע חברה-לייט, ניט נאר אויף דער שטאדט גבעה, נאר אויף דעם גאנצען שבט בנימין! דאן קוקט זיך דאס פאלק ארום און זעהט ווי נידעריג עס איז גייסטליך געפאלען, זוכט די אורזאכע פון דער מאראלישער ערנידערונג און געפינט עס ענדליך: אין דער שלעכטער ווירקונג פון די ארומיגע פעלקער! פון דאן אן בעמערקט זיך א מאראלישע איבערקעהרעניש ביי'ם פאלק: עס ווענדעט זיך צוריק צום גאט פון זיינע עלטערן מיט דער טיעפסטער אמונה. דאס געטצענדינערי, אלס אן'אלגעמיינע פאלקס-ערשיי-נונג, פערשוואונדעט אויף א לאנגע צייט, דאס גאנצע יודענטהום ווערט דורכגעדרונגען מיט א שטילען פרומען גייסט**).

די מאראלישע איבערקעהרעניש, וועלכע האט אנגעגריפען דעם יו-דישען פאלק נאך דער געשיכטע פון „פלגש בגבעה“, ברענגט מיט זיך אויך א געוויסע ענדערונג אינ'ם אינערליכען סאציאלען לעבען פון פאלק. די אלע שבטים ווערען צוזאמענגעהעפט אלס איין גאנצעס דורך איין גאט, דער משכן פון שילה, וואס איז נאך אויפגעשטעלט געווארען אין יהושע'ס צייטען, בעקומט אין יודישען לעבען די גרעסטע בעדייטונג אלס אן'אלגעמיינער פאלקס-צענטער. דער שופט און אנפיהרער ביי'ם פאלק ווערט דער כהן (עלי הכהן) וועמעס אויטאריטעט גרינדעט זיך ניט אויף זיינע העלדישע טהא-טען און פערדיענסטען פאר'ן פאלק, נאר אויף זיין פרומקייט און גאטס-

*) ווי דער גאון מלבי"ם האט זעהר ריכטיג בעמערקט.

**) דער „סדר עולם“ וויל האבען, אז די מעשה פון „פלגש בגבעה“ האט פאסירט אין אנפאנג פונ'ם שופטים-פעריאד, אין דער צייט פון עתניאל בן קנז; מיר האבען זיך דא געהאלטען דעם סדר פון תנ"ך.

פֿאָרכטיגקייט. און ווען דער ביזעסטער יודישער שונא, די פּלשתּים, באַפֿאַלט צו יענער צייט די יודען, געהען שוין אין קאַמפּף פֿער דער נאַציאָנאַלער פֿרייהייט נישט בלויז געוויסע טיילען, נאָר דאָס גאַנצע פֿאָלק, פֿון אַלע עקען פֿון לאַנד, מיטנעהמענדיג מיט זיך „די זיכערסטע שיטצונג" זייערע — דעם געטליכען אָרון מיט די לוחות־העדות, וואָס פֿלעגט שטענדיג זיך געפֿינען אין משכן פֿון שילה.

די מפּלה, וואָס יודען האָבען אין עלי'ס צייט געהאַט אין שטרייט מיט די פּלשתּים און דאָס, וואָס דער הייליגער אָרון מיט די לוחות זענען אַריינגעפֿאַלען אין געפֿענגעניש ביים שונא אין די הענד, און שילה מיט'ן משכן זענען הרוב געוואָרען, האָט ביים פֿאָלק גאָרנישט אָבגעשוואַכט זיין פֿרומקייט. אַדרבא, ער האַלט זיך נאָך פֿעסטער אָן גאָט. „ויּנהו בני ישראל אחרי ד'" — די קינדער פֿון ישראל האָבען זיך געצויגען (אָדער: געבענקט) נאָך גאָט — אַזוי דערצעהלט אונז די מסורה פֿון יענער צייט. דאָס בעווייזט, אַז די יודישע גאָטס־פֿאָרכטיגקייט ווערט אַלץ מעהר אַנאָיגערליכע, אַנאָרגאַנישע.

און דאַן האָט זיך אין דעם לאַנד פֿון ישראל גענומען בעווייזען די וואונדערבאַרע נבואה־ערשיינונג, אָט די ערשיינונג, וועלכע די מענשהייט קאָן נאָך ביז איצט ניט בעגרייפֿען, — אַלס אַ פֿאָלקס־ערשיינונג. ביז איצט זענען נאָר געוועזען נביאים יחידי סגולה, משה, זיין שוועסטער מרים, אלדד, מידד, וכדומה, איצט אָבער האָבען זיך אָנגעהויבען בילדען גאַנצע גרופּען פֿון נביאים, מענשען מיט איבערנאַטירליכע נייגונגען און עמפּפֿינדונגען, וועלכע אין זייער געטליכען עקסטאַז פֿלעגען זיי אַלץ פֿערגעסען אין דער וועלט און מאַכען אויך אַנדערע פֿערגעסען אַלעס אין דער וועלט. אַזוי, למשל, געהט דער יונגער מאַן זוכען די עזלען פֿון זיין פֿאָטער, וועלכע זענען פֿערלוירען געגאַנגען, טרעפֿט ער אַ פּראָצעסיע נביאים, וועלכע געהען „מיט האַרף און פּויק און פֿלייט און פֿידעל און זאָגען נביאות", — „בעגליקט אויף איהם, אויף דעם יונגען מענשען, אויך דער גייסט פֿון גאָט, פֿערגעסט ער אָן זיין שליחות, הויבט אויך אָן צו זאָגען נביאות און ווערט גאָר אַנאַנדער מענש". אָדער, אין די שפּעטיגערע פֿעריאָדען, שיקט דער מלך זיינע דינער נאָכיאָגען זיין פֿערזענליכען פֿיינד, בעהאַלט זיך דער פֿיינד צווישען אַ חברה נביאים; קומען אָן דעם מלך'ס דינער צו די נביאים, ווערען זיי בעגייסטערט, פֿערגעסען זיי נאָך וואָס זיי זענען אַהערצו געשיקט געוואָרען און הויבען אָן נביאות צו זאָגען; שיקט דער מלך נייע און נייע דינער, פּאַסירט

מיט זיי דאס זעלבע, וואס מיט די ערשטע; געהט שוין דער מלך אליין צו פאנגען זיין פיינד, פאסירט מיט איהם וואס מיט זיינע דינער, און ער פערגעסט נאך וואס ער איז אהער געקומען.

די נביאות אין ערשטען פסוק איז געווען נישט בלויז א מיסטיש־פאעטישע בעוועגונג, נאר אויך א פראקטישע. אין זייער טיפער אמונה און געטליכער איבערצייגונג האבען די ערשטע נביאים נישט אנערקענט קיינע נאטור־געזעצען. דער אמת'ער נביא, דער אמת'ער הייליגער מאן, לויט דער מיינונג פון די ערשטע נביאים, ווערט פון גאט בעשאנקען מיט דער העכסטער שעפפערישער קראפט; זיין מאכט ווייסט קיינע בעגרענצונגען נישט. זיין ווארט איז א געזעץ און ער קען די גרעסטע וואונדער שאפען: ער קען לעבעדיג מאכען טויטע; ער קען טרוקען מאכען א טייך, ער קען אנצינדען א שטיין און אז. וו. אט אזעלכע נביאים בעלי־מופת (וואונדער ווייזער) זענען געווען פיעל צו יענער צייט אין א משך פון איינינע הונדערט יאהר. אנגעהויבען האבען זיי זיך מיט שמואל הנביא און געענדיגט כמעט מיט אלישע'ן.

דריטעס קאפיטעל.

שמואל הנביא.

שמואל הנביא איז איינער פון די וועניגע היסטארישע פערזענליכקייטען, וועלכע מיט זייער גאנצען ארט לעבען, מיט זייער גאנצער אונערמידליכער טהעטיגקייט רופען זיי ארויס ביים פאלק די גרעסטע פערוואונדערונג, און די פאלקס-דיכטונג וועבט זייער לעבען מיט צויבערהאפטע מעשיות. חנה, שמואל'ס מוטער — ווי די מסורה דערצעהלט — איז געוועזען וועהר א גאטספארכטיגע נאר געפלאגטע פרוי, מיט א צובראכענעם געמיט; לאנג האט זי קיין קינדער נישט געהאט און איהר צרה*) פנינה, וועלכע האט פיעל קינדער געבוירען, פלעגט איהר שטענדיג פיעל שמערצען אנטהון. חנה פלעגט איהרע ליידען טראגען שטיל אין הארצען, נאר קומענדיג אין משכן אין שילה פלעגט זי ביטערע טרעהרען פאר גאט פערגיסען, ער זאל איהר שטים פערנעהמען און צו איהר פיין זיך צוקוקען. איינמאל האט עלי הכהן בעמערקט, ווי זי וויינט, האט ער זי אויסגעפרעגט, האט זי איהם איהר ביטער הארץ דערצעהלט. דאן האט עלי זי געבענשט, או איהרע טרעהרען זאלען פאר גאט קומען און איהרע תפלות זאלען אנגענומען ווערען. אין א יאהר ארום האט חנה ווירקליך א זוהן געבוירען, וועלכען זי האט געגעבען א נאמען „שמואל", וואס איז טייטש „דער אויס-געבעטענער פון גאט". נאר חנה האט נישט געוואלט איהר איינציגעס, „פון גאט אויסגעבעטענעם קינד" אבגעבען דעם וואכענדיגען לעבען, זי האט איהם גאט געשאנקען, נאך פון געבארען-טאג אן פאר א נזיר געמאכט און אין שילה איהם געבראכט, ער זאל פאר גאט אין משכן בעדינען. אין דעם היילינטום פון שילה האט זיך שמואל אויפגעהאדעוועט, פרום און גאטספארכטיג איז זיין לעבען געוועזען, און נאך א יונגעס קינד איז שמואל געוועזען, ווען גאט האט זיך צו איהם צום ערשטען מאל ענטפלעקט און איהם פאר זיין נביא אויסדערוועהלט, און פאר א פיהרער פונ'ם גאנצען פאלק ישראל בעשטימט.

---

*) אזוי ווערט אנגערופען יעדע פון די איינינע פרויען, וואס א מאן פלעגט פארצייטענס האבען פאר אמאל.

שמואל'ס נאָמען ווערט בעוואוסט ביי'ם גאַנצען פאָלק „פון דן ביז באר שבע", ד"ה, פון איין עק לאַנד ביז'ן צווייטען, ער ווערט דורכאויס געאַכטעט און בעליעבט. ער ווערט דער אמת'ער יורש פון משה בן עמרם און יהושע בן נון. מיט זיין אויטאָריטעט פעראייניגט ער אַלע יודען אין לאַנד; ער איז דער מלחמה־העלד און גייסטליכער לעהרער. ער פיהרט גרויסע מלחמות מיט דעם געפעהרליכסטען אידישען פיינד פון יענער צייט, מיט די פלשתים, צוקלאַפט זייער חיל פערהאַפט ביי זיי אַ שטיק לאַנד, אַזוי אַז די פלשתים לאָזען שוין אַ לענגערע צייט צורוה די בני ישראל. ער פאָהרט אַרום איבער'ן גאַנצען לאַנד און לערנט דאָס פאָלק, משפט זיי צווישען אַנאַנדער, וואָרצעלט אוים נאָך די איבער־געבליבענע נייגונגען צו געטצענדינערייַ און אַז. וו.

אין פאָליטישער הינזיכט האָט זיך שמואל אויך געהאַלטען ביי דער זעלבער מיינונג, וואָס יהושע. קיין פאָליטישען צענטער האָט ער נישט געשאַפען; דאָס גאַנצע פאָלק דאַרף פעראייניגען זיין איינציגער גאָט, זיין אַלגעמיינע תורה. שמואל איז זאָגאַר געוועזען אַ געגנער פון אַן'אַלגעמיי־נעם קאָנקרעטען גייסטליכען צענטער. אין זיין צייט האָבען די פלשתים אומגעקעהרט דעם „געטליכען ארון" קיין ארץ ישראל, נאָר אַזוי ווי שילה איז שוין לאַנג חרוב געוועזען, האָט דאָס פאָלק דעם ארון אַוועקגעשטעלט אין „קרית־יערים"; דאָרט האָבען זיך צוזאַמענגעקליבען אַ גרופע כהנים, וועלכע האָבען געוואָלט דעם ארון היטען און אין משכן בעדינען. שמואל האָט אָבער דערויף ווייניג געאַכטעט; ער האָט אין איינינע ערטער מזבחות געבויט, וואָס יהושע און די זקנים האָבען אין זייער צייט אַזוי שטרענג פערבאָטען, און אומעטום קרבנות מקריב געוועזען. דערצו נאָך האָט ער קלענער געמאַכט דעם אויטאָריטעט פון כהנים בכלל. אין דער צייט, וואָס שמואל האָט פערבראַכט אין שילה, האָט ער זיך איבערצייגט, אַז אַ טהייל פון די כהנים זאָרגען זיך גאָרנישט פאַר דער פאָלקס־ערציהונג, נאָר סטאַרען זיך אַליין מעהר מתנות־כהונה צו בעקומען. שמואל האָט פערשטאַנען, אַז דאָס אונגליק שטעקט אין דעם, וואָס די פאָלקס־לעהרער זענען פרייווי־לעגירטע, וואָס דאָס פאָלקס־לעהרערייַ געהט ביי אונז בירושה און ברייגנט גרויסע חחים. דאַן האָט ער בעשאַפען, אַלס געגענקראַפט געגען די כהנים, אַ נייע אינסטיטוציאָן — די „בני הנביאים", וועלכע האָבען געוואָלט אויף זיך נעהמען די מיסיאָן צו לערנען דאָס פאָלק און צו ערציהען איהם. איינער פון די בני הנביאים האָט געקענט זיין יעדער וואָס טראָגט אין זיך גאָטס־גייסט, פיהרט אַ הייליגעס לעבען און קעמפט פאַר'ן אמת.

באַלד אַנערקענט דאָס פאָלק דעם אונטערשיעד פון דעם פּריווילעגירטען כהן ביז דעם ווירקליך בעגייסטערטען פאָלקס־לעהרער; די „בני הנביאים" בעקומען אַלץ מעהר אַ בעדייטענדען אויטאָריטעט אין לאַנד און די כהנים ווערען אויף אַ היפּשע צייט כמעט ווי פערגעסען.

די אַלע שמואל הנביא׳ס רעפאָרמען האָבען געהאַט זעהר אַ גרויסע בעדייטונג. פון איין זייט האָט ער צובראָכען דעם איינציגען קאָנקרעטען צענטר, דעם גייסטיגען צענטר ביים פאָלק. פון צווייטען זייט אָבער ווערט די יודישע אמונה אַלץ מעהר ריין פון די ערשטע געצענדינערישע בעגריפען. די מזבחות אין מצפה און רמה און גבעה און אַז. וו. דערווייזען, אַז גאָט איז גאָרנישט צוגעבונדען צו איין אָרט, אַז מען קאָן גאָט דינען אומעטום. ווייטער האָט דאָס, וואָס יעדער האָט געקאָנט אומעדום ברינגען אַ קרבן, בכלל געמאַכט קלענער דעם גאַנצען ענין פון קרבנות, אַלס די העכסטע אַרט פון גאָטעס־דינסט. און ענדליך ערלויבט זיך שוין שמואל אַרויסצוזאָגען די מיינונג: „צי פערלאַנגט דען גאָט די עולות און די זבחים, אַזוי ווי ער פערלאַנגט, אַז מען זאָל געהאָרכען צו זיין שטים? וואַהרליך, געהאָרזאַמקייט איז פיעל בעסער פאַר אַ קרבן, דאָס פערנעהמען גאָט׳ס שטים — פון די פעטסטע רינדער"...

דאָס גאַנצע לעבען, ביזן טיעפען עלטער, האָט שמואל הנביא געלערנט דאָס פאָלק און געקעמפפט פאַר זיין זעלבסטשטענדיגקייט. זיין הויפּט שטרעבונג איז געווען צו מאַכען פון פאָלק ישראל אַ ממלכת כהנים וגוי קדוש, ד״ה אַ הייליג פאָלק, וועלכעס זאָל ווערען געפיהרט דורך די הייליגע לייט ווי די „בני הנביאים". די היסטאָרישע נויטווענדיגקייט האָט אָבער געפיהרט דערצו, אַז דאָס יודישע פאָלק זאָל שאַפען אַ פעסטע צענטראַליזירטע פּאָליטישע מאַכט, ווען נישט וואָלט עס קיין קיום נישט געקאָנט האָבען. די פלשתים, וועלכע האָבען פריהער געבילדעט פיעל אָבגעזונדערטע קליינע מלוכה׳לעך, האָבען זיך אין די לעצטע שמואל׳ס יאָהרען צווישען זיך כמעט אינגאַנצען פעראייניגט, כדי צו קעמפפען מיט ישראל; די עמונים, די עמלקים האָבען זיך אויך אַלץ מעהר פערפעסטיגט; דאָס יודישע פאָלק האָט געמוזט זיך צוגרייטען צו אַ דויערהאַפטען און שווערען קאַמפף. זעלבסטפערשטענדליך, אַז אַזאַ קאַמפף קאָן אַ פאָלק פיהרען נאָר מיט אַן אָרגאַניזירטען חיל, וועלכער זאָל זיין גוט בעוואָפענט, גוט געלערנט, און זאָל זיין שטענדיג גרייט צו מלחמה, אונטער אַן אַלגעמיין אַנערקענטער אויטאָריטעט. די אַנערקענונג האָט זיך אַלץ טיעפער איינגעוואָרצעלט ביים פאָלק און ענדליך האָט זי זיך אויסגעדריקט אין אַ גאַנץ דייטליכער פאָרם. —

ווען שמואל איז אלט געווארען און זיינע זיהן יואל און אביה, וועלכע זיינען נישט געשטאנען אויף אזא הויכע מדרגה ווי זייער פאטער אין גרויס-קייט און עהרליכקייט האבען געזאלט ווערען שופטים, האט דאס פאלק זיך פערזאמעלט ארום שמואל הנביא און האבען פון איהם געפאדערט ער זאל אין לאנד בעשטעטיגען א שטענדיגען מלך. אזא פאדערונג איז פאר שמואל'ן געווען גאר אונערהאפט און איהם האט עס זעהר געקרענקט. ער האט געוואלט, אז זיין פאלק זאל זיין פריי נישט נאר אויסערליך, נאר אויך איינערליך. דאס פאלק ישראל דארף נישט זיין אונטערטעניג ניט נאר א פרעמדען מלך, נאר זאגאר אן'אייגענעם מלך; נאר דער יודישער גאט אליין בעדארף געוועלטיגען איבער יודען און זיין געוועלטיגקייט דארף ער זיך מיט קיינעם נישט טיילען! שמואל הנביא האט געוואלט ווירקען אויפ'ן פאלק מיט דעם, וואס ער האט מיט שרעקליכע פארבען געשילדערט פאר זיינע אויגען די אונערבארמליכע אויפפיהרונג פון די דעספאטישע הערשער צו יענער צייט, ווי זיי דריקען דאס לאנד, ווי זיי רויבען, ווי זיי טוידטען אהן קיין שום פעראנטווארטליכקייט, ווי זיי פערשקלאפען דאס פאלק, נעהמען אב זיינע קינדער אלס דיענער און זיינע טעכטער אלס דיענסטען, לעגען ארויף גרויסע צינזען, רויבען זיין אייגענטום און אז. וו. — עס האט אבער נישט געהאלפען די שטראף-רייד, זאגאר די קללות פון אלטען נביא, העלד און פאלקס-לעהרער. דאס פאלק איז געווען טיעף איבערצייגט אין דער נויטיגקייט פון א נייער מלוכה-ארדנונג אין לאנד און עס האט געטענה'ט: „ניין, נאר א מלך מוזען מיר האבען. דאן וועלען מיר זיין גלייך מיט אלע פעלקער. אונזער מלך וועט אונזער שופט זיין, ער וועט זיך שטענדיג פאר אונז מיהען און אונזערע מלחמות וועט ער פיהרען!"...

ענדליך מוז זיך אונטערגעבען דער אלטער פאלקס-פיהרער, ער מוז ערפילען דעם אלגעמיינעם פערלאנג פון פאלק, דאס לאנד פון ישראל טרעט אריין אין א נייעם פאזיס פון — א מלוכה-ארדנונג. עס ווערט געשאפען אן'אלגעמיינער פאליטישער צענטר אין לאנד, וועלכער בינדט צוזאמען אלע טיילען פונ'ם פאלק און שאפט א שטארקע ארגאניזירטע מלוכה-קראפט, וואס איהר בעדייטונג וואקסט אלץ מעהר און מעהר אין דעם פאליטישען לעבען פון די פעלקער אין דער אלטער קליין-אזיען.

פיערטעס קאפיטעל.

דער מלך שאול.

דער ערשטער מלך, וואָס איז אויסגעקליבען געוואָרען ביי די בני ישראל מיט דער מיטווירקונג פון שמואל הנביא, איז געוועזען שאול בן־קיש פון שבט בנימין, אַ געוועזענער ערד־אַרבייטער. שמואל האָט זיך, וואַהר־שיינליך, דערום אָבגעשטעלט אויף דעם זוהן פון קיש, ווייל פון איין זייט האָט זיין נידעריגע אָבשטאַמונג „פון דער אָרעמסטער משפחה פון דעם יונג־סטען שבט" איהם, דעם ערשטען מלך, געזאָלט אָבהאַלטען פון דעם געוועהנליכען דעספּאָטישען שטאַלץ; פון דער אַנדערער זייט איז שאול געוועזען בעגאַבט מיט די העכסטע מעלות: וואונדערליך שען, אַ אונגעהעהנ־ליכער העלד ווי אויך אַ אונגעוועהנליכער ענו, אַ דרייסטער און אַן'אונענדליך גוטער מענש, אַ איינפאַכער ערד־אַרבייטער מיט גרויסע נייגונגען צו נבואה. אַט אַזאַ מלך האָט ווירקליך געקאָנט זיין איבערגעגעבען מיט'ן גאַנצען לעבען די אינטערעסען פונ'ם פאָלק, שעצען איהם און מדריך זיין, נישט זוכענדיג אין זיין הויכער מאַכט קיין אייגענע נוצען; שמואל וואַהרשיינליך האָט אויך געהאָפט, אַז אַזאַ מענש ווי שאול בן־קיש לויט זיינע אַלע אויבענדערמאַנטע אייגענשאַפטען וועט זיין שטענדיג אָבהענגיג פון דעם נביא.

זאָגאַר נאָכדעם שוין ווען שאול איז אויסגעקליבען געוואָרען אַלס מלך, האָט ער נישט געוואָלט אָנטהון די קרוין אויף זיין קאָפּ, ער האָט נישט געוואָלט אויסבייטען דעם אַקער אויף דער קרוין. נאָך דער אויסוועהלונג האָט שמואל געשיקט זוכען שאול'ן און מען האָט איהם געפונען „פער־בעהאַלטען צווישען די געשירר", מען האָט איהם פון דאָרט מיט געוואַלד געבראַכט און שמואל האָט איהם פאַר אַ מלך געזאַלבט. נאָכ'ן זאַלבען האָט זיך דער מלך צוריקגעקעהרט אין זיין היים, צו זיין פעלד און צו זיין אַקער, צו זיין פריהערדיגער איינפאַכער לעבענס־אַרט. אַ טייל פונ'ם פאָלק, וועלכע האָבען זיך פאָרגעשטעלט דעם טיפּוס פון די אַרומיגע מלכים, האָבען נישט געגלויבט אין שאול'ס פעהיגקייטען צו געוועלטיגען איבער'ן לאַנד און האָבען איהם זאָגאַר פערדאַסט אין האַרצען.

נאָר באַלד נאָך זיין זאַלבונג האָט דער יונגער מלך געהאַט די

מעגליכקייט צו דערוויזען, אז טראץ דעם, וואס אין זיין אלטעגליכען לעבען איז ער שטענדיג געוועזען א רוהיגער מענש און א גרויסער עניו, האט ער דאך געקאנט אויפפלאקערען מיט דעם היילינגסטען פייער פון פאלקס־ליעבע, ווען עס האט זיך געהאנדעלט וועגען די אינטערעסען פון זיין לאנד. די עמונים האבען זיך פערזאמעלט אויף מלחמה אויף דער יודישער גרענעץ־שטאדט יבש־גלעד און האבען איהר בעלאגערט. די איינוואהנער פון יבש־גלעד האבען זיך געמוזט אונטערגעבען דעם פיינד, נאר די ווילדע עמונים האבען נישט געוואלט אננעהמען די אונטערטעניגשאפט פון יבש־גלעד, כל זמן די איינוואהנער וועלען זיך נישט לאזען אויסשטעכען דאס רעכטע אויג אלס צייכען פון טרייער קנעכטשאפט: אויב נישט — האבען זיי געדראהט — וועט קיינער פון שטאדט קיין לעבעדיגער נישט בלייבען. די בעלאגערטע האבען געשיקט שלוחים צום יונגען מלך שאול אין הויפט־שטאדט גבעה און הילף געבעטען. דער מלך איז אויפגערעגט געווארען הערענדיג די רייד פון די שלוחים, האט גענומען א רינד, איהם צו־שניטען אויף צוועלף שטיקער און צושיקט דורך די זעלביגע שלוחים צו אלע שבטים פון ישראל מיט די ווערטער: „ווער עס וועט נישט געהן נאך שאול׳ן און שמואל׳ן אין דער מלחמה, וועל איך אזוי טהון צו זיינע רינדער!“ דאס פאלק האט פערנומען די שטים פון זיין מלך און אלע, ווי איין מאן, האבען זיי זיך פעראייניגט אונטער דער אנפיהרונג פון שאול׳ן. א גרויסע, בעגייסטערטע מחנה האט שאול ארויסגעשטעלט געגען די עמונ׳ער און מיט דעם גרעסטען העלדענמוט האט ער געקעמפפט געגען דעם שונא, וועלכען ער האט ווירקליך א טויטד־קלאפ געגעבען.

מיט דעם גלענצענדען נצחון, וואס שאול האט אבגעהאלטען אויף דעם יודישען פיינד, האט ער זיך געשאפט די ליעבע און די אכטונג פון גאנצען פאלק אהן אונטערשייד. דאס פאלק האט זיך צונויפגעזאמעלט אין שטאדט גלגל צו פייערען שאול׳ס טריאומף און צו בענייען זיין אויסוואהלונג אלס מלך. דא האט שאול אויך געהאט די מעגליכקייט ביי זיין גרויסער דרייסטיגקייט ארויסצווייזען זיין טיעפסטע גוטהערציגקייט. דאס פייערענדע פאלק, פרעהענדיג זיך מיט זיין העלד און שיטצער, דאט זיך געוואלט ביי דער געלעגענהייט נוקם זיין אן די, וואס האבען צו ערשט געהאט ארויסגעוויזען זעהר פעראכטונג און האס צום אויסערוועהלטען מלך. עס האט אבער דער יונגער מלך נית דערלאזען קיינע בלוטפערגיסונג אין דארט, וואו ער האט געוויזען זיין העלדענמוטה אויסצוראטען די שונאים פון זיין פאלק, האט ער אויך בעוויזען זיין העלדענמוטה צו שענקען

זיינע פערזענליכע שונאים. „עס זאל קיינער נישט געטוידט ווערען היינטיגען טאג— האט דער העלד אויסגעשריען צו'ם פאלק — דען היינטיגען טאג האט גאט זיין ישועה געבראכט זיין פאלק ישראל"...

נאך דער מלחמה מיט די בני עמון האט זיך שוין שאול נישט אומגעקעהרט צו זיין פעלד. די אנערקענונג פון זיינע פליכטען צו זיין פאלק דרינגט צליץ מעהר אריין אין זיין הארצען; ער פערשטעהט, אז כדי דאס פאלק זאל א קיום האבען צווישען די ארומיגע פיינדליכע שכנים, מוז עס אויף א געוויסער צייט פון א פריעדליכעס ערד־ארבייטער־פאלק ווערען א קריעגס־פאלק; דאס שווערד מוז אויף א צייט די סאכע פערבייטען. שאול נעהמט זיך צו ערשט ענערגיש צו פארמירען א שטענדיגען געוואפענטען חיל פאר'ן פאלק. דאס איז געוועזען גאנץ שווער. דאס לאנד פון ישראל האט זיך דאן געפונען אין א שרעקליכע לאגע. די פערשידענע פעלקער ארום האבען עס געוואלט צורייסען אויף שטיקלעך. איבערהויפט האבען די פלשתים צו יענער צייט פון דאס־ניי גענומען דריקען דאס פאלק ישראל, געמאכט איהם אין א געוויסער מאס אבהענגיג פון זיי. דאס פאלק ישראל האט זיי, ווי אין שמואל'ס צייטען, געמוזט צאהלען צינזען און איז דורך דעם שטארק פעראריםט געווארען. די פלשתים האבען דאן געהאט אין ארץ־ישראל א'איינגענעם נציב (פארשטעהער) און האבען שטרענג נאכגעשפירט, אז אין לאנד זאל זיך קיין שום געוועהר נישט געפינען; צוליעב דעם האט זיך דאן צווישען די בני ישראל זאגאר קיין איינענער שמיעד נישט איינגעפונען, כדי זיי זאלען זיך קיין כלי־זיין ניט קאנען שאפען. נאר שאול און יהונתן זיין זוהן — דערצעהלט די מסורה — האבען צו שווערד און צו שפיז ביי זיך געהאט אין די צייט פון די ערשטע מלחמות. דאס איבעריגע חיל האט זיינע פריעדליכע ארבייטס־געצייג פערוואנדעלט אין קריעגס־געוועהר. שאול האט זיך אבער פאר די אלע שוועריגקייטען נישט דערשראקען און איהם געלינגט ענדליך צונויפצושטעלען א שטענדיגע העלדישע ארמעע, אין שפיץ פון וועלכער זענען געשטאנען די בערירמטע קריעגס־העלדען אבנר בן־נר און יהונתן בן שאול. דאן פערפיהרט שאול אונערמידליכע שוץ־מלחמות געגען די פיעלע שונאים, וואס פלעגען אונאויפהערליך בעפאלען דעם פאלק ישראל און האלט אב איבעראל גלענצענדע נצחונות. אנגעהויבען האט ער פון די פלשתים, פון דעם געפעהרליכסטען יודישען פיינד צו יענער צייט, מיט וועלכען דעם יודישען פאלק, איז אויסגעקומען צו שטרייטען דורות־לאנג, מיט קירצערע אדער לענגערע הפסקות. די ערשטע מלחמה האט זיך געענדיגט מיט א פאלשטענדיגער מפלה פאר די פלשתים און שאול האט

דאן בעפרייט דאס יודישע לאנד אויף עביג פון דער הערשאפט פון די פלשתים. דאך האבען די פלשתים אין א קורצער צייט ארום זיך פון דאס־ניי פערשטארקט און אנגעהויבען ווידער גאנץ אפט צו בעפאלען די יודישע גרענעצען, נאר שטענדיג פלעגען זיי טרעפען א מורא'דיגען ווידערשטאנד דורך שאול'ס ארמעע און זיי האט זיך שוין מעהר נישט איינגעגעבען צו מאכען דאס יודישע פאלק אבהענגיג פון זיי.

נאכדעם ווי שאול האט זיך ארום געטהון אביסעל מיט די פלשתים, האט ער זיך גענומען אבערעכענען מיט די איבעריגע פעלקער, וועלכע האבען יאהרען־לאנג געדריקט דאס פאלק ישראל און געראובט די גרענעצען פונ'ם לאנד. „ער האט אהן אויפהער גלענצענדע מלחמות געהאלטען מיט מואב און מיט עמון און מיט אדום און מיט צובה און מיט עמלק, און וואו ער האט זיך געקעהרט האט ער אומעטום בעגליקט". אויף אזא אופן האט שאול אויף א לאנגע צייט בעפרייט זיין פאלק פון דעם פאליטישען דרוק פון די ארומיגע פיינדליכע פעלקער.

שאול האט אבער נישט נאר פאר דעם מאטעריעלען גליק פונ'ם לאנד אליין זיך געזארגט, ער האט שטענדיג זיך געמיהט אויף אויפצוהויבען דאס פאלק אין מאראלען זין. ער האט געקעמפפט געגען די פערשידענע ווירקונגען פון דער אמאליגער געצענדינערייע; ער האט אויסגעראהט פונ'ם לאנד דאס כשופמאכעריי. ער האט אויפגעקוקט אז דאס פאלק זאל פינקטליך די תורה אבהיטען; די מסורה דערצעהלט, אז זאגאר אויפ'ן שלאכט־פעלד האט ער אויפגעזעהן אז דער חיל זאלען קיין נישט־געקוילעטע פלייש נישט עסען און אז. וו... די אלע שאול'ס פערדינסטען צוזאמען מיט זיינע אויסגעצייכענטע פערזענליכע אייגענשאפטען, ווי זיין גוטהערציגקייט, מילדקייט, עניוות און גאט'ספארכטיגקייט, האבען איהם געמאכט פאר'ן פאלקס־ליעבלינג. דאס פאלק האט איהם געאכטעט אויף דער העכסטער מדרגה, איהם אנגערופען „משיח ה'" (דער געזאלבטער פון גאט), נאר צוזאמען מיט דער ליעבע פון פאלק, וואקסט אויך די פיינדשאפט פון דעם אלטען נביא צום יונגען קעניג. דאס גאנצע מלוכה־סיסטעם איז געווען געגען זיינע בעגריפען, געגען זיין גייסט. צופיעל אכט האט שאול — לויט שמואל'ס מיינונג — געשאנקען דער ארמעע, ווען אין אמת'ן דארף דאס פאלק געדענקען, אז זיין גליק איז אבהענגיג נאר פון דעם ווילען פון גאט, וועלכער וועט זיין פאלק נישט פערלאזען צוליעב זיין גרויסען נאמען"... שמואל האט געזעהן, אז שטיצענדיג זיך אויף דעם חיל ווערט דער מלך אלץ מעהר זעלבסטשטענדיג אין זיין טהעטיגקייט, וואס ווייטער ווערט ער אלץ ווייניגער

אבהענגיג פון דעם נביא. דעם געטליכען מאן, האט, פערשטעהט זיך, נישט זיין כבוד געארט, נאר זיין אידעאל: דאס אויסערוועהלטע פאלק, וואס גלויבט אין איין איינציגען הייליגען גאט און שטרעבט צו הייליגקייט, ריינקייט און מענשען־ליעבע, ווערט אויך א פאלק פון גראבען פיזישען כח, ווי אלע אנדערע פעלקער, און אנשטאט צו זיין א „ממלכת כהנים" (א „מלוכה פון גאט'ס בעדיענטע") ווי עס האבען געהאפט די ערשטע פאלקס־לעהרער און פאלקס־אנפיהרער, ווערט דאס פאלק פערוואנדעלט אין א שטענדיגע בעוואפענטע ארמעע!

שמואל הנביא איז געווען טיעף איבערצייגט, אז שאול פיהרט דאס פאלק אויף א פאלשען וועג און ער האט נישט דורכגעלאזען קיין געלעגענהייט ארויסצוווייזען דעם יונגען מלך זיין שנאה צו איהם. פאר'ן גאנצען פאלק פלעגט שמואל מביש זיין דעם גרויסען קריעג'ס־העלד, און איין מאל, ווען שאול האט נישט פינקטליך ערפילט שמואל'ס פערזאג (אין בעטרעף צו דער מלחמה מיט עמלק, וואס דער נביא האט אנגעזאגט פון דעם פיינד'ס לאגער נישט איבערצולאזען קיין לעבעדיגעס, זאגאר קינדער און בהמות, און דער מלך האט רחמנות געהאט אויף די אונשולדיגע בהמות און עס געשענקט זיין היל, אויך אגג'ן, דעם קעניג פון עמלק, דעם געפעהרליכען יודישען שונא, האט ער א לעבעדיגען אין קייטען געבראכט מיט זיך אין לאנד, כדי דעם איגענעם טריאומף מיט איהם צו בעפוצען),— האט איהם שמואל אין די אויגען פון דעם גאנצען חיל ערקלערט, אין דעם נאמען פון גאט, אז „גאט וועט ארויסרייסען פון זיין האנד די מלוכה איבער'ן יודישען פאלק און איבערגעבען עס אין בעסערע הענד!"

זעלבסטפערשטענדליך, אז אלע לעבענס־אינטערעסען פונ'ם פאלק און אלע פאליטישע בעדינגונגען זענען געווען געגען שמואל הנביא'ס אידעאל, דאך איז דער מלך שאול געפאלען אלס קרבן פון שמואל'ס הייליגען אייפער. דער האס, וואס דער נביא האט דעם מלך ארויסגעוויזען פאר'ן גאנצען חיל אין דעם נאמען פון גאט, האט זיין כבוד ביי'ם פאלק זעהר ערנידעריגט. אויך די שלעכטע בשורה, אז די מלוכה וועט פון איהם אבגענומען ווערען, האט איהם שרעקליך דערשלאגען. דער העלד ווערט קראנק; עס פאלט אויף איהם ארויף א מרה שחורה און פערראומערט איהם דאס לעבען... די פערצווייפלונג, וואס האט זיך פערגנב'עט ביי שאול'ן אין הארצען, הערט נישט אויף זאגאר נאך שמואל'ס טוידט און מאכט איהם אבהענגיג: ער פערליערט זיין העלדענמוט, און צוזאמען מיט דעם אויך זיין מילדיקייט און גוטהערציגקייט. שאול פערלאזט אלץ אויף לענגערע

צייטען דאס קריעגס-פעלד; דערפאר אבער הויבט זיך אן א גאנצע רייהע פון בלוטפערגיסונגען אין לאנד גופא. דעם מלך'ס אונרוהיגער גייסט הויבט אן מורא צו האבען פאר א פערשווערונג קעגען איהם; דאן זוכט ער אויסצוראטהען זיינע אינערליכע כלומר'שדיגע שונאים. מיט דעם צוועק דרג'עט ער אויס א גאנצע שטאדט מיט כהנים, (נוב עיר הכהנים), הרג'עט אויס די גבעונים, וועלכע זענען נאך פון יהושע'ס צייטען געווארען יודישע אונטערטאנער; זאגאר זיינע אייגענע קינדער פאנגט ער אן חושד זיין אין א פערשווערונג געגען איהם און פערפאלגט זיי. שאול פערליערט אלץ מעהר די ליעבע פון פאלק; ער פערליערט זיין צויבער-קראפט צו בעגייסטערען זיין חיל. און ווען צו ענדע קלויבען זיך די פלשתים צוזאמען אויף די בערג גלבוע מלחמה צו האלטען געגען שאול'ן, טרעפען זיי אין יודישען לאגער א מוטלאזע ארמעע, מיט א גייסטיג קרענקליכען, פערצווייפלונגספולען אנפיהרער. דאן פערשפיעלט דאס יודישע פאלק דעם שלאכט, דער יודישער חיל טרעט אב צוריק; נאר שאול און זיין העלדישער זוהן יהונתן קלויבען בעסער אויס דעם טוידט איידער דעם שענדליכען ענטלויפען פון שלאכט-פעלד.

אזוי שטארבט דער ערשטער יודישער מלך שאול בן-קיש!

פינפטעס קאפיטעל.

דוד המלך.

(1055—1015 פאר כריסטוס-געבורט)

שאול איז געשטארבען, נאר דאס פאליטישע לעבען אין לאנד האט שוין נישט געקאנט אומקעהרען זיך פון דעם וועג, אויף וועלכען דער פערשטארבענער מלך האט עס אוועקגעשטעלט. נאך שאול'ן האט געקעניגט איבער'ן לאנד זיין איבערגעבליבענער זוהן איש-בושת. איש-בושת איז אבער געוועזען נישט קיין פאסענדער יורש פון טראן: ער איז געוועזען א מענש מיט א שוואכען כאראקטער און פון זיין פאטער'ס העלדענמוט האט ער גארנישט געירש'נט. דער אנפיהרער אין לאנד איז געוועזען זיין הויפט קריעגס-הער אבנר בן-נר, וועלכער האט די זעלבע שטעלע פערנומען פאר שאול'ס לעבען און האט זיך אין די פיעלע מלחמות, וואס שאול האט געפיהרט, זעהר אויסגעצייכענט. ער האט מיט זיין פרישען חיל געוויזען א שטארקען ווידערשטאנד די פלשתים, וועלכע האבען נאך שאול'ס טוידט געוואלט, ווי אין די אמאליגע יאהרען, אונטערטעניג מאכען אונטער זיך דאס יודישע פאלק. נאר דאן האט זיך אינ'ם לאנד גופא אנגעפאנגען אנ'אינערליכער קאמפף. דער אונפעהיגער איש-בושת האט נישט געקאנט מיט זיין אויטאריטעט צוציהען צו זיך דאס גאנצע פאלק, ווי זיין פאטער שאול און אין דער הערשאפט איבער'ן לאנד קומט פאר א שפאלטונג. דער גאנצער שבט יהודה, וועלכער איז שטענדיג געוועזען איינער פון די עכט בעדייטענדסטע זאגט זיך אב פון איש-בושת'ן און וועהלט אויס איבער זיך פאר א מלך דעם יונגען דוד, דעם זוהן פון ישי פון שטאדט בית-לחם, אין טייל לאנד פון שבט יהודה.

דוד אלס פערזענליכקייט איז געוועזען פיעל עהנליך צו שאול'ן; ער בעזיצט אויך צוויי וואונדערליכע קאנטראסטען אויף אמאל: פון איין זייט די מילדיסטע גוטהערציגקייט, כמעט די אדעלסטע פרויען-צערטליכקייט, פון צווייטען זייט — העלדענמוט, וואס גרייכט כמעט ביז אכזריות. די ביידע אייגענשאפטען האבען אין דוד זיך נאך גאר אלס קינד ארויסגעוויזען. ווי די מסורה דערצעהלט איז ער א פאסטוך געוועזען ביי זיין פאטער. צווישען

די טשערעדעס שאָף, אין פעלד, אין דעם שוים פון דער נאַטור פלעגט ער
בעגייַסטערטע לידער זינגען און אויפ'ן האַרפע געטליכע מעלאָדיען שפּיע-
לען; נאָר אַז אויף די שאָף פלעגען חיות רעות אָנפאַלען, וועלף אָדער
בערען אָדער לייבען, פלעגט דער יונגער געטליכער משורר פייל און בויגען
אין האַנד נעהמען און גאַנץ דרייסט אין מלחמה געהן. און ווען אַז ער
איז נאָך אַ קליינער פּאַסטוכ'ל געווען, דערצעהלט די מסורה, האָט איהם
שמואל געזעהן און על פּי הנבואה האָט ער איהם אַלס צוקינפטיגער מלך
איבער יודען געזאַלבט, אָנשטאָט שאול'ן, וועלכען דער אַלטער נביא האָט
שוין פערפאָלגט. אַלענפאַלס האָט דער מסבב הסבות נאָך קינדווייז געגומען
דוד'ן צוגעוואָהנען און אײַנצואיבען אין זיין גרויסער היסטאָרישער ראָליע,
וועלכע ער האָט ענדליך געזאָלט שפּיעלען צווישען זיין פאָלק. גאָר יונג,
גלייך פון פעלד, „פון הינטער די טשערעדעס שאָף" טרעט דוד אין שאול'ס
הויז אַריין. שאול'ן האָט שוין דאַן די מרה שחורה געפּייניגט און זיינע
דינער האָבען איהם געראַטען דעם יונגען געטליכען פּאָעט צו זיך אין
הויז צונעהמען, כדי ער זאָל מיט זיין וואונדערבאַרער האַרפע פון קעניג
דעם אומוטה פערטרייבען. דוד אָבער האָט אָבער מיט'ן פידעל אַליין
זיך נישט געקאָנט בעגנוגען: צוזאַמען מיט דער פּאָעטישער בעגייסטערונג,
האָט אין איהם אויך זיין גבורה געוואָקסען, און זי האָט אויך געפאָדערט
אויסגעאיבט צו ווערען צום נוטצען פון זיין געליעבטעם פאָלק און גאָט'ס
געזאַלבטען מלך.

די מסורה דערצעהלט, אַז אין איינע פון די אונאויפהערליכע מלחמות
מיט די פלשתים, וואָס שאול האָט געפיהרט, האָט דוד נאָך גאָר יונגערהייד
גע'הרג'עט דעם ריעז פון די פלשתים גלית'ן, וועלכער איז זעקס איילען
די הויך געווען, איינגאַנצען אין אייזען און אין קופער געפּאַנצירט און
האָט אַ שרעק אָנגעוואָרפען אויף די מחנה פון ישראל. דער דאָזיגער ערשטער
גליקליכער העלדענטהאַט האָט דוד'ן געשאַפען אונענדליכען רוהם: זיין
נאָמען איז געוואָרען בעקאַנט דעם גאַנצען פאָלק; דאָס גאַנצע לאַנד
שטאָלצירט מיט איהם. דוד טרעט אַריין אין שאול'ס מחנה, נעהמט אַנטייל
אין פיעל מלחמות און צייכענט זיך אויס מיט זיין גבורה. שאול
בעשטימט איהם אין גיכען אַלס מלחמה-אָנפיהרער איבער'ן גאַנצען היל,
וועלכער ליעבט איהם אונענדליך. דוד פיהרט מלחמות מיט'ן איבערגעגעבענעם
חיל, ער האַלט כסדר אָב גרויסע נצחונות, ער ווערט אַ פאָלקס-העלד,
דער סאַמע בעליעבטער מאַן צווישען פאָלק, וועלכען דאָס פאָלק בעַ-
זינגט, וועלכען די פרויען בעגעגענען מיט ליעב און מיט טענץ. צו רוהן

ווערט צוגעבונדען דאס גאנצע הויזגעזינד פון מלך שאול: מיכל, די יונגסטע קעניג-טאכטער, פערליעבט זיך אין קריעגס-העלד און געטליכען פאעט און ווערט דודס פרוי.

נאר צוזאמען מיט'ן רוהם, וואקסט אויך פאר דוד'ן א גרויסע געפאהר. דער גייסטיג-קראנקער שאול קאן נישט גלייכגילטיג צוזעהן, ווי עס שטייגט די ליעבע פון פאלק צו דוד'ן. עס צופלאקערט זיך אין זיין קראנקען הארץ די קנאה; זיין קראנקע פאנטאזיע זאגט אידם פארויס, זאגאר גאנץ אונדייטליך, אז דוד וועט ענדליך פון זיין דינאסטיע ארויס-רייסען די מלוכה, און ער זוכט מיטלען צו מאכען אנ'ענדע פון דעם יונגען משורר און העלד. ער פרובט זאגאר ביי זיך אין הויז מיט זיין אייגען שפיז אידם צו דערשטעכען אין די מינוטען פון דער געטליכער בעגייס-טערונג, ווען דער משורר איז אינגאנצען בעטרונקען פון די הימעלרייכע קלאנגען, וועלכע רייסען זיך אראב פון זיין הארפע. דאן מוז דוד ענטלויפען פון שאולס הויז, פון זיין פרוי, פערלאזען די מחנה און שטענדיג זיך בעהאלטען פון מלך'ס צאר'ן, וואס זוכט אידם אהן אויפהער. א געוויסע צייט בעהאלט זיך דוד ביי שמואל'ן אין רמה, ער גיט זיך איבער דער נבואה און פיהרט ארייך גייסטליך לעבען צווישען די בני־הנביאים. ענדליך ווערט אבער זיין בעהעלטעניש ענדעקט און ער מוז פון דארטען ענטלויפען. דאן הויבט זיך אן פאר דוד'ן א גאנצער פעריאד פון וואנדערונג, פון בע-העלטעניס און ליידען. פיעל העלדען פון לאנד, וואס זיי האט געקרענקט דודים נישט פערדיענטע צרות, זענען אנגעקומען צו אידם צוטיילען מיט אידם צוזאמען פיין און נויט. דאן האט דוד צונויפגעשטעלט א מחנה פון עטליכע הונדערט מאן אויסגעצייכענטע העלדען, מיט וועלכע ער האט ארומגעוואנדעלט איבער די גרענעץ-געגענדען פון לאנד ישראל, אנ-געפאלען אויף די גרענעץ-פעלכ : אויף גשור, אויף גריז, אויף עמלק און אז. וו. די דאזיגע אנפאלונגען האבען אויף די פעלקער ארויפגע-ווארפען אנ'אימה און זיי פלעגען האלטען זיך וואס וויטער פון די יודישע גרענעצען. ביי די אנפאלען פלעגט דוד פיעל רויב אבנעהמען ביי די פעל-קער; דעם רויב פלעגט ער א געוויסען חלק צוטיילען צווישען זיין מחנה און דאס איבעריגע פלעגט ער אוועקשיקען אינ'ם לאנד צו צוטיילען צווי-שען פאלק. ענדליך איז אבער זיין וואנדערען זאגאר איבער די גרענעץ-געגענדען אויך געווארען נישט אונגעפעהרליך, ווייל שאולים קנעכט האבען נאך אידם אומעטום געלויערט. דאן האט דוד געמוזט אינגאנצען פער-לאזען זיין הייליגעס לאנד, זיין הייסגעליעבטען פאלק, און ער האט זיך

מיט זײַנע מענשען בעזעצט אין פלשתים. דארטען האט ער געפיהרט אָדער א לוסטיגע אָבער א געפעהרליכע פאָליטיק מיט'ן מלך אָכיש, פאַר וועלכען ער האט זיך אַרויסגעוויזען אַלס היסער פרײַנד פון די פלשתים און אַ פײַנד פון מלך שאול, וועלכער האט איהם פערפאָלגט, און אין אמת'ן האט ער פאַרגעזעצט די פריהערדיגע אַרבײַט זײַנע: ער פלעגט ווי פריהער מאַכען אָפטע אָנפאַלען אויף די גרענעץ-פײַנד פון ישראל!

דאָס גאַנצע לעבען פון שאול'ן האט דוד אַזוי אונרחמנות'דיג געוואַנדעלט צווישען פרעמדע פעלקער, אין פרעמדע לענדער, צווישען שרעקליכע געפאַהרען. זײַן איינציגע טרייסט פלעגט ער נאָר מאַנכעמאָל אין זײַן האַרפע געפינען און אין דער אַנערקענונג פון די גוטצען, וואָס ער פלעגט גאַנץ אָפט ברענגען דורך זײַנע לײַדען דעם געליבטען פאָלק ישראל. זײַן אונענדליכער גרויסמוט האט זיך אַרויסגעוויזען, ווען צו דוד'ן אין צקלג, קיין פלשתים, האט געגרייכט די טרויעריגע בשורה, אַז שאול און זײַן זוהן יהונתן זענען אין מלחמה געהרג'עט געוואָרען. דוד פערגעסט די אַלע צרות, וואָס דער פערשטאָרבענער שאול האט איהם פערשאַפען, און ער ברעכט אויס מיט אַ ריהרענדען יאָמער:

„הצבי ישראל! על במותיך חלל איך נפלו גבורים!..."

דאָס פאָלק האט אָבער אויך נישט פערגעסען זײַן גרויסמוטהיגען העלד, און נאָך שאולס טוידט, ווען דוד האט זיך אומגעקעהרט פון דער פרעמד אין זײַן געליבטעם לאַנד, ווערט ער פרײַנדליך היים בעגעגענט און דער שבט יהודה זאַלבט איהם אויף זײַן חלק ערד אַלס מלך. דוד האט זיך אין חברון בעזעצט; ער האט אַ גרויסע מחנה צוזאַמענגעשטעלט, איבער וועלכער ער האט בעשטימט אַלס הויפטמאַן דעם בערימטען גבור יואב'ן, דעם זוהן פון צרויה, און אַלס געהילף זײַן ברודער אבישי. דאַן האט זיך אָנגעהויבען אַ זיבען-יאָהריגער קאַמפף צווישען די מחנה פון איש-בושת און די מחנה פון דוד. ענדליך האט אבנר, דער הויפטמאַן פון איש-בושת'ס מחנה אַליין אויך אײַנגעזעהן, אַז דוד איז אַ פאַסענדערער מלך פאַר יודען איידער איש-בושת און ער מיט זײַן גאַנצער מחנה געהען איבער צו דוד'ן. אבנר האט דערצו אויך געוויגט די יענע שבטים, וועלכע זענען צוערשט טרײַ געבליבען צו שאולס זוהן. נאָר אַז אבנר איז געקומען קיין חברון אויסצודריקען דוד'ן זײַן טרײַשאַפט, האט דאָרטען יואב איהם אָהן דוד'ס וויסען ערמאָרדעט, ווײַל ער האט איהם חושד געווען אין פאַלשקײַט. דאַן האָבען צווי פעררעטער, רכב און בענה, געהרג'עט איש-בושת'ן און געבראַכט זײַן קאָפּ צו דוד'ן, האָפענדיג אויף

א גרויסע לוין. דוד האט זיך אבער שרעקליך גיקם געוועזען אן די מערדער, „דאס האבען געהרגעט אנעהרליכען מאן אין זיין הויז, אויף זיין געלעגער"; דעם איינציגען קינד, וואס איז נאך פון שאול'ס פאמיליע איבערגעבליבען, מפיבשת, האט דוד צו זיך אין הויז גענומען און איהם ווי א פאטער ערצויגען.

נאכ'ן טוידט פון איש-בושת פעראייניגען זיך אלע שבטים, קומען צו דוד'ן קיין חברון און זאלבען איהם פאר א מלך אויף דעם גאנצען לאנד. „מיר זענען דאך דיין ביין און בלוט — זאגט איהם דאס פאלק — אויך נעכטען, אויך אייערנעכטען, ווען שאול האט נאר איבער אונז געקעניגט, ביזטו דאך געוועזען דער פערזארגער פאר ישראל!"

נאכדעם ווי די אינערליכע קריעג אין לאנד איז איינגעשטילט געווארען האט דוד גענומען פערענדיגען די בעפעסטיגונג פון דעם יודישען לאנד פון אויסערען, וואס שאול האט נאך אין זיין צייט אנגעפאנגען. ער בעגייט און פערגרעסערט זיין מחנה און די ערשטע זאך האט ער בעקעמפפט דאס שטארקע פאלק יבוסי, וועלכעס איז געזעסען אין מיטען לאנד פון ישראל אין דער בערגערדיגער געגענד פון ירושלים און די יודען האבען עס יאהרען לאנג נישט געקאנט איינעהמען. דוד האט צוקלאפט דעם יבוסי, צוגענומען זיין לאנד און, די פון דער נאטור בעפעסטיגטע שטאדט ירושלים האט ער פאר זיין הויפטשטאדט געמאכט. נאכהער בעשליסט ער זיך צו מאכען אנענדע מיט די פלשתים, פון וועלכע דאס יודישע לאנד האט הונדערטער יאהרען נאכאנאנדער געליטען. צום ערשטען מאל איז ער ארויסגעטראטען געגען זיי אין בעל-פרצים און האט צושלאגען זייערע מחנות. די פלשתים זענען זיך צולאפען, נאר אין א קורצער צייט ארום האבען זיי א נייע ארמעע צוזאמענגעשטעלט און מיט פערגרעסערטע קרעפטען זענען זיי פון דאס ניי בעפאלען דאס יודישע פאלק אין עמק רפאים. דא האבען זיי ווייטער דורך דוד'ן א פאלשטענדיגע מפלה געהאט. נאכהער האבען די פלשתים א דריטען מאל און א פירטען מאל מיט די יודען א מלחמה ערקלערט, נאר דאס איז שוין געוועזען דאס לעצטע מאל. דוד האט צושמעטערט די רייהען פון פיינד, איהם אונטערטעניג געמאכט אויף אייביג און צוגענומען א שטיק לאנד ביי די פלשתים.

מיט דעם האט דוד געענדיגט די שוץ-מלחמות, וועלכע דאס פאלק ישראל האט געמוזט פיהרען הונדערטער יאהרען געגען זיינע פיינד, די גרענעצען פון דעם יודישען לאנד זענען שוין געוועזען געזיכערט, דאס פאלק האט שוין נישט געדארפט מעהר מורא האבען פאר די ארומיגע

פעלקער, וואס דוד האט זיי שטענדיג געהאלטען אין שרעק. נאר הדו"ס העלדען-גייסט האט זיך נישט געקאנט בערוהיגען; דאן האט ער אנגעפאנגען א גאנצע רייהע אויפטריט-מלחמות מיט די שטארקסטע פעלקער פון דער אלטער קליין-אזיען און מעסאפאטאמיען, ער האט אבגעהאלטען גלענצענדע נצחונות איבער מואב, ארם, המת, אדום, עמון, צובה און אזוי ווייטער. די דאזיגע מלחמות האט דאס לאנד פון ישראל ברייטער געמאכט מיט פיעל איינגענומענע געגענדען, דאס פאלק ישראל רייכער געמאכט מיט פיעל אבגענומענע רויב, מיט גאלד, מיט זילבער און מיט קופער. די אלטע אזיען האט אויפגעציטערט פאר דער פרישער קראפט. די מעהר קולטורעלע פעלקער, ווי פעניקיא, צ. ב. ש, האבען געמיהט זיך אריינצוטרעטען אין פריינדליכע בעציהונגען מיט'ן יודישען מלך, זיי האבען צו איהם זייערע שלוחים געשיקט און מתנות איהם געשאנקען.

אט אזוי האט דוד אוועקגעשטעלט די יודישע מלוכה אויף דער העכסטער שטופע, וועלכע איז דאן נאר מעגליך געווען. ער האט אבער נישט נאר פאר די אויסערליכע שטארקייט פון זיין פאלק געזארגט, נאר ער האט אויך פערפאלקאמט די אינערליכע אויפבויאונג פון דער יודישער מלוכה-ארדנונג. די אלגעמיינע צענטראליזאציע האט פאר דוד'ן בעקומען איהר פאלקאמסטען אויסדרוק. ירושלים איז געווארען דאס הארץ פון לאנד: דארטען איז געזעסען דער קעניג פון דעם גאנצען לאנד, די הויפט-ריכטער פון דעם גאנצען לאנד און די הויפט-כהנים פאר דעם גאנצען לאנד. כדי די צענטראליזאציע זאל זיין א פאלשטענדיגע האט דוד פון קרית-יערים געבראכט קיין ירושלים אויך דעם היילינען ארון. דעם אויטאריטעט פון דעם דאזיגען היילינטום, וואס איז שוין געווען געפאלען ביים פאלק פון שמואל'ס צייטען, האט דוד געמיהט זיך אויפצוהויבען מיט דעם וואס ער האט די גאטעס-דיענסט אין דעם געצעלט פון דעם ארון בעגייט. צו די קרבנות, וואס זייער ווערט איז ביים פאלק ווי גרינגער געווארען, האט ער איינגעפיהרט גרויסארטיגע געזאנגען און שפיעלען פון גאנצע כאר'ן און ארקעסטרען. ירושלים איז אלזא געווארען נישט נאר דער פאליטישער און געזעלשאפטליכער צענטר פון לאנד, נאר אויך דער גייסטליכער.

דוד האט אויפגענומען בעזונדערע לייט, וואס יעדען פון זיי איז געווען אנגעטרויט א בעזונדערע זייט פונ'ם מלוכה-לעבען און פון די מלוכה-אינטערעסען. אויף אזא אופן איז פאר איהם אלערזייטיג פערפעסטיגט געווארען די מלוכה-ארגאניזאציאן זיינ'ס לאנד.

די בני-הנביאים, וואס האבען פון שמואל'ן אן נישט אויפגעהערט צו

עקזיסטירען אין לאנד, האבען נישט מיט קיין פולער איינשטימיגקייט זיך פערהאלטען צו דער טהעטיגקייט פון דעם ענערגישען מלך. אזוי זעהען מיר, אז דוד האט געוואלט בויען א בית־המקדש פאר גאט אין ירושלים, כדי נאך מעהר צו פערשטארקען די גייסטליכע צענטראליזאציע אין ירושלים, האט איהם נתן הנביא געזאגט אין דעם נאמען פון גאט, אז זיין בנין וועט פאר גאט נישט בעווילינט ווערען, „ווייל זיינע הענד האבען צופיעל בלוט פערגאסען"...

נאר אויב דוד האט זיך נישט זעהר פיעל גערעכענט מיט די אנזיכטען פון די נביאים אין זיינע פאליטישע אונטערנעהמונגען, האט ער דאך די נביאים זעהר געשעצט אלס די ריכטיגע טרעגער פון דעם געטליכען אמת און צווישען זיינע הויז־לייט און גרויסע שרים האבען זיי דעם אנגעזעהענסטען ארט פערנומען. אלס מענשען מיט דער גרעסטער מסירות־נפש פאר דער גערעכטיגקייט האבען זיי שטרענג נאכגעקוקט אלע טהאטען פונ'ם מלך און פאר יעדער אונרעכט האבען זיי איהם די פייערדיגסטע שטראף־רייד געזאגט, נישט מורא־האבענדיג פאר קיין זאך. ביי זייער מיטהילף האט דוד געמיהט זיך אין לאנד איינצופלאנצען דעם ריינעם אמת און אונבעשטע־כענדיגען יושר, נישט אבטרעטענדיג פון זיי אויף א האר און ער איז אלזא ביי'ם פאלק דערפאר געבליבען אויף אייביג פערעכענט אלס ערהא־בענסטער ביישפיעל פון גערעכטיגקייט און וואהרהייט.

דוד'ס לעבען איז געוועזען פון אנפאנג ביז'ן סוף געווידמעט דעם גליק פון זיין פאלק און זיין לאנד; איהם אליין פערזענליך האט דאס לעבען אבער גאר קיין גליק נישט געשאפען. פון דער יוגענד האט ער גענאסען דעם טעם פון פערפאלגונג, שאול'ס שפיז איז פיעל מאל איהם איבערען קאפ געפלויגען און נאר בנס איז ער נצול געווארען; בעהאלטענדיג זיך אין לאנד פון די פלשתים און פיהרענדיג דארטען א צווייזייטיגע פאליטיק מיט'ן מלך אכיש איז זיין לעבען יעדער רגע געשטאנען אין געפאהר, טאמער ווערט בעוואוסט זיין סוד. און זאגאר ווען ער האט צום טראן דער־גרייכט האבען זיינע ליידען זיך נאך נישט געענדיגט. דוד האט געהאט פיעל ווייבער און פיעל קינדער און צווישען זיין גרויסען הויזגעזינד זענען שטענדיג קריעג און אינטריגעם פארגעקומען, וואס פלעגען איהם פערבי־טערען דאס לעבען. אמנון זיין זוהן פון איין פרוי האט זיך פערליעבט אין תמר'ן, זיין צווייטער פרוי'ס א טאכטער פון איהר ערשטען מאן; אמנון האט תמר'ן פערנארט צו זיך און איהר געשענדט; אבשלום, דוד'ס א צווייטער זוהן און תמר'ס א ברודער פון איין מוטער, האט זיך נוקם געווען

אן אמנונ'ען: איינלאדענדיג איהם צו זיך אויף א פאמיליען-יום-טוב, האט ער איהם דערהרג'עט; אמנון איז אבער געוועזען דוד'ס בכור און ליעבלינג. האט ער עס אבשלום'ן דעם ברודער-מארד נישט געקאנט מוחל זיין און ער האט איהם פון לאנד פערטריבען. אין א יאהר דריי ארום ערשט האט דער מלך זיין פערטריבענעם זוהן ערלויבט צוריק אין לאנד זיך אומצוקעהרען. דאן האט אבשלום אלס נקמה אויפגעהויבען א פערשווערונג געגען זיין אייגענעם פאטער. מיט זיינע חנופה-רייד האט ער זאגאר אויף זיין זייט צוגעצויגען צו זיך דאס גאנצע פאלק און דוד'ס לעבען איז געשטאנען אין געפאהר. פערגעסען איז געווארען אלעס וואס דער דאזיגער ריעזען-העלד האט פאר זיין לאנד געטהון און אויף דער עלטער האט דוד געמוזט אנטלויפען פון זיין הויפט-שטאדט, פון זיין קעניגליכען הויז, און מיט עטליכע הונדערט מאן, וואס זענען איהם טריי געבליבען, זיך בעהאלטען אין די וועלדער. אבשלום האט זיין פאטער'ס קעפ'ס-פרויען געשענדעט און נאכהער האט ער איהם נאכגעיאגט. נאר די איינציגע הונדערט מאן, וועלכע זענען מיט דוד'ן געבליבען, האבען מיט מסירות נפש מלחמה געהאלטען מיט אבשלום'ס חיל אין דעם וואלד, וואו צווישען זיי איז די צוזאמענשטויסונג פארגעקומען, און איהם גובר געוועזען, אבשלום אליין איז אויך דאן דערשטאכען געווארען דורך יואב'ן דוד'ס פעלד-הער, טראטץ דוד'ס פערזאג. דוד האט מנצח געוועזען זיין פיינד, אבער זיין נצחון האט איהם א אייגען קינד געקאסט, און ער האט זיך מיט זיין נצחון נישט געקאנט בעזונדער פרעהען... דאס פאלק האט זיך באלד ארומגעזעהן, וואס פאר א שרעקליכען פערברעך עס האט בעגאנגען געגען זיין, מיט לייב און לעבען איבערגעבענעם, מלך, און איז געקומען פאר'ן קעניג פון דאס ניי איהם אויסדריקען זיין טריישאפט. נאר אבשלום'ס פערשווערונג האט א שלעכטען ביישפיעל געוויזען. באלד האט זיך א נייער מורד געפונען, שבע בן-בכרי, וואס האט אויך אויפגעהויבען זיין האנד געגען מלך. אויך די פערשווערונג איז גיך איינגעשטילט געווארען; אין געפיהל-פולען הארצען פון דעם מלך האט דאס אבער איבערגעלאזען זעהר ביטערע איינדריקען.

אין דוד'ס פריוואטען לעבען איז נאך עטוואס טרויעריגעס פארגעקומען, וואס אזא הייליגע נשמה האט נישט געקענט גלייכגילטיג פערטראגען, חאטש ביי די פארצייטיגע דעספאטישע הערשער איז עס געוועזען א גאנץ געוועהנליכע זאך. דוד'ן איז געפעלען געווארען בת-שבע, די פרוי פון אוריה החתי, וועלכער האט געדיענט ביי איהם אין מחנה. ער האט געהייסען איהר ברענגען צו איהם... ווען אבער אז די פרוי האט איהם נאכהער

געלאזט וויסען, אז זי איז שוואנגער געווארען פון איהם, האט ער קיין אנדער מיטעל נישט געפונען, ווי די זאך צו פערדעקען, נאר צונעהמען איהר פאר א פרוי צו זיך. דאן הייסט ער יואב'ן אין דער צייט פון א מלחמה אוועקשטעלען אוריה'ן, בת-שבע'ס מאן, אין סאמע געפעהרליכען ארט אויף שלאכט-פעלד, וואו ער איז געהרג'עט געווארען, און דוד נעהמט בת שבע'ן צו זיך פאר א פרוי... דאס ערשטע קינד אבער, וואס זי האט איהם געבוירען איז געשטארבען, אלס א שטראף פאר זיין פערברעכען, ווי נתן הנביא האט איהם מיט דרייסט געזאגט. זיין גאנצען לעבען האט דוד געדענקט זיין דאזיגען פערברעך און אונענדליכע טרעהרען פאר גאט פערגאסען... אין דעם מלך דוד'ס צייט איז אין לאנד אויך פארגעקומען א מגפה; ביז זיבעציג טויזענד מאן זענען דאן אויסגעשטארבען; דוד האט אויך די מגפה געשטעלט אויף דעם רעכענונג פאר זיינע זינד. (ער האט דאס יאהר דאס פאלק געצעהלט, וואס איז פערבאטען דורך דער תורה!) און ער האט דאן צו גאט מתפלל געווען: „אמת איך האב געזינדיגט און איך האב פערברעכען בעגאנגען; וואס האט אבער דאס אונשולדיגע שאף געטהון געגען דיר? שטראף מיר און מיין הויז-געזינד!"...

די אונאויפהערליכע צרות, וואס דוד איז ביי'ם לעבען אויסגעשטאנען, פלעגען פון זיין האנד גאנץ אפט די שווערד ארויסרייסען און ער פלעגט זיך פאר דער הארפע נעהמען. געטליכע שירים פלעגען זיך דאן פון זיין צובראכענעם הארצען גיסען און פלעגען איהם ווי באלזאם די וואונדען פון זיין נשמה היילען, אין זיי פלעגט ער זיין טרייסט געפינען און פרישע קרעפטען צו נייע האפנונגען שעפען... אין דוד'ס הארצען האט אייביג געלעבט די ליעבע צו דער נאטור, וואס אין איהר שוים האט ער זיך ערצויגען קינדווייז נאך אלס פאסטוך. דוד האט, ווי קיינער אין דער וועלט נישט, בעגריפט איהר אונענדליכקייט און מעכטיגקייט. אין דער אונענדליכקייט און מעכטיגקייט פון דער נאטור האט דוד פערנומען די געטליכקייט, איהר גרויסקייט און הייליגקייט. צו דער דאזיגער אונענדליכקייט און געטליכקייט פלעגט דוד אין זיינע שירים זיך דערהויבען— וואס האבען איהם דאן געקאנט ארען זיינע מינוטווייליגע ליידען?... וואס האט איהם געקאנט אויך שאפען זיין מינוטווייליגער רוהם, זיין קעניגליכע גרויסקייט אין פערגלייך מיט דער אייביגער מעכטיגקייט?...

אזוי פלעגט פאלען דער שטאלץ און אזוי פלעגט שטומען דער וועהטאג אין די בעגייסטערטע האלב-נעכט, ווען דוד פלעגט פון זיך זיין שווערד צום דר'ערד ווארפען און זיין הארפע נעהמען.

דוד'ס שווערד האָט פאַר זיין פאָלק ישראל אַ פעסטע קעניגרייך געשאַפען; דוד'ס האַרפע האָט פאַר דאָס פאָלק תהלים געשאַפען; דאָס פאָלק האָט זיי ביידע פערהייליגט!

פערציג יאָהר האָט דוד געקעניגט און ערצויגען זיין פאָלק. צו זיבעציג יאָהר איז ער געשטאָרבען אין זיין הויפט-שטאָדט ירושלים, מידע און צובראָכען פון דער גרויסער פאָלק-ארבייט, פאַר וועלכער דער העלדישער מלך האָט זיין לעבען געאָפפערט. דאָס פאָלק האָט שטענדיג מיט דעם נאָמען פון דעם גרויסען העלד און געטליכען משורר פערבונדען זיינע אייגענע ליכטיגסטע ערינערונגען פון דער ווייטער פערגאַנגענהייט צוזאַמען מיט זיינע הערליכסטע האָפנונגען אין דער ווייטער צוקונפט. אויף דער מצבה פון מלך דוד, וואָס דאָס יודישע פאָלק טראָגט אין האַרצען שוין טויזענדער יאָהרען, שטעהט אויסגעקריצט מיט אַן'אונשטערבליכע האַנד

דוד מלך ישראל חי וקים!

זעקסטעס קאפיטעל.

שלמה המלך.

(1015 ביז 977).

ווייט און ברייט— פון טייך פרת ביז דער גרענעץ פון מצרים— האט זיך פונאנדערגעווארפען די מלוכה פון ישראל פאר דוד׳ס לעבען. נאך נייע נצחונות וואלטען שוין כמעט ווי גארנישט צוגעגעבען צום רוהם פון דעם געזעהר פונ׳ם פאלק. ס׳איז נאר געבליבען אויפ׳ן פריעדליכען ז״ן גוט איינצוהיטען און פערפעסטיגען דאס, וואס דוד האט מיט זיינע פעלדצוגען ערווארבען. דעם שווערד האט געמוזט פערבייטען די קלוגע האנדלונג פון דעם הערשער. מען האט געדארפט געבען דאס אויסגעמאטערטע (פון די פיעל מלחמות) פאלק די מעגליכקייט זיך איבערצוגעבען, ווי אמאל, זיינע פריעדליכע בעשעפטיגונגען: ערד-ארבייט, האנדווערק און האנדעל. מען האט געדארפט פערשטעהן ווי אמבעסטען אויסצונוצען די גלענצענדע פאליטישע לאגע, אין וועלכע עס האט זיך איינגעפונען דאס לאנד פון ישראל, פאר דעם גליק פונ׳ם פאלק, כדי עס זאל זיך קאנען ענטוויקלען אלערזייטיג — פאליטיש, עקאנאמיש און מאראליש. די דאזיגע שווערע אויפגאבע איז געפאלען אויף דוד המלך׳ס טראנספאלגער, אויף זיין זוהן שלמה.

דוד האט געבוירען שלמה׳ן פון בת-שבע, — די פרוי, וועלכע ער האט אוועקגערויבט פון אוריה החתי; נאך ביי׳ם לעבען האט דוד געלאזט זאלבען שלמה׳ן פאר א מלך איבער׳ן גאנצען לאנד, האטש ער האט געהאט עלטערע זיהן פאר איהם. דערביי האט מיטגעווירקט נתן הנביא, וועלכער האט אין זיין צייט אזוי אונערבארימליך געשטראפט דוד׳ן פאר זיין גרויסען פערברעכען, — ווי די נבואה וואלט געוואלט דערוויזען דורך שלמה׳ס געזאלבט ווערען אלס מלך, אז דוד׳ס זינד דורך בת-שבע׳ן איז פערגעבען געווארען צוליעב זיין אונאויפהערליכער חרטה און אבגעוואשען געווארען דורך זיינע פיעל פערגאסענע טרעהרען; אין דער ווירקליכקייט האט דער נביאים-אידעאל קיין געטרייערען טרעגער פאר זיך נישט געקאנט געפינען.

ווי שלמה. פון דער יוגענד נאך האט ער ארויסגעוויזען דעם הערליכסטען פאעטישען גייסט און די גרעסטע ליעבשאפט צו דער חכמה, געהאסט די פיזישע קראפט און העכער פאר אלעס אין מלוכה־לעבען האט ער געדעכענט די גערעכטיגקייט. „די פרומקייט און די גערעכטיגקייט היטען דעם מלך"; „ס'איז בעסער חכמה פאר גבורה, ס'איז בעסער חכמה פאר קריעגס־געוועהר"; „נאר ביי מיר, טיעפזיניגקייט, איז די גבורה, נאר מיט מיין הילף קאנען מלכים געוועלטיגען". — די אנשויאונגען האט שלמה געלעגט אלס פונדאמענט אין זיין מלוכה־פלאן. די מסורה דערצעהלט, אז אין אנפאנג, ווי שלמה איז א מלך געווארען, האט זיך איהם גאט בעוויזען און איהם געפרעגט, וואס וויל ער, אז גאט זאל איהם שענקען אנשטאט גבורה, כבוד, רייכקייט און לאנג לעבען, וואס גאט האט איהם פארגעלעגט, האט שלמה אויסגעקליבען — נאר א הארץ, וואס זאל פערשטעהן, ווי צו בעגעהן זיך מיט'ן פאלק, און זאל קאנען ריכטיג אונטערשיידען צווישען גוט און שלעכט, כדי עהרליך דאס פאלק צו משפט'ן! — און גאט האט איהם געזאגט: „איך טהו דיין פערלאנג: איך שענק דיר א קלוגעס, גוטעס הארץ, וואס פאר דיר איז אזא נישט געווען און נאך דיר וועט אזא נישט זיין. און אויך וואס דו האסט אליין נישט פערלאנגט וועל איך דיר געבען: אויך רייכקייט און כבוד, וואס אזעלכע האט נאך קיין מלך אין דער וועלט נישט געהאט"! —

גאט'ס הבטחה איז טאקי מקוים געווארען. שלמה האט מיט זיין חכמה, ווי עס זאגט דער תנ"ך, אריבערגעשטיגען אלע געלעהרנסטע פון די מזרח־לענדער און פון מצרים; דאס פאלק רופט איהם אן „המלך החכם מכל האדם". די ספרים, וועלכע געפינען זיך ביי אונז און זענען אונטערגעשריבען מיט שלמה'ס נאמען, ווייזען אז דער דאזיגער טיטעל, מיט וועלכען דאס פאלק האט דעם מלך פון ירושלים געקרוינט, איז גארנישט איבערטריבען.

גלויבענדיג דער מסורה, האט שלמה נאך אין דער יוגענד געשאפען די וועלט־בערימטע פאעמא „שיר השירים", אין וועלכער דער געטליך־בעגאבטער משורר בעזינגט, צוזאמען מיט דער אונשולדיגער פאסטוכישער און ערד־ארבייטערישער לעבענסארט פון זיין פאלק, די ריינע, נאאיווע ליעבע, וועלכע ער ערהויבט דורך זיין צערטליכער מוזע ביז דער מדרגה פון א הייליגטהום. אין ספר „משלי" געפינען מיר די פראקטישע קלוגשאפט, וועלכע פאסט אום דאס אלטעגליכע לעבען אין אלע זיינע פאזיסען, צוזאמען מיט די ערהויבענסטע ציעלען, וועלכע דריקען אויס דעם אויטאר'ס

שטרעבונגען אַלס הערשער, אַלס שופט און פאָלקס-אָנפיהרער*). לויט דער מסורה געהערט שלמה'ן אויך דער ספר „קהלת"— וועלכער איז דער טיעפסטער אויסדרוק פון דעם אייביגען וועלט-שמערץ, די גרויזאַמסטע טראַגעדיע פון דעם מענשליכען גייסט, וואָס זוכט אייביג דעם ציעל פון זיין וועזען און בלאָנדזשעט אייביג, וואָס צווייפעלט אין גלויבען און גלויבט פון פערצווייפלונג...

לויט די אַלע אויסגערעכענטע ספרים, אויף וועלכע עס באַזירט, קאָן מען זאָגען, די גאַנצע אַלמענשליכע מאָראַל און האַרץ-פילאָזאָפיע, שטעלט זיך פאַר דאָס בילד פון שלמה'ן אַלס ערהאַבענסטער פּאָעט, אַלס טיעפזיניגסטער דענקער, אַלס דורכדרינגענדסטער האַרץ-און מענשען-קענער און הויפטזעכליך — אַלס איבערגעבענסטער דיענער פון וואַהרהייט און גערעכטיגקייט. בעזיצענדיג אַזעלכע אייגענשאַפטען טרעט שלמה אַרויף אויפ'ן טראָן פון זיין פאָטער דוד, זייענדיג אַלט אַ יאָהר צוואַנציג און שאַפט זיך באַלד אַן'אייביגען אַלוועלטליכען רוהם אַלס געניאַלער פאָלקס-שופט, אַדמיניסטראַטאָר און סטאַטס-מאַן.

שלמה'ס משפט איז אַלעמען בעקאַנט. כדי אין אַ קריעג צו דערגעהן גרינדליך, אויף וועלכען צד איז דער אמת, אָנשטאָט די געוועהנליכע אָביעקטיווע געריכטס-בעווייזען, ווי עדות, שבועה און ד. ג., וועלכע ברענגען נישט שטענדיג די געווינשטע רעזולטאַטען, פלעגט שלמה זיך בענוצען מיט אַזעלכע סוביעקטיווע, נאָר שאַרפזיניגע מיטלען, וועלכע טראָגען איבער-הויפט אַ ריין פסיכאָלאָגישען האַראַקטער און לאָזען אין האַרצען קיין צווייפעל נישט. פון די פיעל ביישפּיעלען פון שלמה'ס חכמה אַלס שופט, וועלכע דאָס פאָלק דערצעהלט, איז אַלעמען בעוואוסט די געשיכטע מיט די צוויי פרויען, וועלכע זענען געקומען פאַר איהם צו'ם משפט. דורך דעם קלוגען פסק דין, וועלכער האָט אונבעדינגט געמוזט אַרויסרופען דעם ריכטיגען מוטערגעפיהל, איז ער אין דעם קריעג פון די צוויי פרויען איבער דער אָנגעהעריגקייט פון אַ קינד דערגאַנגען ווער עס איז די אמת'ע מוטער.

שלמה'ס חכמה אַלס שופט האָט אין יענער צייט אַרויסגערופען די פער-וואונדערונג פון אַלע אַרומיגע מלכים, וועלכע פלעגען צוליעב דעם קומען

---

*) מען שרייבט איהם צו אויך א ספר „חכמת שלמה" (אין די „כתובים אחרונים") נאָר דער ספר איז געווים א פראָדוקט פון די שפּעטסטע צייטען, און זאָגאר ניט קיין פּראָדוקט פון פאָלקס-ווייזהייט, נאָר פילאָזאָפישע געדאנקען פון א גריכיש-געלעהרטען יודען אין די לעצטע צייטען פונ'ם בית שני.

אליין קיין ירושלים, כדי צו איבערצייגען זיך אין די וואהרהייט פון די נפלאות, וואס זיי האבען זיך אנגעהערט וועגען דעם מלך פון ישראל. אין תנ"ך ווערט דערצעהלט, ווי עס איז געקומען די קעניגין פון דעם ווייטען לאנד שבא צו שלמה'ן אין הויז אנצוקוקען דעם וואונדערליכען מלך און צו הערען זיין קלוגשאפט. פאר איהר אומקעהרען זיך צוריק אין איהר לאנד האט די קעניגין פון שבא געזאגט צום מלך שלמה:

„ריכטיג איז דאס, וואס איך האב געהערט אין מיין לאנד וועגען דיינע מעשים און וועגען דיין חכמה; איך האב עס נישט געוואלט גלויבען ביז איך בין אהער געקומען און איך האב זיך מיט מיינע אויגען איבערצייגט, אז מען האט מיר זאגאר קיין העלפט נישט דערצעהלט פון דיין גרויסקייט. דו ביזט פיעל קליגער און גוטהערציגער, ווי איך האב וועגען דיר געהערט. גליקליך זענען דיינע מענשען; גליקליך זענען דיינע קנעכט, וועלכע שטעהען פאר דיר שטענדיג און הערען דיין חכמה. זאל זיין געבענשט גאט דיין בעשעפער, וועלכער, אוים ליבע צו זיין פאלק ישראל, האט ער דיך ארויפגעזעצט אויפ'ן טראן פון ישראל און פאר א מלך דיך אויסדערוועהלט צו שאפען אין לאנד משפט און גערעכטיגקייט!"...

זייענדיג פון נאטור ווי אויך לויט זיינע אנשויאונגען א פריעדליך געשטימטער מענש — „איש מנוחה" — איז איהם אהן בלוט-פערגיסונג*), בלויז פיהרענדיג א קלוגע פאליטיק, געלונגען כמעט זיין גאנצען לעבען איינהאלטען דעם אינערליכען און אויסערליכען שלום פון לאנד. ער האט ארייגעטראטען אין פריעדליכע זאגאר פריינדליכע בעציהונגען מיט די ארומיגע מלוכות. מיט פיעל פון זיי האט ער זיך גאר מתחתן געווען. אזוי האט ער גענומען פאר א פרוי די טאכטער פון מלך עמון און נאכהער אויך די טאכטער פון מלך מצרים. דורכדעם האט ער נאך מעהר פערזיכערט די לאגע פון דעם לאנד און אויפגעהויבען זיין רוהם; דער וואהלבעשטאנד פון פאלק דערגרייכט דאן, די העכסטע מדרגה. אין תנ"ך ווערט געזאגט, אז „פאר די גאנצע צייט, וואס שלמה האט געהערשט אין לאנד ישראל, האט דאס פאלק געלעבט רוהיג. יעדער אונטער זיין ווייגשטאק און אונטער זיין פיי-

*) גאר דער ערשטער שלמה'ס ארויפטריט אויפ'ן טראן איז בעשמוצט געווא-רען מיט בלוט: ער האט גע'הרג'עט זיין ברודער אדוניה, וועלכער האט, צוליעב זיין עלטערשאפט, פרעטענדירט אויף זיין פאטער'ס קרוין. צוזאמען מיט אדוניה'ן האט שלמה אויך געטוידט דעם עלטסטען און העלדענמוטיגסטען דוד'ס קריעגס-העדר יואב'ן, ווי אויך פיעל אנדערע גרויסע לייט פון פאלק, וועלכע האבען אדוניה'ס צד געהאלטען.

גענבוים". מען דארף אבער נישט מיינען, אז די גאנצע בעשעפטיגונג אין לאנד איז בעשטאנען דורכאויס אין ערד=ארבייט, ווי מען קאן אין פלוג פערשטעהן דעם דאזיגען פסוק. די ערד=ארבייט איז, אמת, געווען דער יסוד פון דער פאלקס=ווירטשאפט; נאר צוזאמען מיט דעם האט זיך פאר שלמה'ס צייט שטארק ענטוויקעלט אין לאנד פון ישראל דער אינערליכער און אויסערליכער האנדעל. די נאהענטסטע, צו ארץ ישראל, מלוכה, וועלכע האט זיך אויסגעצייכענט מיט איהר מסחר און רייכקייט, איז געווען צור (פעניציא). צו דרום=זייט האט זיך איינגעפונען די פרוכטבארע און קולטו=רעלע מצרים (עגיפטען); פון צפון זייט— ארם מיט איהר הויפטשטאדט דמשק. מיט די אלע מלוכות האט שלמה געשלאסען א האנדעלס=אבמאך. די בני ישראל פלעגען אין יענע לענדער ארויספיהרען זייערע ערד=פראדוקטען: קארן, ווייז און איילבערטען, און אנשטאט דעם פלעגען זיי אריינפיהרען: פימסען=האלץ און בוקסען=בוימער— פון צור, פערד און רייטוועגען — פון מצרים. די הויפט=בעדייטונג פון דעם לאנד איז אבער בעשטאנען אין דעם, וואס עס האט געדיענט אלס גרויסער קאראוואנען=וועג אויף דורכצופיהרען סחורה צווישען מעסאפאטאמיע און מצרים, צווישען אזיען און אפריקע. דאס לאנד כנען איז געווען דורכאויס דורכגעשניטען מיט אזעלכע דורכפאהר=וועגען. לויט שלמה'ס פעראָרדנונג איז אויף די דאזיגע וועגען אין פערשיעדענע פונקטען געווען אויסגעבויט בעקוועמע סטאנציעס פאר די קאראוואנען און פערשיעדענע לאגערען פאר זייערע סחורות; ארץ ישראל איז אלזא געווארען דער מיטעלפונקט פון דעם סחורה=וועכסעל צווישען אזיען און אפריקא, צוליעב וואס דער לעבהאפטסטער האנדעל אין לאנד האט פראכטפאל אויפגעבליהט. ווי עס שיינט האבען די קאראוואנען אויך געמוזט פאר דעם דורכפיהרען זייערע פערשיעדענע סחורות צאהלען געוויסע אבצאהלונגען, וואס האט גרויסע הכנסות אריינגעבראכט אין דער מלוכה=קאסע.

צוזאמען מיט'ן יבשה=האנדעל האט זיך אויך ענטוויקעלט אין לאנד פון ישראל דעם ים=האנדעל, א דאנק שלמה'ס אבמאך מיט דער מלוכה צור, וועלכע איז אין דער אלטערטהום געווען בעריהמט מיט איהרע בעסטע ים=רייזענדער, וואס האבען נאך אין יענער צייט דורכגעשוואומען דורך דעם געפעהרליכען גיבראלטאר און האבען דערגרייכט ביז די וויטסטע מקומות אין אפריקע. די סוחרים פון די ביידע לענדער— ארץ ישראל און צור— פלעגען בויען צוזאמען גרויסע שיפען, אויף וועלכע זיי פלעגען זיך לאזען אין ים אריין צו דעם גאלד=לאנד אופיר, קיין אינדיען (הודו), קיין הינא און

אַז. װ. יעדע ים־רײַזע פֿלעגט געדױערען אַ משך פֿון דרײַ יאָהר. דאַן פֿלעגט דער פֿעראײניגטער פֿלאָט פֿון צור און ישראל זיך אומקעהרען, אָנגעלאָדען מיט זילבער און מיט גאָלד און מיט קופּער און אַנדערע טײַערסטע מעטאַלען, מיט העלפֿאַנד־ביין, מיט די אויסגעצײכענטסטע געהילץ, מיט שמעקענדיגע געווירצען און מיט די פֿערשידענסטע לוקסוס־אַרטיקלען.

זעהר גרויסע הכנסות האָבען אין לאַנד אַרײַנגעטראָגען אויך די פֿיעל מתנות, וואָס פֿערשידענע מלוכות פֿלעגען שיקען צום קלוגען מלך, וועלכער האָט אין דעם פּאָליטישען לעבען פֿון אוראַלטען מזרח די הױפּט־ראָליע געשפּיעלט, כדי זײַן פֿרײַנדשאַפֿט צו געווינען. די מתנות פֿלעגען בעשטעהן „פֿון גאָלד און פֿון זילבער און פֿון קלײדער און פֿון געוועהר און פֿון געווירצען און פֿון פֿערד און פֿון מויל־אײזלען— יאָהר־יעהרליך"...

די רײַכקײַט אין לאַנד פֿון ישראל האָט אין שלמה'ס צײַטען אַלזאָ דערגרייכט די העכסטע שטופֿע. „פֿאַר שלמה'ס לעבען— דערצעהלט זיך אין תנ"ך— איז געלד געוועזען פֿאַר גאָרנישט גערעכענט". „שלמה האָט געמאַכט אַזוי רײַך דאָס פֿאָלק, אַז זילבער איז געוועזען אין ירושלים ווי שטיינער פֿיעל, און צעדערהאָלץ— ווי די דערנער אין'ם טאָל".

שלמה המלך האָט זיך אויך ווי זײַנע פֿאָרגענגער שאול און דוד געזאָרגט פֿאַר דער פֿעראײניגונג פֿון אַלע שבטים אין לאַנד אַלס אײַן בירגערליכע געזעלשאַפֿט, און אין זײַן צײַט איז די אינערליכע צענטראַליזאַציע פֿון דער מלוכה פֿערפֿאָלקאָמט געוואָרען. די פֿריהערדיגע עטנאָגראַפֿישע צוטיילונג פֿון פֿאָלק האָט שלמה פֿערביטען אויף די אַדמיניסטראַטיווע צוטיילונג. ער האָט צוטיילט די גאַנצע מלוכה פֿון ישראל אויף צוועלף געגענדען, נישט רעכענענדיג זיך דערבײַ מיט דער צוזאַמענשטעלונג פֿון די שבטים אין יעדע געגענד. כדי צו קענען בעסער אײַנפֿיהרען די אַדמיניסטראַטיווע אָרדנונג אין דעם ברייטען לאַנד, האָט ער אין יעדען געגענד בעשטימט אַ בעזונדערען פֿערטרעטער (נציב) וועלכער האָט געהאַט צו לײטען מיט די פֿערשידענע אַדמיניסטראַטיווע אַנגעלעגענהײַטען פֿון געגענד. איבער די אַלע צוועלף נציבים איז אויפֿגענומען געוועזען אַן אױבערהאַר, וועלכער פֿלעגט קאָנטראָלירען די נציבים און האַלטען זיי אָבהענגיג פֿון דער צענטראַלער מאַכט אין ירושלים.

שלמה האָט אויך אויסגעפֿיהרט דוד המלך'ס פּלאַן וועגען אויסבויען אין ירושלים אַן אַלגעמײנעם הײליגטהום, וועלכער זאָל דיענען אַלס גײַסטליכער צענטר פֿאַר'ן גאַנצען פֿאָלק אין גאַנצען לאַנד. אויפֿ'ן העכסטען פּלאַץ אין ירושלים, וועלכע איז פֿאַר זיך פֿון די העכסטע ערטער אין דעם אוראַלטען

מזרח גערעכענט געוועןֿ,— אויפ'ן היייליגען בארג מוריה, וועלכער איז צונויפ־געבונדען מיט די שענסטע און הייליגסטע פאלקס־מסורות, האט שלמה אויפגעשטעלט דעם וועלט־בעריהמטען בית־המקדש. זיבען יאהר האט דאס בויען געדויערט, אונטער דער אויפזיכט פון די בעסטע בוי־מייסטער פון דער אלטער צור. צעהנדליגער טויזענד מאן פלעגען אין די ארומיגע ארץ־ישראל־בערג די שטיינער צום בנין האקען; צעהנדליגער טויזענד מאן פלעגען אין לבנון־וואלד צעדערן און בוקסען־בוימער פאר איהם זעגען. די קינסטלערישע ארכיטעקטור, די מייסטערהאפטע שניצונג, דאס גאלד און דאס זילבער און דאס העלפאנדביין, וואס האבען בעדעקט די וועגד פונ'ם היכל, דעם ארון פון די לוחות, די כרובים, דעם מזבח און ד. ג. האבען בעצויבערט יעדען זוהן פון ישראל. וואס פאר א ווערט האבען ווירקליך געקאנט האבען די פערשידענע איינפאכע מזבחות און במות, וואס האבען נאך פון שמואל'ס צייט זיך איינגעפונען אין פערשידענע ערטער אין לאנד, אין פערגלייך מיט דעם שמוק און גלאנץ פון דעם דאזיגען היכל?!

שלמה'ס בית־המקדש, וועלכער האט זיך קינה שם געוועזן אין אלע שכנות'דיגע לענדער, האט אלזא אינ'ם לעבען פון פאלק ישראל באלד זיך ערווארבען דעם געוואונשטען אויטאריטעט און בעדייטונג. שלמה האט מיט גרויס פאראד געפייערט די ערעפענונג פון „גאט'ס־הויז", דערביי האט ער אויך, לויט די פאלקס־מנהגים, פיעל קרבנות געבראכט; בעשטימט האט אבער דער קלוגער מלך פאר'ן בית־המקדש א פיעל העכערען ציעל, ווי קרבנות בריינגען. דא האט ער זיך געהאלטען ביי די אנשויאונגען פון די נביאים, וועלכע האבען — מיט שמואל'ן אין דער שפיץ — ווייניג געהאלטען פון דעם קרבנות־דיענסט. אין דער מוסטערהאפטער תפלה, מיט וועלכער שלמה האט דעם בית־המקדש בעגייט, האט ער דעם הייליגטהום בעשטימט פאר תפלה, פאר „עבודה שבלב". די הערליכקייט, די פייערליכקייט, די הייליגקייט, וואס האט גערוהט אין דער „נעביל־דונקעלהייט" פון היכל, האבען געדארפט וועקען די בעסטע געפיהלען פון יעדען בעזוכער און ווענדען דאס הארץ זיינס צו'ם אמת'ן גאט... די האפנונגען, וואס שלמה האט ארויסגעלעגט אויפ'ן בית־המקדש, זענען געוועזן פיעל דרייסטער ווי זיין פאטער דוד'ס: ער האט נישט בלויז פאר'ן פאלק ישראל, נאר פאר דער גאנצער מענשהייט מיט דעם געשטרעבט א גייסטליכען צענטר אויפצובויען.

„און אויך צו דעם פרעמדען — בעט שלמה אין זיין תפלה — וועלכער איז נישט פון דיין פאלק ישראל, אז ער וועט קומען פון א וויטען לאנד. צוליעב דיין גרויסען נאמען און שטארקער מאכט און אויסגעשטרעקטער

אָרעם — אַז ער וועט קומען און בעטען פאַר דיר אין דעם דאָזיגען הויז– זאָלסט דו פונ'ם הימעל, פון דיין פערפעסטיגטען טראָן, זיין שטים צוהערען און דו זאָלסט טהון דאָס, וואָס ער וועט בעטען פון דיר דער פרעמדער, זאָלען אויך אַלע פעלקער פון דער וועלט דערקענען דיין נאָמען, מורא האָבען פאַר דיר, ווי דיין פאָלק ישראל, און וויסען, אַז דיין נאָמען איז בערופען אויף דעם דאָזיגען הויז, וואָס איך האָב געבויט!"...

די ערעפנונג פון בית־המקדש האָט אין לאַנד אַרויסגערופען אַ גרויסע בעגייסטערונג און אַ גרויסע פרייד. דאָס גאַנצע פאָלק פון ברעג צו ברעג האָט צוזאַמען מיט זיין בעליבטען מלך געפייערט זיבען טעג דעם „חנוכת־הבית". נאָר די נבואה, וועלכע איז פון אָנפאַנג אָן געגען יעדער קאָנקרעטער פאָרם, וואָס פערקערפערט איהר אונענדליכען אידעאַל, האָט זיך געשראָקען, אַז די פאָרם זאָל דעם אינהאַלט נישט אויפשלינגען, ווי עס פאַסירט גאַנץ אָפט; אַז דער היכל זאָל ביי'ם פאָלק נישט ווערען דער עיקר, און די הויכע צילען, וואָס שלמה האָט איהם צוליעב זיי געשטעלט, זאָלען נישט ווערען קיין טפל. באַלד נאָך דער ערעפנונג פון היכל האָט די נבואה מזהיר געווען שלמה'ן און דאָס פאָלק, אַז זיי זאָלען נישט האָפען צופיעל אויפ'ן בית־המקדש. דאָס הייליגע הויז אַליין וועט ווייסט און **לעער** ווערען, און דאָס גאַנצע לאַנד וועט צורואינירט ווערען, אויב דאָס פאָלק וועט פערלאָזען דעם גאָט פון זייערע עלטערען און נישט היטען זיין געבאָט...

נייע געביטען אין דער פאָלקס־ווירטשאַפט האָט שלמה געעפענט; נייע געביטען האָט ער אויך ענטדעקט אין דער פאָלקס־שאַפונג. נאָך דעם בית־המקדש, האָט ער געבויט דעם „בית־המלך" (קעניגליכען פאַלאַץ), וועלכער איז געווען נישט ווייניגער שען פון גאָט'ס הויז; צוזאַמען מיט דעם האָט ער אויפגעשטעלט דעם „געריכטס־זאַל", וואו עס האָט זיך געפונען דער בערירהמטער שלמה'ס טראָן (כסא־שלמה). דאָס פאָלק, וועלכען ס'איז געווען, ווי עס שיינט, ביז איצט אין גאַנצען פרעמד די פלאַסטישע קונסט, האָט זיך בעקאַנט מיט דער **אַרכיטעקטור**, מיט דער שניצונג, און **האָט** זיך אַליין מעהר דורכגעדרונגען מיט די געפיהלען פון שענקייט. דער ביישפיעל פון מלך האָט באַלד אַרויסגערופען נאָכמאַכונגען, און די הויפּטשטאָדט ירושלים, איבערהויפּט דער אַריסטאָקראַטישער קוואַרטאַל „ציון" האָט זיך גענומען בעדעקען מיט גאַנצע רייהען פון פראַכטפאָלע בנינים אין ריזיגע פאָרמען, לויט דעם מזרחישען געשמאַק, ביז זי בעקומט נישט ענדליך דעם טיטול „ציון מכלל יפי"...

אין דעם, וואָס דער קלוגער מלך האָט זיך געמיהט צו געבען זיין

לאנד אלץ ווייטער וואס מעהר אויסערליכען גלאנץ, האט ער געהאט נישט בלויז עסטעטישע, נאר אויך פאליטישע אויסזיכטען. וואס פרעכטיגער דאס לאנד האט אויסגעזעהן, האט עס אלץ מעהר געוויכט געהאט אין פארצייטיגען מזרח. מיט דעם ציעל האט דער מלך אויך געמוזט זיין „הויף" אלץ גרעסער און פראכטפאלער מאכען; לויט דעם מנהג פון די גרויסע מזרחי'שע הערשער האט ער אויך ביי זיך א גרויס פרויען-הויז איינגעפיהרט; אין דעם פרויען-הויז האבען זיך איינגעפונען די טעכטער פון די שטארקסטע מזרחי'שע מלכים און דאס האט פערשטארקט די פריעדליכע בעציהונגען פון די לעצטע צו'ם פאלק ישראל. דעם פאלק האט אבער דער דאזיגער ריזענהאפטיגער שטאט פון קעניג זעהר טייער געקאסט. אויסצוהאלטען דעם גרויסען „הויף", דאס צאהלרייכע פרויען-הויז האט דאס פאלק געמוזט צאהלען א גרויסען מס (צינזען) סיי מיט געלד, סיי מיט פראדוקטען. דאס פאלק, וואס אין דער פערהעלטניסמעסיג קורצער צייט פון דעם מלכים-פעריאד איז עס נאך נישט געווארען צוגעוואהנט — בפרט ביי דעם איינפאכען ארט-לעבען פון די פאריגע מלכים — צו אזעלכע פפליכטען, האט אויך געמוזט אנ'אנטייל נעהמען אויף פערשידענע אופנים אין דער בויאונג פון די פערשידענע פאלאצען און נייע שטעדט, וואס דער מלך האט אונטערגענומען. די צאהלונגען זענען צוליעב דעם נאך מעהר צו לאסט געווען פאר'ן פאלק, וויל צוזאמען מיט די נייע ארדנונגען אין לאנד איז דורכ'ן מלך געבראכען געווארען די פאטריארכאלישע איינפאכע פויערליכע אויפפיהרונג; דער צווישען-פעלקערליכער האנדעל האט רייך געמאכט דאס לאנד, צוזאמען מיט דעם האט ער אבער אויך געשטעלט גרעסערע, קאסטבארערע, מעהר קולטורעלע פאדערונגען פון לעבען... אויף דעם גרונד פון די שווערע אבצאהלונגען פאר די מלוכה-בעדערפניסען האט ביסלעכוויז צווישען פאלק געוואקסען א אונצופריעדענע שטימונג געגען די נייע איינפיהרונגען פון מלך. דאך וואלט פיליכט די דאזיגע אונצופריעדענהייט נישט געבראכט צו קיינע קאנקרעטע רעזולטאטען, ווען די נביאים וואלטען אין נאמען פון גאט די דאזיגע שטימונג נישט אונטערגעשטיצט. די נביאים, וועלכע האבען געהאפט צו געפינען אין דער פערזאן פון דעם פאעטישען, קלוגען, פריעדליכען און איבערהויפט גאט'ספארכטיגען שלמה'ן דעם איבערגעבענסטען טרעגער פון זייער ריינעם אידעאל און וועלכע האבען דערום מיטגעהאלפען ער זאל געזאלבט ווערען פאר א מלך אין ארץ ישראל, האבען ענדליך אין איהם אויך געמוזט אנ'ענטוישונג ליידען, ווי אין זיינע פארגענגער. פיהרענדיג א פריעדענס-פאליטיק האט דער מלך געמוזט צייטענוויז פער-

בויגען פערשידענע טראדיציעס, בעשליסען זיך אויף אזעלכע שריט, וואס זענען געגען דעם פאלקס-גייסט, כדי צו דערהאלטען דעם שלום מיט די שטארקע מלכים ארום. אלס אזעלכע דארף מען רעכענען זיין הייראטען מיט קעניגליכע טעכטער פון פרעמדע פעלקער און זיין גערולדיגע בעציהונגען צו פרעמדע קולטוסען (געטעסדינסט). זיינע אייגענע פון דער פרעמדגענומענע פרויען, וועמענס גלויבען און געוויסען ער האט נישט געקאנט ערלויבען זיך צו געוואלדעווען, האבען מיט זיין וויסען מזבחות פאר זייערע היימישע געטער געשטעלט, וואס האט געקאנט שעדליך ווירקען אויף דער יונגער פלאנצונג, אויף דער אמונה אין איין אונענדליכען, עביגען, קערפערלאזען גאט, — וואס די נביאים האבען אזוי פייערליך געפרעדיגט. די נביאים, אלס טרעגער פון ריינעם אידעאל, האבען זיך נישט געוואלט רעכענען מיט דער פראקטיק און מיט די הויכע מלוכה-ציעלען, וועלכע דער מלך האט דורך זיינע קאמפראמיסען געוואלט ערגרייכען, און זיי האבען איהם אין די לעצטע יאהרען פון זיין הערשען ארויסגעוויזען גאנץ פיינדליכע געפיהלען. זיי האבען זיך בעשלאסען, ווי עס שיינט, צו קעמפפען פאר זייער אידעאל נישט אבשטעלענדיג זיך פאר קיינע קרבנות.... דאן האבען זיי נאך איין האר נישט געשטעלט אין געפאהר די גאנצע מלוכה פון ישראל. אין די לעצטע יאהרען פון שלמה'ס רעגירונג האט ירבעם בן נבט, פון דעם שבט אפרים, איינער פון די צוועלף פערטרעטער (נציב) אין לאנד, אויפגעהויבען א פערשווערונג (א מרידה) געגען דעם מלך. די פערשווערונג איז געוועזען נאך געפעהרליכער דערפאר, וואס דאן האט דאס לאנד ישראל נאך בעדראהט אויך אן אויסערליכע מלחמה מיט ארם. דאך האט דער נביא אחיה השלוני אינ'ם נאמען פון גאט געבענשט די טהאט פון ירבעם און איהם פערשפראכען אנ'ערפאלג. אינ'ם שריט פון דעם נביא, וועלכער האט פאראויסגעזעהן, אז אין בעסטען פאל וועט פון שלמה'ן און זיין דינאסטיע נאר אבפאלען א געוויסער טייל פונ'ם פאלק, און אז דער שבט יהודה, פון וועלכען עס שטאמט דוד'ס הויז, ווי אויך דער שבט לוי און דער שבט בנימין, צוליעב געוויסע טעריטאריאלע און אנדערע אנגעלעגענהייטען, וועלען זיך פעסטהאלטען אן זייער בעליעבטען מלך און די פערשווערונג וועט אלזא בריינגען נאר צו א שפאלטונג אין לאנד — בעדארף מען זעהן א פראטעסט נישט נאר געגען שלמה'ן, נאר געגען די מלוכה-צענטראליזאציע אין אלגעמיין. עס איז מעגליך, אז אזוי ווי די נביאים האבען געפאדערט, אז די אידעע פון גאט זאל זיין אנ'אבסטראקטע און זי טאר נישט פערקערפערט ווערען אין קיין קאנקרעטע פארם, אזוי איז ביי זיי אויך אויסגעקוקטען

אז די אידעע פון „פאלק" דארף זיין אן אבסטראקטע. דער מלוכה-צענטער, וועלכער האט געזאלט אויסדריקען די נאציאנאלע איינינקייט פון אלע חלקים פון פאלק, האט אפשר דערפאר פון אנפאנג אן געטראפען א שטארקען געגנער אין דער פערזאן פון די נביאים...

דאך האט דער פערשווערונגס-פלאן פון אחיה השלוני זיך ניט איינגעגעבען ביי שלמה'ס לעבען. צו גרויס איז געווען דער אויטאריטעט פון דעם קלוגען מלך, אז א וועלכער נישט איז ירבעם בן נבט זאל קאנען אונטערברעכען דעם צוטרוי פון פאלק און ארויסרופען איהם אויף א פאקטישען בונט. ירבעם בן נבט האט געמוזט ענטלויפען פון לאנד און זיך בעהאלטען אין מצרים, וואו עס האט דאן געוועלטיגט א נייער פרעה, וועלכער איז מיט שלמה'ן נישט געווען אין קיין פערבאנד און וועלכער האט געשיצט דעם פיינד פון מלך ירושלים; שלמה, וועלכער איז פיער-ציג יאהר געזעסען אויפ'ן טראן אין ירושלים, האט ביז זיין לעצטען טאג געהערשט איבער'ן לאנד אין פריעדען און אין גליק; זיין טוידט האט פערדעקט מיט א הייליגען שלייער נישט נאר זיין חכמה, נישט נאר זיין געניוס, נאר אויך זיינע פעהלערען, וועלכע ער האט אבער בעגאנגען — נאר אויס פיעל ליעבשאפט צו זיין פאלק און צו זיין לאנד.

די מסורה, מיחס זייענדיג צו איהם דעם „ספר קהלת", האט די פעהלערען אין שלמה'ס פערזענליכען און מלוכה-לעבען אויפגעהויבען זאגאר העכער פון דער מינוטווייליגער פאליטיק, אין שלמה'ס פרעהליכען ארט-לעבען פון איין זייט און זיינע גאטס-פארכטיגע מעשים פון צווייטען זייט, אין שלמה'ס פרויען-הויז ווי אין זיין בית-המקדש האט די מסורה געזעהן די עביגע שמערצען פון מענשליכען גייסט, וועלכער זוכט זיין ציעל און לעבען, זוכט זיין גליק אויף פערשיעדענע געביטען, אין תענוגים און מעשים טובים, און קאן עס נישט געפינען — ביז עס קומט אן פלוצלינג דער טוידט, און ער ווענדעט זיינע בליקען צום הימעל!...

אזוי האט דאס פאלק פון דאס טהאט-פאלע און חירקען-פאלע לעבען פון זיין קלוגסטען מלך א עביגע אגדה געמאכט, אין וועלכער די מענשהייט זוכט שוין צייט טויזענדער יאהר די בעשיידונג פון איהר ביטערען, פינסטערען און קוואל-פאלען לעבען.

זיעבּעטעס קאַפּיטעל.

די שפּאַלטונג.

(928.)

מיט שלמה'ס טוידט פערגעהט די זון איבּערן לאַנד פון ישראל. דיזעס גליק פערשווינדעט. די רוהע — צערשטערט. די קריעגעריַען, וועלכע האָבּען זיך אָנגעהויבּען נאָך אין די לעצטע שלמה'ס יאָהרען און נאָר ער, שלמה, מיט זיַין גרויסער הכמה און מיט זיַין אויטאָריטעט האָט זיי איינגעשטילט, — בּרעכען אויס נאָך זיַין טוידט מיט אַ מוראדיגען געוואַלד.

גלייך נאָכדעם ווי שלמה איז געשטאָרבּען און זיַין זוהן רחבעם האָט געזאָלט געזאַלבּט ווערען פאַר אַ מלך איבּער ישראל האָט זיך ירבעם בּן נבט אומגעקעהרט פון מצרים (וואו ער האָט זיך בּעהאַלטען פון שלמה'ס צאָרן, נאָך דעם אונגעלונגענעם בּונט, וואָס ער האָט אויפגעהויבּען) און האָט פון דאָס ניַי גענומען אויפריַיצען די מאַסען געגען דוד המלך'ס דינאַסטיע. ער האָט זיך געשטיצט, ווי צום ערשטען מאָל, פון איין זיַיט אויף די מיטהילף פון זיַין אייגענעם שבט אפרים און פון דער צווייטער זיַיט — אויף דעם מיטגעפיהל און די מאָראַלישע מיטווירקונג פון די בּ נ י ־ ה נ ב י א י ם. אין לאַנד האָט זיך פון דאָס ניַי אויפגעהויבּען די פראַגע וועגען די גרויסע מסים (אָבּצאָהלונגען), וועלכע זענען איבּערהויפּט געפאַלען צו לאַסט אויף די פאָלקס־מאַסען. דאָס אונטערגעהעצטע פאָלק האָט זיך פערזאַמעלט אין שכם — די בּעדיַיטענדסטע שטאָדט אין דעם טייל לאַנד פון שבט אפרים, — אַרויסגערופען אַהין דעם טראָהן־פאָלגער, רחבעם, און געפאָדערט פון איהם, אַז פאַר'ן געזאַלבּט ווערען אַלס מלך זאָל ער צוזאָגען לייכטער צומאַכען פאַר'ן פאָלק די פפליכטען פון דער מלוכה. „דיַין פאָטער — האָבּען זיי געזאָגט — האָט אונזער יאָך שווער געמאַכט; יעצט פערגרינגער אונז די האַרבּע אַרבּייט פון דיַין פאָטער און זיַין שווערען יאָך, וואָס ער האָט אויף אונז אַרויפגעוואָרפען, דאַן וועלען מיר דיך דיענען". רחבעם איז אָבּער געוועזען פון איין זיַיט — אַן „אונערפאַהרענער און אַ כאַראַקטערלאָזער מענש", און פון דער צווייטער זיַיט — אַ מענש וואָס האָט געהאַט די בּעגריפען פון דעם־פאָטישע מזרח־מלכים, פאַר וועלכע ס'איז פרעמד די שטים פון פאָלק

און וועלכע שטיצען זיך שטענדיג אויף דער פיזישער קראפט. רחבעם, א זוהן פון נעמה, דעם מלך עמונ'ס טאכטער, האט בעקומען בירושה דעם דעספאטישע נייגונגען און צו זיינע דעספאטישע נייגונגען האט ער געקראגען הסכמה פון זיינע יונגסטע אונערפאהרענע יועצים. צוהערענדיג זייער עצה האט ער אזוי געענטפערט דעם פאלק: „מיין קלענסטער פינגער איז גרעבער פאר מיין פאטער'ס לענדען; מיין פאטער האט אייך בעלעסטיגט מיט א שווערען יאך, איך וועל אייער יאך נאך גרעסער מאכען; מיין פאטער האט אייך געשטראפט מיט ריטער, איך וועל אייך שטראפען מיט שטעכעדיגע דערנער"... ביים פאלק ישראל זענען נאך אבער צו פריש געוועזען די טראדיציעס פון די פארגאנגענע הערשער, אום אזא ענטפער זאל איהם קאנען בערוהיגען. די בני ישראל האבען זיך קיינמאל נישט גערעכענט פאר קנעכט פון זייערע מלכים; די מלכים ווייטער, האבען אויף זיך נישט געקוקט ווי אויף טיראנען מיט אויסשליסליכע פריוועלעגיעס צו פערשקלאפען דאס לאנד, נאר ווי אויף פאלק'ס-דיענער מיט בעזונדערע פליכטען צו זארגען זיך פאר דעם גליק און וואוילשטאנד אינ'ם לאנד. דאס פאלק איז געוועזען געוואהנט, אז די מלכים זאלען זיך מיט איהם בעגעהן מיט ליעבשאפט, מיט טרייהייט און איבערגעבענהייט. דער דעספאטישער ענטפער פון דעם פרישען טראנספאלגער האט נאר געקאנט איהם נאך מעהר אויפרייצען, דערויף האבען נאר געווארט די ווירקליכע אנפיהרער פונ'ם אויפשטאנד. ירבעם מיט זיינע מיטהעלפער האבען נישט געווארט ביז וואנען דער צארן פון פאלק וועט אבגעקיהלט ווערען און געשטילט ווערען. זיי האבען גלייך אויסגעשריען: „וואס פאר א חלק האבען מיר אין דוד'ן און וואס פאר א ירושה איז דאס פאר אונז ישי'ס הויז? ישראל, צוריק אין דיינע געצעלטען!"

די ווערטער האבען געדיענט אלס פאראל פאר דער מרידה געגען רחבעם'ן, געגען שלמה'ס זוהן און דוד בן ישי'ס איינקעל. דער אויפשטאנד האפט ארום כמעט דאס גאנצע לאנד; דער גרעסטער טייל פון פאלק, גאנצע צעהן שבטים ערקלערען די שטאדט שכם, אין טייל לאנד פון אפרים, אלס הויפטשטאדט אנשטאט ירושלים, און ירבעם בן נבט דעם זוהן פון שבט אפרים אלס מלך אנשטאט רחבעם'ן. ביי דוד'ס הויפטשטאדט און דוד'ס דינאסטיע בלייבען נאר צוויי שבטים: יהודה און בנימין. דער ערשטער — ווייל די דינאסטיע שטאמט פון איהם; דער צווייטער — ווייל די הויפטשטאדט ירושלים איז געוועזען אין זיין טייל לאנד. א גרויסער טייל פון שבט לוי האלט זיך אויך ביי ירושלים אלס אויסגעוועהלטע בעדיענטע פון בית-המקדש.

אזוי איז צופאלען געווארען דאס פאלק ישראל אויף צוויי טייל, אזוי איז צושפאלטען געווארען דאס הייליגע לאנד אויף צוויי מלוכות. די מלוכה פון יהודה און די מלוכה פון אפרים עקזיסטירען פון דאן אן אין ארץ-ישראל אלס צוויי גאנץ זעלבסטשטענדיגע מדינות און די פאלק'ס-כחות, וועלכע זענען מיט אזוי פיעל מיה פון גאנצע דורות פעראייניגט געווארען, ווערען פון דאס ניי צושפליטערט... רחבעם האט, אמת, געפרובט, לויט זיין דעספאטישער שיטה, צווינגען דורכ'ן שווערד די אויפגעבונטעוועטע טיילען פונ'ם פאלק צו אנערקענען איהם אלס איינציגען מלך איבער'ן גאנצען לאנד. ער האט מיט דעם צוועק מאבילזירט א גרויסען חיל און האט זיך געגרייט אויף מלחמה געגען ירבעם'ן מיט זיינע אנהענגער. נאר די בני-הנביאים מיט זייער אויטאריטעט, וואס איז געווען זעהר הויך ביי די בני יהודה, האבען דעם פלאן צושטערט. דער נביא שמעיה האט זיך געווענדעט צום מלך רחבעם ווי אויך צום שבט יהודה און שבט בנימין אין דעם נאמען פון גאט:

„אזוי האט גאט געזאגט: איהר זאלט נישט געהן און נישט מלחמה האלטען געגען אייערע ברידער, די בני ישראל; קעהרט אייך יעדער צו זיין היים, ווייל מיט מיין ווילען איז די זאך געשעהן!"

און דער נביא איז מנצח דעם מלך; דער חיל צוגעהט זיך „ווי גאט האט געבאטען", און מעהר פרובט זיך שוין קיינער נישט צו פעראייניגען דעם פאלק אונטער איין צענטראלע מאכט.

עס איז שווער צו זאגען אויב די נבואה, בעשליסענדיג זיך אויף אזא שריט ווי די צושפאלטונג פון דער יודישער מלוכה, האט ביי דעם געהאט אויך וואסערע ס'איז פאזיטיווע אויסזיכטען אין צוזאמענהאנג מיט די נבואה-אידעאלען. אלענפאלס זעהט מען ארויס פון די שפעטיגערע נביאים, אז אויף דער נייער ממשלה האבען זיי געהאט געלעגט גרויסע האפנונגען. „אפרים איז מיין בכור". „איז דען אפרים דער טייערסטער זוהן ביי מיר..." „איך בין געוואהנט געווען אפרים'ן אויף (מיינע) ארימס צו נעהמען..." „אפרים איז א געלערנטע קאלב, איך האב ליעב געהאט מיט איהר צו דרעשען, איך האב ליעב געהאט איהר שענעם האלז צו גלעטען"... דאס זענען נאר איינציגע פון די פיעלע מיט ליעבע דורכגע-דרונגענע אויסדריקען פון די נביאים וועגען די מלוכה אין אפרים אלס ווי זיי האבען זי זיך פון אנפאנג געווען פארגעשטעלט. ס'איז קיין צווייפעל נישט, אז די נביאים, נישט אריינקוקענדיג פאליטיש אין דער צוקונפט, האבען שטארק געגלויבט אין דעם אינערליכען גייסטיגען

פערבאַנד פון גאַנצען פאָלק, אין דער אַלגעמיינער אמונה, אין די אַלגעמיינע טראַדיציעס און היסטאָרישע פערגאַנגענהייט, און האָבען געהאָפט, אַז אפילו ביי דער אַדמיניסטראַטיווער דעצענטראַליזאַציע, אפילו ביי צוויי פאַראַלעלע מלוכה־אָנפיהרונגען אין לאַנד, וועט דאָס פאָלק דאָך בלייבען איין נאַציאָנאַלער אָרגאַניזם, איבער וועלכען די איבערמאַכט האָט דער אַ־גענדליכער יהודה. נאָך פון קדמונים אין דער צייט פון די שופטים זענען די בני אפרים געוועזען די שטאַרקסטע און דרייסטיגסטע צווישען פאָלק און ביי זיי איז געוועזען קאָנצענטרירט די מיליטערישע העגעמאָניע פונ'ם לאַנד, זיי פלעגען אָנפיהרען די פערשידענע מלחמות מיט די פיינדליכע שכנ'ישע פעלקער און שיצען די גרענעצען פון ארץ־ישראל. די בני יהודה, ווייטער, זענען געוועזען איבערהויפט רוהיגע ערד־אַרבייטער און פערנעהמענדיג דעם צענטער פון לאַנד האָבען זיי זיך ווייניג געגרענצט מיט פרעמדע לענדער און זענען געוועזען כמעט געזיכערט פון אויסערליכע פיינדליכע אָנפאַלונגען. דאָס האָט גורם געוועזען, אַז זיי, די בני יהודה, זאָלען זיך קאָנען מעהר אָפגעבען דער פרוכטבאַרער קולטורעלער אַרבייט און זאָלען שטענדיג שטעהן אַן דער שפיץ פונ'ם גייסטיגען לעבען אין לאַנד1). ביי אינערליכע אחדות צווישען פאָלק וואָלט די בענייטע מיליטערישע העגעמאַניע פון אפרים, שטיצענדיג זיך אויף דער אָרגאַניזירטער קראַפט פון די צעהן שבטים, געקאָנט שיצען דאָס גאַנצע לאַנד; און דער שבט יהודה, ביי וועלכען די גייסטליכע און קולטורעלע העגעמאָניע איז נאָך שטאַרקער געוואָרען אַדאַנק דעם בית־המקדש און די איבעריגע עהנליכע אינסטיטוציאָנען, וואָלט זיך ווייטער געקאָנט רוהיג אָפגעבען צו דער גייסטיגער ענטוויקלונג פונ'ם פאָלק. די נביאים האָבען געהאָפט, אַז די ביידע העגעמאָניעס, די מיליטערישע און די קולטורעלע, וועלען ביידע שטרעבען צו פערווירקליכען דעם אַלגעמיינעם גליק פונ'ם פאָלק יעקב־ישראל „אין וואָהרהייט און גערעכטיגקייט". דער שפעטיגערער נביא הושע בן בארי דריקט אויס די געוועזענע כונה פון דער נבואה ביי דער אָבטיילונג פון די צוויי

---

1) „לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו"; „ומשפחות סופרים יושבי יעבץ (אין יהודה) וכו'"; „בני מכיר (פון שבט יהודה) ירדו מחוקקים"; „יהודה מחוקקי".

מלוכות: „אפרים וועט רײַטען[2], יהודה וועט אַקערן[3], יעקב וועט באַראַנעווען". „זייעט אײַך צדקה, שנײַדט אײַך חסד... און ווענדעט זיך צו גאָט אין דער צײַט..." אין די דאָזיגע ווערטער הערן מיר אַ וואונק אויף אַ גאַנצען פאָלק'ס-סיסטעם, וועלכען די נביאים האָבען, ווי ס'שײַנט, געהאָפט דורכצופירען אין דעם הייליגען לאַנד!

ליידער האָט זיך די פּאָליטיק ניט גערעכענט מיט דער נבואה און איהרע אידעאַליסטישע שטרעבונגען. וועגען פאָלקאָמע אחדות צווישען ביידע מלוכות אפרים און יהודה איז גאָרנישט געווען צו טראַכטען. די רייד פון'ם נביא שמעיה האָבען אָבגעהאַלטען רחבעם'ן פון אַן אָפענעם שטרײַט באַלד נאָך דער שפּאַלטונג, אָבער שפּעטער האָבען זיך דאָך אָנגעפאַנגען צוזאַמענשטויסונגען צווישען דעם מלך פון ירושלים און דעם מלך פון שכם. רחבעם האָט אפשר פערמאָגט ווייניגער חיל פאַר ירבעם'ן, דערפאַר איז בײַ איהם אָבער געווען אַ פעסטערע דיסציפּלין, פון יאָהרען לאַנג אָנאײַנגעאָרדענטע מיליטערישע אָרגאַניזאַציע ווי אויך מעהר געלד-מיטלען, און ירבעם אין קאַמפּף מיט רחבעם'ן האָט געמוזט זיך ווענדען צו די הילף פון פרעמדע מלכים. לויט ירבעם'ס פּלענער פאַלט אָן שישק מלך מצרים אויף יהודה, מאַכט דאָרטען גרויסע חרבנות און טרעט נאָר דאַן אָב פון'ם לאַנד, ווען רחבעם גיט איהם פיעל געלד און זילבער. רחבעם'ס טראָהנפאָלגער אבים בענײַט נאָך זײַן פאָטער'ס טויט די מלחמה מיט ירבעם'ן, הרג'עט אוים פיעל טויזענדער פון זײַן חיל און נעהמט אָב בײַ איהם פיעל שטעדט. אפרים און יהודה ווערען אַלזאָ נישט נאָר צוויי אַדמיניסטראַטיוו-פונאַנדערגעטיילטע ממשלות, נאָר צוויי פײַנדליכע פעלקער, וואָס יעדעס פאָלק וויל אויפגעבויט ווערען פון'ם צווייטענס חורבן. ווײַטער, האָט ירבעם בן נבט זיך נישט געקאָנט פיהלען זיכער אויף זײַן טראָהן, כל זמן דאָס פאָלק איז גייסטיג פערבונדען מיט יהודה, מיט ירושלים, מיט דער הויפּט-שטאָדט פון רחבעם. ירבעם האָט אויסגערעכענט: כל זמן דאָס פאָלק וועט זיך האַלטען פעסט בײַם גאָט יהוה, וועט בײַ איהם הויך זײַן דער אויטאָריטעט פון שלמה'ס בית-המקדש, וואו עס געפינען זיך די העכסטע הייליגטימער פון דער אמונה, ווי דער ארון, די לוחות און דער מזבח. דאָס פאָלק וועט קומען שטענדיג קיין ירושלים צו ברענגען קרבנות אין גאָט'ס הויז און דורכדעם וועט דוד'ס געזעצליכע

[2] דער סימבאָל פון מלחמה-לעבען.

[3] דער סימבאָל פון פריעדליכער, קולטורעלער פאָלקס-אַרבייט.

דינאסטיע געווים שטארקען איהר ווירקונג אויפ'ן פאלק און בעקומען ענדליך פון דאס ניי די פאקטישע הערשאפט איבער'ן גאנצען לאנד. דארום האט ירבעם בן נבט בעשלאסען איינצופיהרען אין זיין ממשלה א נייעם קולטוס, א נייע אמונה. ער האט אוועקגעשטעלט אויף די גרענעצען פון יהודה צוויי גאלדענע קעלבער, טעמפלען און אלטארען פאר זיי געבויט און געהייסען דעם פאלק קרבנות מקריב=זיין פאר זיי, פערוועהרענדיג עולה=לרגל זיין קיין ירושלים. דעם קעלבער=קולטוס האט, ווי ס'שיינט, ירבעם איינגעפיהרט לויט די השפעה פון מצרים, וואו ירבעם איז פון שטענדיג געשיצט געווען און וואו דאס פאלק האט געדינט אפיס'ען, דעם אב=ביל פון אנ'אקס, אלס סימבאל פון א גאט, וואס שיצט ערד=ארבייט און פיהצוכט — די הויפט בעשעפטיגונג און ערנעהרונג אינ'ם לאנד. ער האט פאר זיך אויך געהאט א פארבילד: דעם עגל וואס יודען האבען אין מדבר געמאכט. דער עגל האט אלזא א געוויסע אלטע מסורה געהאט, און ירבעם האט זיך אויף איהר געשטיצט.

און האטש אין ארץ=ישראל איז די געצענדינערייא אלס אנ'אלגעמיינע געזעלשאפטליכע ערשיינונג שוין פון עטליכע דורות אויפגעהערט געווארען, אבער די אמונה אין דעם אבסטראקטען גאט, וועלכער האט קיין פארם נישט און קיין געשטאלט נישט, וועלכער קאן נישט געהערט ווערען און קאן נישט געזעהן ווערען, האט דאך נאך נישט בעוויזען אזוי טיעף זיך איינצוווארצלען אינ'ם בעוואוסטזיין פון די ברייטע פאלקס=מאסען, אזוי אז דער שלעכטער ביישפיעל פון דעם מלך און די שרים זאלען אויף זיי נישט ווירקען. דער גרעסטער טייל פון די עשרת השבטים קעהרען זיך אום צו דער אמאליגער געצענדינערייא... — אנדערע פון אונזיסענהייט אינגאנצען נישט אנערקענענדיג דעם אייגענעם טראדיציאנעלען גאט, אנדערע (און דאס איז דער גרעסטער טייל)—זעהענדיג אין די גאלדענע קעלבער נאר א קאנ=קרעטע פארם פון דעם נאציאנאלען יהוה, אנדערע— אוים שנאה צו דער מלוכה פון ירושלים, טרייבענדיג די זעלבע פאליטיק, וואס ירבעם בן נבט. נאר א קליינער **הייפעל** מענשען בלייבען געטריי די אייגענע אמונה מיט איהר בעזונדערער וועלט=אנשויאונג.

אזוי האט דער מלוכה=גאנג אין ארץ=ישראל צוריסען דאס פאלק און זיין אמונה אויף צוויי טייל. די נביאים, די שטענדיגע טרייע היטער פון דעם ריינעם נאציאנאלען גייסט, בעשאפענדיג אליין איינגערמאסען די דאזיגע ערנסטע לאגע אין לאנד, האבען אבער דאך אלץ נישט פערלארען

דעם מוט, צוזאַמענשליסענדיג זיך אין פעסטערע געדיכטערע רייהען, האָבען זיי מיט מסירות נפש געקעמפפט פאַר זייער אידעאַל מיט דער ביזאַהעריגער אייזערנער קראַפט, נישט געהענדיג אויף קיינע קאָמפּראָמיסען, האָטש עס זאָל אויסקומען צו מקריב זיין צוליעב דעם דעם גאַנצען וואוילשטאַנד פונ׳ם לאַנד...

אין דעם קאַמפף פון דער נבואה געגען די מלוכה-טענדענצען באַשטעהט דער הויפּט-געדאַנק פון דער וויטערדיגער היסטאָרישער ענטוויקלונג פונ׳ם פאָלק ישראל און זיין הייליג לאַנד.

אכטעס קאפיטעל:

די מלוכה פון אפרים.

(פון 955 ביז 720).

די מלוכה אין אפרים צייכענט זיך אויס פון אנפאנג אן מיט בלוטיגע מהומות. קיין פונקט האט זיך נישט געקאנט אויסבילדען אלס צענטער פונ'ם גאנצען לאנד. קיין מלך האט די ערשטע פופציג יאהר נישט געקאנט גרינדען א דויערהאפטע דינאסטיע. ירבעם בן־נבט האט אין אנפאנג זיך בעזעצט אין שכם און געמאכט די דאזיגע שטאדט פאר זיין הויפשטאדט. ער האט זיך אבער דארט געפיהלט אונזיכער צוליעב דעם אונרוהיגען כאראקטער פון די שכם־לייט. דאן בעזעצט ער זיך אין פנואל; נאר פנואל איז געווען צו נאהענט צו שכם און ער פיהלט זיך זיכערער ווען ער בעזעצט זיך אין תרצה. נאך א צוויי־און־צוואנציג־יאהריגען הערשען איבער'ן לאנד שטארבט ירבעם אב; נאר ביי זיין לעבען נאך האט איהם דער נביא אחיה השלוני, — דערזעלבער נביא, וועלכער האט איהם מיט־געהאלפען דערגרייכען די מלוכה, — מתרה געווען, אז פון זיין הויז וועט אפילו „קיין הונד נישט איבערבלייבען", דערפאר וואס גאט האט איהם אויסדערוועהלט פונ'ם פאלק און איהם פאר א הערשער געמאכט און ער האט אזוי געזינדיגט און דאס פאלק פערפיהרט דורך די גאלדענע אב־געטער. און ווירקליך, אין א יאהר צוויי נאך ירבעם'ס טויד (955), ווען אויפ'ן טראן אין תרצה איז געזעסען זיין זוהן נדב, האט בעשא זיין קריעגס־הער שטילערהייד צוזאמענגעשטעלט א פערשווערונג און האט גע־הרג'עט דעם מלך אויפ'ן שלאכט־פעלד ביי גבעון, וואו נדב האט דאן געפיהרט א מלחמה געגען די אויפגעבונטעוועטע פלשתים. בעשא האט פינקטליך אויסגעפיהרט די נבואה־רעד פון אחיה השלוני: ער האט פון ירבעם'ס הויזגעזינד „קיין נשמה נישט איבערגעלאזט". מיט דעם נייעם מלך האט זיך אבער אינ'ם לעבען פונ'ם לאנד גאר נישט געענדערט. בעשא איז געגאנגען אינ'ם וועג פון ירבעם. ווי ירבעם בן־נבט אזוי אויך האט בעשא מורא געהאט צו פערלירען די מלוכה און האט, אויך ווי ירבעם, גע־

פיהרט אונגעלונגענע מלחמות געגען יהודה, און אויך ווי ירבעם, האט ער געשיצט אין לאנד דעם קעלבער-קולטוס. די נבואה, הייסט עס, האט ווידער נישט געפונען אין דעם מלך דאס, וואס זי האט געהאפט. דער נייער מלך, וועלכער האט, ווי עס שיינט, מיט איהר הילף די מלוכה בעקומען, איז אין גאט'ס וועג נישט געגאנגען; די נבואה האט אבער ווידער איהר'ס געטהון. זי האט נישט אויפגעהערט צו קעמפפען פאר דעם אמת. די נבואה ערקלערט אלזא א מלחמה געגען בעשא'ס דינאסטיע. דער נביא יהוא בן חנני וועגדעט זיך צו בעשא מיט די ווערטער: „דערפאר וואס איך האב דיך פון דער ערד ערהויבען און דיך געמאכט פאר א פיהרער איבער מיין פאלק ישראל, און דו ביזט דאך געגאנגען אין דעם וועג פון ירבעם און האסט געמאכט זינדיגען מיין פאלק... דערום וועל איך אויסראטען בעשא'ן און זיין הויז און איך וועל זיך מיט איהם בעגעהן, ווי איך בין זיך בעגאנגען מיט ירבעם'ן, דעם זוהן פון נבט!..." נאך א פיער און צוואנציג יאהריגען הערשען שטארבט אב בעשא און דעם טראן פערנעהמט זיין זוהן אלה. אין צוויי יאהר ארום האט ווירקליך זמרי, איינער פון די מלוכה-לייט, אויפגעהויבען א בונט געגען בעשא'ס זוהן און איהם געה'רג'עט; צוזאמען מיט אלה'ן האט זמרי פערטיליגט דאס גאנצע הויז פון בעשא. זמרי האט פערהאפט די מלוכה און גער''ניגט אין תרצה. אין זיעבען טעג ארום האט אבער דער חיל, דערוויסענדיג זיך פון זמרי'ס פערראט, אויסגעקליבען פאר א מלך דעם בעליעבטען קריעגס-העד עמרי. דער אויסגעקליבענער מלך מיט'ן חיל האבען בעלאגערט תרצה; ווען זמרי האט געזעהן, אז די שטאדט איז איינגענומען געווארען דורכ'ן חיל, האט ער אליין אונטערגעצונדען זיך אינ'ם קעניגליכען פאלאץ. מיט עמרי'ס נצחון האט זיך אבער נאך נישט געענדיגט די קריעגעריי איבער דעם טראן באלד האט א טייל פונ'ם פאלק אויסדערוועהלט פאר א מלך תבני בן גינת, און אין דער אפרים-מלוכה האבען אלזא געהערשט צוויי מלכים. ענדליך האט אבער עמרי, שטיצענדיג זיך אויפ'ן חיל, גובר געוועזן אויך תבני בן גינת, וועלכען ער האט גע'הרג'עט און איז געבליבען נאכהער דער איינציגער מלך אין לאנד. עמרי האט זיך אבער נישט געקאנט פיהלען זיכער אין תרצה, וואו עס האבען זיך איינגעפונען די פיעלע אנהענגער פון דעם גע'הרג'עטען פרעטענדענט אויף דער קרוין, און ער האט דערום זיין רעזידענץ איבערגעטראגען אין שטאדט שומרון, וועלכע ער האט אליין אויסגעבויט. שומרון איז געשטאנען אויף א בארג און איז פון דער נאטור געווען אלזא גוט געשיצט פון אנ'אויסערליכער געפאהר.

אלזא זעהען מיר, אז אין א משך פון א יאהר פופציג האבען זיך אין אפרים געביטען ביז פיער הויפטשטעדט און עס האבען געהערשט דארט ביז זיבען מלכים; פון די זיבען מלכים זענען נאר דריי געשטארבען מיט זייער נאטירליכען טוידט און פיער זענען גע'הרג'עט געווארען דורך בונטען און פערשווערונגען. די אינערליכע מהומות האבען ניט דערלאזט די מלוכה וואקסען — זיי האבען אינגאנצען אבגעשטעלט איהר ענטוויקלונג. דאס פאלק איז געווען פעראָרעמט, ביי'ם היל האט געפעהלט א פעסטע דיסציפלין, די צענטראלע מאכט, וועלכע האט זיך געשטיצט אויף פערראט און האט מורא געהאט פאר פערראט, איז געווען זעהר שוואך. די ארומיגע פעלקער האבען גוט אויסגענוצט די שרעקליכע לאגע פון דער אפרים-מלוכה. יענע גוטע יאהרען, ווען די ארומיגע פעלקער האבען דורך־ארץ געהאט פאר די כלי־זיין פון די בני ישראל, זענען שוין לאנג פערשוואונדען. פון דער צייט אן, וואס עס האט אויסגעבראכען די מחלוקת צווישען ברידער אין דעם היליגען לאנד, האבען אלע פיינד פון די בני ישראל דעם קאפ אויפגעהויבען. בעזונדערס האבען זיי אנ'אויג געווארפען אויף דער אפרים=מלוכה, וועלכע איז אזוי אבגעשוואכט געווען דורך די אינערליכע מחלוקת'ן. עס האט זיך זיי געוואלט וואס גיכער דעם פעטען ביסען איינצושלינגען. די פלשתים, די בני ארם, די מואבים, האבען נישט אויפגעהערט צו בעפאלען דאס לאנד. אויסער דעם, פלעגט יהודה אויך פון צייט צו צייט אבריסען שטיקער פון אפרים. אזוי איז אפרים געווען אינערליך צוריסען און אויסערליך נישט בעפעסטיגט.

פון עמרי'ן אן הייבט זיך אן אין לאנד א נייע ערא. זיין דינאסטיע עקזיסטירט גענוג לאנג, און די הויפטשטאדט שומרון, וואס ער האט געגרינדעט, האט נישט פערלוירען איהר בעדייטונג אלס צענטער, כל זמן די מלוכה פון אפרים האט געהאט א קיום. פאר עמרי'ן הויבט אן דאס לאנד צו ווערען מעכטיגער אין פאליטישען און עקאנאמישען זין. די פיינדשאפט פון יהודה צו אפרים ווערט ביסלעכווייז אבגעשוואכט; דוד'ס דינאסטיע הויבט אן צו רעכענען די שפאלטונג אלס א פאקט, וואס אומענדערען איהם אינגאנצען איז אונמעגליך. עמרי האט אונטערגעהאפט די שטימונג פון יהודה און איז אריינגעטראטען מיט דעם מלך פון ירושלים, יהושפט בן אסא, אין פריעדליכע בעציהונגען. זייענדיג אויף אזא אופן בעווארענט פון די לאנגיעהריגע אנפאלען פון יהודה, האט עמרי שוין געקאנט קאנצענטרירען זיינע קריעגס-כחות געגען די פיינדליכע פעלקער פון ארום אפרים. דאן געלינגט איהם אבהאלטען א נצחון איבער מואב און ער צווינגט זיי, די

בני־מואב, צו צאהלען געוויסע יעהרליכע אבצאהלונגען; די פלשתים, וועלכע האבען די ערשטע יאהרען פון דער אפרים=מלוכה אהן אויפהער בעאונרוהיגט די גרענעצען פון די צעהן שבטים, שרעקען זיך אב פאר'ן נייעם מלך פון שומרון און ווערען פארזיכטיגער. כדי אויפצוהויבען דעם וואהלשטאנד אין'ם לאנד, שליעסט עמרי א האנדעלס=אבמאך מיט די פיניצער, וואס זייער מסחר צו יענער צייט איז נאך פיעל גרעסער געווארען אלס אין שלמה'ס צייטען, צוליעב די ניי געגרינדעטע פיניצער=קאלאניעס אויף דעם צפון=ברעג פון אפריקא. כדי צו פערפעסטיגען דעם האנדעלס=אבמאך, מאכט עמרי התונה זיין זוהן אחאב אויף איזבל, די טאכטער פון אתבעל דער קעניג אין פעניצא. דורך דעם אבמאך ענטוויקעלט זיך אין אפרים די אינדוסטריע און די רייכקייט פונ'ם פאלק הויבט אן ריעזיג צו וואקסען.

דער גייסטיגער, רעליגיעזער קאמפף איז אויך אין עמרי'ס צייטען, ווי עס שיינט, געלאסענער געווארען טראץ דעם וואס עמרי האט אויך, ווי די פריהערדיגע מלכים פון אפרים, נישט מבטל געווען ירבעם'ס געצענדינעריי. סוף כל סוף האט דער נייער קעלבער=קולטוס נאר אן־אויסער־ליכען פאליטישען כאראקטער געטראגען. יעדעס פאלק קאן נאר איין קולטוס שאפען, וועלכער איז דער היסטארישער אויסדרוק פון זיין נאציאנאלער פסיכיק, פון זיין היסטאריש=אויסגעארבייטער וועלט=אנשויאונג, און דאס פאלק, וועלכעס האט א י ה ו ה=קולטוס בעשאפען, קאן נישט נאכהער, צוליעב דעם מלך'ס פערלאנג, א נייעם קולטוס שאפען. די אונוויסענדע מאסען, וועלכע דערגרייפען שווער יעדע אבסטראקציע, האבען אין די גאלדענע בילדער פערהייליגט דעם גאט, וועלכען זיי האבען פון דורות אין הארצען געטראגען און פאר וועלכען זיי האבען פון דורות לאנג געזוכט אן־אויסדרוק, א קאנקרעטע פארם. דער הויפט=פרינציפ פון דער יהוה־אמונה, דער מאנאטעאיזם, דער גלויבען אין איין אלגעמיינע געטליכע קראפט איז דאך נישט געשטערט געווארען מיט דעם נייעם קעלבער=קולטוס, און מיט דער צייט, צוזאמען מיט דער וויי־טערדיגער ענטוויקלונג פון די מאסען, וואלט זיי קלערער ווערען די אידעע פון זייער נאציאנאלען גאט און זיי וואלטען זיך אבזאגען פון די אומפאסענדע פארמען, וועלכע זיי האבען פריהער בטעות מיהס געווען צו זייער גאט און וועלכע שטימען נישט מיט דער אמת'ער נאציאנאלער וועלט־אויפפאסונג. אין פערלויף פון א יאהר פופציג האבען די נביאים, ווי ס'שיינט, זיך איבערצייגט, אז די קעלבער, אלס קולטוס, האבען גארנישט געענדערט אין דעם אינערליכען מאראלען לעבען פונ'ם פאלק. האטש ירבעם'ס געצען

זענען גראָב און דריקען נישט אויס די נאַציאָנאַלע אידעע פון דער געטליכער אונענדליכקייט און אונבעגרייפליכקייט, פונדעסטוועגען האָבען זיי נישט צערשטערט דעם עכטען נאַציאָנאַלען גייסט און די אייגענאַרטיגקייט פונ'ם פאָלק ישראל. די פרינציפען פון צדק, פון אמת, פון משפט, אַט די פרינציפען, וועלכע האָבען פון די פריהערדיגע הורות אָן געלאָזט טיעפע װאָרצלען אין דעם פאָלקס־בעוואוסטזיין, — האָבען אויך אין דער ערשטער תקופה פון דער שפּאַלטונג נישט אויפגעהערט צו געבען פרוכט. אַפילו דער מלך האָט זיך נישט געקאָנט ערלויבען אָבנעהמען ביי זיין אונטערטאַן די קלענסטע זאַך אָהן אַ משפט, נישט נאָר אָבנעהמען מיט געוועהר, נאָר זאָגאַר אָבקויפען אָהן דעם ווילען פון דעם בעל־הבית.*) — דאָס פאָלק האָט געלעבט לויט די אַלטע טראַדיציעס און די נביאים האָבען געקאָנט האָפען, אַז זייערע אידעען וועלען אַלץ מעהר אַריינדרינגען אין די הערצער פון די פאָלקס־מאַסען. די נביאים האָבען דאַרום, ווי ס'שיינט, נישט געהאַלטען פאַר נויטיג צו אונטערהאַלטען ווייטער די מהומות אין לאַנד דורכ'ן קאַמפף מיט דעם הערשער איבער די גאָלדענע קעלבער. און עמרי שטאַרבט אָב, אָהן דער שטענדיגער התראה פון די נביאים...

ליידער האָט עמרי, אַלס מלך, נישט לאַנג געלעבט. נאָכדעם ווי ער האָט ביינעקומען זיין געגנער תבני בן גינת האָט ער געקעניגט צוועלף יאָהר און זיין ענערגישע מלוכה־טהעטיגקייט, וועלכע האָט זיך אָנגעפאַנגען איבער־הויפט צייט ער האָט זיך אין שומרון בעזעצט, האָט בסך הכל געדויערט זעקס יאָהר. זיין זוהן אחאָב, וועלכער האָט פון איהם געירשנט די מלוכה, איז געווען אַ מענש מיט אַ שוואַכען כאַראַקטער, מיט קליינע שטאַטסמענליכע פעהיגקייטען, און זיין פרוי, די פיניצערין איזבל, האָט געהאַט אויף איהם זעהר אַ גרויסע שעדליכע ווירקונג. אחאָב האָט פאָגעזעצט די קלוגע פּאָליטיק פון זיין פאָטער: ער האָט אונטערגעהאַלטען די פריעדליכע בעציהונגען פון איין זייט מיט דעם מלך פון פיניצעאַ, מיט וועלכען ער איז געווען פערבונדען אין אַ פאַמיליען־פערבאַנד דורך זיין פרוי איזבל, פון דער צווייטער זייט — מיט יהושפט דעם מלך פון יהודה, מיט וועלכען ער איז אויך אַריינגעטראָטען אין אַ פאַמיליען־בונד דורך דעם, וואָס ער האָט זיין טאָכטער עתליה געגעבען פאַר אַ פרוי דעם יורש עצר פון ירושלים. דורך דער פּאָליטיק האָט איהם, אויך ווי זיין פאָטער, בעגליקט אויפצוהויבען דעם אויסערליכען און דעם אינערליכען מאַטעריעלען וואָהלשטאַנד פון זיין לאַנד. אחאָב האָט

*) מלכים א', כ"א.

מיט גרויס ערפאָלג געפיהרט פערשיעדענע שוץ-מלחמות, אָבגענומען צוריק
איינינע געגענדען און שטעדט, וועלכע זענען אין די פאָריגע שווערע צײ-
טען אָבגעריסען געוואָרען פון אפרים און יענע פעלקער, וועלכע
זענען נאָך פון פריהער אָן געווען מעהר אָדער וועניגער אָבהענגיג פון
שומרון, האָט ער געצוואונגען מס (צינז) צו צאָהלען. דאָס לאַנד האָט
אויך אין עקאָנאָמישער הינזיכט געבליהט. אַ דאַנק דעם מסחר-פערקעהר
מיט פיניציאַ איז דאָס רײַכטהום פונ'ם פאָלק זעהר געשווינד געוואַקסען.
אין שומרון קאָנצענטרירען זיך פיעל אוצרות (קאַפּיטאַלען); די הויפטשטאָדט
פון אפרים פערבויט זיך מיט גראַנדיעזע בנינים; דער מלך בויט זיך אַ
פּאַלאַץ פון העלפאַנד-ביין אין זײַן רעזידענץ שומרון און אַ „ווינטער-הויז"
אין דעם טהאָל „יזרעאל", אינ'ם אומגעגענד פון שומרון.

די מחותנות-שאַפט מיט פיניציאַ האָט אָבער געהאַט אַ שלעכטע מאָראַלע
ווירקונג אויפ'ן אינערליכען לעבען פון אפרים. צוזאַמען מיט דעם רײַכטהום
איז אין לאַנד אַרײַנגעדרונגען די געלד-לוסט. דאָס איינפאַכע עהרליכע
פויער-און פאַסטוך-לעבען הויבט אָן ביסלעכוויז פערשוואונדען צו ווערען
און אָנשטאָט דעם פאַנגט דאָס פאָלק אָן צו שטרעבען צו אַ צעלאָזענעם,
פערדאָרבענעם, נאָר פרעכטיגען, לוסטיגען אַרט-לעבען, לויט דעם בײַ-
שפיעל פון די פיניצער. פיניציאַ איז אין קולטורעלען הינזיכט געשטאַנען
פיעל העכער פון ארץ-ישראל; דער פרעכטיגער גלאַנץ פון דער רײַ-
כער און ציוויליזירטער מדינה האָט געמוזט פערבלענדען די אויגען פון די
סוחרים פון אפרים, וועלכע פלעגען קומען אַהין. אַלעס, וואָס זיי האָבען
געזעהן אין פיניציאַ, איז פאַר זיי געווען רייצענד, צוציהענד און נאָכאַהמונגס-
ווירדיג. פיעל סוחרים פון פיניציאַ בעזעצען זיך אויך אין אפרים און ברייננען
מיט זיך זייערע מנהגים, זייער געשמאַק און אויפפאַסונג. די קעניגין
איזבל האָט זיך אויך אַרומגערינגעלט מיט איהרע געבורטס-לאַנד-לײַט און
אין הויף פון אַחאָב, בײַ זײַן שוואַכען כאַראַקטער און פיליכט אויך בײַ
זײַן אינערליכע נייגונג און סימפּאַטיע, האָט זיך פערפיהרט אַ פיניצער
שטאַט. די פאָרמען פון פיניצער אַרט-לעבען, בעשטעטיגטע דורכ'ן קעניג'ס
הויף, האָבען געדיענט דעם פאָלק אַלס בײַשפיעל און דאָס פאָלק איז פון
טאָג צו טאָג ניעדריגער געפאַלען: עס האָבען זיך צווישען איהם פערשפרייט
די פערדאָרבענסטע תאוות, ווי שכרות, אויסגעפוצטקײַט און זנות. איזבל
האָט אויך אײַנגעפיהרט אין לאַנד דעם קולטוס פון איהר אייגענער אמונה.
אין שומרון האָט זי אויסגעבויט טעמפּלען פאַר די געטער פון איהר
אייגענעם פאָלק — פאַר בעל און עשתרות; נאָהענט פון זײַן הונדערט

פריסטער (כהנים) פלעגען שטעהן צו דער דיענסט אין די טעמפלען, צו ברייננגען אפפערען (קרבנות) פאר די געטער. דאס אפפערען־בריינגען פאר די געטער פלעגט גאנץ אפט פאדערן מענשליכע קרבנות*); שטענדיג פלעגט עס בעגלייט ווערען מיט ווילדע קולות און גראבע בעוועגונגען; דער געטער־קולטוס פון פיניצעא איז געוועזן פערבונדען מיט בלוט־פערגיסונג און מיט שענדליכע תאוות, וועלכע פלעגען געפינען זייער סאנקציע אין דער וועלט־אנשויאונג פון די פיניצעער איבער גאט און מענש. אין דעם נייעם קולטוס האט אלזא געשטעקט א געפאהר נישט בלויז פאר דער אמונה, אין דעם ענגען זין פונ'ם ווארט, נאר פאר דעם גאנצען שעפערישען נאציאנאלען גייסט, פאר די פרינציפען, פאר די גייסטיגע יסודות, וועלכע האבען זיך ביי'ם פאלק אין א משך פון דורות־לאנג אויסגעארבייט און אויף וועלכע עס האט זיך געבויט די נאציאנאלע פסיכיק, די נאציאנאלע קולטור.

דער פרעמדער אויסערסט־ווילדער קולטוס האט זיך אונגעהויער גיך פערשפרייט צווישען די פאלקס־מאסען צוליעב דעם שטענדיגען פערקעהר מיט די פיניצעער, און אויך צוליעב דער אייפעריגער מיה פון איזבל. וואו די מלכה פלעגט טרעפען א שטארקערען ווידערשטאנד געגען איהרע נייע איינפיהרונגען האט זי מיט אהאב'ס שווערד זיך א וועג געמאכט. אזוי זענען דאן געפאלען די ערשטע קרבנות פון פאלק ישראל פאר זייער אייגענער אמונה אין זייער אייגען לאנד דורך זייער אייגענעם מלך. נישט פיעל האבען אבער אזא העלדענמוטהה ארויסגעוויזען צו שיצען מיט זייער לעבען די פאלקס־טראדיציעס, דעם נאציאנאלען גייסט און אריגינאליטעט. דער גרעסטער טייל אין לאנד האבען אנגענומען די נייע געצענדינערייַ, האטש אין הארצען האט נאך ביי זיי געברענט א פונק פון דער אייגענער אמונה און זיי פלעגען אלזא אין איין און דער זעלבער צייט דיענען אי צו יהוה, אי צו'ם בעל. ווי די מסורה דערצעהלט, זענען נאר זיעבען טויזענד מאן געבליבען צו יענער צייט, „וועלכע האבען זיך פאר דעם בעל נישט געקניעט". דאן האט די נבואה פון דאס־ניי אויפגעהויבען די פאהן פון יהוה. די פאהן פון דעם ישראל־גאט און מיט מסירות־נפש ארויסגעטרעטען אין קאמפף געגען מלך און זיינע רעפארמען. איהר געוועהר איז, ווי שטענדיג, געוועזן דאס הייליגע ווארט פון גאט. די נביאים פלעגען קומען צו'ם

---

*) בכורים, קנעכט און ד. ג. פלעגען געבראכט ווערען פאר קרבנות פאר די אבגעטער פון פיניצעא.

פאלק, לערנען איהם, דערוויזען, איבערציגען; זיי פלעגען נישט אפּשרעקען זיך אויך צו קומען אין מלך'ס פאלאץ און נישט קוקענדיג אויף איזבל'ס בלוטדורשטיגען פאנאטיזם פלעגען זיי שטראפען דעם הערשער פאר זיין פערראט געגען די פאלקס־טראדיציעס, געגען דעם פאלקס־גייסט, געגען דעם אמת, געגען יושר און משפט. איזבל האט די נביאים געלאזט אויס'הרג'ענען; בלויז א קליינע צאהל זענען ניצול געווארען פון איהר האנד, א דאנק דעם שר עבדיה, וועלכער האט זיי בעהאלטען אין א הייל און זיי געשפייזט שטילערהייד; נאר אז די מלכה האט זיך איבערצייגט, אז דאס שווערד איז שוואכער פאר דעם הייליגען נבואה־ווארט, האט זי געגען די נביאים גענומען מלחמה האלטען מיט זייער אייגענעם געווער: זי האט געדונגען פאלשע נביאים, וועלכע האבען אויך אין דעם נאמען פון גאט, פון יהוה, אנגערעדט דאס פאלק צו געהן אין דעם וועג, וואס איזבל האט געפיהרט. דאס איז געווען א טוידט־פערראט. די איינפאכע מאסען האבען נישט געקאנט אונטערשיידען, וואסער ווארט איז ווירקליך געטליך און וואסער ווארט איז נאר דורך געלד בעגייסטערט. איינער איז נאר געבליבען אין דער מהנה פון דער נבואה, וואס איזבל האט איהם נישט געקאנט גובר זיין: איהר שווערד האט איהם קיינמאל נישט געקאנט דעריאגען, און דאס פאלשע געדונגענע ווארט פון די נביאי השקר איז צו שוואך געווען צו בעטויבען זיין געטליך געשריי...

דער דאזיגער „איינציגער" איז געווען — אליהו הנביא, פון שטאדט תשבי, אינ'ם געגענד פון גלעד!

אליהו הנביא איז געווען בעשאפען מיט א פלאמענדע נאטור. דאס איז געווען א מענש, וועלכער איז יעדע רגע געווען בערייט בריינגען דאס אייגענע לעבען אלס קרבן פאר זיינע איבערצייגונגען. אליהו, ווי ער ווערט געשילדערט אין דער פאלקס־מסורה, איז געווען די פערקערפערונג פון דער רעליגיעזער און מאראלער איזפעריגקייט. פונ'ם מדבר פלעגט ער ערשיינען ווי א שטורם־ווינד אין לאנד, פלוצלונג, אונערווארטעט, אונפערהאפט. ווי א שטורם־ווינד האט ער זיך אריינגעריסען צו דעם כאראקטערלאזען מלך אהאב, געדונערט איבער איהם מיט זיינע דרייסטפאלע רעד; ווי א שטורם־ווינד האט ער זיך פון איהם ארויסגעריסען, זיך בעוויזען דא און דארט צווישען פאלק; אומעטום האט ער מיט דער גיכקייט פון א שטורם־ווינד ערפילט זיין מיסיאן פון דער נבואה, געשיצט די גערעכטיגקייט און גע־בראכען די פאלשקייט, און ענדליך גלייך ווי א שטורם־ווינד איז ער פער־שוואונדען געווארען. איין געדאנק, איין פערלאנג האט געברענט טיעף

אין זיין הארצען — ראטעווען דעם נאציאנאלען גייסט, וועלכער איז פעסט צוזאמענגעבונדען מיט דעם בעגריעף פון דעם נאציאנאלען יהוה, ווי דער פלאם מיט'ן קויהל...

אין זיין פריוואטען לעבען שטעלט אליהו פאר אויך אזא לעגענדע, ווי אין זיין נאציאנאלער טהעטיגקייט. אלס געגענזאץ דעם פערפיינערטען לוקסוס און דער ווילדער צולאזענקייט, וועלכע האבען אריינגעדרונגען אין אפרים פון פיניציא און זיך שטארק פערברייטערט אין לאנד, האט אליהו געוויזען א ביישפיעל פון איינפאכקייט און צוריקגעהאלטענקייט. זיין קליידונג איז בעשטאנען פון א האריגען אויבערמאנטעל און א פעלענעם גארטעל; האר האט ער געטראגען לאנגע; קיין ווין פלעגט ער נישט טרינקען און קיין אויסנאהמע שפייזען פלעגט ער נישט געברויכען; איין שטיקעל קיכעל און איין גלעזעל וואסער פלעגט איהם גענוג זיין אויף צו דערהאלטען זיין נשמה טעג און נעכט. קיין הויז האט ער נישט געהאט, קיין דאך האט איהם נישט בעשיצט; אין מדבריות פלעגט ער דאס מעהרסטע זיצען, אויף די בערג פון ארץ־ישראל פלעגט ער שטייגען, אין די היילען פלעגט ער זיין אברוה געפינען. אין דער וויסטעניי, ווייט פון דער שטאדט און איהר געטומעל, ווייט פון מענשען און זייערע בעשעפטיגונגען, ערנעהרענדיג זיך מיט דעם, וואס די פויגלען פלעגען איהם צוים מאל ברייגגען פונ'ם ישוב, פלעגט ער זיך איבערגעבען זיינע גייסטיגע בעטראכטונגען. דארט פלעגט ער גאט בעגרייפען, אין יעדע סטיכיע זיין געשטאלט זעהן, אין די קלענסטע לופט־בעוועגונג — זיין הייליגע שטים פערנעהמען. צווישען די שענע בערג און די שטומע היילען פלעגט איהם די נבואה בעגייסטערען.

אליהו הנביא האט געהערט צו דער מדרגה פון נביאים בעלי־מופת. זיין דעוויז איז געוועזען: „יהוה איז די קראפט פון אלע קרעפטען (יהוה הוא האלהים*). גאט האט נישט נאר די וועלט בעשאפען, נאר ער הערט נישט אויף איהר צושאפען. אלע נאטור־ערשיינונגען זענען נישט איין מאל פאר אלע מאל פעסטגעשטעלטע געזעצען, נאר זיי זענען די דייטליכע אויסדרוקען פון זיין שאפענדען ווילען; דער אלמעכטיגער ווילען איז אבער פריי צו ענדערען די אלע ערשיינונגען לויט ווי איהם געפעלט. דער ווילען פון גאט פאסט אבער ארום נישט בלויז די טוידטע נאטור־ערשיינונגען, נאר אויך יעדען שריט, יעדע מענשליכע טהעטיגקייט; סיי גוטעס, סיי שלעכטעס בעגעהט דער מענש נאר לויט דעם ווילען פון גאט;

*) אלוה — קראפט; אין מעהרצאהל — אלס סומע.

דער מענש איז נאָר פריי אין זיין בעוואוסטזיין*). אין זיין בעוואוסטזיין קאָן אָבער דער מענש דערגרייכען ביז דער מדרגה פון געטליכקייט. ער ווערט דאַן אָנגעפילט מיט דעם ווילען פון גאָט, דאַן בעקומט ער אַ שאַפענדע מאַכט און ער בעהערשט די נאַטור, ער ווערט איהר געזעץ־געבער. דאַן איז איהם נישט פערמיטען צו ענדערען איהרע אָרדנונגען; ער פערזאָגט, און זי פאָלגט, ער ווייזט וואונדער, וועלכע זענען נאָר איינגענטליך דער אויס־דרוק פון דעם ווילען פון דעם געטליכען מאַן...

וועגען דעם ביבלישען אליהו הנביא דערצעהלט די מסורה פיעל בעוויזענע וואונדער. ראָבען בריינגען איהם עסען; מלאכים שפייזען איהם; אַ קרוג וואַסער און אַ לעפעל מעהל קלעקט אויף דריי יאָהר פאַר דריי מענשען לויט אליהו'ס ברכה; ער מאַכט לעבעדיג טוידטע, ער צינדט אָן וואַסער און אַז. וו. אין די אַלע אגדות מוזען מיר אַלענפאַלס זעהן די ריכטונג פון דעם לעגענדאַרישען פענאָמען, זיין אונבעגרענצטען גלויבען אין דעם געט־ליכען ווילען, וואָס ברענט ביי איהם אין האַרצען, און דאָס געטליכע וואָרט, פערזאָגט מיט זיינע ליפען...

מיט דעם זעלבען אונבעגרענצטען גלויבען אין דער מאַכט פון דעם געטליכען וואָרט קומט דער דאָזיגער נביא מלחמה צו האַלטען מיט דער געצענדינערי צווישען פאָלק. און דאָ האָט ער ווירקליכע וואונדער בעוויזען. דאָס הייליגע וואָרט, וועלכעס האָט טוידטע געוועקט צום לעבען, האָט אויך אויפגעוועקט דעם נאַציאָנאַלען געוויסען ביים פאָלק; דאָס געטליכע וואָרט, וואָס האָט וואַסער אָנגעצונדען, האָט אויך אָנגעצונדען די הערצער פון די בני ישראל מיט אַ פייער פון ליעבע און איינפערינגקייט צו זייער גאָט, צום גאָט פון זייערע עלטערען. ס'האָט נישט געהאָלפען די מיה און די פערפאָלגונגען פון איזבל. אונטער דער קאָמאַנדע פון אליהו האָט דאָס פאָלק אויפגעהויבען אַ בונט געגען דעם נייעם קולטוס פון בעל און עשתרות, צובראָכען די מזבחות פון די דאָזיגע אָבגעטער, אויסגעקוילעט זייערע פריסטער. גרויס איז געווען דער צאָרן פון דער מלכה; ביי איהר לעבען האָט זי געשוואָרען, אַז זי וועט זיך אָן אליהו'ן נוקם זיין; אָבער נאָך דער דאָזיגער גרויסער שחיטה, וועלכע איז געשעהן אויפ'ן באַרג כרמל, האָט אליהו זיך ווידער אויף אַ לענגערע צייט ערוויטערט אין דער וויסטעניי, וואו ער האָט זיך איבערגעגעבען זיינע גייסטיגע בעטראַכטונגען, און איזבל האָט איהם, נישט געקאָנט געפינען.

---

*) „ואתה הסבות את לבם אחורנית", מלכים א', י"ח.

און הגם נאך דער געשיכטע אויפ'ן בארג כרמל האט איזבל פון דאס־ניי אויפגעשטעלט דעם בעל־קולטוס, אויסגעבויט נייע מזבחות און געשאפט נייע פריסטערס; דער בעל איז אבער שוין געווען פון דאן אן נאר א הויף־קולטוס פאר'ן מלך'ס הויזגעזינד און פאר די הויף־מקורבים; דאס פאלק איז שוין נאך איהם מעהר נישט געגאנגען. און אויב אחאב האט מיט איזבל'ס עצות ווייטער פארטגעזעצט זיין מאראליש־פערדארבענע טהעטיגקייט, האט אליהו זיך נישט אפגעזאגט צו בעגייען די מלחמה געגען איהם מיט דער פריהערדיגער מסירות־נפש. אט וואס פאר א כאראקטעריסטישען פאקט דערצעהלט די מסורה וועגען די ווייטערדיגע בעציהונגען צווישען מלך און דעם נביא:

נבות פון יזרעאל האט געהאט א וויינגארטען נאהענט צו אחאב'ס נייעם פאלאץ אין יזרעאל. אחאב'ן איז דער וויינגארטען זעהר געפעלען געווארען, האט ער איהם געוואלט אפקויפען פאר געלד, אדער אויסביישען אויף אנ'אנדערע גארטען: נבות האט אבער אויף קיין פאל נישט איינגעשטימט אפצוגעבען דעם מלך זיין וויינגארטען, וועלכער איז איהם געווען זעהר בעליעבט, ווייל ער האט איהם בעקומען בירושה פון זיינע עלטערען. דאס האט אחאב'ן אזוי פערדראסען, אז ער איז זעהר אומעטיג געווארען און זיין אפעטיט צו'ם עסען פערלוירען. ווען אז איזבל האט איהם געפרעגט פאר וואס איז ער נישט ביי'ם מוטה און עסט נישט, און אחאב האט איהר דערצעהלט די גאנצע געשיכטע מיט נבות און מיט זיין וויינגארטען, האט זי איהם אויסגעלאכט: „אט אזוי ווילסט דו הערשען אויף ישראל?! קום עס און זיי מונטער. איך וועל דיר שוין אפגעבען דעם וויינגארטען פון נבות היזרעאלי!"
די טאכטער פון די דעספאטישע מזרח־הערשער האט נישט געקאנט צולאזען א געדאנק, אז דעם מלך'ס ווילען זאל זיין בעגרענעצט מיט וועלכע נישט איז געזעצען פון וואהרהייט און גערעכטיגקייט. דאך האט זי זיך נישט געקאנט ערלויבען אוועקצורויבען ביי איהר אונטערטאן זיין פריוואט־אייגענטהום, ווייל דאס פאלק וואלט נישט געקוקט גלייכגילטיג אויף אזא פערברעכען; דערום האט זי זיך געלאזען אויף אזא פאלשקייט: זי האט אין דעם נאמען פון אחאב'ן ארויסגעפאדערט נבות'ן צו'ם משפט, אזוי ווי ער האט כלומר'שט געלעסטערט דעם נאמען פון גאט און פון מלך; פאר'ן משפט האט זי געשטעלט פאלשע געדונגענע עדות. די שופטים האבען נבות'ן געמשפט צו'ם טוידט. נאכדעם ווי ס'איז איבער נבות'ן אויסגעפיהרט געווארען די טוידט־שטראף, האט איזבל קאנפיסקירט זיינע גיטער, צווישען די אויך דעם וויינגארטען, וועלכען אחאב האט צוגענומען פאר זיך. פון דעם

פערברעכען האט זיך דערוואוסט אליהו. פערשטעהט זיך, אז ער האט עס גישט געקאנט פערשווייגען און נישט קוקענדיג דערויף, וואס איהם איז פאר־געשטאנען א גרויס געפאהר פון דעם בעוויזען זיך אין שומרון, וואו איזבל'ס קנעכט האבען איהם נאכגעשפירט, און בפרט נאך ביין מלך אין פא־לאץ, איז ער דאך אנגעלאפען, ווי א שטורם־ווינד, אויף אהאב'ן, און טרע־פענדיג דעם מלך טאקע אין דעם אוייקגערויבטען וויינגארטען, האט ער אויסגעשריען: „דו וועסט טוידטען און ירשה'נען?! ווייס זשע: אויף דעם זעלביגען ארט, וואו די הינד האבען געלעקט דאס בלוט פון נבות'ן, וועלען זיי אויך דיין בלוט לעקען... גאט זאגט: איך וועל ברייננגען אויף דיר אנאונגליק און איך וועל דיך אויסראטהען... איך וועל מאכען פון דיין הויז דאס זעלבע, וואס איך האב געמאכט פון דעם הויז פון ירבעם בן־נבט און דעם הויז פון בעשא בן אחיה, פאר דעם צארן, וואס דו האסט מיך דערצארנט... און וועגען איזבל'ן האט גאט געזאגט אזוי: די הינד וועלען אויפפרעסען איזבל'ן אין דער פעסטונג פון יזרעאל. ווער פון אהאב'ס הויזגעזינד וועט אין שטאדט שטארבען, וועלען איהם די הינד אויפפרעסען און ווער פון זיי וועט אין פעלד שטארבען, וועלען איהם די פויגלען אויפפיקען. ווייל עס איז נאך נישט געוועזען נאך איינער, וועלכער זאל זיך אזוי איינגאנצען פער־קויפען בעזעס צו טהון, ווי אהאב, דער אנגערעדטער דורך זיין פרוי איזבל".

און ווירקליך, דערצעהלט די מסורה: אין א געוויסער צייט ארום איז אהאב בשעת א מלחמה מיט בן־הדד, דעם מלך פון ארם, געטוידט געווארען אונגערן דורך א פייל, וואס האט איהם געטראפען אין א געפעהרליכען ארט. דעם קעניג האט מען נאך בעוויזען א גוסס'דיגען צו ברייננגען צופיהרען אין זיין קארעטע קיין שומרון; „זיין בלוט האט פערגאסען דעם וואגען און די גאסען, און די הינד האבען עס געלעקט, ווי גאט האט געזאגט".

אהאב איז געשטארבען אויפ'ן צוויי און צוואנציגסטען יאהר פון זיין קעני־גען איבער'ן לאנד. דעם טראהן האט גע'ירשה'נט זיין זוהן אחזיה.

אחזיהו האט געהערשט אין לאנד נישט מעהר ווי צוויי יאהר; ער האט אבער אין דער קורצער צייט שוין בעוויזען, אז דער עפעל פאלט נישט ווייט פון בוים. „ער האט געטהון — דערצעהלט די מסורה — דאס, וואס איז שלעכט אין די אויגען פון גאט; ער איז געגאנגען אין דעם וועג פון זיין פאטער, אין דעם וועג פון זיין מוטער און אין דעם וועג פון ירבעם בן־נבט, וועלכער האט געמאכט זינדיגען דאס פאלק ישראל. ער האט געדיענט צו'ם בעל און זיך געבוקט צו איהם, און ער האט דערצארנט גאט דעם בעשעפער פון ישראל, אזוי ווי זיין פאטער

האט געטהון". דער אונערמידליכער היטער פונ'ם פאלקס-גייסט, אליהו, האט געקעמפפט געגען אחזיהו אזוי ווי ער האט געקעמפפט געגען זיין פאטער אחאב. איבערהויפט האט אחזיהו אויף זיך אויפגעבראכט דעם צארן פון דעם בעסטען טהייל פון פאלק מיט דעם פאלגענדען טהאט:

אויפ'ן צווייטען יאהר פון זיין הערשען איבער'ן לאנד איז אחזיהו אראבגעפאלען פון א הויכען שטאק דורך די גראטען פון זיין פאלאץ און איז קראנק געווארען. וואס טהוט דער מלך פון ישראל? שיקט ער זיינע דיענער קיין עקרון, אין פלשתים, צו פארשען דעם דארטיגען אבגאט בעל-זבוב, אויב ער וועט געזונד ווערען פון זיין קרענק? ווי אליהו האט זיך דערוואוסט פון דער געשיכטע, איז ער געגאנגען אין דעם וועג פון אחזיהו'ס שלוחים, און האט זיי בעגעגענט מיט די דאזיגע ווערטער: „צי איז שוין דען קיין גאט נישטא אין ישראל, וואס איהר געהט זוכען דעם בעל-זבוב, דעם אבגאט פון עקרון?" — און אליהו האט געשיקט די שלוחים צוריק צו זייער האר, זיי זאלען איהם זאגען אין דעם נאמען פון גאט: פון דעם בעט, אויף וועלכען דו האסט זיך איצט געלעגט, וועסט דו שוין מעהר נישט אראבגעהן — דו מוזט שטארבען, דערפארוואס דו האסט מבזה געווען דאס פאלק און זיין גאט!"..

„און ער איז ווירקליך געשטארבען, — ענדיגט די מסורה — ווי גאט האט דורך אליהו'ן געזאגט"; אנשטאט איהם האט געקעניגט זיין ברודער יהורם, ווייל ער האט נאך זיך קיין זיהן נישט געלאזט.

צו דער זעלבער צייט האט אליהו אויך די וועלט פערלאזען. נאר איידער ער האט זיך מיט דעם ערדישען לעבען געשיידט, האט ער פערזיכערט זיין געטליך-טהאט, דעם טהאט פאר וועלכען ער האט געקעמפפט זיין גאנצען לעבען און פאר וועלכען ער האט זיך אזוי פיעל מקריב געווען. צו דעם צוועק האט ער צוזאמענגעשטעלט א גאנצען פלאן. רעכענענדיג, אז דער פערבאנד מיט פעניציא איז געפעהרליך פאר'ן פאלק סיי פון דעם מאראלען און סיי פון דעם ריין רעליגיעזען שטאנדפונקט און נעהמענדיג אין בעטראכט, אז די דינאסטיע פון עמרי, מיט איזבל אין דער שפיץ, צוליעב איהרע משפחה-פערהעלטניסען, שטיצט אט דעם דאזיגען זינדיגען פערבאנד, האט אליהו, נאך פאר זיין לעבען אויף דער ערד, אויסגעארבייט א גאנצע רייהע מיטלען, ווי צו קעמפפען געגען אט דעם דאזיגען געפעהרליכען מצב. אין דער קינסטיגער נבואה-טאקטיק האט אליהו אויסער איהר שטענדיגען כלי-זיין — גאט'ס ווארט — איינגעשלאסען אויך די אינערליכע און אויסערליכע פאליטיק. פון דער צייט, וואס די בני-עמרי האבען

געהערשט אין שומרון, איז זיי אויסגעקומען זעהר פיעל צו ליידען פון די בני־ארם, וועלכע האבען נישט אויפגעהערט צו בעפאלען די מלוכה פון אפרים; דער מלך פון די בני־ארם, בן־הדד, איז געוועזען פון דער נאטור א קריעגס־מאן, נאר ער האט זיך נישט איבריג אויסגעצייכענט מיט זיינע פעהיגקייטען אלס גענעראל. ביי דער גרעסטער טייל מלחמות מיט די בני ארם האבען די בני־עמרי בן־הדד'ן מנצח געווען. לויט אליהו'ס פלאן האט הזאל, איינער פון בן־הדד'ס שרים, געזאלט אויסארבייטען א פער־שווערונג געגען זיין מלך און פערהאפען די מלוכה. דאס איז געווען אויס־געדערכענט ערשטענס אויף דעם, אז דער פערבאנד פון אפרים מיט די פעניצעער זאל צושטערט ווערען, ווייל די פעניצעער, וועלכע זענען גע־ווען פון דער נאטור רוהיגע און קריעגס־אונפעהיגע מענשען *) וועלען אין אזא געפעהרליכען מאמענט גארנישט קאנען העלפען, און צווייטענס אויף דעם, וואס די נייע מלחמה וועט אויפוועקען אין די בני ישראל זייער זעלבסטבעוואוסטזיין, דען יעדע אויסערליכע פאלקס־געפאהר וועקט שטענדיג ביים פאלק זיין פאטריאטיזם און זיין נאציאנאלען געפיהל. בזיענדיג אויף דעם זעלבען רעכנונג האט אליהו אנגעצייכענט דעם פלאן אויך פון אנ'איננווי־ניגסטער פערשווערונג געגען דער דינאסטיע פון עמרי: זיינע אנהענגער האבען געזאלט ביי א גינסטיגען מאמענט אנרייצען יהורם בן־אהאב'ס עהרגייציגען פעלד־מארשאל, יהו בן־נמשי'ן, ער זאל אויפשטעהן געגען מלך און מאכען אנ'ענדע מיט אהאב'ס און איזבל'ס הויזגעזינד.

אין דעם לאגער פון דער נבואה האט אליהו זיך אויך בעמיהט איינצו־ברענגען וואס מעהר ארדנונג; אנשטאט די צושפרייטע איבער'ן גאנצען לאנד איינצעלנע געטליכע לייט, פון וועלכע יעדער בעזונדער האט לויט זיין דרך געלערנט דעם פאלק און געקעמפפט געגען די שעדליכע אויסערליכע ווירקונגען, האט אליהו געשאפען א פרייע ארגאניזאציע פון נביאים; פון זייער קרייז האט ער אנגעוויזען אויף אלישע בן שפט, א געוועזענעם ערד־ארבייטער, ווי אויף דעם סאמע פעהיגסטען, וועמעס אויטאריטעט עס דארף מיט'ן גוטען ווילען אנערקענט ווערען פון זיינע חברים. מיט דעם האט ער אריינגעבראכט מעהר גאנצקייט און איינינקייט אין דער טעטיגקייט פון דער נבואה.

אלישע איז געווען א תלמיד מובהק פון אליהו כאר זיין לעבען און זיין

---

*) „כמשפט צידונים עם שוקט ובוטח" (שופטים י"ח).

גייסטיגער יורש נאך זיין טוידט. ער איז שטענדיג געגאנגען אין דעם וועג פון זיין גרויסען לעהרער: אזוי ווי אליהו איז ער אויך געוועזען א ברענענדיגער קנאי בנוגע צו זיינע טיפע איבערצייגונגען; אין זיין גייסטיגער טעטיגקייט איז ער געוועזען ביז דער העכסטער מדרגה קאנסעקוועגט, ניט נאכגעביג, שטרענג, און האט ניט געליטען קיינע פשרות. אין קאמפף מיט די שעדליכע ווירקונגען אויפ'ן פאלק איז ער געוועזען אונערשראקען: האט זיך ניט אבגעשטעלט פאר קיין זאך און מיט קיין זאך זיך ניט געלאזען אונטערקויפען. זיין שיטה אין נבואה איז אויך געוועזען, ווי ביי אליהו'ן, דאס וואונדער-שאפען. אין זיין פריוואטען לעבען האט ער געדיענט אלס מוסטער פון עהרליכקייט, מענשענליעבע און געלד-פיינדשאפט. אזוי ווי אליהו האט ער אויך געפיהרט א ארימען, איינפאכען וואנדער-לעבען, און נאר צייטענווייז פלעגט ער זיך בעווייזען אין פאלק, ווען דאס האבען געפאדערט די גייסטיגע נבואה-אינטערעסען. איבערהויפט פלעגט ער מיט זיינע תלמידים וואנדערען צווישען די בערג, וואו זיי פלעגען זיך פערנעהמען מיט געטליכע אויפקלערונגען. צווישען די בני-הנביאים האבען זיך דאן גענומען ענטוויקלען גאנץ דייטליכע שטרעבונגען. לויט דעם ביישפיעל, וואס אליהו האט ביי זיין לעבען געוויזען, פלעגען זיי זיך ניט בעזעצען אין שטעדט, ניט בויען זיך קיין הייזער, ניט פערפיהרען זיך קיין פעלדער און וויינגערטנער. אויף אזא אופן זעהען מיר שוין דא דעם ערשטען, זאגאר נאך ניט דייטליך פארמולירטען, פראטעסט געגען פריוואט-אייגענטום. זייער ארט-לעבען צווישען זיך טראגט אויף זיך אהן א שום צווייפעל סימנים פון א קאמוניסטישער געזעלשאפטס-פארם. זיי האבען געוואהנט גרופען-ווייז און געשפייזט זיך צוזאמען. אין זייער ערנעהרען זיך האבען זיי זיך ניט ערלויבט קיין מותרות; קיין וויין האבען זיי ניט געטרונקען, קיין פלייש האבען זיי ניט געגעסען. בלויז פערשיעדענע געוויקסען פלעגען זיי געברויכען אנשטאט שפייז. אין דעם קרייז פון דער נבואה האט אלזא זיך גענומען בעווייזען אין א געוויסער מאס די נייגונג צו אסקעטיזם, צו דערווייטערען זיך פון עולם הזה.

דאס אבגעזונדערטע ארט-לעבען פון די נביאים האט זייער גוט געווירקט אויף זייער ארט דענקען. וואס מעהר די נביאים האבען זיך דערווייטערט פונ'ם ישוב און זיך איבערגעגעבען דער איינזאמקייט אין דער מדבר, אלץ שוואכער איז ביי זיי געווארען דער ענגער נאציאנאליזם און זיי ווערען אלץ מעהר אלוועלטליך, אלמענשליך. זייער גאט, וועלכער איז אין אנהויב

געווען נאָר אַ פאָלקס־בעשיצער ווערט אַ וועלט־גאָט; זייערע אידעאַלען, וועלכע זענען אין אָנהויב געווען ענג פערבונדען מיט די פאָלקס־איינטערעסען ווערען וועלט־אידעאַלען; און פון דאַנען איז שוין נאָר איין טריט צו די שפּעטערדיגע נבואה־אַנשויאונגען, לויט וועלכע דאָס פאָלק ישראל אַליין איז אויך אַן־אַלוועלטליכעס פאָלק און דאָס לאַנד פון ישראל — אַן־אַלוועלטליכעס לאַנד. ישראל איז פאַר די נביאים אויף אַזוי פיעל טייער, אויף וויפיעל ער טראָגט אין זיך די הויכע נבואה־שטרעבונגען און דיענט אַלס לערער פאַר דער גאַנצער מענשהייט. דער אַלגעמיינער נבואה־בליק נעהמט אָבער אַרום, אויסער ישראלן, אויך אַלע פערשידענע פעלקער פון דער וועלט. —

די שנאה צו אַ מלוכה־אָרדנונג, וועלכע די נביאים האָבען פון שטענדיג אָן געטראָגען אין האַרצען, ווערט ביי זיי נאָך מעהר פערשטאַרקט, ציים זיי האָבען זיך דערווייטערט פון ישוב, און אָבשיידענדיג זיך פון די תענוגי העולם, זענען זיי געווען צו יעדער צייט גרייט, צו ברענגען דעם מאַטעריעלען מלוכה־גליק אַלס קרבן אויף דעם מזבח פון דער מאָראַלישער פאָלקסגעמיינהייט.

אין דער צייט פון יהורם מלך ישראל, טרעפען מיר אַלזאָ אין לאַגער פון די נביאים אַ שטאַרקע אָרגאַניזאַציע, מיט אַ אידעאַלען צוקונפטס־פּראָגראַם און אַ פעסטער פּאָליטישער טאַקטיק אין דער געגענוואַרט; דאָס איז געווען אַן־אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט זיך אַליין אויסגעקעמפט פאָלשטענדיגע פרייהייט און זעלבסטשטענדיגקייט, נישט אַנערקענענדיג איבער זיך קיין אַנדער מאַכט, אויסער די געטליכקייט, און נעהמענדיג זיך דאָס רעכט צו קאָנטראָליען דעם גאַנג פון פּאָליטישען און גייסטיגען לעבען אין לאַנד. די אָרגאַניזאַציע ווערט נאָך פיעל מעכטיגער, ציים אַן איהר שפּיץ שטעלט זיך, לויט אליהו׳ס צואה, אלישע בן־שפט און נעהמט מיט אונערמיעדליכער ענערגיע און אַייזערנעם ווילען אויספיהרען דאָס פּראָגראַם פון זיין „האַר“.

דערווייל איז די לאַגע אין לאַנד אַלץ מעהר פערפּלאָנטערט געוואָרען. גראַדע איז אין יהורם׳ס צייטען געווען אין לאַנד כמעט אַ כראָנישע אונגערעכטיגקייט; ס׳האָט דער הונגער געפּייניגט דאָס פאָלק; געקומען איז דערצו, אַז מוטערס האָבען אייגענע קינדער געגעסען; די אָרעמקייט און גערעכטיקייט אין לאַנד איז זעהר גרויס געוואָרען; די מעהר פערמעגליכע האָבען אויף דער צייט פונ׳ם הונגער פערלאָזען זייערע הייזער און פעלדער און בעזעצט זיך אין פרעמדע לענדער. דער דאָזיגער מצב האָט, ווי עס

שיינט, אַרויסגערופען ביים פאָלק אַ שטילע פרומקייט און אַ הכנעה פאַר דעם „גאָט פון זיינע עלטערן“, נאָך מעהר ווי אין אליהו׳ס צייטען. דער אויטאָריטעט פון דער נבואה שטייגט. אלישע׳ס נאָמען ווערט אומעטום געהערט און פערגעטערט; „דער הייליגער מאַן“ — ווערט ער אָנגערופען צווישען פאָלק. אין דער צייט פונ׳ם מאַטעריעלען נויט פאָהרט אלישע אַרום איבער׳ן לאַנד, און וואו ער קאָן העלפט ער די אונגליקליכע. אין תנ״ך ווערט דערצעהלט זעהר פיעל וואונדער, וואָס אלישע האָט בעוויזען אין דער צייט פונ׳ם הונגער: בעלי־חובות האָט ער געראַטעוועט פון קנעכטשאַפט, פערשמאַכטע האָט ער אויסגעלעזט פון טוידט. דאָס אַלץ שאַפט איהם אַ אונגעוועהנליכע בעריהמטקייט; אַרום איהם גרופירען זיך די בעסטע און די פרומסטע פון פאָלק; זאָגאַר די „זקנים“, די אָפיציעלע שופטים אין שומרון „זיצען מיט איהם“. אלישע ווערט געאַכטעט זאָגאַר אויך אויסער די גרענעצען פון זיין פאָטערלאַנד: פרעמדע מלכים שיקען צו איהם אַ ראַט פרעגען און „גאָט׳ס־וואָרט“ פאָרשען. — אין דער זעלבער צייט פיהרט זיך אָבער דאָס „קעניגליכע הויז“ אויף זיין אַלטען שטייגער. יהורם האָט זיך אפילו פון אָנפאַנג נישט אַרויסגעוויזען אַלס צו־הייסער אָנהענגער פון די רעליגיעזע רעפאָרמען, וואָס האָבען אָנגעהויבען פאַר אחאב׳ן איינגעפיהרט צו ווערען אין לאַנד; זיין מוטער, די ענערגישע איזבל, אָבער, האָט אין איהר זוהנ׳ס צייטען אויך געהאַלטען אין איהרע הענד אַ געוויסען טייל פון דער אינערליכער הנהגה, און זי האָט זיך אַלזאָ נישט אָבגעזאָגט פון איהר שיטה, צוזאַמענצוגיעסען דאָס פאָלק ישראל מיט איהר אייגען פאָלק, מיט די פיניציער: דער בעל איז געוועזען, ווי אין אחאב׳ס צייטען, דער אָפיציעלער גאָט פון דעם קעניגליכען הויף, די מנהגים פון די פיניציער זענען געווען זיינע מנהגים און די העכערע שיכטען פון דער געזעלשאַפט, די שרים און די קצינים, האָבען נאָכגעטהון דער העכערער מאַכט און געשטרעבט צו אַסימילירען זיך מיט די פיניציער. אויף אַזאַ אופן איז געלעגען דאַן אַ טיעפער אָבגרונד צווישען דעם אַסימילירטען „בית־המלך“ און די פרומע פאָלקס־מאַסען: זייערע אַנשויאונגען, זייערע שטרעבונגען, זייערע געטער זענען געווען גאַנץ פיינדליך צו די פון „הויף“. און דער אָבגרונד פלעגט נאָך אַלץ טיעפער ווערען דורך די בני הנביאים, וועלכע זענען געשטאַנען צווישען פאָלק און צווישען מלך, און נישט געלאָזט זיי זיך צוזאַמענוואַקסען; און אויב אויבערפלעכליך זענען די בעציהונגען צווישען דער מאַכט און צווישען פאָלק געווען כמעט פריינדליכע, איז אָבער וואָס טיעפער אַלץ וועניגער סאָלידאַריטעט געווען צווישען זיי ביידען.

און אזוי, ווי שטענדיג, ווירקט די לאגע פון די אינערליכע ענינים אין לאנד אויף דעם אויסערליכען מצב. יהורם'ן קומט אויס דאס גאנצע לעבען צו פיהרען שווער-מלחמות געגען די פיינדליכע פעלקער, וועלכע ווירקען אהן אויפהער געגען דער מלוכה פון אפרים. די ערשטע מלחמה, וואס יהורם'ן איז אויסגעקומען צו פיהרען, איז געוועזען די מלחמה מיט מואב. עמרי נאך האט געמאכט מואב'ן אבהענגיג פון די מלכי ישראל. די מואב'ער פלעגען מוזען יעהרליך שיקען קיין שומרון א גרויסען אבצאהל מיט „נאטור" — ד. ה. נאטירליכע געגענשטענדען, וועלכע זענען בעשטאנען הויפטזעכליך פון בהמות. מישע, דער מלך פון מואב אין יהורם'ס צייט, האט זיך אבגעזאגט דעם אבצאהל צו שיקען. יהורם איז צוזאמען מיט יהושפט'ן, דעם מלך יהודה, וועלכער האט שוין פון לאנג-אן געלעבט גוט מיט עמרי'ס דינאסטיע, אוועק אויף א מלחמה קיין מואב. ווי די מסורה דערצעהלט, זענען, לויט דעם פערלאנג פונ'ם פרומען יהושפט, ביידע מלכים געקומען פריהער צו פאהרען צו אלישע'ן, איהם פרעגען וועגען די רעזולטאטען פון דעם פארשטעהענדען קריעג. אלישע האט זיך גע־ווענדעט צום מלך פון ישראל מיט די דאזיגע ווערטער: „וואס האב איך מיט דיר צו טהון? געה דיר זיך צו די נביאים פון דיין פאטער און צו די נביאים פון דיין מוטער?"... „ביי'ם לעבען פון גאט דעם הערשער — ווען איך וואלט נישט געשוינט דעם כבוד פון יהושפט, דעם מלך פון יהודה, אויב איך וואלט גאר אויף דיר א בליק געגעבען און אויב איך וואלט דיין געזיכט גאר אנגעקוקט!"... דא זעהן מיר נאר איינע פון דער גרויסער צאהל צוזאמענשטויסען, וואס זענען פארגעקומען צווישען דעם נביא מיט'ן מלך, ביי וועלכע דער ערשטער האט אהן רחמנות דעם צווייטען ערניעדריגט!.

אלישע האט פאראויס געזאגט די מלכים די פאלגען פון זייער אונטערנעהמונג: „גאט וועט איבערגעבען מואב'ן אין אייערע הענד: איהר וועט צושטערען יעדע פערפעסטיגטע שטאדט און יעדע אויסדערוועהלטע שטאדט; און יעדען גוטען בוים וועט איהר אומהארפען, און יעדען קוואל פון וואסער וועט איהר פערשטאפען, און יעדעם גוטע פעלד וועט איהר מיט שטיינער פערווארפען"... די מפלה פון מואב איז ווירקליך געוועזען א פאלשטענדיגע. דען א דאנק די פעראייניגטע קרעפטען פון די ביידע מלוכות, אפרים און יהודה, איז דער לאגער פון מואב צולאפען געווארען און די הויפטשטאדט קיר-הרושת הרוב געווארען; דאך האט יהורם'ן זיך נישט איינגעגעבען, מואב פון דאסניי אונטערטעניג צו מאכען דער מלוכה פון ישראל.

באַלד איז יהורם'ן פאָרגעשטאַנען אַ מלחמה, וואָס האָט געדויערט כמעט דאָס גאַנצע לעבען זיינס, מיט לענגערע אָדער קירצערע הפסקות. די אַרמעער, וועלכע האָבען נאָך פאַר אחאב'ס לעבען אָנגעהויבען זייערע אָנפאַלען אויף ישראל, און פלעגען דאַן שטענדיג בעגעגנען אַ שטאַרקען, אָרגאַניזירטען ווידערשטאַנד און שטענדיג ליידען גרויסע מפּלות—, האָבען פאַר יהורם'ן פון דאָסניי אָנגעהויבען זייער פיינדליכע טעטיגקייט געגען דער מלוכה פון ישראל. אונטער דער אָנפיהרונג פונ'ם מלך בן־הדד האָט זיי געלונגען פיעל מאָל אַריינצודרינגען אינ'ם לאַנד פון ישראל גופא; איינמאָל האָבען זיי זיך שוין געהאַט צוגערוקט ביז סאַמע שומרון, ביז דער הויפּטשטאָדט פונ'ם לאַנד ישראל, און זי בעלאַגערט. ביי דער בעפעלקערונג, וועלכע האָט דאַן אַזוי שטאַרק געליטען פון אונגערעטעניש, איז צוליעב די אָנפאַלען און בעלאַגערונגען, דער הונגער נאָך מעהר געוואַקסען. אַ גרויסען העלדענמוט האָט מען געמוזט דאַן בעזיצען, אום צו קאָנען ביי אַזאַ לאַגע אויסהאַלטען דעם אָנשטורם פונ'ם שונא. יהורם האָט אָבער כמעט אַלע אָנפאַלען פון בן־הדד מנצח געוועזען מיט מעהר אָדער וועניגער ערפאָלג און בן־הדד פלעגט זיך שטענדיג אומקעהרען אין זיין לאַנד מיט גאָרנישט, וואָס דאָס פאָלק האָט שטענדיג פעררעכענט אַלס נס; אַזוי שווער איז געוועזען די לאַגע, אַז מען פלעגט גאָרנישט קאָנען האָפען מיט דער נאַטור אויף קיין רעטונג!

פון תנ"ך איז שווער אַרויסצודרינגען, וואָס פאַר'אַ פּאָזיציע די בני־הנביאים האָבען פערנומען אין דער בעציהונג צו די דאָזיגע שווערע מלחמות מיט ארם; מיר זעהען נאָר, אַז איינמאָל אין דער צייט פון אַ בעלאַגערונג, ווען דער הונגער אין לאַנד האָט דערגרייכט אַזאַ מדרגה, אַז די בעפעלקערונג אין שומרון האָט זיך ערנעהרט מיט אייזלען־פלייש און טויבען־מיסט, האָט דער מלך מיט ערביטערונג אויסגעשריען: „זאָל מיר אַזוי גאָט העלפען, אויב אלישע'ס קאָפּ וועט נאָך היינט בלייבען שטעהן אויף זיין אָרט!“ און דער מלך האָט טאַקי געשיקט שלוחים צו טויטען אלישע'ן אין זיין וואָהנונג, נאָר די שלוחים זענען „צוגעקוועטשט געוואָרען ביי'ם טהיר“. ס'איז אָבער נישט מעגליך צו פערשטעהן די כונה פונ'ם מלך'ס רעדע: וואָס'רע שייכות האָט אלישע געהאַט מיט'ן הונגער און מיט דער בעלאַגערונג?... אלענפאַלס ווייסען מיר פון תנ"ך, אַז אלישע האָט זיך קונה שם געוועזען ביי די ארמ'עער און בן־הדד האָט איהם זעהר געעהרט אַלס געטליכען מאַן. איינמאָל איז בן־הדד קראַנק געוואָרען, האָט ער זיך דערוואוסט, אַז אלישע איז גראַדע קיין ארם געקומען. האָט בן־הדד געשיקט

זיין שר האָט זיך נאָכפרעגען ביים געטליכען מאַן, צי וועט ער געזונד ווערען פון זיין קרענק. אלישע האָט דאַן געהאַט די מעגליכקייט ממלא צו זיין די צוואה־פּראָגראַם „פון זיין האַר" אליהו, און ער האָט געזאַלבט חזאל'ן פאַר אַ מלך אין'ם נאָמען פון גאָט; דאָס האָט בן־הדד'ס קנעכט צוגעגעבען מוט, און ער האָט צוריק קומענדיג דערשטיקט זיין מלך. אין דער פערזאָן פון דעם נייעם העלדישען הערשער פון ארם בעקומט דאָס פאָלק ישראל אַ פיעל ערנסטערען פיינד. די מסורה דערצעהלט, אַז אלישע אַליין האָט געוויינט, ווען ער האָט ממלא געווען דעם ווילען פון זיין רבי'ן. „ער האָט אומגעקעהרט זיך מיט'ן געזיכט צום וואַנד און איז אַזוי לאַנג געשטאַנען. האָט איהם חזאל געזאָגט: וואָס וויינט מיין האַר? האָט ער געזאָגט (אלישע): וויל איך ווייס, אַז דו וועסט טהון מיין פאָלק שלעכטס; זיינע פעסטונגען וועסטו אין פייער פערברענען, זיינע בעסטע זיהן וועסטו מיט'ן שווערד דערשלאָגען, זיינע קליינע קינדער וועסטו צו־רייסען און זיינע שוואַנגערע פרויען וועסטו צושפּאַלטען. האָט איהם חזאל געזאָגט: צי איז דען דיין קנעכט אַ הונד, אַז ער זאָל אַזעלכעס טהון? — אלישע האָט איהם נאָר קורץ און שאַרף געענטפערט: גאָט האָט מיר געוויזען דיר אַלס מלך פון ארם!...

גלייך נאָכדעם, ווי חזאל איז געוואָרען מלך, האָט ער באַלד גענומען פערקערפערן זיין פיינדשאַפט צו ישראל אין רעאַלע מעשים. ער האָט ערקלערט שומרון אַ מלחמה. די דאָזיגע מלחמה איז געווען פאַר ישראל, ווי ס'שיינט, פיעל שווערער פון די פריהערדיגע; דער מלך יהורם אַליין, וועלכער פלעגט שטענדיג פערזענליך אַנ'אַנטהייל נעהמען אין קריעג, איז דאַן אין רמות־גלעד, וואו דער ענטשיידענער קאַמפף איז פאָרגעקומען, געפעהרליך פערוואונדעט געוואָרען, אַזוי אַז ער האָט געמוזט פערלאָזען דאָס שלאַכטפעלד און אָפּפאָהרען וואָס גיכער קיין יזרעאל, זיך צו היילען; דאָרטען איז איהם געקומען בעזוכען אחזיהו, דער מלך פון יהודה, יהושפט'ס אייניקעל און יהורם'ס פלימעניק.

אַט דעם דאָזיגען שווערען מאָמענט, ווען דעם שונא'ס חיל האָט זיך געפונען אויפ'ן געפעהרליכען מלחמה־פּלאַץ אין רמות־גלעד, און דער מלך איז געלעגען קראַנק אין יזרעאל, האָט אלישע געפונען פאַר גינסטיג, אויף דורכצופיהרען דעם לעצטען פונקט פון אליהו'ס פּראָגראַם: אויפצו־הויבען אַ פערשווערונג געגען יהורם'ן און געגען דער גאַנצער פאַמיליע פון אחאב. איינעם פון די בני־הנביאים, וועלכע זענען שטענדיג געהאָרכ־זאַם געווען זייער אַנפיהרער, האָט ער געשיקט קיין רמות־גלעד, כדי

צו זאַלבען פאַר אַ מלך איבער ישראל דעם שר-צבא יהוא בן יהושפט, בן נמשי. דער נביא האָט אַזוי געטהון: אויפ׳ן שלאַכט-פעלד האָט ער יהוא׳ן פאַר אַ מלך שטילערהייד געזאַלבט. אין נאָמען פון גאָט און ער האָט איהם אויך געזאָגט דערביי, וואָס פאַר׳אַ פפליכטען גאָט לעגט אויף איהם, אויף יהו׳ן, אַרויף: „אַזוי האָט גאָט געזאָגט, דער האַר פון ישראל: איך האָב דיך געזאַלבט פאַר אַ מלך איבער׳ן געטליכען פאָלק, איבער ישראל. זאָלסטו טוידטען אחאב׳ס, דיין האַר׳ס, הויזגעזינד, וועל איך נקמה נעהמען פון איזבל׳ן פאַר דעם בלוט פון מיינע קנעכט, די נביאים, און אַלע איבריגע דיענער מיינע. און ס׳זאָל פערלוירען געהן דאָס גאַנצע פאַמיליע פון אחאב, עס זאָל קיין הונד פון זיין הויז נישט געטרונען ווערען... און איזבל׳ן זאָלען די הינד אויפפרעסען אין יזרעאל, און קיינער זאָל נישט וואַגען איהר צו קבורה צו ברייננגען...”

דער דאָזיגער פעררעאַט געגען עמרי׳ס דינאַסטיע האָט אין זיך אַ מערקווירדיגע זייט, האָטש אין אפרים זענען די מרידות, ווי מיר האָבען שוין געזעהען, בכלל נישט געווען קיין אויסנאַהמליכע ערשיינונג. דאָ איז אָבער דער בונט פאָרגעקומען אָפען. גלייך ווי דער נביא איז אַוועק האָט יהו דערצעהלט די איבעריגע שרים, אַז אין נאָמען פון גאָט איז ער פאַר אַ מלך געזאַלבט; די שרים און דער גאַנצער חיל האָבען קיין רגע נישט געצווייפעלט און זיי האָבען אויסגעשריען: עס קעניגט יהו ז״ נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס יהורם האָט נאָך געלעבט. דאָס דערווייזט, ווי וויט די נבואה האָט אונטערגעגראָבען דעם אויטאָריטעט פונ׳ם כלך, וועלכער האָט דאָס גאַנצע לעבען פערבראַכט אין אונאויפהערליכע מלחמות פאַר זיין פאָלק און לאַנד!...

און יהו האָט זיך באַלד גענומען אויסצופיהרען דעם פערזאָג פונ׳ם נביא. די מסורה דערצעהלט: מיט אַ טייל חיל איז ער אַוועק געריטען קיין יזרעאל, וואו דער פערוואונדעטער מלך יהורם האָט זיך געהיילט, און האָט די שטאָדט אַרומגערינגעלט. דער וועכטער פון שטאָדט-טהורם האָט דערזעהן, אַז ס׳דערנעהנטערט זיך אַזאַ גרויסע מחנה חיל, און נישט פערשטעהענדיג די אורזאַך, האָט ער עס צו וויסען געגעבען דעם מלך. דער מלך האָט געשיקט איין רייטער צו דערוויסען זיך, וואָס עס בעדייט די מחנה און אַ צווייטען, נאָר זיי האָבען זיך צוריק נישט אומגעקעהרט; דאַן איז יהורם אַליין אין זיין עקיפאַזש, צוזאַמען מיט זיין גאַסט אחזיהו, דעם מלך פון יהודה, אַרויסגעפאָהרען אַנטקעגען דעם חיל און ער האָט געטראָפען יהו׳ן ביי דעם געוויסען פלאַץ פון נבות-היזרעאלי. יהורם האָט

געמיינט, אַז זיין פעלד־מאַרשאַל איז צו איהם מיט ידיעות פון דער מלחמה געקומען, האָט ער איהם געפרעגט: „מיט פריעדען דען, יהוא?" נאָר יהוא האָט איהם געענטפערט: „ווי קומט פריעדען ביי די זנות־טהאַטען און ביי די כשוף־מעשים פון דיין מוטער איזבל"?! יהורם האָט געזעהן, אַז דאָ איז פאָרגעקומען אַ פערשווערונג געגען איהם, און צוזאַמען מיט זיין פלימעניק, דעם מלך פון יהודה, האָט ער גענומען אַנטלויפען. נאָר אַ פייל פון יהוא'ס בויגען האָט דעם מלך פון ישראל דעריאָגט און אין האַרצען גע־טראָפען. אַזוי איז אויפ'ן צוועלפטען יאָהר פון זיין הערשען דער'הרג'עט געוואָרען יהורם בן־אחאב דער מלך פון ישראל. יהוא — גיט צו די מסורה — האָט געהייסען זיין אַדיוטאַנט אַרויסוואַרפען יהורם'ס קערפער אויפ'ן פלאַץ פון נבות היזרעאלי. „נעהם און שליידער איהם אַוועק אויף נבות'ס ערד, וויל מיר מיט דיר געדיינקען דאָך נאָך די נאָכרייטער פון זיין פאָטער אחאב און גאָט האָט דאַן געזאָגט וועגען איהם: ביי מיין נאָמען — אויב איך האָב נישט געזעהן דאָס בלוט פון נבות און דאָס בלוט פון זיינע קינדער! וואַרף־זשע איהם אויף דעם פלאַץ פון נבות, ווי גאָט האָט גע־באָטען"... ביז'ן צווייטען דור האָט דאָס פאָלק געדענקט דעם פערברעך פון זיין הערשער...

אַוועקגעהרג'עט דעם מלך, האָט יהוא גענומען זיך רעכענען מיט זיין פאַמיליע. ער איז געגאַנגען גלייך אין יהורם'ס פאַלאַץ. דאָרטען האָט איהם איזבל דורכ'ן פענסטער בעגעגענט מיט אַנ'איראָנישען פאָרוואורף: „וואָס מאַכט זמרי, וועלכער האָט געטוידט זיין האַר'ן?"*) — יהוא האָט גאָרנישט גע־ענטפערט, נאָר אויף זיין בעפעהל האָבען איהרע אייגענע דינערס איהר אַרויסגעוואָרפען צו די פערד, וועלכע האָבען איהר צוטרעטען מיט די פיס. דערוויל האָט יהוא זיך געזעצט עסען אין מלך'ס פאַלאַץ, נאָר, ווען ער האָט זיך נאָכ'ן עסען דערמאָהנט און געהייסען דער מלכה'ס צוטראָטענעם קערפער צונעהמען און בעגראָבען, זענען שוין פון איהר נאָר איהר שאַר־בען, איהרע הענד־באַלען און פוס־באַלען געבליעבען. און ווידער גיט די מסורה צו: דאָס איז גאָט'ס וואָרט, וואָס ער האָט געזאָגט דורך זיין קנעכט אליהו התשבי — אין יזרעאל וועלען די הינד אויפפרעסען איזבל'ס פלייש!" — די פאָלקס־פאַנטאַזיע הערט נישט אויף נקמה צו נעהמען פאַר דאָס אומזיסט פערגאָסענע בלוט...

פון יזרעאל, די צווייטע רעזידענץ, איז יהוא אַוועק אין דער הויפט־

*) זמרי, וועלכער האט דערהרג'עט דעם מלך בעשה, איז געבליבען א שאנד־נאמען פאר א מלוכה־פערריעטער.

שטאדט, אין שומרון. דארטען האט ער געלאזט טוידטען די איבעריגע אחאב'ס קרובים, ביז זיעבציג מאן, די אלע נאהנטע צו עמרי'ס דינאסטיע, זייערע גוטע פריינד און אנהענגער. אפילו די זיהן פון עתליה, די טאכטער פון אחאב, וועלכע איז געווען א פרוי פונ'ם מלך יהודה, האט יהו גע־לאזט הרג'ענען; דען זיי זענען גראד דאן צו גאסט געקומען בעזוכען זייער פעטער יהורם'ן, דעם מלך פון ישראל. אט אזוי האט יהו אויסגעראטען מיט'ן ווארצעל אחאב'ס פאמיליע, נישט איבערלאזענדיג פון איהר קיין זכר. נאכדעם האט ער זיך גענומען צום בעל און זיינע דיענער. ווי די מסורה דערצעהלט, האט ער זיך דא בענוצט מיט א רמאות. ער האט געלאזט פערזאמלען דאס פאלק און ערקלעהרט פאלגענדעס: „אחאב האט נאך ווינציג דעם בעל געדיענט; יהו וויל איהם מעהר דיענען. אלזא רופט מיר צוזאמען אלע נביאים פון בעל, אלע זיינע פריסטער און דיענער, קיינער זאל נישט פעהלען, ווייל איך וויל איינריכטען א גרויסען מלחמה־מאלצייט פאר'ן גאט בעל!"... דעם דאזיגען בעפעהל האט יהו אומעטום צושיקט און עס זענען ווירקליך פון גאנצען לאנד אנגעקומען אלע דיענער פון בעל. אין דעם טעמפעל, וואס איזבל האט נאך פאר איהם אויסגעבויעט, ביז ער איז פול געפאקט געווארען. די כהנים פון בעל זענען צוגעטרעטען מקריב צו זיין די קרבנות און לויט יהו'ס פערזאג, זענען פון טעמפעל ארויסגעטריבען געווארען אלע די, וועלכע אנערקענען נישט דעם בעל פאר זייער גאט. הינטער דעם טעמפעל האט אבער יהו פערבעהאלטען אכציג מאן בעוואפענטע, און ער האט זיי בעפוילען: עס זאל קיין מענש נים ענטרונען ווערען; פאר יעדען איינציגען, וואס וועט זיך רעטען, בעצאהלט איהר מיט אייער לעבען! — און ווען די פייערליכקייט אין טעמפעל איז גרויס געווארען, זענען די אכציג מאן ארויס פון זייער בעהעלטעניש, צו זיי זענען אנגעקומען אויף הילף נאך פיעל היל, און מיט פעראייניגטע קרעפטען זענען זיי בעפאלען דעם טעמפעל און אויסגעקוילעט די אלע בעל־דיענער, זיינע נביאים און זיינע כהנים ביז איינעם; דאן האבען זיי דעם בעל־טעמפעל פערברענט און פערניכטעט זיינע מזבחות און זיינע „הייליגע בוימער" און זיינע מאנומענטען. דאס אלץ איז אבגעטהון געווארען אונטער דער פערזענליכער אויפזיכט פון דעם מלך יהו בן־יהושפט און דעם נביא יהונדב בן־רכב.

אט אזוי האט יהו אונטערגעבראכט אין לאנד דעם בעל־קולט, נישט איבערלאזענדיג אפילו א זכר פון איהם, און דערמיט ערפילט די מיסיע פון דער נבואה. און נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס יהו האט דערנאך

ווידער בענייט ירבעמ'ס קעלבער-דינסט, האט די נבואה דאך געדעכענט איהר הויפט-אויפגאבע פאר ערפילט: די פרעמדע ווירקונג פון דער פרעמדער אמונה און איהר פערדארבענער גייסט איז אונטערגעבראכען, איהרע אנהענגער זענען אומגעבראכט; דער אריגינעלער גייסט פונ'ם פאלק וועט איהם פיהרען אויפ'ן וועג פון דער וויטערדיגער מאראלישער ענטוויקלונג אינ'ם גייסט פון די אייגענע טראדיציעס און וועט גובר זיין אזא שוואכע הינדערניש, ווי דעם קעלבער-קולט. דאס איז, ווי ס'שיינט געווען, די טיעפע איבערציינגונג פון די נביאים. זיי האבען אלזא געבענשט יהו'ס ארבייט און זיין דינאסטיע האבען זיי פערזיכערט א דויערהאפטע עקזיסטענץ. גאט האט צו יהו'ן געזאגט: וויל דו האסט בעגינשטיגט צו טהון דאס רעכטפארטיגע אין מיינע אויגען, וויל דו האסט פינקטליך ערפילט מיין פערלאנג בנוגע צו אחאב'ס הויז — דערפאר וועלען דיינע אוראייניקלעך זיצען אויף דעם טראן פון ישראל"... דאס איז כמעט דאס שלום-ווארט פון דער נבואה אין יענער צייט. אויף א לענגערען פעריאד ווערען די בני-הנביאים פערשוואונדען פון דער פאליטישער ארענע, און האטש דער לעצטער נביא-בעל-מופת אלישע האט נאך דער מלוכה איבערקעהרעניש אין שומרון לאנג געלעבט, האט ער זיך שוין נישט געמישט כמעט אין פאליטישען לעבען פונ'ם לאנד, אזוי ווי ער וואלט וועלען זיך אויסרוהען נאך דעם גרויסען נצחון פון זיין ארגאניזאציע...

דער דאזיגער נצחון פון דער נבואה האט אבער זעהר טייער געקאסט דעם פאלק. חזאל, דער מלך פון ארם, האט אויסגענוצט דעם קריטישען מאמענט אינ'ם לאנד פון ישראל. די מלוכה-איבערקעהרעניש, צוזאמען מיט די מהומות, וועלכע מוזען אויסוואקסען אויף דעם דאזיגען באדען, האבען אבגעשוואכט די קריעגס-קראפט פון פאלק און די ארמעער האבען אונגעשטערט אבגעריסען פון ישראל איין גרעניץ-געגענד נאכ'ן צווייטען. „פונ'ם ירדן, צו מזרח זייט, דעם גאנצען גלעד-קרייז, שטיקער הלקים ערד פון די שבטים גד, ראובן און מנשה, פון ערוער, וואס ביי'ם טייך ארנון, און גלעד און בשן..."

אז יהו איז געשטארבען אויף דעם אכטאונצוואנציגסטען יאהר פון זיין הערשען איבער'ן לאנד, האט געירש'נט דעם טראן זיין זוהן יהואחז, וועלכער האט געקעניגט א יאהר זיבצען. פאר איהם איז די לאגע פון דער מלוכה נאך ערגער געווארען. חזאל דער מלך פון ארם און זיין זוהן בן-הדד דער דריטער האבען זיך אריינגעריסען אין די אינערליכע געגענדען פון אפרים,

צו מערב-זייט פון ירדן. די פאלגען פון דער דאזיגער אריינרייסונג זענען געווען יאמערליכע: ווי די מסורה דערצעהלט; איז ביי יהואחז'ן פון זיין גאנצער ארמעע און פון גאר זיינע קריגס-קרעפטען געבליבען נאר א מאן צעהן טויזענד פוס-היל, א מאן פופציג רייטער און צעהן רייטוועגען.

די מלוכה-אינטערעסען פון אפרים פערבעסערען זיך נאר פאר יהואש'ן, דעם זוהן פון יהואחז. זעכצעהן יאהר האט ער געהערשט איבער ישראל און זיין הערשונג איז שוין געווען מעהר גליקליך. אמאל דריי האט ער מלחמה געהאלטען מיט די ארמעער און ביי אפיקה האט ער ענדליך אבגעהאלטען א גרויסען נצחון איבער'ן פיינד; דאן האט ער אבגענומען ביי די ארמעער א גרויסען טייל פון די פריהער איינגענומענע געגענען פון ישראל. דער נצחון ערקלערט זיך פון איין זייט דערמיט, וואס ארם האט שוין דאן אין דער זעלבער צייט אנגעהויבען צו ליידען פון די אנפאלונגען פון אשור, וועלכע איז שוין דאן געווען א שטארקע מלוכה. פון דער צווייטער זייט, איז דאס פאלק ישראל שוין צו זיך געקומען נאך דער גרויסער איבערקעהרעניש, וואס האט איהם דיסארגאניזירט און צובראכען. אין לאנד הערשט א וואונדערבארע אחדות; די מלוכה, וואס האט צוליעב איהרע פאליטישע צוועקען זיך געהאלטען ביי דעם קעלבער-קולט, און די נבואה, וועלכע איז, ווי שטענדיג, געשטאנען פאר דעם איינציגען קערפער- און פארם-לאזען גאט, האבען אנערקענט די איינציגע אויפגאבע — זיך צובעפרייען פון דעם ארמעער-יאך. פאר יהואש'ן איז דער אלטער-אלטער נביא אלישע שטערבליך קראנק געווארען; דער מלך איז געקומען איהם מבקר חולה זיין און די לעצטע ווערטער פון דעם געטליכען מאן אין דער מינוט פון זיין טוידט זענען געווען — אויפמונטערען דעם מלך צו דעם וויטערדיגען קאמפף מיט'ן שונא. „אויף'ן פינפטען אדער זעקסטען מאל וועסטו פיליכט דאן אויסראטען ארם, און דו מיינסט, אז דו האסט זיי דריי מאל צושלאגען ביזטו שוין פארטיג?!" נאך שטארקער איז געווען דאן דער פערבאנד צווישען פאלק מיט דער נבואה. דאס פאלק האט געגלויבט, אז נאר צוליעב דעם, וואס א טייל בוקט זיך צו די קעלבער, שיקט גאט אן אויף'ן לאנד אזעלכע צרות, און עס ווענדעט דאס פאלק זיין הארץ צום גאט פון זיינע עלטערן און דינט איהם ערהליך און געטריי.

אין די לעצטע יאהרען פון זיין הערשען איבער'ן לאנד פיהלט זיך שוין יהואש אזוי מעכטיג, אז ער טרעט ארויס אויף מלחמה געגען יהודה, אין דער צייט פון דעם מלך אמציהו, און האלט אב איבער איהם א גרויסען

נצחון: ער צושלאגט זיין חיל, חאפט אריין אין געפענגעניש אמציה'ן אליין, דרינגט אריין אין יהודה גופא, רייסט זיך ארין אין ירושלים, צושטערט דארטען א סך פעסטונגען, בעלאגערט דעם בית־המקדש און נעהמט פון דארטען צו פיעל אוצרות פון גאלד און זילבער, אויך קעניגליכע קינדער, אלס גאראנטיעס, אז די צושטערטע פעסטונגען וועלען זיך מעהר נישט אפבויען. דאס איז דאס ערשטע מאל, ווען אפרים האלט אב א בעדייטענדען נצחון איבער יהודה. און געשעהן איז עס נישט צופעליג: אפרים האט דאן אנערקענט זיין קראפט: זיין מלוכה האט ארויסגערופען אמציה מלך יהודה, וועלכער נאך דעם, ווי ער האט מנצח געוועזן אדום, האט געמיינט, אז איהם וועט געלינגען אויך בייצוקומען די צעהן שבטים; יהואש האט איהם אבער געלאזט ענטפערן דורך זיינע שלוחים פאלגענדעס: „דער דארען פון לבנון האט געשיקט זאגען צום צעדער־בוים פון לבנון: גיב דיין טאכטער פאר מיין זוהן פאר א פרוי; איז פערביי געלאפען א חיה פון לבנון און צוטראטען דעם דארן. — דו האסט צושלאגען אדום, איז דיר שטאלץ געווארען דיין הארץ. בעסער זיך און זיץ אין שטוב. ווארום זאלסטו אליין אויף זיך אנרייצען דעם אונגליק; דו וועסט דאך אריינפאלען מיט דיין פאלק יהודה צוזאמען". —

די דאזיגע ווערטער אטהעמען מיט גבורה און מיט טיעפען בעוואוסטזיין. אפרים, „דער צעדערבוים פון לבנון", קרעפטיגט זיך און וואקסט. ער ווערט וואס ווייטער אלץ שרעקליכער פאר די שכנישע פעלקער, — דאס איז אין אלגעמיין די אינערליכע און אויסערליכע לאגע אין לאנד ישראל פאר יהוא'ס דינאסטיע. נאר די העכסטע מדרגה דערגרייכט די גרויסקייט פון אפרים פאר'ן פירטען יהוא'יד, פאר'ן מלך ירבעם בן יהואש.

ירבעם בן יהואש איז געוועזן דער לעצטער פון יהוא'ס דינאסטיע, וועלכער האט זיך געעלטערט אויפ'ן טראן פון שומרון. צווישען די מלכים פון אפרים צייכענט ער זיך אויס מיט אריכת־ימים. העכער זעכציג יאהר האט ער געהערשט אין לאנד: פון 830 ביז 769־טען יאהר! און אט די דאזיגע צעהנדליגער יאהרען פון ירבעם דעם צווייטענס הערשען רעכענען זיך פאר דעם גליקליכסטען פעריאד אין דעם פאליטישען און עקאנאמישען לעבען פון די עשרת־השבטים. ירבעם דער צווייטער איז געוועזן פיעל מעהר קריעגס־פעהיג פון זיינע פארגענגער זינט די שפאלטונג אין ארץ־ישראל איז פארגעקומען, און דאס גליק האט איהם שטענדיג בעגלייט אין אלע זיינע אונטערנעהמונגען. פאר דער צייט, וואס ער האט

געהערשט אין לאנד, האט ער געפיהרט פיעל מלחמות און אבגעהאלטען פיעל נצחונות. צום ערשטען האט ער זיך גענומען פאר ארם, דעם פער־ביטערטסטען שונא פון שומרון, פון וועלכען דאס פאלק ישראל האט דורות גאנצע געליטען. פון תנ"ך קאן מען נישט וויסען די איינצעלהייטען פון דער דאזיגער מלחמה, נאר לויט די רעזולטאטען קאן מען זיך פארשטעלען, ווי גרויס דער קאמפף איז געוועזען. ער האט נישט נאר אבגענומען צוריק ביז איינע די אבגעריסענע געגענדען פון שומרון, נאר ער האט זיך אריינגעריסען אין לאנד פון ארם גופא, און צוגענומען פיעל שטעדט; ער זאל זאגאר האבען פערהאפט אויף א קורצע צייט די הויפטשטאדט דמשק און חמת. די גרענעצען פון שומרון האבען זיך דאן געצויגען ביז'ן ים־המלח. מואב איז אויך, ווי ס'שיינט, דאן איינגאנצען איינגענומען גע־ווארען און פערדרעכענט געווארען פאר א פראווינץ פון אפרים. דער מלוכה פון יהודה האט ירבעם אויך געהאלטען אין מורא. נאך דער מפלה, וואס ירושלים האט געהאט אין יהואש'ס צייטען, האט זי נישט געקאנט פאר ירבעם'ן פערפעסטיגען זיך: די מויערען און די פעסטונגען פון יהודה זענען געוועזען צובראכען, צעשטערט און אפגעלאזען זיי פון דאס ניי האט מען נישט געקאנט: דערויף האט דער מלך פון ישראל געהאט גאראנטיעס: די בני־מלכים פון יהודה!

די צייט פון ירבעם'ן צייכענט זיך אוים מיט דער עקאנאמישער אויפ־בליהונג פון שומרון. די גרויסע נצחונות האבען אריינגעבראכט אין לאנד פיעל רויב און פערשיעדענע אוצרות. און נאכדעם, ווי דאס פאלק האט זיך שוין בעווארענט פון זיינע פיינדליכע שונאים, האט עס זיך צוריק געקעהרט צו זיינע שטענדיגע בעשעפטיגונגען: צו ערד־ארבייט און האנדעל מיט די ארומיגע פעלקער, איבערהויפט מיט די פעניציער. דאס פער־מעגען אין לאנד איז זעהר גיך געוואקסען און דערגרייכט אפשר, נאך א העכערע מדרגה, ווי אין שלמה'ס צייטען. שומרון האט שטאלצירט מיט פאלאצען פון העלפאנדביין, מיט אוצרות פון גאלד, מיט צירונג פון די טייערסטע שטיינער, מיט קליידער פון די בעסטע וועבונגען, מיט עסען־ווארג פון די בעסטע געריכטען און מיט געטראנקען פון די בעסטע ווייגען! בעטראכטענדיג איבערפלעכליך דעם וואהלשטאנד פון פאלק האט מען ווירק־ליך געקאנט אפטימיסטיש קוקען אויף דער צוקונפט פון אפרים. און ווירקליך דער מלך און זיינע שרים, און אויף זיי קוקענדיג, אויך דאס גאנצע פאלק, זענען בעטרונקען געוועזען פון דעם גליק, צו וועלכען דאס לאנד האט זוכה געוועזען נאך אזוי פיעל דורות פון ליידען און איבערקעהרענישען.

אין דער ווירקליכקייט אבער האט אונטער דעם גליק זיך שוין געהאט אונטער־גראבען דאס אונגליק און דער ליכטיגער פעריאד פון ירבעם דעם צווייטענס הערשונג איז נאר געווען דער לעצטער זונען־גלאנץ פאר דער שקיעה;

מיט דעם טוידט פון ירבעם בן יהואש (769) געהט שוין אויף ניבינג אונטער די זון פאר דער מלוכה פון אפרים;

ניינטעס קאַפּיטעל.

די לעצטע מלכים פון אפרים און די מפּלה פון שומרון.

די עקאָנאָמישע און פּאָליטישע אויפבליהונג קאָן נאָר דאַן דיענען אַלס צייכען פון אויפלעבונג פאַר'ן פאָלק, ווען זי געהט צוזאַמען מיט'ן גייסטיגען פּראָגרעס אויף דעם וועג, וועלכען די היסטאָריע האָט פון אָנהויב אָן בעשטימט פאַר דעם דאָזיגען פאָלק. ווען דער מאַטעריעלער וואָהלשטאַנד וואַקסט אויף דעם רעכענונג פון די מאָראַלישע יסודות, אָדער, פערקעהרט, ווען די מאָראַל ענטוויקעלט זיך אויף דעם רעכענונג פון די מאַטעריעלע אינטערעסען פונ'ם פאָלק, איז דאָס פאַר איהם זעהר אַ בייזער סימן. — די רייכקייט פונ'ם לאַנד ישראל האָט זיך אין ירבעם דעם צווייטענ'ס צייטען אונגעווייער הויך אויפגעהויבען, די פּאָליטישע לאַגע פון פאָלק האָט זיך בעדייטענד פערבעסערט; די מעהר און טיעפער אַריינדרינגענדע אויג פון די איינצעלנע נישט־אונטערגעקויפטע דענקער אין לאַנד האָט פונדעסטוועגען פאָראויס געזעהן, אַז דאָס פאָלק געהט צו'ם גרונד, אַז די מלוכה פון אפרים האַלט ביי'ן אונטערגעהן. דער מאַטעריעלער אויפבליהונג אין שומרון האָט געפעהלט איהר גייסטיגער, היסטאָרישער אינהאַלט. דער כראָניקער פון יענער צייט, אין זיין טיעף רעליגיעזער איבערצייגונג, דריקט זיך אויס: „דאָס פאָלק האָט זיך פערקויפט צו טהון דאָס, וואָס שלעכט איז אין די אויגען פון גאָט" —, דאָס פאָלק איז געגאַנגען נישט אויף דעם וועג, וואו עס האָט איהם געדאַרפט פיהרען זיין אייגענאַרטיגקייט, זיין אָריגינאַליטעט. די רוהיגע לאַגע אין לאַנד, וואָס איז אָנגעקומען נאָך אַזוי פיעל יאָהרען פון אונגליקליכע מלחמות, דאָס רייכקייט פונ'ם פאָלק, נאָך אַזוי פיעל יאָהרען פון ליידען און פּעראָרימטקייט, האָט נישט אַרויסגערופען קיין שאַפענדע קולטורעלע טעטיגקייט, נאָר אַ ווילדע, שטורעמדיגע תאוה זיך איבערצוגעבען דעם לוקסוס מיט די נידריגסטע און גראָבסטע תענוגים. דאָס לעבען אין שומרון, איבערהויפּט צווישען די שרים און די קצינים,

איז פערוואנדעלט געווארען אין אנ'אונענדליכער ארגיע. די אלגעמיינע שטרעבונג פון די פערמעגליכע און מעכטיגע לייט איז געוועזן צו בויען פאר זיך פאלאצען פון מארמאר, „צו ליגען אויסגעצויגען אויף בעטען פון העלפאנדביין, צו עסען די פעטסטע שעפסען, די בעסטע רינדער פונ'ם שטאל, צו טרינקען וויין פון גרויסע בעקענ'ס און צו שמירען זיך מיט'ן בעסטען בוימאייל". די עהרליכע ארבייט אליין האט נישט געקאנט צופריעדען שטעלען די אונענדליכע תאוה צו מותרות און געלד, און אין לאנד האבען זיך גענומען ענטוויקלען מורא'דיגע שטרעבונגען זיך צו ערווערבען קאפיטאלען דורך פאלשקייט און בעטרוג. די שרים האבען געדריקט די פאלקס-מאסען, רייסענדיג ביי זיי אונגעהויערע אבצאהלען און שוחד. די רייכע האבען אויסגעזויגען דעם לעצטען טראפען מארך פון די ארימערע קלאסען, נעהמענדיג פון זיי גרויסע רבית (פראצענט) פאר הלואות. די סוחרים האבען זיך בענוצט מיט פאלשע וואגען און פאלשע מאסען. דערצו האט דאס לאנד צו יענער צייט, געליטען פון אפטע אונגערעטעניש אויף די פעלדער: אדער ס'האט וועניג גערעגענט און קיין תבואה איז נישט געוואקסען, אדער א היישעריג איז אנגעפאלען און אויפגעפרעסען אלע געוויקסען. דערפון האט געליטען דער ערדארבייטער-קלאס. א סך האבען געמוזט פער'משכנ'ען זייער ערד ביי די רייכערע גוטבעזיצער; די לעצטע האבען זיך אבער געקליגט צו שטעלען אזוינע בעדינגונגען זייערע לוים, אז די משכנות זאלען שוין קיינמאל נישט קאנען פון זייערע הענד ארויסגעהן. דורך דעם האבען זיך גענומען אויסבילדען גרויסע גוטבעזיצער אויף דעם רעכענונג פונ'ם ארימען ערד-ארבייטער, און די ערד האט זיך אנגעהויבען צו קאנצענטרירען אין איינצעלנע הענד. די רייכע סוחרים פלעגען אין די גראטענע יאהרען אויפקויפען ביי די פויערען תבואה פאר וואלוועל און עס אבהאלטען ביז א הונגער-יאהר, ווען זיי פלעגען קאנען דערפאר אברייסען די הויט פון המון. אויף אזא אופן האט זיך אין לאנד געמוזט אנהויבען ענטוויקלען א טיעפער אונטערשייד צווישען די פערשידענע קלאסען און שטאנדען: דאס רייכטום פון די רייכע און מעכטיגע האט זיך וואס וייטער אלץ פערגרעסערט און פון דער צווייטער זייט איז די ארעמקייט פון די ברייטע פאלקס-שיכטען אלץ שרעקליכער און דריקענדער געווארען. דאס רייכטום האט ביי די רייכע ארויסגערופען אזעלכע גראבע תאוות, ווי פרעסען, זויפען און זנות; די ארעמקייט האט ווידער ביי די ארימע ארויסגערופען די שענדליכסטע פערברעכען: גנבה, גזילה און רציחה. אזוי שרעקליך ניעדריג איז געפאלען דער גייסט ביי

דעם פאלק, וואס דאס גייסטיגע איז געוועזן ביי איהם זיין נאציאנאלער באדען, וואס ריכטיגקייט און גערעכטיגקייט איז געווען זיין גאטהייט, זיין היסטארישע בעשטימונג! און נאך מעהר שרעקליך איז דאס, וואס אין לאנד האט זיך נישט געפונען קיינער, ווער עס זאל קעמפפען געגען דער דאזיגער פערדארבענהייט, געגען די שענדליכע מעשים פון דעם גאנצען פאלק! פון דעם גאנצען נביאים און נזירים-שטאט אין שומרון, וועלכע האבען אין אליהו'ס און אלישע'ס צייטען מאסענווייז אנגעפילט דאס לאנד ישראל און האבען געלערענט דעם פאלק און גערעדט איהם מיט זייער אייגענעם ארט-לעבען אלס די בעסטע ביישפיעלען פון דער העכסטער מאראל, איז איצט געבליעבען נישט מעהר, ווי א שענע לעגענדע. אין דער צייט פון דער פערגאנגענער געפאהר, אין דער צייט פון די מלכים יהוא, אחזיה און יואש, ווען די מלוכה פון שומרון האט געהאלטען ביים פערשלונגען ווערען דורך די שכנישע פעלקער און די נביאים האבען געמוזט שלוס-שליסען מיט די הערשער פון לאנד, כדי די עקזיסטענץ פון פאלק צו ראטעווען ביי פעראייניגטע קרעפטען, האט די נבואה פערגעסען איהרע אלטע טראדיציעס: דעם קאמפף צווישען דער נבואה און דער ממשלה! און נאכדעם, ווען די געפאהר איז שוין אריבער, די מלוכה פון אפרים איז געווארען מעהר אדער ווייניגער בעווארענט פון איהרע פיינד, האט שוין די נבואה נישט געקאנט זיך מעהר בעפרייען פון דער ממשלה'ס אויטאריטעט. די ממשלה-לייט האבען די נזירים אליין אנגעטרונקען מיט וויין און די נביאים האבען זיי פערזאגט: איהר זאלט קיין נביאות מעהר נישט זאגען!" די וואס זענען געבליבען געטריי דעם אידעאל פון די ערשטע נביאים, ווי די בני הרכבים, האבען אין בעסטען פאל עמיגרירט קיין יהודה און אין דער ארומיגער ארגיע פון פרעסעריי, זויפעריי, אויפגעהיצטע זינגעריי, טענצעריי און פרויען-לוסט פון איין זייט, און פון בערויבונגען, בלוטפערגיסונגען, בעטרוגען און פאלשע שבועות פון דער צווייטער זייט איז פערשטומט געווארען גאט'ס שטים און גאט'ס ליכט איז אויסגעלאשען געווארען. און פון דאסניי האט אין לאנד אויפגעלעבט דאס געטצענדינעריי. דער קולט פון דעם יודישען גאט, דעם גאט פון גערעכטיגקייט און ריכטיגקייט, האט זיך נישט געקאנט איינלעבען מיט דער ארומיגער נידערטרעכטיגקייט; דאס רעליגיעזע געוויסען ביי די אנפיהרער פון לאנד האט געזוכט א היתר אויף די פערברעכערישע מעשים; אין די געזעצען פון דעם היסטאריש-נאציאנאלען גאט האט עס אבער אזא מין סאנקציע נישט געקאנט געפינען, און דער מלך און די שרים האבען פון דאסניי בעניים דעם קעלבער-קולט אין דן

און אין בית־אל. דאס מאל איז דער דאזיגער קעלבער-קולט קינסטליך געשאפען און געשטיצט געווארען נישט בלויז צוליעב פאליטישע צוועקען, נאר דוקא אלס געגענזאטץ צום יהוה-קולט, אלס פראטעסט געגען דער נאציאנאלער מאראל, וועלכע בעשרענקט די תאוה און פערשקלאפט די אינסטינקטען!...

ווי אין די פריהערדיגע דורות, אזוי אויך פאר ירבעם דעם 2-טען איז אין דעם קעלבער-קולט קיין נייעס, אריגינעלעס נישט אריינגעטראגען געווארען; נאר אנשטאט דעם, וואס פריהער האט דער דאזיגער קולט מעהר אדער וועניגער זיך געגרעניצט מיט דער אמונה אין יהוה און מיט דער טראדיציאנעלער מאראליסטישער וועלט-אנשויאונג, האט דער בעניימטער קעלבער-גלויבען זיך מעהר דערנעהנטערט צו דעם פרעהליכען בעל-קולט פון די פיניצער, מיט וועלכע דאס פאלק פון שומרון איז ווידער אריינגעטראטען אין נאהענטע עקאנאמישע בעציהונגען, צייט דער האנדעל אין לאנד האט זיך אויפגעהויבען. די לוסטיגקייט איז געווארען דאן א טייל פונ'ם קולטוס; צוליעב דעם זענען געשאפען געווארען אין לאנד ספעציעלע פערגניגונגס-פלעצער (במות־ישחק), וואו די תאוה האט געשפיעלט די ערשטע ראליע. א גרויסער טייל פון די פערברעכערישע תאוות, וועלכע עס האבען זיך איבערגעגעבען די שומרון-לייט, זענען דורך דעם נייעם קולט ממילא ערלויבט געווארען און די איבעריגע זענען געווען גאנץ לייכט אויסצוקויפען מיט קרבנות און מתנות. וועגען דעם האבען שוין די קעלבער-כהנים געזארגט. וואס מעהר פערברעכען די מאסען זענען בעגאנגען, אלץ מעהר קרבנות האבען זיי געבראכט, און וואס מעהר זיי האבען קרבנות געבראכט אלץ מעהר פערברעכען זענען זיי בעגאנגען. אויף אזא אופן זענען די אינסטינקטען בעפריעדיגט געווען, דאס געוויסען רוהיג און די כהנים זאט!

נאר אויב די אלגעמיינע זיטען-פערדארבענהייט, מאראלישע געפאלענקייט און געטצענדינערייי האט נישט ארויסגערופען קיין פראטעסט אין אפרים גופא, האבען די נביאים פון יהודה נישט געקאנט גלייכגילטיג פערהאלטען זיך צו דער דעמאראליזאציע פון די עשרת-השבטים. זיי האבען זיך נישט גערעכענט מיט די פאליטישע שטרעבונגען פון די ביידע מלוכות; פאר זיי זענען עס געווען בלויז ברידער פון איין פאלק, פון איין אבשטאמונג, פון איין גאט, און זיי האבען זיך געפיהלט מאראליש פעראנטווארטליך פאר די זינד פון אפרים. זיי האבען געפונען ביי זיך דערצו מוט און דרייסטקייט, און פערלאזענדיג זייער אייגענעם לאנד זענען זיי געגאנגען אין א פרעמדער מלוכה, קעמפפען דארט געגען די פערדארבענ-

הייטען פון מלך און די שרים, פון די כהנים און פון די פאלקס-מאסען; קעמפפען, ווי אין אליהו׳ס צייטען: מיט דאס געטליכע ווארט פאר דאס געטליכע, פאר דאס גערעכטע.

איינער פון די ערשטע נביאים פון יהודה, וועלכע זענען געקומען קיין אפרים מיט דעם היילינען צוועק, איז געוועזען עמוס, פון דער שטאדט תקוע, נישט וויט פון בית-לחם. געוועזען איז ער א פריעדליך-געשטימטער מענש, מיט אנאיינפאכער בעשעפטיגונג: ארום תקוע פלעגט ער זיינע שאף פיטערען און שקמים קלייבען. נאר ווען ער האט זיך דערוואוסט פון די מעשים אין אפרים, איז ער בעגייסטערט געווארען מיט נבואה און ער איז געלאפען אין דעם זינדיגען לאנד. דארטען האט ער זיך בעזעצט אין בית-אל, וואו דער הויפט-מזבח פון דעם גאלדענעם קאלב איז געשטאנען, און וואו ס׳איז געוועזען דער גייסטיגער צענטער. דארטען פלעגען זיך צונויפ-קומען אויף קרבנות מקריב צו זיין — דער מלך, די שרים, די רייכע און דער המון. אין בית-אל האט עמוס מיט זיינע אייגענע אויגען געזעהן, ווי דאס פאלק איז מאראליש געפאלען, ווי דאס פאלק פערליערט אלץ מעהר זיין אייגענארטיגקייט און זיין ארגינאליטעט, און ער איז געקומען צו דער איבערצייגונג, אז דאס איז דער אנהויב פון אונטערגאנג, פון דער נאציאנאלער אבשטארבונג: א פאלק, וועלכעס פערליערט זיין גאט, זיין היסטארישע נאציאנאלע אנשויאונג, זיין נאציאנאלען אינהאלט, קאן נישט עקזיסטירען, קאן אין דעם אונענדליכען פעלקער-קאמפף גארנישט געווינען. מיט דער פאלשטענדיגער ענטשלאסענקייט איז ער געגאנגען ראטעווען דאס פאלק, כל זמן עס איז נאך צייט. דערצו האט ער אנגענומען אזעלכע מיטלען, וועלכע זענען גאנץ ניי געוועזען אין אפרים: אנשטאט די מופתים פון אליהו, און אנשטאט דער פערבארגענער פאליטיק פון אלישע, האט ער גענומען זיפענע רעדעס האלטען פאר׳ן המון אינ׳ם נאמען פון גאט. א בעגייסטערטער פון דער נבואה, האט ער שטראף-רעד געשאטען אויף די קעפ פון דעם מלך און די שרים און די כהנים און די שופטים; א פייער האט אין די דאזיגע רעד געברענט און דאך האבען זיי ווי וואונדערליכע לידער געקלונגען. אין זיי האט געפלאקערט דער צארן פון א הארץ, וואס פיהלט, ווי מען פערשמוצט אלץ, וואס איהם איז הייליג, און עס האט זיך גע-ריסען א רחמנות-געבעט פון א נשמה, וואס זעהט, ווי עס שטעהט אין געפאהר אלץ, וואס איהר איז טייער. עמוס וויינט, און בעט זיך, און טרייסט און האפט — און דאס אלץ אין א געטליך מוזיקאלישער פארם, וועלכע גיט צו זיינע ווערטער דעם כאראקטער פון א בעצויבערנדער מעלאדיע.

„הערט צו, איהר, וועלכע פערשלינגען דעם אָרימאַן און פערטיליגען דעם שוואַכען! (איהר וואָרט) „ווען וועט שוין פאַרבייגעהן דער פייער[illegible] (חדש) און מיר וועלען זיך נעהמען צום האַנדעל, און ווען וועט שוין פערבייגעהן דער שבת און מיר וועלען עפענען די תבואות — צו פערקלענערען די איפה[1]) און פערגרעסערען דעם שקל[2]) און פערקרימען די פאַלשע געוויכט! פאַר געלד אָבצוקויפען די נישט פערמעגליכע און פאַר אַ פאָר שיך — די אָרעמע...“ גאָט שווערט ביי דעם שטאָלץ פון יעקב: „אויב איך וועל אויף אייביג פערגעסען זייערע מעשים!“ „צי דאַרף דען דערויף נישט אויפציטערען די ערד און צי דאַרף דערויף נישט טרויערען יעדע בעשעפעניש?... און עס וועט געשעהן אין יענעם טאָג — זאָגט גאָט — און איך וועל אונטערברענגען די זוהן אין מיטען טאָג און איך וועל פינסטער מאַכען איבער'ן לאַנד אין העלען טאָג. און איך וועל פערוואַנדלען אייערע פייערטעג אין אַ טרויער-טאָג און אייערע אַלע געזאַנגען אין אַ קלאָג-ליעד; און איהר וועט זיך אויף די לענדען זעק אָנגורטען און פון אייערע קעפ וועט איהר די האָר זיך פליקען!... עס קומען טעג, זאָגט גאָט דער אַלמעכטיגער, און איך וועל אָנשיקען אין לאַנד אַ הונגער — נישט קיין הונגער אין ברויט, און נישט קיין דאָרשט אין וואַסער — נאָר צו הערען די רעד פון גאָט. און זיי וועלען וואַנדערען פון איין ים צום צווייטען ים, און פון צפון ביז'ן מזרח וועלען זיי זיך לאָזען זוכען גאָטס וואָרט און זיי וועלען נישט געפינען, אין יענעם טאָג וועלען פערשמאַכט ווערען פון דאָרשט די שענע טעכטער און די אויסדערוועהלטע זיהן — די, וואָס שווערען ביי די זינד פון שומרון און זאָגען „ביים לעבען פון דיין גאָט, דן...“ און ביי דעם וועג, וואָס פיהרט קיין באר-שבע...“ און זיי וועלען פאַלען און מעהר זיך נישט אויפהויבען!“...

ווען עמוס האָט געלערנט אין בית-אל, אינ'ם צענטער פון דער אפרים-מלוכה, האָט ער געזעהן, אַז אין דער פערדאָרבענער נייגונג צום אונגעהויערען לוקסוס זענען איבערהויפט שולדיג די פרויען. זיי שטעלען גרויסע פאָדערונגען פאַר זייער גענוס און די מענער מוזען עס ערפילען. דאַן ווענדעט זיך צו זיי דער נביא מיט זיינע שטרענגע רעד:

„הערט נאָר צו דאָס וואָרט, איהר, בשן-קיה, וואָס אויפ'ן באַרג שומרון... די, וואָס רויבען די אָרימע און ברעכען די שוואַכע; די וואָס זאָגען צו זייערע מאַנען: „ברענג און מיר וועלען טרינקען! גאָט דער אַלמעכ-

1) מאָס פון פערקויף. 2) די מטבעות.

טיגער שווערט ביי זיין הייליגקייט: עס קומען אן אויף אייך טעג און מען וועט אייך אוועקשלעפען אויף שיפלעך און אייער רעשט — אויף פישער־קאנען... קומט קיין בית־אל און זינדיגט, קיין גלגל קומט און פערמעהרט די צאהל פון אייערע פערברעכען — און ברענגט אויף מארגען אייערע קרבנות און אויף איבערמארגען אייער מעשר. און איהר זאלט מקריב זיין פון זויער־טייג א תודה און איהר זאלט לאזען אויסרופען אויף נדבות — דאס האט איהר דאך ליעב, איהר, די קינדער פון ישראל! — אזוי זאגט גאט דער אלמעכטיגער! נאר איך האב אבער אייך אויך געגעבען ציין־ריינקייט אין אייערע אלע שטעדט און ברויט־מאנגעל אין אייערע אלע געגענדען, און איהר האט אייך דאך נישט אומגעקעהרט צו מיר! — אזוי זאגט גאט! דאן האב איך אויך פערמיטען פון אייך דעם רעגען: עס איז בלויז נאר דריי חדשים צו שניט געבליבען און איך האב אויף איין שטאדט גערעגענט און אויף דער צווייטער שטאדט האב איך קיין רעגען נישט געשיקט; איין טייל פעלד איז בערעגענט געווארען און דער צווייטער טייל פעלד איז נישט בערעגענט געווארען; און עס האבען דריי שטעדט געוואנדערט צו א פיערטער, וואסער צו בעקומען, און זיי האבען זיך נישט געקאנט אנזעטיגען — און איהר האט אייך דאך צו מיר נישט אומגעקעהרט. אזוי זאגט גאט! איך האב אייך געפלאגט מיט שטורם־ווינדען און מיט אונגערעטענישען: דאס מעהרסט פון אייערע גערטנער און וויינגערטנער און אייערע איילבערטבוימער האט דער הוישעריג אויפגעפרעסען און איהר האט אייך זיך צו מיר נישט אומגעקעהרט — אזוי זאגט גאט! איך האב אויף אייך א מגפה אנגעשיקט; איך האב אייערע זיהן געטוידט, פון אייערע געפלאגטע לאגערען האט א געשטאנק געטראגען אין אייערע נעזער — און איהר האט אייך דאך צו מיר נישט אומגעקעהרט — אזוי זאגט גאט! איך האב צווישען אייך איבערקעהרענישען געמאכט, ווי די איבערקעהרענישען פון סדום און עמורה, און פון אייך איז נאר איבערגע־בליעבען, ווי עס בלייבט א פערברענטע קוידהל פון פייער — און איהר האט אייך דאך צו מיר נישט אומגעקעהרט — אזוי זאגט גאט! דארום וועל איך אזוי מיט דיר זיך בעגעהן, ישראל!... גרייט זיך געגען דיין אלמעכ־טיגען גאט... ווייל דער בעשעפער פון בערג און ווינד, וועלכער זאגט פאראויס דעם מענשען זיינע געדאנקען, מאכט פינסטער דעם מארגענ־שטערען און טרעט ארויס אויף די ערהויבעניש פון דער ערד — גאט, דער אלמעכטיגער הערשער איז זיין נאמען!..."

עמוס אליין האט קיין מאונדער נישט געוויזען, ער האט נישט

בעאונרוהיגט. דער נאטור, אום צו דערוויזען די היליגקייט פון זיינע רעד; ער האט אבער אלע נאטור=קאטאסטראפען, וואס זענען דאן פארגעקומען אין שומרון, געשטעלט אין צוזאמענהאנג מיט די זינד פון פאלק. אין דעם בעשטעהט די וועלט=אנשויאונג פון דער נבואה. זי לייקענט אב יעדע מעגליכקייט פון א צופאל. אלץ וואס עס געשעהט אין דער נאטור, קומט פאר לויט דעם ווילען פון דעם אלמעכטיגען הערשער, און אלץ מוז מען זעהן די ווירקונג פון דער אויבערשטער השגחה. „קאן דען פאסירען אן אונגליק אין א שטאדט און גאט זאל עס נישט מאכען?!"... דער ווילען פון אלמעכטיגען צו טהון בייזעס איז אבער אבהענגיג פון די טהאטען און פון די פערדיענסטען פון פאלק. יעדעס אונגליק, וואס א לאנד בעגעגענט, איז פאר זיין זינדיגקייט, נאר גאט שטראפט נישט איידער ער איז דאס פאלק מודיע און מתרה דורך זיינע שלוחים, די נביאים. „דען גאט דער אלמעכטיגער וועט קיין זאך נישט טהון, איידער ער וועט זיין סוד נישט ענטפלעקען צו זיינע קנעכט, די נביאים". עמוס גלויבט אלזא, אז ווען דער מענש דערגרייכט צו דער מדרגה פון נבואה, קאן ער פאראויס זעהן און פארזאגען די צוקונפט.. — מיט דעם גייסט זענען ווירקליך דורכגעדרונגען געוועזען די נבואה=רעד פון עמוס.

די פערשידענע אונגליקען, וואס האבען אין שומרון געטראפען, רעכענט ער אלס שטראף פאר די זינד פונ'ם פאלק. מיט שטרענגע ווערטער און מיט שוידערהאפטע בילדער מאכט ער דערויף אויפמערקזאם די בעפעלקערונג; ער בענוגענט זיך אבער נישט מיט דעם אליין און זאגט פאר די פאלגען, וואס דאס פאלק וועט אויף זיך ברענגען, ווען עס וועט זיינע מעשים נישט פערבעסערען: הונגער, טריקעניש, שטורם=ווינדען, היישעריג און פעסט — אין דער פערגאנגענהייט; ערד=ציטעריש, מלחמות, מפלות — אין דער צוקונפט!

עמוס האט אבער נישט נאר מיט אנשרעקענישען אליין געוואלט ווירקען אויפ'ן פאלק; ער האט אין זיין נבואה זיך בענוצט אויך מיט לאגישע איבערצייגונגען; ער האט געוויזען דעם פאלק, ווי וויים עס איז נישט דאנקבאר זיין גאט:

„און איך האב פערטיליגט פאר אייך דעם אמורי, וועלכער איז הויך געווען ווי די צעדערען און מעכטיג געווען ווי די דעמבעס, איך האב אויסגעראטען זיינע פרוכט פון אויבען און זיינע ווארצלען פון אונטען. און איך האב אייך אויפגעבראכט פון לאנד מצרים און האב אייך געפיהרט פיערציג יאהר אין א מדבר, כדי אייך איבערצוגעבען דאס לאנד פון אמורי. און איך

האָב פון אײַערע זיהן אויפגעשטעלט פאַר נביאים און אײַערע בעסטע קינדער — פאַר נזירים — נישט אַזוי דען, בני ישראל?!... האָט זיהר אָבער אָנגעשכור׳ט מײַנע נזירים מיט ווײַן, און די נביאים האָט איהר פערזאָגט: איהר זאָלט קײַן נביאות נישט זאָגען!...״

די נבואה פון עמוס איז געווענדט געגען דער נאַכלעסיגקײַט פונ׳ם מלך, געגען דער אונגערעכטיגקײַט פון די שרים, געגען דער פאַלשקײַט פון די שופטים, געגען דעם געלדגײַץ פון די רײַכע, געגען דער תאוה צו זנות, צו לוקסוס, געגען דאָס געצענדיענערײַ א. ז. וו. דאָס אַלץ ליעגט, פערשטעהט זיך, אין דעם גײַסט פון די פאָלקס-טראַדיציעס; נײַ איז דאָ בלויז די פאָעטישע פאָרם, אין וועלכער דער נביא האָט זײַנע געדאַנקען אויסגעדריקט; דערפאַר אָבער זעהען מיר איהם אין דער הינזיכט פון קרבנות אַלס נאָוואַטאָר, אַלס בענײַער. דאָ דריקט ער שוין אויס נײַע בעגריפען, דאָ קעמפפט ער שוין זאָגאַר געגען דער טראַדיציע. שמואל נאָך האָט שוין אויך קלײַן געמאַכט די בעדײַטונג פון קרבנות, דאָך האָט ער נישט געהאַט בײַ זיך אַזוי פיעל דרײַסט עס אינגאַנצען אונטערצוברענגען; עמוס אָבער פערפיהרט אַן אָפענעם קאַמפף געגען דער דאָזיגער אינסטיטוציע, וועלכע איז נאָך איבערגעבליעבען אַ ירושה פון די דורות, ווען דאָס פאָלק האָט נאָך נישט געקאָנט אינגאַנצען דורכגעדרונגען ווערען מיט דער אידעע פון דער קערפערלאָזער געטליכקײַט, און וועלכע האָט געהאַט אַזאַ שלעכטען אײַנפלוס אויף די מאָראַלישע בעגריפען פון די מאַסען, אַרײַנגעבענדיג זיי אַ פאָרשטעלונג, אַז יעדעס פערברעך קאָן ווערען אויסגעקויפט דורך אַ געקוילעטען שעפס אָדער אַ פערברענטע רינד.

„איך האָב פײַנד אײַערע פײַערטעג און מיר שמעקען נישט אײַערע יום-טוב-קרבנות. אויב איהר וועט פאַר מיר אויפברענגען עולות און מנחות, וועל איך זיי נישט בעווילליגען, און צו די שלמים פון אײַערע פעטע שעפסען וועל איך זיך נישט אומקוקען. דערווײַטער פון מיר דעם קלאַנג פון דײַנע ליעדער און דאָס לויב-געזאַנג פון דײַנע האַרפען זאָל איך נישט הערען! זאָלען וואַקסען, ווי אין וואַסער, די קוואַליעס פון געריכט און מעכטיג זאָל שטראָמען די גערעכטיגקײַט, ווי אַ גרויסער טײַך. האָט איהר מיר די פערציג יאָהר אין דער מדבר געבראַכט זבחים אָדער מנחות?!...

עמוס האָט זײַנע נביאות אָנגעהויבען צו זאָגען צוויי יאָהר פאַר דער גרויסער ערד-ציטערניש, וואָס האָט אין ירבעם דעם צווײַטענס צײַט אויסגעטרײַסעלט דאָס גאַנצע לאַנד. דער נביא האָט זאָגאַר פאָרגעזאָגט די ערד-ציטערניש און האָט געהאָפט, אַז די דאָזיגע קאַטאַסטראָפע וועט אויס-

קעהרען די הערצער פון זיינע ברידער צו זייער גאָט, נאָר ווען ער האָט ענדליך געזעהן, אַז דאָס האָט אויך אויפ'ן פאָלק וועניג געווירקט, האָט ער שוין איינגאַנצען פערלוירען די האָפנונג, אַז דאָס פאָלק זאָל זיך ווען ס'איז אויסניכטערען פון זיינע תאוות און זיך אַרומקוקען, וואו עס האַלט אין דער וועלט. און דערווייל איז געווען זעהר פיעל וועגען וואָס אַ טראַכט צו טהון. איבער דער פאָדערשטער אַזיען האָט זיך גענומען רוקען אַ פינסטערע כמאַרע: אשור האָט זיך אַלץ מעהר געשטאַרקט, איינגענומען איין מלוכה נאָך דער אַנדערער און זי האָט שוין אַרויסגעוויזען איהר קאָלאָסאַלען אַפּעטיט צו פערשלינגען דעם גאַנצען מזרח. אין אפרים האָט אָבער זיך דערווייל פערשאַפט דער קלאַסען-אַנטאַגאָניזם, דאָס נאַציאָנאַלע בעוואוסטזיין איז אַלץ שוואַכער געוואָרען, דער מלך און די שרים האָבען פערטרונקענע אין קורצזיכטיגען אָפּטימיזם זיך נישט געמיהט צו פערפעסטיגען די לאַגע פון לאַנד, כל זמן עס איז נאָך צייט געווען, כל זמן די געפאַהר איז נאָך ווייט געווען. דאַן האָט דער נביא מיט אַ פערבלוטיגט האַרץ אויסגעשפּראָכען איבער אפרים זיין לעצטען אונפערמיידליכען דעקרעט:

„וועה צו די רוהיגע... און די זאָרגלאָזע אויפ'ן באַרג שומרון!... די, וואָס ליגען אויף בעטען פון העלפאַנד-ביין און אויסגעצויגען אויף זייערע געלעגערס, פרעסען די געשטאָפּטע צווישען די שעפסען און די יונגסטע קעלבער פון שטאַהל. די וואָס שפּיעלען אויף דער האַרפע, און מיינען, אַז ווי דוד'ן פאַסט זיי דאָס שפּיעל-געוועהר. די וואָס טרינקען וויין פון די בעקענס און שמירען זיך מיט'ן פעטסטען בוימאייל און זייער האַרץ קרענקט גאָרנישט אויף דעם בראָך פון יוסף"! דערפאַר וועלען זיי די ערשטע פערטריבען ווערען אין געפענגעניש און דאַן וועט זיך ענדיגען די אָרגיע פון די זאָרגלאָזע!... גאָט דער אַלמעכטיגער האָט געשוואָרען ביי זיין ווילען: אַזוי האָט געזאָגט גאָט דער הערשער: איך פעראַכט דעם שטאָלץ פון יעקב און זיינע פּאַלאַצען האָב איך פיינד און איך וועל דאַרום אין פרעמדע הענד איבערגעבען די שטאָדט שומרון און אַלץ, וואָס אין איהר געפינט זיך... דען איך וועל געגען אייך, בית-ישראל, אויפהויבען אַ פאָלק, זאָגט גאָט דער אַלמעכטיגער הערשער, וועלען זיי אייך דריקען פון דעם גרענעץ חמת ביז דעם געזאַלצענעם ים..." און ווייטער האָט ער געזאָגט, אַז עס וועלען וויסט ווערען די פערווייַלונגס-פּלעצער און די היילינגטימער פון ישראל וועלען רואינירט ווערען און די פאַמיליע פון ירבעם וועט דורכ'ן שווערד פאַלען.

די דאָזיגע שרעקליכע ווערטער האָט עמוס געזאָגט אָפען פאַר'ן גאַנצען

המון אין בית־אל, בײַם מזבח פון דעם גאָלדענעם קאַלב. אמציה, דער כהן פון בית־אל, האָט דערהערט די דאָזיגע רעד און האָט געשיקט אָנזאָגען דעם מלך פאָלגענדעס: „עמוס האָט צווישען פאָלק געגען דיר אויפגעהויבען אַ בונט. דאָס לאַנד קאָן מעהר ניט פערטראָגען זײַנע רעד. דען אַזוי האָט עמוס געזאָגט: ירבעם וועט דורכ'ן שווערד געטוידט ווערען און ישראל וועט פון זײַן לאַנד פערטריבען ווערען!" דאַן איז אמציה בעפאָלמעכטיגט געוואָרען פאַרצולעגען עמוס'ן, ער זאָל זיך אומקעהרען צוריק אין זײַן פאָטערלאַנד און דאָרטען פאָרטזעצען זײַן נביא'ישע טעטיגקײַט. אין בית־אל אָבער — האָט איהם אמציה פערזאָגט — זאָלסטו, נשיא, מעהר ניט זאָגען נבואה צו זאָגען, ווײַל דאָ איז דאָס הייליגטהום פון מלך און דאָ געפינט זיך דאָס הויגעזינד פון מלך". עמוס האָט איהם דערויף געענטפערט: איך בין ניט קיין נביא און ניט קיין זוהן פון קיין נביא, איך בין אַ פיה־הענדלער און אַ שקמים־קלײַבער. און גאָט האָט מיר אַוועקגענומען פון די שאָף און ער האָט מיר געזאָגט: געה, זאָג נביאות איבער מײַן פאָלק ישראל! און איצט הער גאָט'ס וואָרט: דו פערזאָגסט מיר, איך זאָל קיין נביאות ניט זאָגען איבער ישראל און איך זאָל ניט רעדען איבער די פערוויילונגס־פלעצער. דעריבער האָט גאָט אַזוי געזאָגט: דײַן ווײַב וועט דיר אין שטאָדט פערראַטען, דײַנע זיהן און דײַנע טעכטער וועלען דורכ'ן שווערד פאַלען און דײַן ערד וועט מיט'ן שטריק־מאָס צוטיילט ווערען און דו וועסט אין אַנ'אומווירדיגע לאַנד שטאַרבען און ישראל וועט פון זייער לאַנד פערטריבען ווערען!...

די שטרענגע ווערטער פונ'ם נביא האָבען ניט אויפגעוועקט דאָס פאָלק, דעם מלך און די שרים פון זייער שכרות — און מיט אַ מין קאָמפשווינדעלנדע פלינקײַט האָבען זיך די אינערליכע און אויסערליכע בעדינגונגען אין לאַנד אַזוי צונויפגעפלאָנטערט, אַז זיי האָבען ענדליך געמוזט פיהרען דער מלוכה צו דער אונגליקליכער קאַטאַסטראָפע, וועגען וועלכער עמוס האָט פאָראויס געזאָגט. נאָכדעם, ווי ירבעם דער צווייטער איז געשטאָרבען, האָט זיך ווירקליך אָנגעהויבען אַ בונט געגען דער דינאַסטיע פון יהו. די אָרימע און שוואַכע קלאַסען האָבען ניט געקאָנט זײַן צופריעדען מיט'ן מלך און מיט דער אָרדנונג, אויף וועלכען עס שטיצען זיך די רײַכע און די מעכטיגע, מיט וועמענ'ס הילף און אײַנשטימונג די לעצטע שטעלען צופריעדען זייערע געלדגײַציגע רויבער אַפּעטיטען. אפשר איז אין דער הינזיכט גראָד געווען דעם נביא'ס אויבענדערמאָהנטער רמז, וועגען וועלכען אמציה דער כהן פון בית־אל האָט גערעדט, דער אונגליקליכער

פונק, וואָס איז אַריינגעפאַלען אין דעם פולווער-פאַרג. די טראָן-קריעגערייען פאַר דער מלוכה, וואָס איז נאָר וואָס איצט עטוואָס צו זיך געקומען איז געווען אַנ׳אומגליק געוועזן; דער נביא האָט אָבער דעם פעררעט אין בעסטען פאַל נישט פערהיט, זייענדיג ווייטער געטריי די אַלטע נבואה-טראַדיציעס, וועלכע האָט שטענדיג געקעמפפערט דעם פּאָליטישען און עקאָנאָמישען וואָהל-שטאַנד פאַר דעם מאָראַלישען אידעאַל. און אָט אַזוי האָבען זיך אין לאַנד בעגייט די מהומות, וועלכע האָבען סוף כל סוף געפיהרט צו זיין פאָלשטענדיגען חורבן. נאָך ירבעם׳ן האָט דעם טהראָן אין שומרון גערירש׳ענט זיין זוהן זכריהו. ער האָט אָבער געהערשט איבער׳ן לאַנד נישט מעהר, ווי זעקס מאָנאַטען: געגען איהם און געגען זיין גאַנצע פאַמיליע האָט זיך צוזאַמענגעשטעלט אַ מרידה. שלום בן יבש, דער ראש-המורדים, האָט איהם צום טוידט דערהרג׳עט גאַנץ אָפען, „פאַר די אויגען פונ׳ם פאָלק“, נאָכהער האָט ער אומגעבראַכט דאָס גאַנצע הויז פון יהוא און אַליין פערהאַפט די מלוכה. איינער פון די נביאים, וועלכער האָט פאָראויס גערעדט וועגען דעם דאָזיגען נאָהענטען קעניג-מאָרד, האָט עס געזעהן אַלס אַ נקמה פון דער השגחה פאַר דעם בלוט פון בית-אחאב, וואָס יהוא האָט פערגאָסען. דאָס איז מערקווירדיג: יהוא האָט אויסגעטוידט אחאב׳ס פאַמיליע מיט אלישע׳ס הסכם, נאָר די נבואה רעכענט יעדען פערברעכען אַלס פערברעך, ווען זאָגאַר עס איז היסטאָריש נעטהיג, און פערגאָסענעם בלוט מוז ענדליך בעשטראָפט ווערען מיט בלוט, ווען עס איז זאָגאַר פערגאָסען געוואָרען מיט׳ן ווילען פון גאָט!

דאָס זעלבע האָט פּאַסירט מיט שלום בן-יבש. ער האָט נאָך זיין שטראָף בעקומען פיעל גיכער, ווי די דינאַסטיע פון יהוא. עס איז קוים אַ מאָנאַט אַוועק, ווי שלום בן-יבש האָט זיך אויפ׳ן קעניג-שטוהל געזעצט, און עס איז געגען איהם אויך צוזאַמענגעשטעלט געוואָרען אַ פערשוועררונג. מנחם בן גדי, פון תרצה (שיינט צו זיין אַ שר-הצבא) איז מיט אַ גאַנצע מחנה אָנגעקומען קיין שומרון און ער האָט דערהרג׳עט שלום בן-יבש׳ען און האָט דעם טהראָן פערהאַפט. מנחם׳ן האָט אָבער נישט דאָס גאַנצע פאָלק געוואָלט אַנ׳ערקענען פאַר אַ הערשער. אין דער שטאָדט תפסח האָט זיך אויפגעהויבען אַנ׳עפּענטליכער בונט און צו איהם זענען צוגעשטאַנען די אַרומיגע געגענדען. מנחם האָט אָבער, מיט דער הילף פון זיין געטרייער מחנה, גיך אַנ׳ענדע געמאַכט צו דעם אויפשטאַנד: ער האָט תפסח חרוב געמאַכט, די אַרומיגע שטעדט האָט ער צושלאָגען, די איינוואָהנער האָט ער אויסגעטייט מיט דער גרעסטער אכזריות, זאָגאַר „די שוואַנגערע פרויען

האט ער צוריסען!" — דער דאזיגער אונגעוועהנליכע ביישפיעל צווישען די מלכי-ישראל פון אכזריות'דיגער בעהאנדלונג, אין דער בעצידונג צום אייגענעם פאלק, האט, פערשטעהט זיך, נאר געקאנט פערשטארקען אין שומרון די אונצופריעדענהייט מיט דעם אוזורפאטאר*); ער האט אבער פערשטאנען אנצווארפען א שרעק אויף דער בעפעלקערונג און איז אויפ'ן טהראן געבליעבען.

און דערווייל, אונטער דער צייט, ווען אין אפרים גופא זענען פארגעקומען אינערליכע מהפכות, האט זיך אויפ'ן לאנד אלץ נעהנטער אנגערוקט אויך די אויסערליכע געפאהר, וועגען וועלכער עס האט מרמז געווען אין ירבעם'ס צייטען דער נביא עמוס. די שרים זענען געוועזן פערנומען מיט'ן מלכים-שפיעל, דאס פאלק איז געוועזן טעראריזירט און קיינער האט דערווייל נישט בעמערקט, ווי אשור געהט אלץ נעהנטער און נעהנטער צו ארץ ישראל. פערנעהמענדיג אין אנפאנג בלויז דעם אויבערשטען טייל פון מעסאפאטאמיען צווישען די בעריהמטע טייכען הדקל און פרת — האט אשור, נאך א פיעל-דורות'דיגער ענטוויקלונג, אלץ ווייטער פערברייטערט איהרע גרענעצען און איז געווארען די מעכטיגסטע מלוכה אין דער פאדערשטער אזיען. איינער פון די שפעטיגערע נביאים מאלט די גרויסקייט פון דעם דאזיגען פאלק מיט רייצענדע בילדער:

„אשור איז א לבנון-צעדער, מיט שענע צווייגען און מיט וואלד-געדיכטע שאטענס, פון ריעזיגער הויך — אז ביז די וואלקענס האט זיין שפיץ דערגרייכט. דאס וואסער האט איהם אויסגעהאדעוועט, דער אבגרונד האט איהם ערהויבען; ער (דער אבגרונד) האט געפיהרט זיינע טייכען ארום זיין ווארצעל און זיינע סאזועלקעס האט ער געשיקט ארום זיינע שפראצונגען. דארום איז דער דאזיגער אשור-צעדער אויסגעוואקסען העכער פון אלע פעלד-ביימער: זיינע שפראצלינגען האבען זיך געמעהרט, זיינע צווייגען האבען זיך געשפרייט — א דאנק די פיעלע וואסערען, וואס האבען איהם געפפלעגט. אויף זיינע שפראצלינגען האבען אלע פויגלען זייערע נעסטען געבויט און אונטער זיינע צווייגען האבען אלע חיות זייערע קינדער געבוירען. און שען איז ער געווען מיט זיין הויכען געוואוקס, און הערליך איז ער געווען מיט זיינע לאנגע צווייגען... די צעדערען האבען איהם נישט געקאנט פערדונקלען, די באקסען-ביימער האבען זיך נישט געקאנט גלייכען צו זיינע שפראצלינגען און די קאסטאניען-ביימער זענען נישט געווען עהנליך צו

*) טראן-פערהאפער.

זײַנע צװײַגען; קײן בוים אין געטליכען גאָרטען האָט זיך נישט געקאָנט גלײַכען צו איהם אין הערליכקײט—"

אַ צװײטער נביא קומט אין התפעלות פון דער גבורה פון אַשור'ס חיל און דריקט עס אויס אין פאָלגענדע װערטער:

„גיך און ראַשיג קומט ער אָן. נישטאָ קײן פערמאַטערטער און נישטאָ קײן געשטרויכעלטער אין זײַנע רײהען; ער דרעמעלט נישט און שלאָפט נישט; ער גורט קײנמאָל נישט פונאַנדער דעם גאַרטעל פון זײַנע לענדען און בינדט קײנמאָל נישט פונאַנדער דעם בענדעל פון זײַנע שיך. זײַנע פײַלען זענען שטענדיג שאַרף, זײַנע בויגענס זענען שטענדיג אָנגעצויגען; די קאָפּיטעס פון זײַנע פערד זענען װי פעלזען־שטײן און זײַנע רעדער זענען װי אַ שטורם־װינד. אַ געשרײ האָט ער פון אַ לײב, ער טהוט אַ ברום און האַפּט זײַן קרבן, שלעפּט אַװעק און ראַטעװען װעט שוין קײנער! עס הילכט זײַן שטים, װי די רוישונג פון ים, און אַז ער גיט אַ בליק אויף אַ לאַנד — װערט עס פינסטער און ענג, אין די װאָלקענס װערט דאַן דאָס ליכט אויסגעלאָשען..."

און דאָס דאָזיגע גרויזאַמע פאָלק האָט פון זײַן הויפּט־שטאָדט נינוה אויסגעשטרעקט זײַן האַנד איבער דער אוראַלטער װעלט. אײַננעהמענדיג אַ סך ערד אין אַרמעניען, אין קלײן־אַזיען, אין מדי, אין פרס און אין בבל, האָבען זיך די אשור'ער אַ לאָז געטהון צום מערב, צו די ברעגען פון מיטעללענדישען ים. זײ האָט זיך געװאָלט בעקעמפּפען דמשק, מיט װעלכער זײ האָבען שוין פון לאַנג אָן מלחמה געהאַלטען, זײ האָבען געװאָלט צונעהמען די רײַכע פיניציאָ, די מלוכות פון יהודה און ישראל און ענדליך צו קומען צו דעם גרויסען און מעכטיגען לאַנד מצרים. כדי די מלוכה פון ישראל זאָל זיך קאָנען פיעל װעניגער שיצען געגען די דאָזיגע לעגענדאַרישע זיגערים פון אשור, האָט אין לאַנד געמוזט זײַן אַ פעסטע הערשענדע מאַכט, בײַ װעלכער דאָס בעװאוסטזײַן פון די נאַציאָנאַלע פפליכטען צום פאָלק און צום לאַנד זאָל זײַן אײַנגעװאָרצעלט פון דורות; דערצו האָט דאָס פאָלק געדאַרפט זײַן פעסט אָרגאַניזירט פון אינװעניג — דאָס אַלץ האָט געפעהלט אין אפרים אין יענעם אונגליקליכען מאָמענט, װען אשור איז אָנגעפאַלען אויף שומרון. דאָס פאָלק איז געװען צוריסען אויף פאַרטײען און קלאַסען און די אוזורפּאַטאָרישע הערשער האָבען נאָר געקלערט װי צו בעקעמפּפען זײערע אײגענע געגנער. כדי אײַנצוהאַלטען די ממשלה אין די הענד האָבען זײ זיך פאַר די שענדליכסטע מיטלען נישט אָבגעשטעלט. אַזוי האָט מנחם בן גדי דער מלך פון ישראל אַלײן אָהן אַ שום װידערשטאַנד אַנערקענט אויף זיך

דעם אויטאָריטעט פון פול, דעם הערשער פון אשור, אבי נאָר ער זאָל איהם העלפען גובר זיין זיינע פיינד אינ'ם לאַנד גופא. ווערפאַר וואָס פול האָט מנחם'ן אַנערקענט אַלס מלך איבער אפרים, האָט דער הערשער פון אשור פון איהם בעקומען אַ גרויסע סומע זילבער פון טויזענד ככרים; דאָס געלד האָט מנחם אויפגעמאָהנט פון די רייכע אין לאַנד, צו פופציג שקלים פון יעדען. פול האָט זיך אויף דערווייל בעגנוגענד מיט זיין ערשטען ערפאָלג און זיך צוריקגעקעהרט קיין אשור.

אין אַ יאָהר צעהן אַרום, נאָכדעם ווי מנחם איז מלך געוואָרען, איז ער געשטאָרבען און די מלוכה האָט געירש'נט זיין זוהן פקחיה. זיין ממשלה איז אָבער געווען נישט קיין דויערהאַפטע: די אונצופריעדענהייט, וועלכע איז פאַר זיין אכזריות'דיגען פאָטער געווען בעגראָבען טיעף אין דער נשמה פונ'ם פאָלק, האָט ענדליך איסגעבראָכען און אָנגענומען דעם האַראַקטער פון אַן אָפענער מרידה. דער שר-צבא פקח בן רמליהו מיט דער הילף פון אַך פופציג גלעד-לייט, האָט אַוועקגעהרג'עט מנחם בן-גדי'ס יורש און האָט פערנומען די ממשלה אין די אייגענע הענד. דעם טייל פון דער בעפעלקערונג, וועלכער איז נישט געווען צופריעדען מיט מנחם בן-גדי און זיין זוהן פקחיה, האָט אויך נישט איינגעשטימט מיט זיין פאָליטיק בנוגע צו אשור, דאַרום האָט פקח בן-רמליהו, שטיצענדיג זיך אויף דער דאָזיגער פאַרטיי, געזוכט מיטלען ווי פטור צו ווערען פון אשור'ס אפוטרופסות, וועלכע די פריהער-דיגע מלכים האָבען מיט'ן גוטען ווילען אַנערקענט. מיט דעם ציעל האָבען דער מלך און זיינע אַנהענגער געווענדעט זיך צו די איבריגע פעלקער, וועלכע זענען געדריקט געוואָרען דורך אשור, ווי די פיניצער און אַרמער, מיט דעם פאָרשלאַג, זיי זאָלען צוזאַמען צונויפשטעלען איין בונד געגען זייער אַלגעמיינעם פיינד. פקח האָט געהאָפט, אַז צו דער דאָזיגער אונטערנעה-מונג וועט ער געווינען דעם מיטגעפיהל אויך פון דעם מלך יהודה און אי-בערהויפט פון מצרים. דער דאָזיגער שריט איז געווען זעהר אַ דרייסטער אָבער אויך זעהר אַ געפעהרליכער. די אויסערליכע פאָליטיק אין שומרון איז אויף אַזאַ אופן אַלץ מעהר פערפלאָנטערט געוואָרען. אַלץ נעהנטער איז גע-קומען דער מאָמענט פון דעם ענטשלאָסענעם קאַמפף, וועלכער האָט גע-שטעלט אין קאָן דעם גאַנצען קיום פון דער אפרים-מלוכה.

דאָס אינערליכע לעבען אינ'ם לאַנד איז זיך אָבער דערווייל געגאַנגען אויף דעם אַלטען שטייגער. די אַלגעמיינע ליידענשאַפטליכע אָרגיע האָט זיך נישט דערשראָקען זאָגאַר פאַר דער נאָהנטער געפאַהר. די אוזורפּאַטאָרען האָבען געמוזט אונטער'שמייכלען די מעכטיגע, רייכע און הערשענדע קלאַסען.

די פערמעגליכע לייט און שרים האָבען ווי פריהער געדריקט און געצווינגען די פאָלקס־מאַסען; דער אַדעל האָט ווי פריהער זיך איבערגעגעבען די שענדליכסטע תאוות, ווירקענדיג דערמיט זעהר דעמאָראַליזירענד אויף די ניעדעריגע קלאַסען; די אָפטע פּאָליטישע מהפכות, וואו עס האָט זיך פיעל בלוט געגאָסען, האָבען נאָך וועלוועלער געמאַכט דעם ווערט פונ'ם מענשען. דאָס אַלץ האָט נאָך נעהר געצוגען דאָס פאָלק אויפן וועג פון געצענדיענעריי, אַלץ וויטער פון יהוה, אַלץ וויטער פון דעם נאַציאָנאַלען געוויסען. די ווינציגע ניכטערע, וועלכע האָבען געפּרובט וועקען דאָס פאָלק און רופען איהם צום פערשטאַנד, איהם קלאָר מאַכען זיין ווירקליכע מאָראַלישע און פּאָליטישע לאַגע האָבען פון די הערשענדע שיכטען בעקומען אָנערנסטען ווידערשטאַנד: שפּאָט, פערפאָלגונגען און ערמאָרדונג האָבען בעגעגענט די היילינגע נביאים, וועלכע פלעגען ברענגען דעם פאָלק דאָס וואָרט פון גאָט. די לעצטע האָט אָבער דער טוידט נישט געשראָקען און דעם מלך, די כהנים, די שרים און די רייכע פלעגט גאַנץ אָפט אויסקומען צו הערען דעם שרעקליכען אמת פונ'ם נביא'ס מויל. אין דער צייט פון די דאָזיגע אינערליכע און אויסערליכע מהומות אין שומרון, האָט זיך איבערהויפּט, ווי ס'שיינט, אויסגעצייכענט דער נביא הושע בן בארי, אויך, דוכט זיך, פון יהודה.

הושע בן בארי האָט געהערט צו דער קאַטעגאָריע נביאים, צו וועלכע ס'האָט געהערט זיין פאָרגענגער עמוס. אָנהויבענדיג זיין נבואה'שע טעטיגקייט נאָך פאַר ירבעם דעם 2־טען, האָט ער איהם פאָרטגעזעצט ביז דער צייט פון די אורזופּאַטאָרען. איהם איז אַלזאָ אויסגעקומען מיט די אייגענע אויגען צו זעהן דעם טרויעריגען צושטאַנד אין לאַנד, סיי אין מאָראַלישען, סיי אין פּאָליטישען זין. די אינערליכע מחלוקת אין דעם לאַנד פון ישראל, די ראַשיגע מלכים־טוישונג, די פונאַנדערגעפלאַקערטע תאוות און ווילקיר פון די פערשיעדענסטע פאָלקסקרייזען, דער אָנפאַל פון אַשור און די פּאָליטישע שפּאַלטונג אין לאַנד צוליעב דעם, די אויפרעגונג צוליעב דעם בונד געגען אַשור — דאָס אַלץ האָט געפונען אַניאַבקלאַנג אין דער נבואה פון הושע בן בארי. די פאָרם פון הושע'ס נביאות אין איהר אויסערליכען גלאַנץ שטעהט פיעל ניעדריגער פאַר עמוס'ס; דאָ איז נישטאָ יענע האַרמאָניע, יענער מוזיקאַלישער טאָן, יענע בילדליכקייט און יענער פּאָעטישער פלוג; דערפאַר צייכענט הושע זיך אוים מיט זיין איינפאַכקייט און זיין פייערדיגען קוראַזש. די סכנה אין לאַנד איז שוין געווען צו נאָהענט, אום ער זאָל זיך קאָנען זאָרגען וועגען דער אויסערליכער

פארם פון זיין געטליכען ווארט. אינ'ם נביא'ס ווערטער האבען זיך געהערט די הארצרייסענדע קולות פון דעם עהרליכען וועכטער, וועלכער וועקט די אין שלאף פערזונקענע מענשען פון דעם הויז, וואס שטעהט אין פלאמען; און זיין שטים קלינגט דער טוידט-שרעקליכער ציטער פאר דער פארשטעהענדער נאציאנאלער געפאהר. ער רעדט אהן מליצות, אהן שענע אויסדריקען, אהן גראמאטיק, זאגאר אהן א פעסטען צוזאמענהאנג צווישען זיינע פראזען; ער שפרינגט איבער גיך פון איין ענין צו'ם צווייטען, פון צווייטען — צו'ם דריטען, ווי ער וואלט מורא האבען, אז ער וועט נישט בעווייזען אלץ ארויסצוזאגען. אויף דעם צוהערער מאכט ער דעם איינדרוק פון א פערווירטען, פון א דענערווירטען; דער וואס דרינגט אבער טיפער אריין אין הארץ פון נביא זעהט, אז דארט האט אויפגעריסען א וואולקאן, וועלכער שפריצט אזוי אונ'רחמנות'דיג זיינע פארמלאזע פייער-מאסען. הושע אליין כאראקטעריזירט זיך מיט די פאלגענדע ווערטער:

„עס האט אויסגעבראכען גאט'ס בעפעהל; עס זענען געקומען די טעג פון בעלוידיגונג, וויים עס ישראל! דער נביא איז פערווירט, דער מאן פון גייסט איז דול צוליעב דיין זינד, ווייל גרויס איז אין זיין הארצען די אויפרעגונג!"

ווי עמוס, רעדט הושע אויך וועגען דער מאראלישער ערניעדערונג פון זיין פאלק, נאר ער רופט אלץ אן מיט'ן ריכטיגען נאמען, אהן פערקליידונגען: „הערט צו גאט'ס ווארט, די קינדער פון ישראל, דען גאט קריעגט מיט דער בעפעלקערונג, ווייל עס איז נישטא קיין ריכטיגקייט און קיין גערעכטיגקייט און קיין געטליכעס בעוואוסטזיין אין לאנד. פאלש-שווערען און לייקענען און הרג'ענען און גנב'נען און מזנה-זיין האבען זיך פערמעהרט און בלוט האט זיך אן בלוט בעריהרט. דערפאר וועט וויסט ווערען דאס לאנד און פעראונגליקליכט וועלען ווערען אלע איהרע בעוויצער, אלע חיות פון פעלד און אלע פויגלען פון הימעל, זאגאר די פיש פונ'ם ים וועלען פערטיליגט ווערען... נאר זנות און וויין און אלט-וויין פאנגט איערע הערצער. מיין פאלק ווענדט זיך צו'ם האלץ, צו'ם ווארט, אז זיין שטעקען זאל איהם ענטפערען אויף זיינע תפלות, ווייל דער גייסט פון זנות האט איהם פערפיהרט, און ער האט מזנה געווען פון אונטער זייער אייגענעם גאט... אויף די שפיעל-בערג שעכטען זיי זייערע קרבנות, און אויף אלע הויכע פלעצער האבען זיי גערויכערט זייערע קטרת..."

געפינענדיג זיך אונטער דעם ארומיגען ע ר א ט : ש ע ן איינפלוס, האט

הושע דער ערשטער געטומען בענוצען זיך מיט די ערטישע בעגריפען צום סימבאליזירען די בעציהונגען צווישען גאט יהוה און זיין פאלק ישראל. גאט ווערט געשילדערט אלס מאן, ישראל אלס פרוי. „גאט האט דיך פערקנס'ט דורך גערעכטיגקייט, דורך געריכט, דורך גענאד און דורך בארימהערציגקייט". נאר ישראל האט פערראטען איהר גאט, איהר מאן. זי האט זיך געווענדעט צו פרעמדע געטער און אויף דער שפראך פון דעם נביא הייסט עס: ישראל האט מזנה געווען אונטער איהר מאן. מיט'ן מויל פון הושע זאגט גאט צו די קינדער פון ישראל:

„קריעגט אייך געגען אייער מוטער, קריעגט אייך, ווייל זי איז שוין נישט מעהר מיין פרוי און איך בין שוין נישט מעהר איהר מאן. זאל זי אבוואשען פון זיך איהר זנות-זינד, טאמער וועל איך איהר אויס-טהון נאקעט, איך וועל איהר לאזען שטעהן, ווי זי איז געבוירען געווארען, איך וועל איהר מאכען, ווי א מדבר, ווי א וויסטע לאנד, לעדיג און לעער... און אויף איהרע קינדער וועל איך זיך אויך נישט דערבארימען, ווייל זיי זענען זנות-קינדער. ווייל זייער מוטער האט מזנה געווען; די, וואס האט זיי געבוירען, האט א שאנד בעגאנגען. דען זי האט געזאגט: איך וועל געהן נאך מיינע געליעבטע, די וואס גיעבען מיר מיין ברויט און מיין וואסער, מיין וואל און מיינע פלאקס, מיין בוימאייל און מיינע געטראנקען. דערפאר פערשטעל איך איהר וועג מיט דערנער, איך וועל איהר ארומצאמען מיט א וואנט, און זי וועט זיך קיין שטעג נישט געפינען. און זי וועט נאכלויפען איהרע געליעבטע און זי וועט זיי נישט דעריאגען, און זי וועט זיך קיין שטעג נישט געפינען; און דאן וועט זי זאגען: לאמיך געהן און לאמיך צוריק זיך קעהרען צו מיין ערשטען מאן, מיר איז דאך דענסטמאל בעסער געווען, ווי איצט. זי האט זיך געמאכט נישט וויסענדיג, אז איך האב איהר דאס געגעבען דעם קארן, דעם וויין און דעם איילבערט, און זילבער און גאלד האב איך איהר געמעהרט, האט זי פונ'ם גאלד אני-אבגאט געמאכט!... דערפאר וועל איך צוריק אבנעמען מיין קארן אין זיין צייט און מיין וויין — אין זיין טערמין — און איך וועל אבראטעווען מיין וואל און מיין פלאקס, וואס איך האב דיר געשאנקען, איהר שאנד צו פערדעקען. איצט וועל איך ענטפלעקען איהר מיאוס'קייט פאר די אויגען פון איהרע אלע געליעבטע, און קיינער וועט איהר פון מיין האנד נישט ראטעווען. און איך וועל פערשטערען איהר פרעהליכקייט, איהר פייערטאג, איהר חודש, איהר שבת און אלע איבעריגע ימים-טובים. און איך וועל פערוויסטען איהר וויינשטאק און איהר פייגען-גארטען, וועגען

וועלכע זי האָט געזאָגט: „דאָס זענען מיינע זנות־געשענקען, וועלכע מיינע געליעבטע האָבען מיר געשאָנקען — כ'וועל זיי ליידיג מאַכען ווי אַ וואַלד, און עס וועלען זיי די ווילדע חיות אַרומגריזען. כ'וועל איהר נאָך דערמאָנען די צייט פון די אָבגעטער, ווען זי פלעגט זיי קטרת רויכערען, ווען זי פלעגט זיך אויסצירען אין איהרע נאָזבענדער און איהרע האַלדזבענדער און געהן נאָך איהרע געליעבטע, און אָן מיר פלעגט זי פערגעסען — אַזוי זאָגט גאָט" —

דער סימבאָל פון „מאַן" און „פרוי" אין דער בעציהונג צו „גאָט" און „פאָלק" איז נאָכהער דורך די שפּעטיגערע נביאים פון יהודה פיעל מאָל בענוצט געוואָרען, נאָר אין קיין אָרט דערגעהט עס ניט צו אַזעלכע דעטאַלען, ווי אין „הושע"; זאָגאַר די אילוסטראַציעס, מיט וועלכע ער בענוצט זיך אין דעם נאָמען פון גאָט, כדי דייטליכער אונטער צושטרייכען זיינע נביאות, נעהמט הושע אויך פון דער געשלעכט־וועלט. גאָט הייסט איהם נעהמען אַ זונה פאַר אַ פרוי, אַלס צייכען אַז דאָס לאַנד האָט אָבגעקעהרט פון גאָט. ווייטער הייסט איהם גאָט נעהמען אַ פרוי און מיט איהר נישט לעבען, אַלס צייכען, אַז גאָט וועט פערלאָזען זיין פאָלק. דאָס אַליין דערווייזט אין אַ געוויסער מאָס דעם מצב פון דעם נביא'ס פאַנטאַזיע: זיין נבואה טראָגט אויף זיך דעם צייכען פון ליידענשאַפטליכען עקסטאַז. זיין בעציהונג צו גאָט איז דורך און דורך דורכגעדרונגען מיט אונענדליכער דביקות און ליעבע און דעריבער איז אונענדליך זיין צאָרן געגען דעם געצענדינערייַ פונ'ם פאָלק. און ווען די איבעריגע נביאים שטראָפען נאָר, זענען בלויז מתרה, שילט דער נביא הושע דאָס לאַנד, ער בעט אַליין ביי גאָט פאַר'ן פאָלק אַ האַרבען געריכט. „גיעב זיי גאָט — וואָס זאָלסטו געבען? טוידט־געבוירענע קינדער און צודאַרטע בריסט!" „זאָל זיי מיין גאָט פערהאַסען, ווייל זיי האָבען איהם נישט געפאָלגט; זאָלען זיי דערום צווישען די פעלקער פערוואָגעלט ווערען"... אין אַלגעמיין קאָן זיך קיין נביא נישט פערגלייכען צו הושע'ן בנוגע צו דעם צאָרן, וואָס פלאַקערט אין זיינע ווערטער און צו דעם וועהטאָג, וואָס קלאָגט אינ'ם צאָרן. ביי קיין נביא געפינט מען נישט אַזוי פיעל האַרבע תוכחה און ביי קיין נביא איז נישט אַזוי אָפט און פלוצלונג דער איבערגאַנג פון די ביטערסטע שטראָף־רעדע צו די מילדעסטע טרייסט־ווערטער. נאָך דער נבואה פון שטראָף, פון חרבן, פון טוידט און אַז, וו. געהט ער אַלע ווייַלע איבער צו אַזעלכע נחמות: „ווי זאָל איך דיר מאַכען, אפרים, ווי זאָל איך דיר איבערגעבען, ישראל, ווי זאָל איך דיר מאַכען ווי אדמה, ווי זאָל איך דיר איבערקעהרען ווי

צבאות? מיין הארץ ווערט מיר אויסגעצאַפּעלט, מיין גאַנצע באַרימהערציגקייט פלאַקערט זיך אויף אויף דיר. איך וועל מיין צאָרן נישט ערפילען, איך וועל אפרים'ן נישט פערדאַרבען; איך בין דאָך גאָט, נישט קיין מענש..." „און כ'וועל אין יענעם טאָג צוליעב זיי אַבונד שליעסען מיט די חיות פון וואַלד און מיט די פויגלעך פון הימעל און מיט די רמשים פון דער ערד, און דעם בויגען, און דעם שווערד און די מלחמות וועל איך אונטערברייגנען פון לאַנד און איך וועל זיי לאָזען זיכער רוהען"... נאָר די נחמה איז נאָך ביים נביא אויף די ליפּען, און פון זיין האַרצען רייסט זיך שוין פון דאָס-ניי אַ לאַווע פון גאַל און צאָרן.

אַזוי ווי עמוס, בענוצט זיך הושע אויך זעהר אָפט מיט ביישפּיעלען פון דער פאָלקס-געשיכטע. נאָר די ביישפּילען דיענען איהם נישט בלויז אַלס אַרגומענטען צו רופען דאָס פאָלק צום גוטען וועג; ער מאַטערט זיך צו ערלעדרנען דאָס פאָלקס-גייסט דורך זיינע לעגענדען פון דער פערגאַנגענהייט און דערביי שטעלט ער זיך נישט פאַר קיינע רעזולטאַטען: אַזוי דיענען איהם פאַר אַ שלעכטען סימן פאַר'ן גאַנצען פאָלק די מסורות וועגען יעקב אבינו: נאָך אין מוטער'ס בויך האָט ער זיין ברודער פערנאַרט און מיט זיין קראַפט האָט ער זיך געגען דער געטליכקייט געראַנגעלט"... וואָס ס'געהער צו די קרבנות, האָט הושע פאָרטגעזעצט די מלחמה געגען דעם, אין דעם זעלביגען גייסט ווי זיין פאָרגענגער. „גערעכטיגקייט פערלאַנג איך און נישט קיין שלאַכטונג, דעם געטליכען בעוואוסטזיין — אַנשטאָט דעם פייער-אָפּפער" — דער געדאַנק געהט דורך אין דער גאַנצער נבואה פון הושע. אויף דער טיעפער איבערצייגונג אין דער געטליכער השגחה, וועלכע עמוס נאָך האָט בעטאָנט, האָט הושע געבויט זיינע פּאָליטישע אַנשויאונגען. גלויבענדיג, אַז אשור איז אויף דעם לאַנד נאָר פון גאָט געשיקט געוואָרען פאַר די זינד פון פאָלק, האַלט ער פאַר אונגוצליך דעם בונט געגען פיינד, וועגען וועלכען פקח בן-רמליהו און זיין פאַרטיי האָט זיך געמיהט; ער האָט אָבער געזעהען, אַז דער שלום מיט אשור, פאַר וועלכען די אַנדערע פאַרטיי איז געווען וועט דאָס לאַנד אויך נישט ראַטעווען. „ווען אפרים האָט דערזעהן, אַז ער איז קראַנק..., האָט ער זיך געווענדעט צו אשור, ער האָט געשיקט צום מלך ירב, נאָר נישט דער וועט אייך היילען, נישט יענער וועט אייער וואונד לייכטער מאַכען. ווייל איך בין ווי אַ לעמפּערט פאַר אפרים... איך, איך וועל פאַרצוקען, פערשלעפּען און ס'וועט קיינער נישט קאָנען ראַטעווען"... איבערהויפּט איראָניזירט דער נביא מיט גאַל איבער די פערלאָרענקייט און די פּאָליטישע וואַקלונגען צווישען די שרים

נפא. „אפרים איז געוואָרען, ווי אַ פערנאַרטע טויב, אָהן אַנאייגענעם פערשטאַנד: דאָ האָבען זיי מצרים גערופען צו הילף, דאָ זענען זיי קיין אשור געגאַנגען. וואו זיי וועלען אָבער געהן, וועל איך אומעטום אויף זיי מיין נעץ פערשפרייטען, ווי די פויגלען פון הימעל, וועל איך זיי פאַנגען. וועה צו זיי, ווייל זיי האָבען זיך פון מיר דערווייטערט; זייער אונגליק איז דאָס, וואָס זיי האָבען געגען מיר געזינדיגט..." אין דעם בונט געגען אשור זעהט דער נביא בעזונדער קיין נוצען נישט פאַר שומרון, ווייל ערשטענס האָט ער נישט געגלויבט אין דער ערנסטקייט פון מצרים, וועלכע האָט אין דעם בונט געדאַרפט שפּיעלען די הויפּט-ראָל. ער האָט פאָראויס געזעהן, אַז מצרים וועט ביז דעם ענטשלאָסענעם מאָמענט, אַלס פערטייידיגער אויסזייגען דעם לעצטען טראָפּען מאַרך פון אפרים, און ווען די סכנה פון אשור וועט אָנקומען, דאַן וועט מצרים בעסער אָבהיטען איהרע אייגענע גרענעצען, — ווי ס'איז טאַקי שפּעטער פאָרגעקומען. צווייטענס וויעדער איז הושע געוועזען געגען דעם בונד מיט די אַרומיגע מלוכות, ווייל ער האָט מורא געהאַט פאַר דעם פרעמדען קולטורעלען אַיינפלוס אויף אפרים, וועלכער האָט זיך פון אייביג אָן אַזוי שוואַך געהאַלטען ביי זיין נאַציאָנאַלער אָריגינאַליטעט. דער נביא זאָגט: „אפרים וועט זיך צווישען די פעלקער צומישען, ווייל אפרים איז אַ נישט דערבאַקענער קוכען"...

אָנשטאָט די פערשידענע פּאָליטיק-שפּיעלען, לעגט הושע פאָר דעם פאָלק דעם אַלטען טראַדיציאָנעלען מיטעל, ווי צו קעמפען מיט דער נאָהענטער געפאַהר —

„קעהר זיך אום ישראל צו גאָט דיין אַלמעכטיגען; גרייט זיך צו מיט תפלה און ווענדעט זיך צו איהם: אַלע זינד אונזערע זאָלסטו פערגעבען, נעהם פון אונז נאָר דאָס גוטעס און מיט אונזערע תפלות וועלען מיר דיר צאָהלען אָנשטאָט קרבנות. אשור וועט אונז נישט העלפען, אויף קיין פערד וועלען מיר נישט רייטען און מיר וועלען מעהר נישט רופען גאָט צו דעם ווערק פון אונזערע אייגענע הענד... (דאַן וועט גאָט ענטפערען) איך וועל זיי אויסהיילען פון זייער ווילדקייט, איך וועל זיי האַרציג ליעבען, ווייל מיין צאָרן האָט זיך אָבגעטהון פון זיי. איך וועל זיין ווי אַ טוי צו ישראל, ער וועט בליהען ווי אַ רויז און ער וועט זיך וואָרצלען, ווי דער צעדער פון לבנון..."

דער נביא אַליין האָט זיך אָבער נישט געגלויבט, אַז זיינע רעד וועלען אָנגענומען ווערען און ער רופט אויס מיט פערצווייפלונג:

— „וואו איז אָבער דער קלוגער, וועלכער זאָל דאָס פערשטעהן;

וואו איז דער פערשטענדיגער, וועלכער זאל דאס בעגרייפען״?...

און אין דער אמת׳ן, טראָץ די רעדער פונ׳ם נביא, איז זיך די פאָליטיק אין לאנד געגאנגען אויף איהר שטייגער. די פעלקער פון דער פאָדערשטער אזיען האָט זיך גענומען גרופירען אין פערטיידיגונגס־פערבאנדען געגען זייער אלגעמיינעם בעדריקער — געגען דעם „גרויסען מלך״ פון אשור. אין דער שפּיץ פון איינעם פון די דאָזיגע פערבאנדען זענען געשטאנען דער מלך פון דמשק (ארם) רצין און דער מלך פון שומרון, פקח בן־רמליהו. פאר דעם דאָזיגען פערבאנד איז זעהר וויכטיג געווען צוצוציהען אויף זיין זייט אויך יותם׳ן, דעם מלך פון ירושלים: ארם, ישראל און יהודה זענען דאך דאן געווען די בעדייטענדסטע מלוכות אין דער פאָדערשטער אזיען און האָבען פערנומען דעם צענטר פון יענעם קרייז. פערנעהמענדיג אזא פּאָזיציע, וואָלטען זיי געקאָנט האָפען אויך אויף דער הילף פון מצרים. האָט אָבער יותם נישט געוואָלט מיט׳ן גוטען ווילען אריינקריכען אין א מלחמה מיט אשור, כל זמן זי, אשור, בעריהרט נישט זיינע גרענעצען. דאן האָבען די פעראייניגטע מלכים פון ארם און שומרון גערעכענט מיט געוואלד צו צווינגען דעם מלך פון ירושלים, צו צושטעהן צו זייער פערבאנד: זיי האָבען איהם ערקלערט א מלחמה און זענען בעפאלען יהודה. דערצו איז אין דעם רעכטען, ערנסטען מאָמענט פונ׳ם קריג געשטאָרבען יותם, און איהם האָט געירשנ׳ט די מלוכה זיין קליינמוטיגער זוהן אחז. זייענדיג פון דער נאטור נישט קריעגספעהיג, האָט ער נאך מעהר פון זיין פאָטער זיך געשראָקען איינצורייצען דעם גרויסען מלך פון נינוה און איז נישט צוגעשטאנען צום פערבאנד; דערפאר האָט די מלחמה פון די פעראייניגטע מלוכות ארם און אפרים זיך בעגיינט נאך יותם׳ס טויט. דאן האָט זיך די אונטערדריקטע אדום בענוצט מיט דעם קריטישען מאָמענט פון יהודה און בייז איהר אָבגעריסען איהר וויכטיגסטען האַפען עולת ביי׳ם ים סוף; דעריבער האָט אחז מיט׳ן אייגענעם ווילען זיך געווענדעט צום מלך פון אשור, צו תגלת פלאסר, איהם אויסגעדריקט זיין אונטערטעניגשאפט און געבעטען הילף געגען זיינע פיינד; דערצו נאך האָט אחז געשיקט דעם מלך פון אשור פיעל זילבער און גאָלד אלס מתנות. תגלת פלאסר איז זעהר צופריעדען געבליבען פון אחז׳ס אויפפיהרונג, לויט וועלכער ער האָט איהם, אנשטאט מלחמה צו האלטען, מיט׳ן אייגענעם ווילען גאר אנערקענט פאר זיין אויבערהערשער; נישט זוימענדיג פיעל, האָט דער מלך פון אשור צונויפגעזאמעלט זיין גרויסען חיל און זיך געלאָזען מיט זיי צו די אויפגעבונטעוועטע מלוכות.

„ווען די פעראייניגטע מלכים רצין און פקח האבען זיך דערוואוסט, אז אשור האט זיך אריינגעריסען אין זייערע לענדער, האבען זיי פערלאזען יהודה און יעדערער פון זיי האט זיך וואס גיכער געלאזען צוריק אין זיין לאנד. נאר ס'איז שוין געווען צו שפעט. תגלת פלאסר האט שוין געהאט בעוויזען איינצונעהמען דמשק און די בעפעלקערונג פון ארם האט ער פערטריבען וויים אין דער פראווינץ קיר. דעם מלך רצין האט ער פערהאפט אין געפענגעניש און געטוידט איהם. דער קאמפף צווישען אשור און ארם, וואס האט זיך שוין אנגעפאנגען מיט פיעל צעהנדליגער יאהרען פריהער, האט זיך אלזא פערענדיגט: ארם איז בעזיעגט געווארען און פערוואנדעלט געווארען אין א אשורי'ישע פראווינץ מיט'ן נאמען סוריא. נאכדעם איז דער מלך פון אשור מיט זיין הילף אריינגעטראטען אין לאנד פון ישראל און האט פון מזרח־זייט אבגענומען דעם גאנצען גלעד און פון צפון־זייט — די חלקים ערד פון די שבטים: נפתלי, זבולון און אשר. די דאזיגע קרייזען ערד האט תגלת פלאסר פעראייניגט מיט זיין פאטערלאנד און די איינוואהנער האט ער פערטריבען אין געפענגעניש און פונאנדערגע־זעצט אין די וויטסטע געגענדען פון אשור. און אויף אזא אופן איז פון דער ישראל־מלוכה מיט איינמאל אבגעריסען געווארען א בעדייטענדער טייל ערד (אין יאהר 734—735). פקח איז געבליעבען אלס הערשער נאר איבער אפרים און נאך פיער אדער פינף שבטים. די הויפטשטאדט איז זיך, ווי פריהער, געבליעבען שומרון. דער איבערגעבליעבענער טייל האט אבער אויך געמוזט אנערקענען די אויבערמאכט פון אשור און צאהלען איהם א געוויסען מס. דאס פאלק איז געווען נישט צופריעדען מיט פקח'ן, וועלכער האט מיט זיין אויפשטאנד געגען אשור געבראכט דאס לאנד צו אזא אונגליק און געגען איהם האט זיך געבילדעט א בונט, אן דער שפיץ פון וועלכען ס'איז געשטאנען הושע בן אלה, וועלכער האט טאקי גע'הרג'עט פקח בן רמליהו, אויפן 20־טען יאהר פון זיין הערשען, און מיט דער הילף פון אשור פערנומען דעם טראן פון ישראל".

אין דער צייט פון דער פינסטערער קאטאסטראפע, וואס האט בע־געגענט די מלוכה פון אפרים, האט געלעבט דער נביא מיכה המורשתי, וועלכער איז, ווי זיינע פארגענגער עמוס און הושע, אויך געקומען פון יהודה קיין שומרון צו שטראפען דאס פאלק. זיין נבואה איז געווען אלץ אין דעם זעלביגען גייסט; ער רעדט כסדר וועגען די עולות, וואס די מעכטיגע בעגעהען קעגען די שוואכע, וועגען דער אונגליקליכער פאליטיק פון די מלכים, געגען דער פאלשער לעהרע פון די געצען־כהנים, און איבערהויפט געגען דאס געצענדיענעריי:

„זאלען הערען אלע פעלקער, זאל פערנעהמען די ערד און אירע בעשעפענישען, זאל גאט זיין צווישען אייך אלס עדות — גאט פון זיין הייליגען פאלאץ! גאט געהט ארויס פון זיין ארט, ער ניעדערט אראב און טרעט ארויף אויף די ערהויבענישען פון דער ערד. און עס וועלען די בערג צוגעהן פון אונטער איהם און עס וועלען די טאלען צו שפאלטען ווערען פון זיינע טריט — אזוי ווי וואקס ביים פייער, ווי וואסער וואס רינט אראב. דאס איז אלץ צוליעב די זינד פון יעקב, צוליעב די פערברעכען פון ישראל... (גאט זאגט) איך וועל מאכען פון שומרון א וויסטען פעלד־בערגעל, איך וועל איהרע שטיינער צום טאל אראבשליידערען און איהר פונדאמענט וועל איך אויפדעקען. און אלע איהרע הייליגע בילדער וועלען צושמעטערט ווערען און איהרע זנות־מתנות וועלען פערברענט ווערען און איהרע געצען וועלען פערניכטעט ווערען... דערויף קלאג איך און יאמער איך, איך געה ארום נאקיט און וואהנזיניג, איך טרויער ווי די שטרויס־פויגלען, פערגיס טרערען, ווי די קראקאדילען“...

מיכה'ן איז אויסגעקומען צו קעמפפען געגען א נייעם פערברעכען, פון וועלכען זיינע פארגענגער אין די לעצטע דורות האבען נישט געוואוסט — געגען די פאלשע נביאים. דאס זענען געוועזען מענשען, געדונגענע דורך דעם מלך און דורך די שרים, ווי אין איזבל'ס צייטען, וועלכע האבען געדארפט נאכמאכען די נביאים, כדי אבצושוואכען דעם איינדרוק פון זייער נביאות. די געדונגענע נביאים פלעגען בערוהיגען דאס פאלק נאך די אנשרעקענישען פון די אמת'ע נביאים. מיט זיסינקע רעד פלעגען זיי זיך מיהען איינצושלעפערען דעם המון, ער זאל זיך נישט אומקוקען אויף דער געפאהר, וואס שטעהט איהם פאר. צו די שרים און כהנים איז אלזא צוגעקומען א נייע זינדיגע קאסטע, און מיכה האט געגען זיי אלעמען געמוזט אויפהויבען זיין שטים:

„הערט נאר די קעפ פון יעקב, די הארען פון ישראל: איהר בעדארפט דאך וויסען אייער משפט: איהר האט פיינד דאס גוט'ס, און האט ליעב דאס שלעכטס... איהר האט אויפגעפרעסען דאס פלייש פון מיין פאלק און זיין הויט האט איהר פון איהם אבגעשונדען און זיינע ביינער האט איהר צוקנאקט און איהר האט איהם אויסגעבראטען ווי אין א טאפ, ווי פלייש אין א קעסעל. דערפאר וועט איהר שרייען צו גאט און ער וועט אייך נישט ענטפערען, ער וועט זיין געזיכט פערבארגען פון אייך, אין דער צייט, ווען עס וועט פול ווערען די מאס פון אייערע שלעכטע מעשים!“ — און אזוי האט גאט געזאגט וועגען די נביאים, וואס פער-

פירען מיין פאָלק, וואָס קריצען מיט די צייהן און זאָגען פאַר איהם „שלום" אויף דעם, וואָס בעצאָהלט זיי נישט, ערקלערען זיי א מלחמה — א בלינדע נאַכט וועט אייך בעגעגענען פאַר אייער „זעהונג" און פינסטער וועט אייך ווערען פון אייער צויבער. די זון וועט אונטערגעהן פאַר די דאָזיגע נביאים און זייער טאָג וועט פערשוואַרצט ווערען. און ס'וועלען זיך שעמען די „זעהערס" און שאַנד וועט טרעפען די צויבערער, זיי וועלען מוזען דאָס מויל פערדעקען, וויַיל זיי וועלען גאָט'ס-ענטפער נישט געפינען. נאָר איך בין פול מיט'ן קראַפט, מיט'ן גייסט פון גאָט, מיט'ן גייסט פון גערעכטיגקייט און מאַכט, צו זאָגען יעקב'ן זיין פערברעך און ישראל'ן זיין זינד!"

ווען עס האָט אָבער דאָס אונגליק אין לאַנד אויסגעבראָכען, האָט דער נביא אין זיין טיעפען טרויער דעם טאָן געביטען: פון צו שטראָפען געהט ער איבער אויף צו טרייסטען דעם איבערגעבליבענעם טייל פונ'ם פאָלק. ער וועקט אין זיינע ברידער די האָפנונג אויף דעם רחמנות פון גאָט.

„איך האָף צו גאָט, איך וואַרט צו'ם אַלמעכטיגען-העלפער — מיין גאָט וועט מיר דערהערען. פרעה זיך נישט מיין פיינד, אויב איך בין געפאַלען, וועל איך זיך נאָך אויפהויבען, אויב איך זיץ אין דער פינסטער— איז גאָט מיין ליכט. דעם צאָרן פון גאָט וועל איך פערטראָגען, וויַיל איך האָב געגען איהם געזינדיגט — ביז וואַנען ער וועט זיך אָננעהמען מיין קריעג, ער וועט ענדיגען מיין שטראָף, דאַן וועט ער מיר פון דאָסניי אַרויספיהרען אויף דער ליכטיגער שיין און איך וועל זעהן זיין גערעכטיגקייט. און מיין פיינדין וועט זיך צוקוקען, און פערשעמט וועט ווערען די, וואָס האָט געשפּאָט: „וואו איז דיין גאָט, דער אַלמעכטיגער?!" דאַן וועל איך אָן איהר נקמה זעהן, דאַן וועט זי צוטראָטען ווערען, ווי דער ליים פון גאַס!"...

די קאַטאַסטראָפע, וואָס איז געשעהן, האָט געהאַט א טיעפע מאָראַלישע ווירקונג אויפ'ן פאָלק; דאָס רעליגיעזע געפיהל ווערט פערשטאַרקט און די הערצער ווענדען זיך צו זייער אוראַלטען גאָט, צום גאָט פון זייערע עלטערען. מיכה לעהרנט דאָס פאָלק דעם אמת'ן וועג, און דאָ ווערט פון דאָסניי אָנגעוויזען אויף די אַלטע טראַדיציעס:

„מיט וואָס זאָל איך גאָט בעגעגענען, מיט וואָס זאָל איך זיך בויגען פאַר דעם הויכען אַלמעכטיגען? זאָל איך איהם דען בעגעגענען מיט עולות, מיט יאָהריגע קעלבלעך? קאָן מען דען גאָט פערגיטיגען מיט טויזענדער שעפסען, מיט צעהנדליגער טויזענדער בוימעל-טייכען? זאָל איך דען מיינע

פערבערגען אויסקויפען מיט'ן לעבען פון מיין בכור? זאל איך איהם מיין קינד מקריב זיין פאר מיינע זינד? — מענש, גאט האט דיר דאך געזאגט, וואס איהם געפעהלט און וואס ער פאדערט פון דיר: נאר משפט טהון, נאר חסד ליעב האבען און קיין שטאלץ פאר גאט נישט ווייזען!..."

די פאליטיק אין שומרון האט אין אנפאנג זיך אויך געפיהרט לויט דעם וועג, וועלכען די נביאים האבען אנגעוויזען; זי האט זיך געשטיצט אויף נאכגעביגקייט, געדולד און האפענונג. דער נייער מלך הושע בן אלה האט אשור'ען אויסגעדריקט טרייע אונטערטעניגקייט און פלעגט יעדעס יאהר שיקען מתנות צום הערשער פון נינוה, און דערפאר האט דער לעצטער נישט געפרובט זיך מעהר צו בעאונרוהיגען דאס לאנד פון אפרים. הושע האט זיך אבער נישט געקאנט צוגעוואהנען צו דער קנעכטישער לאגע פון דער ישראל-מלוכה און אין דער זעלבער צייט, ווען לפנים פלעגט ער אשור'ן ארויסווייזען פאלשטענדיגע הכנעה, האט ער אין הארצען גע-טראכט וועגען דער פאליטישער בעפרייאונג פון זיין פאלק. צו דער צייט איז געשטארבען דער גרויזאמער קריעגס-העלד, דער „גרויסער מלך" תגלת-פלאסר (727) און אויפ'ן מזרח האט זיך פון דאסניי אנגעהויבען די בעוועגונג געגען אשור. די פיניצער און די אנדערע פעלקער האבען זיך ווידער אויפגעבונטעוועט געגען דער איבערמאכט פון אשור, גליבענדיג, אז איצטער, נאכ'ן טוידט פון דעם העלדישען טיראן, וועט זיי געלינגען זיך צו בעפרייען פון דעם פרעמדען יאך. און ווידער האט אויפגעלעבט די האפנונג אויף מצרים, אז זי וועט קומען צו הילף. די דאזיגע אל-געמיינע בעוועגונג האט אויך הושע בן אלה'ן פערשלעפט אין איהר שטראם. ער האט געשיקט שלוחים צו סוא דעם מלך פון מצרים, צו פיהרען אונטערהאנדלונגען מיט איהם וועגען א פערבאנד; פון סוא זע-גען אנגעקומען, וואהרשיינליך, גוטע הבטחות. דאן האט הושע זיך פער-לאזען אויף דעם און האט אויפגעהערט צו שיקען דעם יעהרליכען מס צו דעם יורש פון תגלת פלאסר, צו שלמנאסר'ן. הושע האט אבער באלד זיך געמוזט איבערצייגען, אז ער האט אן'אונגליקליכען פעהלער געטהון. עס איז געשעהן, ווי די נביאים פון גאט האבען פאראויס געזאגט. מצרים האט זיך זאגאר נישט געפרובט קומען צו הילף דעם מלך פון שומרון, ווען שלמנאסר איז מיט זיין אונגעהויער גרויסען חיל בעפאלען דאס לאנד פון ישראל. די אשור'ער האבען אבגענומען ביי ישראל איין שטאדט נאך דער צווייטער, ביז זיי זענען נישט צוגעטראטען ענדליך צו שומרון אליין. דא האבען זיי געהאפט דעם לעצטען מלך פון ישראל אין געפענגניש

און איהם פאַרזעצט אין אַ פינסטערען טורעם. שומרון אַליין איז אָבער דיי נישט געוועזען אַזוי לייכט איינצונעהמען; די בני אפרים האָבען געוויזען גרויסע גבורות, פאַר וועלכע עס האָט געשטוינט דאָס גרויסע מלחמה-פאָלק פון אשור. שלמנאסר האָט שוין אַליין נישט זוכה געווען צו זעהן, ווי די הויפּטשטאָדט פון אפרים איז איינגענומען געוואָרען; ערשט פאַר זיין יורש סרגון, אויף דעם פיערטען יאָהר פון דער בעלאַגערונג איז שומרון איינגענומען געוואָרען (721). אַט אַזוי איז געפאַלען אויף אייביג די מלוכה פון ישראל!

מורא האָבענדיג פאַר אַ נייעם אויפשטאַנד, האָט סרגון, לויט די פאַרצייטיגע מלחמה-מנהגים, פיעל טויזענדער בעזיגטע ישראלים אויס-געה'רג'עט און פיעל צעהנדליגער טויזענדער האָט ער פערטריבען אין ווייטע אשור-פּראָווינצען, „בעזעצענדיג זיי אין חלה און אין חבור, ביי די ברעגען פון טייך גוזן און אין די שטעדט פון מדי". אַ גרויסער טייל האָט זיך געראַטעוועט און איז אַנטלאָפען קיין יהודה, נאָר אַ קליינע מאַסע ישראלים פון די אָרימע און הירקונגסלאַזע, האָט סרגון געלאָזט אין שומרון און אין די אַרומיגע שטעדט. דערפאַר האָט ער דאָרט בעזעצט אַ פרעמדע בעפעל-קערונג פון פערשיעדענע איינגענומענע פעלקער „פון בבל, פון כותה, פון עזא, פון חמת און פון ספרוים". די דאָזיגע נייע איינוואָהנער האָבען איבער-גענומען פיעל מנהגים פון די אַלטע ישראלים, וואָס האָבען זיך מיט זיי אויסגעמישט, נאָר צוזאַמען דערמיט האָבען זיי זיך געהאַלטען ביי זייערע איינענע טראַדיציעס, וואָס זיי האָבען פון זייערע פאָטערלענדער אַהער געבראַכט. אַזוי אויך האָבען זיי אָנגענומען די אמונה פון יהוה, וועלכען זיי האָבען געהערט אַלס לאָקאַלען גאָט, אַלס דעם גאָט פון שומרון, נאָר צוזאַמען מיט דעם האָבען זיי געדיענט צו זייערע טראַדיציאָנעלע, היימישע געטער. די מאַסע אין שומרון האָט אַלזאָ געבילדעט אַ אויסמישונג פון פעלקער, וועלכע האָבען בעקומען דעם אַלגעמיינעם נאָמען שומרונים; די שומרונים האָבען געשאַפען אַנ'אויסגעמישטע קולטור, אין וועלכער סיזענען געבליבען נאָר גאַניץ שוואַכע שפורען פון דער פאָריגער ישראל-קולטור. נאָכהער זענען פערשלונגען געוואָרען צווישען די איבריגע פעלקער די יענע ישראלים, וואָס זענען אין פרעמדע לענדער פערשטויסען געוואָרען. פון זייער אַלטער קולטור און פון זייערע אַלע איינענשאַפטען איז קיין געדעכעניש נישט געבליבען. אַזוי איז חרוב געוואָרען דאָס פאָלק ישראל! דאָס פאָלק אין אפרים האָט ווייניג זיך געמיהט צו פערפעסטיגען אין זיך זיין אָריגינאַליטעט, בויענדיג זיין נאַציאָנאַליזם אויף די מאַטעריאַלע קנינים: אויף דאָס לאַנד,

אויף דעם מלך און אַזוי ווייטער, האָט עס פערלאָזען זיין גייסטיגע וועלט, וועלכע האָט זיך שטענדיג געוואַקעלט אונטער פערשידענע פרעמדע איינפלוסען; און באַלד, ווי דאָס פאָלק איז אָבגעריסען געוואָרען פון זיין מאַטעריעלען נאַציאָנאַלען באָדען, איז עס חרוב געוואָרען, נישט קאָנענדיג זיך אונטער־שיידען פון די איבעריגע פרעמדע פעלקער־מאַסען, וואָס האָבען איהם אַרומגערינגעלט. דער בליק פון די אפרים׳שע פאָליטיקער האָט זיך אַלזאָ אַרויסגעוויזען אַלס פיעל קורצזיכטיגער, ווי די שטרעבונגען פון די נביאים פון לאַנד. און אַזוי ווי ס׳איז מקוים געוואָרען די נבואה פון געטליכען נביא וועגען חורבן פון דאָס לאַנד, אַזוי איז אויך ענדליך מקוים געוואָרען זיינע רעד וועגען חורבן פון דאָס פאָלק, וואָס ער האָט אויסגעדריקט אין די ווערטער:

אפרים בעמים הוא יתבולל, אפרים היה עוגה בלי הפיכה:

צעהנטעס קאפיטעל.

די מלוכה אין יהודה.

(פון רחבעם ביז יהואש. 977—881).

דאס אינערליכע לעבען אין יהודה איז נאך דער שפאלטונג געגאנגען מיט א גליקליכערען וועג, ווי אין אפרים. די רוהיגקייט אין לאנד גופא איז געוועזען א פאלקאמע, די איינינקייט — א פעסטע, די ארדנונג — א זיכערע. דער הויפט-פלאג פון אפרים — די פערשיעדענע מיידות און מלוכה-איבערקעהרענישען, האט דא קיין ארט נישט געהאט. אין יהודה האט פון אנפאנג אן ביזן ענדע געהערשט די דינאסטיע פון דוד בן ישי, די הויפטשטאדט איז דא געוועזען, פאר דער גאנצער צייט, וואס יהודה האט עקזיסטירט — ירושלים. די אונגעשטערטע אינערליכע רוהיגקייט האט מיטגעהאלפען די מלכים פון לאנד צו פערפעסטיגען און פערזיכערען די פאליטישע לאגע פון יהודה און דעם פאלק — צו ענטוויקלען זיך אלזייטיג אין דער ריכטונג פון זיין אריגינאליטעט און זיין נאציאנאלער אייגענארטיגקייט.

דער ערשטער מלך, וואס האט געוועלט איבער יהודה נאך דער שפאלטונג, רחבעם בן שלמה, האט נאך זיין אבזאגען זיך, צוליעב דער התראה פון נביא שמעיה—, מלחמה צו האלטען מיט זיין פיינד ירבעם בן נבט, דער ערשטער מלך פון אפרים, — זיך פערנומען מיט דער וויכטיגער ארבייט פון בעפעסטיגען דאס לאנד געגען אן'אויסערליכען אנפאל. די טעטיגקייט פון זיינע פארגענגער אין דער הינזיכט איז געוועזען נישט גענוגענד און אויסער דעם איז זי געוועזען געווענדעט הויפטזעכליך אויף די אלטע גרענצען, געגען די אלטע שונאים. נאך דער שפאלטונג אין ארץ ישראל

האבען זיך אָבער איבערגערוקט די גרענעצען פון דער ירושלים-מלוכה און איהר איז שוין אויסגעקומען זיך צו שיצען געגען דעם נייעם פיינד, געגען דער מלוכה פון אפרים, וועלכע האט איהר, ווי א רונג, כמעט פון אלע זייטען ארומגענומען. מיט דעם צוועק בויט רחבעם נייע פעסטונגען אויף די גרענעצען צווישען יהודה און די איבעריגע פיינדליכע שבטים פון ישראל, שטעלט אויף דארטען נייע שטעדט און נייע פערטיידיגונגס-פונקטען. אין די אלע פונקטען, וועלכע האבען דערגרייכט ביז צוואנציג, האט ער בעשטימט קאמענדאנטען, אויסגעבויעט ארסענאלען און שפייז-לאגער'ס אויף צו אויסהאלטען דעם חיל אין דער צייט פון א מלחמה.

רחבעם האט אלזא פיעל נוצען געבראכט זיין פאטערלאנד אין סטראטעגישער הינזיכט; זיין קעניגען האט אָבער מיטגעבראכט מיט זיך פאר'ן פאלק די געפאהר פון א מאראלישער פערדארבונג. זייענדיג א זוהן פון נעמה, דעם מלך עמונ'ס טאכטער, וועלכע זיין פאטער שלמה האט צום ערשטען אלס פרוי גענומען, האט ער פון איהר געירש'ענט פיעל שעדליכע, פאלקס-פיינדליכע נייגונגען, צווישען זיי — אויך זיין נייגונג צו געצענדיענעריי. שלמה נאך האט ערלויבט די אויסלענדישע איינוואהנער אין ירושלים און די איבעריגע שטעדט צו האלטען זיך ביי זייער אמונה; רחבעם האט אָבער אליין אויפגעשטעלט אָבגעטער אין זיין הויפט-שטאדט, געבויט פאר זיי אלטארען אויף אלע הויכע בערג און געלאזט פאר זיי אשרות (ספעציעלע לינדען-בוימער) פלאנצען. דעם מלך'ס אויפפיהרונג האט באלד ארויסגערופען פיעל נאכאמונגען צווישען די שרים און צווישען די פאלק'ס-מאסען. דער דאזיגער מצב האט אָבער לאנג נישט געדויערט. די נביאים מיט זייער געוועהנליכער ענטשלאסענקייט האבען נישט אויפגעהערט צו קעמפפען געגען דעם דאזיגען פערראט בנוגע צום נאציאנאלען גייסט. ווייטער, איז אויפ'ן פינפטען יאהר פון רחבעם'ס קעניגען אנגעפאלען שישק מלך מצרים אויף יהודה. רחבעם האט מיט זיינע בעדייטענד קלענערע קרעפטען נישט געקאנט גובר זיין דעם פיינד, וועלכער האט שוין זיך זאגאר געהאט אריינגעריסען אין דער הויפטשטאדט, און ער איז געוועזען געצוואונגען מיט געלד אויסצוקויפען די זעלבסטשטענדיגקייט פון דער מלוכה: א סך גאלד און זילבער און קופער פון די אוצרות בית-המלך און פונ'ם בית-המקדש האט שישק בעקומען פון רחבעם'ן און נאר דאן האט ער דאס לאנד פערלאזען. דער נביא שמעיה האט אויף דעם אנפאל פון מלך מצרים אנגעוויזען, ווי אויף א שטראף פון גאט פאר די שלעכטע מעשים אין לאנד. „אזוי האט גאט געזאגט: איהר האט מיר פערלאזען,

דערפאַר האָב איך אייך פערלאָזען אין די הענד פון שישק׳‟ — ווענען געוועזען שמעיה׳ס ווערטער צום מלך רחבעם.

די גרויסע פאָלקס־געפאַהר האָט, ווי געוועהנליך, אַרויסגערופען אַ שטאַרקע נאַציאָנאַלע שטימונג. די רעד פונ׳ם נביא האָבען אַ טיעפען איינדרוק געמאַכט אויפ׳ן מלך, אויף די שרים, אויפ׳ן פאָלק און „זיי האָבען זיך אומגעקעהרט צו גאָט‟. דער מלך האָט זיך אָבער ניט געמיהט אויסציראָטען מיט׳ן וואָרצעל די שלעכטע, אַנטינאַציאָנאַלע ווירקונג, אין וועלכער ער איז אַליין שולדיג געוועזען. דערפאַר האָט ער אָבער זיך אומגעקעהרט צו זיין פריהערדיגער בעפעסטיגונגס־טעטיגקייט, ווי נאָר דער פיינד האָט דאָס לאַנד פערלאָזען. ער האָט גענומען פון דאָסניי אויפבויען די פעסטונגען, וועלכע די מצרים האָבען צושטערט, ער האָט בענייט מיט פרישע קרעפטען זיין חיל, וועלכער איז געפלאָגט געוואָרען אין דער פאָריגער מלחמה. אַ דאַנק דער דאָזיגער פאָרזיכטיגקייט איז איהם געלונגען אויסצוהאַלטען די שטענדיגע צוזאַמענשטויסונגען מיט דער פיעלצאָהליגער אַרמעע פון ירבעם בן נבט, וועלכע האָבען ניט אויפגעהערט פאַר דאָס גאַנצע לעבען פון רחבעם׳ן און וועלכע זענען, וואַהרשיינליך, נאָך שישק׳ס אָנפאַל אויף יהודה, פיעל שווערער און אָפטער געוואָרען.

אויפ׳ן אַכטצעהנטען יאָהר פון זיין קעניגען איז ער געשטאָרבען. און אויפ׳ן טראָן איז אַרויף זיין זוהן אביה (957—960), וועלכער האָט געהערשט איבער׳ן לאַנד סך הכל דריי יאָהר. איהם, דעם יונגען מלך, איז אויסגעקומען אַרויסצוטרעטען שוין אין אַן׳ענטשלאָסענער מלחמה געגען דער מלוכה פון אפרים. יהודה איז שוין אָבער דאַן אַזוי מעכטיג געוועזען, אַז ניט קוקענדיג אויף דעם, וואָס דער חיל פון ירבעם בן נבט איז געוועזען דאָפּעלט אין פערגלייך מיט דעם חיל פון אביה, האָט דער לעצטער אָבגעהאַלטען איבער׳ן שונא אַ ריעזיגען נצחון. אביה האָט ביי ירבעם׳ן אָבגענומען פיעל שטעדט, צווישען וועלכע עס האָט זיך אויך געפינען די בעריהמטע בית־אל, נאָר זי האָט ער, ווי ס׳שיינט, נאָכהער צוריקגעקעהרט. די גבורה פון יהודה האָט פון דאַן אָן אַ שרעק געוואָרפען אויף אפרים. פיעל פון די לעצטע זענען גע׳הרג׳עט געוואָרען אין קאַמפף, די איבעריגע זענען זיך צולאָפען. מערקווירדיג זענען די ווערטער, מיט וועלכע דער מלך פון ירושלים ווענדעט זיך אין דער צייט פון מלחמה צום חיל פון פיינד און צו זיין אָנפיהרער, שטעהענדיג אויפ׳ן באַרג צמרים, וועלכער האָט, וואַהרשיינליך געדיענט אַלס גרענעץ צווישען ביידע לאַגערען. נאָכדעם ווי דער מלך דערצעהלט אין קורצען די געשיכטע, ווי אַזוי גאָט האָט

געזאַלבט דוד'ן און זײַנע קינדער פֿאַר הערשער איבער ישראל און ווי אַזוי ירבֿעם, דער קנעכט פֿון שלמה בן דוד, האָט מורד געווען אָן זײַן האַרן, גײט ער איבער צו רעדן וועגן דעם געגענוואַרטיגן מאָמענט:

„און איצטער מײנט איהר זיך צו שטאַרקן איבער דער מלוכה פֿון גאָט, וועלכע איז אָנגעטרויט געוואָרען דוד'ס הויז, דורכדעם וואָס איהר בילדעט אַ גרויסע מענגע און וואָס מיט אײַך זענען די גאָלדענע קעלבער, וואָס ירבֿעם האָט אײַך זיי פֿאַר געטער געמאַכט?! איהר האָט דאָך אָפּגעשטויסען די כהנים פֿון גאָט, אהרן'ס קינדער, און די לוים, און איהר האָט נײַע כהנים געמאַכט, לויט דעם מנהג פֿון אַלע פֿעלקער: ווער עס וויל אָנפֿילען זײַן האַנד מיט אַ יונגען רינד־אָקס און מיט זיבען שעפּסען, יענער ווערט אַ כהן פֿאַר דעם אומ־גאָט! (לא־אלהים)! אונזער גאָט איז אָבער דער אַלמעכטיגער יהוה, מיר האָבען איהם נישט פֿערלאָזען און די קינדער פֿון אהרן זענען כהנים־דינער פֿאַר אונזער גאָט און די לוים — ערפֿילען די הייליגע אַרבײַט אין בית־המקדש. און מיר זענען מקריב פֿ[..]ר גאָט עולות יעדען פֿריהמאָרגען און יעדען אָבענד... דען מיר היטען גאָט'ס תורה, און איהר האָט זי פֿערלאָזען. און איצטער שטעהט גאָט און זײַנע כהנים, מיט די שאַל־טראָמפּייטען, אין דער שפּיץ פֿון אונזער מחנה — איהר זאָלט נישט שטרײַטען מיט דעם אַלמעכטיגען גאָט פֿון אײַערע עלטערן, ווײַל עס וועט אײַך נישט בעגליקען!"

די דאָזיגע רעד פֿון אביה דריקען אויס די פֿרומע שטימונג פֿון מלך און פֿון פֿאָלק. דער מלך און דאָס פֿאָלק דינען גאָט, היטען זײַן תורה, פֿערהייליגען זײַן בית־המקדש און עהרען זײַנע כהנים — דאָס גיעט זיי דעם מוט צו גלויבען אין זייער מעכטיגקײַט און צו האָפֿען, אַז קיינער וועט נישט אימשטאַנד זײַן, זיי צו בעזיעגען. די דאָזיגע פֿרומע שטימונג איז אָבער נישט קיין פֿאַנאַטישע: דער מלך און דאָס פֿאָלק פֿערטראָגען גאַנץ געדולדיג די טיילווײַזע געצענדינערײַ, וואָס איז נאָך פֿערבליבען פֿון רחבֿעם'ס צײַטען; רחבֿעם'ס פֿרוי, אביה'ס מוטער, מעכה בת־אבֿישלום, וועלכע איז געווען אַ הייסע געצענדינערין, האָט נאָך דאַן געלעבט און האָט אונגעשטערט פֿאָרטגעזעצט איהר טעטיגקײַט אין דער ראָזיגער פֿערדאָרבענער ריכטונג: זי האָט אין ירושלים אָבגעטער געשטעלט און געפֿלאַנצט אשרות.

אָסאָ, דער זוהן פֿון אביה און זײַן נאָכפֿאָלגער, איז שוין געגאַנגען אין דער אייפֿעריגקײַט פֿאַר זײַן אמונה פֿיעל ווײַטער פֿון זײַן פֿאָטער. ער האָט געלאָזט צובערעכען די מזבחות פֿון די אָבגעטער, אויסגעריסען

די אשרות און בכלל שטרענג נאכגעקוקט, אז דאס פאלק זאל זיך פעסט האלטען ביי זיין תורה. ער האט זאגאר ניש געשוינט זיין באבען מעכה: איהר אבגאט האט ער צושמעטערט און האט פערקלענערט איהר פער-זענליכע בעדייטונג אין קעניגליכען הויף. די פערשידענע במות, אויף וועלכע דאס פאלק האט אין פראווינץ קרבנות געבראכט און וועלכע האבען דארטען עקזיסטירט נאך פון שמואל-הנביא'ס צייטען, האט אסא דירעקט נישט בטל געמאכט, אונדירעקט האט ער אבער געשטרעבט זיי אונטערצו-ברענגען. כדי צו פערפעסטיגען דעם אויטאריטעט פון בית-המקדש און די אינערליכע צענטראליזאציע פון פאלק — צו וואס עם האבען געשטרעבט די ערשטע מלכים פון ארץ-ישראל. צו דעם צוועק האט ער זיך געמיהט אלץ מעהר אויסצופוצען דעם בית-המקדש און ער האט אויף דעם מנדב געווען פיעל גאלד און זילבער פון זיינע אייגענע אוצרות. ער האט דארום אויך זעהר פיעל אכט געלייגט אויף די קרבנות. וואס שענער דער אל-געמיינער בית-המקדש איז געווארען און וואס פייערליכער זיין צערעמאניאל איז צוגעגאנגען, אלץ השוב'ער איז ער געווארען ביים פאלק, ביי די מאסען. אלץ געפאלענער זענען געווארען די במות און אלץ פעסטער זענען צונויפ-געבונדען געווארען די פערשידענע פראווינצען מיטין צענטרום פון לאנד, מיט דער הויפטשטאדט פון דער מלוכה—ירושלים. אין דער צייט, וואס אסא האט געהערשט איבער'ן לאנד, פלעגט דער נביא עזריהו בן-עודד פערשפרייטען צווישען פאלק די אידעען פון דער נבואה. „גאט איז מיט אייך, ווען איהר זייט מיט איהם; וועט איהר איהם זוכען וועט איהר איהם געפי-נען; וועט איהר איהם פערלאזען, וועט ער אייך פערלאזען"—דער מלך און דער נביא האבען אלזא געארבייט אין איין ריכטונג: פערפעסטיגט ביים פאלק זיין אמונה אין טראדיציאנעלען יהוה. אין יהודה האבען זיך צוזאמענגעטראפען די אינטערעסען פון דער נאציאנאלער אויפגעקלעדרטקייט און פון דער אינערליכער פאליטיק, און די מעהר פערשטענדליכע מלכים האבען עס פערשטאנען אויסצונוצען פאר דעם גליק פון פאלק!...

אסא איז געזעסען אויפ'ן טראן א יאהר איין און פיערציג (917—957) און ווי די מסורה דערצעהלט, זענען די ערשטע יאהרען פון אסא'ס הער-שונג פערבייגעגאנגען אין לאנד זעהר רוהיג זאגאר פון אויסווייניג. קיין מלחמה, קיין צוזאמענשטויסונג. אין אפרים איז גראד די צייט געווען זעהר אונרוהיג סיי פון אינווייניג, סיי פון אויסווייניג: אינערליכע בונטען געגען די מלכים און אויסערליכע מלחמות מיט די ארומיגע פיינדליכע פעלקער האבען דאס לאנד אין בלוט פערטרונקען. דאן זענען מאסען איינוואהנער

פון אפרים, זאגאר גאנצע שטעדט, איבערהויפט פון די נאהנטע שבטים מנשה און שמעון, איבערגעגאנגען קיין יהודה. אסא האט צווישען זיינע נייע אונטערטאנען געמיהט זיך אויסצווארצלען דאס געצענדיענערײ און צוזאמענגיסען זיי מיט זיין פאלק אין איין אמונה. די דאזיגע רוהיגע צייט האט אסא אויך שטארק אויסגענוצט אויף צו פערשטארקען דאס לאנד אין סטראטעגישער הינזיכט. ער האט אין לאנד נייע פעסטונגען געבויט, ארום געוויסע שטעדט האט ער מויער־וואנט געשטעלט, אין פיעל פונקטען האט ער טורעמס געמאכט. זיין חיל האט ער פערגרעסערט און זיין בעוואפנונג פערפאלקאמט. ווי די מסורה דערצעהלט, איז די יהודה'שע מיליציע בעשטאנען פון הונדערטער טויזענד מאן, בעוואפענטע מיט שפיזען און פאנצירען און פיילען־בויגענס.

עס האט נישט לאנג געדויערט און די דאזיגע אלע מלחמה־פארבערייטונגען זענען שטארק צונוץ געקומען. א געפעהרליכער פיינד איז אנגעפאלען אויף יהודה, די כושים, וועלכע זענען אהער פון אפריקא אנגעקומען מיט אן'אונגעהויער גרויסען חיל (א מיליאן, לויט דער כראניקער פון תנ"ך דערצעהלט) מיט א קאלאסאלער בעוואפנונג (דריי הונדערט קריעגס־רייטוואגען, לויט דער זעלביגער קוועלע). אסא האט דעם פיינד בעגעגענט ביי מרשה און אין א ענטשלאסענעם קאמפף האט ער איהם מנצח געווען. די כושים האבען אבגעטרעטען, נאר אסא מיט זיין פיעל קלענערען חיל האט זיי נאכגעיאגט, אבגענומען ביי זיי פיעל רויב, איבערהויפט רינדער און שאף און קעמלען, און פעריאגט זיי ענדליך פון לאנד. דער דאזיגער נצחון האט ביים פאלק נאך פיעל העכער אויפגעהויבען דעם כבוד פון זייער נאציאנאלען גאט, „וועלכער קאן העלפען מיט ווייניג קרעפטען, ווי מיט פיעל": דער מלך און דער נביא האבען נישט געלאזען אבקיהלען די דאזיגע פייערליכע שטימונג און גלייך נאך דער מלחמה האבען זיי צוזאמענגערופען דאס פאלק אין ירושלים אויף דעם גרויסען קרבנות־שלאכט, וואס דער מלך האט אין בית־המקדש געלאזט פייער'ן פון דעם אבגענומענעם רויב. דאן האט אסא בענייט דעם בונד צווישען פאלק און צווישען זיין גאט און האט בעשווארען דאס פאלק „צו פאלגען דעם גאט פון זיינע עלטערן מיט'ן גאנצען הארצען און מיט דער גאנצער נשמה". און ווער עס וועט גאט נישט פאלגען, יענער זאל געטוידט ווערען פון קליין ביז גרויס, פון א מאנספערשוין ביז א פרויענצימער". און דער כראניקער גיעט צו: „גאנץ יהודה האט זיך געפרעהט צוליעב דער בעשווערונג, וויל מיט'ן גאנצען הארצען האבען זיי צו גאט געשווארען און מיט'ן

גאַנצען ווילען האָבען זיי איהם בעגערט..."

אויפ'ן זעקס און דרייסיגסטען יאָהר פון אסא'ס רעגירונג האָט זיך פון דאָסניי אָנגעהויבען אַ מלחמה צווישען יהודה און צווישען אפרים. דאַן האָט בעשא דער מלך פון אפרים פערהאַפט די גרענעץ-שטאָדט רמה און דאָרט אַ פעסטונג געבויט, כדי צו בעקומען אַ זיכערע פּאָזיציע. צו יענער צייט איז שוין ארם מיט איהר הויפּטשטאָדט דמשק, וועלכע האָט זיך זעהר נאָהענט געגרענעצט מיט ארץ-ישראל, געווען גענוג גרויס און מעכטיג, און בעזיצענדיג אַ אונגעהויערן אַפּעטיט, וואָלט זי נישט געקאָנט בלייבען נייטראַל אין דער בעציהונג צו דער מלחמה פון איהרע שכנים. זי וואָלט געמוזט זיך אריינמישען און זיך אָננעהמען פאַר וועלכען ס'איז צד, כדי צו בעקומען אַ געוויסען חלק פון דעם נצחון. דער מלך פון יהודה האָט עס גוט פערשטאַנען און ער האָט זיך געמיהט צוצוציהען די שכנ'ישע מלוכה אויף זיין זייט. דאַן האָט ער געשיקט גרויסע מתנות פון גאָלד און זילבער צום מלך פון ארם, צו בן-הדד דעם I, און איהם פאָרגעלעגט, צוזאַמענצושטעלען אַ פעראייניגטען פערבאַנד געגען דעם מלך פון אפרים. בן-הדד האָט דעם פאָרשלאַג אָנגענומען: אפרים איז געאָגראַפיש נאָהענטער געווען צו ארם, ווי יהודה, און פאַר בן-הדד'ן איז וויכטיגער געווען אָבצושוואַכען זיין נאָהענטסטען שכן, מיט וועלכען ער פלעגט מוזען קומען אין אָפטע צוזאַמענשטויסונגען. און אין דער זעלבער צייט, ווען בעשא האָט בעלאַגערט די גרענעצען פון יהודה, איז בן-הדד בעפאַלען די גרענעץ-שטעדט פון אפרים און אָנגעמאַכט דאָרט פיעל חורבנות. דער דאָזיגער אומשטאַנד דאָט געצוואונגען דעם מלך פון ישראל, וואָס גיכער צו פערלאָזען יהודה און ראַטעווען זיין אייגענעם לאַנד. יהודה איז גאָר אָהן אַ קאַמפף בעפרייט געוואָרען פון שונא און נאָך פערהאַפט זיינע פערפעסטיגטע פּאָזיציעס.

די פּאָליטיק פון אָסא האָט אַלזאָ אַ גרויסע ישועה געבראַכט פאַר'ן לאַנד, פונדעסטוועגען האָט זי נישט געקאָנט צופרידען שטעלען די נביאים. און דאָ איבערצייגען מיר זיך אין דער איינינקייט פון דער נבואה'ישער טאַקטיק אין ביידע ברידערליכע מלוכות—אפרים און יהודה. אַזוי ווי אין אפרים, אַזוי זענען די נביאים אין יהודה אויך שטענדיג געווען געגען יעדען פערבאַנד מיט די אַרומיגע פעלקער. פון איין זייט האָבען זיי זיך געשראָקען פאַר דער שלעכטער מאָראַלישער און רעליגיעזער ווירקונג פון דעם פרעמדען פאָלק, און פון צווייטען זייט, האָבען זיי אין דעם געזעהן אַ צייכען פון נישט גלויבען אין דער קראַפט פון דעם אַלמעכטיגען גאָט, וועלכער

נויטיגט זיך נישט אין קיין זייטיגער הילף, ווען ער וויל העלפען זיין פאלק. — נאך דער קאמבינאציע פון אסא מיט ארם איז געקומען דער נביא חנני צום מלך פון יהודה און האט איהם געזאגט: „דערפאר, וואס דו האסט זיך געשטיצט אויף דעם מלך פון ארם און דו האסט זיך נישט פערלאזען אויף דיין אלמעכטיגען גאט, דערפאר איז דער חיל פון ארם אנטרונען גע־ווארען פון דיינע הענד[1]). האבען דאך די כושים און די לובים געבילדעט א ריעזיג גרויסען חיל, מיט פיעל רייטוועגענס און מיט פיעל רייטערס, און אז דו האסט זיך אנגעטרויט אן גאט, האט ער זיי איבערגעגעבען אין דיינע הענד". דער מלך, וועלכער איז שטענדיג געווען געהארכזאם דער נבואה בנוגע צו דער אמונה, האט נישט געוואלט פערליידען, אז די נביאים זאלען זיך מישען אין דער אויסערליכער פאליטיק און אויף דעם באדען האט צום ערשטען מאל נאך דער שפאלטונג אויסגעבראכען אין יהודה א קאנפליקט צווישען מלך און צווישען נביא. אסא איז אין כעס געווארען אויף חנני און האט איהם אין פעסטונג פערזעצט.

אויף דעם ניין און דרייסיגסטען יאהר פון זיין הערשען איז אסא קראנק געווארען אויף די פיס. די נביאים האבען אין דעם געזעהן א שטראף פון גאט פאר דעם נביא'ס בעליידיגונג. די מסורה שטעלט אויף דעם מלך'ס רעכענונג נאך א זינד, וועלכער איז זעהר כאראקטעריסטיש פאר די נבואה־בעגריפען פון יענער צייט: אסא האט וועגען זיין קרענק „געלאזט פרעגען ביי די רופאים און נישט ביי גאט". דאס פאלק האט אבער געוואוסט, ווי אבצושאצען די גרויסע פערדיענסטען פון דעם בעליעבטען און גאטס־פארכטיגען הערשער, און ווען ער איז געשטארבען אויפ'ן איין און פער־ציגסטען יאהר פון זיין מלוכה, האט דאס פאלק איהם איינגעארדענט אזא גרויסארטיגע לויה, וואס קיין מלך אין ירושלים פאר איהם האט אזעלכע נישט געהאט!

יהושפט דער זוהן פון אסא האט געקעניגט איבער'ן לאנד פינף און צוואנציג יאהר (918—895) און זיין הנהגה איז געווען עהנליך צו זיין פא־טערס. דער אינצידענט, וואס איז פארגעקומען צווישען פערשטארבענעם מלך מיט די נביאים, איז מיט דער צייט פערגעסען געווארען און דער פרישער יורש־עצר האט פון דאסניי געארבייט פאר די נוצען פון זיין לאנד צוזאמען מיט די אלטע פאלק'ס־לעהרער, מיט די געטליכע לייט,

[1]) די כונה: ווען ארם וואלט זאנאר געווען אויף דער זייט פון אפרים, וואלט אסא זיי ביידען מנצח געווען מיט דער הילף פון גאט.

די טרעגער פונ'ם „הייליגען גייסט".

דאָס הערשען פון יהושפט האָט זיך אויסגעצייכענט — ביז די לעצטע יאָהרען — מיט פאָלשטענדיגער אויסערליכער ווי אינערליכער רוהיגקייט. די רוהיגקייט האָט אָבער דעם מלך נישט פערשלעפערט און ער האָט נישט אָבגעשטעלט זיין טהעטיגקייט מיט דעם צוועק אַלץ העכער אויפצוהויבען זיין פאָלק פאָליטיש, עקאָנאָמיש און מאָראַליש. ער האָט אויך, ווי זיינע פאָרגענגער, זיך געמיהט פאָרטצוזעצען די פאָלקאָמענהייט אין דער סטראַטעגיק. פון זיינע נייע אויפטהואונגען קאָן מען רעכענען דאָס, וואָס ער האָט זיין היל איינגעטיילט און צושיקט אין פראָווינץ, אין די פעסטונגס-שטעדט, אַנשטאָט דעם, וואָס פריהער איז ער כמעט אינגאַנצען געווען קאָנצענטרירט אין דער הויפטשטאָדט, אין ירושלים. ווייטער האָט ער נייע אַרסענאַלען און לאַגערם געבויט. לויט דעם אַמאָליגען פּלאַן פון זיין עלטער-זיידען שלמה, האָט ער דאָס גאַנצע לאַנד יהודה, ווי אויך די געגענדען, וואָס זיין פאָטער האָט אָבגענומען פון אפרים, איינגעטיילט אין חלקים, און אויף יעדען פון זיי האָט געהאַט צו בעפוילען אַ בעזונדער שטעל-פערטרעטער (נציב); דורך דער דאָזיגער רעפאָרם האָט ער אַריינגעבראַכט מעהר אָרדנונג אין דער אינערליכער אַדמיניסטראַציע פון לאַנד.

וואָס ס'געהערט צו דער גייסטיגער זייט פון זיין הנהגה האָט ער פאָרטגעזעצט די טעטיגקייט פון זיין פאָטער: אַלץ טיעפער איינצוואָרצלען ביים פאָלק די אמונה אין דעם נאַציאָנאַלען יהוה, אַלס דעם איינציגען גאָט פון ישראל און אַלמעכטיגען בעשעפער און העָר פון דער גאַנצער וועלט, און צו בעקעמפפען די שלעכטע מאָראַלישע ווירקונג פון די אַרומיגע שכנישע פעלקער. דערצו האָט ער נישט נאָר מיט געוואַלט מבער געווען, ווי זיין פאָטער, די געצען און זייערע מזבחות, וואָס זענען נאָך אין דער פראָווינץ געבליבען, נאָר ער האָט אויך געמיהט זיך אויפצוהויבען דאָס נאַציאָנאַל-רעליגיעזע בעוואוסטזיין פונ'ם פאָלק. ער איז געווען דער ערשטער מלך, וועלכער האָט גענומען אויף זיך די אַרבייט, פּאָפּולער צו מאַכען די תורה צווישען די פאָלקס-מאַסען.

די פערשיעדענע חוקים און מצוות, וועלכע זענען, לויט דער מסורה, געגעבען געוואָרען דורך משה-רבינו, האָבען זיך צוערשט איינגעהאַלטען ביי די זקנים און ביי די נביאים אַלס פאָלקס-טראַדיציעס און אַנדערע פון זיי זענען פערקערפערט געוואָרען אין לעבעדיגע מנהגים און געוועהנהייטען; אין יהודה, וואו די נאַציאָנאַלע קולטור האָט פרעכטיגער, ווי אַנדערשוואו, געבליהט, האָבען די אַזוי גערופענע מחוקקים אדער סופרים בילעכווייז

צוזאַמענגעקליבען די דאָזיגע טראַדיציעס און מנהגים, פערשריבען זיי אויף מאָוולען אָדער מגלות, פעסטגעשטעלט די פּרינציפּען, אויף וועלכע די פערשיעדענע חוקים און מצוות בעגרינדען זיך און אויסגעאַרבייט זייערע דעטאַילען. די דאָזיגע ריעזיגע אַרבייט האָט זיך, ווי עס שיינט, געצויגען גאַנצע דורות/און איז איבערהויפּט אָרגאַניזירט געוואָרען פאַר דוד'ן און שלמה'ן, ווען/אויסער די בעקאַנטע נביאים האָבען אין יהודה עקזיסטירט נאָך גאַנצע פלעיאַדעס פון הכמים, ווי די בני־יע־ן, די בני־אסף, די בני־הימן און אַ. וו. די פערצייכענטע חוקים ומשפטים האָבען זיך אָבער איינגעבינגען אין גאַנץ ווייניג עקזעמפּלאַרען: נאָר ביים מלך, ביי די כהנים און ביי די נביאים; דעם פאָלק אין זיינע ברייטע מאַסען, זענען זיי געווען גאַנץ אונבעקאַנט, אויסער יענע געזעצען, וועלכע זענען שוין פון יאָהרען אַריינגעדרונגען אין אַלטעגליכען לעבען און פערוועכענט געוואָרען אַלס מנהגים. יהושפט האָט בעשטימט אַרויסצונעהמען די תורה פון די איינצעלנע הענד און איהר אַריינברינגען אין די ברייטע שיכטען פון פאָלק. ער האָט דעריבער אויפ'ן דריטען יאָהר פון זיין קעניגען אַרויסגעשיקט ספּעציעלע שרים, צוזאַמען מיט אויסדערוועהלטע פון די כהנים און די לויים, „צו לערנען אין די שטעדט פון יהודה". דער כראָניקער פון „דברי הימים" רעכענט אויס אַ גאַנצע רשימה פון הויכע לייט, וועלכע זענען לויט דעם מלך'ס בעפעהל, אַרויסגעפאָהרען איבער די שטעדט פון יהודה „מיט דער ספר־תורה פון גאָט און געלעהרנט דאָס פאָלק".

נאָכדעם ווי די געזעצען פון דער תורה, וועלכע נעהמען אַרום דעם גרעסטען טייל בעציהונגען פון יעדען בן־ישראל צו זיין גאָט און צו זיין חבר זענען געוואָרען מעהר אָדער ווייניגער בעקאַנט צווישען פאָלק, האָט שוין דער מלך יהושפט געהאַט די מעגליכקייט אַריינצוברינגען מעהר אָרדנונג אויך אין דער ספערע פון געריכט. כל זמן די געזעצען, וועלכע דאַרפען רעגולירען די פערשיעדענע אינטערעסען פון דער בעפעלקערונג, זענען נישט געווען פאָפּולער, האָבען זיך די ענינים פון משפט איינגעפונען כמעט אויסשליסליך אין די הענד פון דעם מלך. יעדע געגענזייטיגע מיספערשטענדניש אין לאַנד, וועלכע האָט נישט געקאָנט צווישען די צדדים געענדיגט ווערען אויפ'ן פריעדליכען אופן, האָט געדאַרפט פאַרגעשטעלט ווערען פאַר'ן מלך אין זיין פּאַלאַץ. פון אַזאַ אָרדנונג האָט די גערעכטיגקייט אין לאַנד, פערשטעהט זיך, געמוזט ליידען. די מלוכה איז געווען צו גרויס און צו ברייט, אום יעדע אונרעכט זאָל קאָנען צום מלך אין דער הויפּטשטאָדט דערגרייכען. יהושפט האָט אַלזאָ געמיהט

זיך, לויט דער מעגליכקייט, צו לאָקאַליזירען די געריכטס-אינסטיטוציעס. אין יעדע פערפעסטיגטע שטאָדט אין דער פראָווינץ האָט ער אַ געריכטס-הויז געגרינדעט. יעדער קריעג, וואָס איז פאָרגעפאַלען צווישען פערשיעדענע לייט, האָט געמוזט בעטראַכט ווערען דורך די פון מלך אָנגעשטעלטע שופטים און געמוזט בעשלאָסען ווערען, לויט די בעשטימטע אַלגעמיינע געזעצען, אין דעם גייסט און לויט די פרינציפען פון דער תורה. עס איז זעהר אינטערעסאַנט די רעדע, מיט וועלכער דער מלך האָט זיך געווענדעט צו די אָנגעשטעלטע פראָווינציאָנעלע שופטים און אין וועלכער עס קלינגט דער העכסטער הומאַניזם און דאָס שענסטע רעכטס-בעוואוסטזיין:

„בעטראַכט שטענדיג, וואָס איהר טהוט — האָט ער צו די שופטים געזאָגט — געדענקט, אַז ניט פאַר קיין מענשען משפט'עט איהר, נאָר פאַר גאָט, דען ער געפינט זיך צווישען אייך אין געריכטס-הויז. זאָל אויף אייך שטענדיג זיין דער שרעק פאַר גאָט; היט אייך, ווייל אונזער אַלמעכטיגער גאָט פערטראָגט ניט קיין אונרעכט, קיין פאַרטייליכקייט און קיין שוחד."

לאָקאַליזירענדיג די אינסטיטוציעס, האָט ער זיי אויך געשטעלט אונטער דער אויפזיכט פון דער הויפט-געריכטס-אינסטאַנץ, וועלכע ער האָט איינגעריכטעט אין ירושלים. די שופטים אין דער דאָזיגער איינריכטונג זענען געווען אָנגעשטעלטע כהנים און לויים (דער גייסטליכער שטאַנד) צוזאַמען מיט די ראשי-האבות (פאַמיליען-עלטסטע). זייער פפליכט איז געווען, אַכטונג צו געבען אויף די געריכטס-אָבטיילונגען אין דער פראָווינץ, אַז זיי זאָלען געפיהרט ווערען עהרליך, לויט די אַלגעמיינע פרינציפען פון דער נאַציאָנאַלער רעכטס-לעהרע. דער דאָזיגער אָבער-געריכטס וויעדער איז געשטאַנען אונטער דער אויפזיכט פון דעם הויפט (ראש) מיט דער בעטייליגונג פון דעם מלוכה-קאַנצלער; אין זיין רשות האָט זיך שטענדיג געפונען אַ גאַנצער שטאַט פון שוטרים, וועלכע האָבען געבילדעט די אויספיהרונגס-מאַכט פון געריכט און וועלכע האָבען געהאַט די בעפאָלמעכטיגונג, צו צווינגען די פער'משפט'ע זיי זאָלען מקיים זיין דעם פסק פון די שופטים. — אויך צו דעם געריכטס-קאָנטראָל האָט זיך דער מלך יהושפט געווענדעט מיט וואַרימע ווערטער:

„אייער פפליכט מוז איהר ערפילען מיט גאָט'ספאָרכטיגקייט, מיט איבערצייגונג און מיט ערנסטקייט. יעדער קריעג, וואָס וועט אָנקומען צו אייך פון אייערע ברידער, וואָס וואָהנען אין די פראָווינץ-שטעדט, אַנגעבלוט-פערגיסונגען, וועגען רעכטס-אַנגעלעגענהייטען, יעדע פראַגע, וועגען געזעצען, וועגען מצוות, אַלץ מוזט איהר פאַרנעהמען און פערהיטען פון

אונרעכט, זיי זאלען צו גאט נישט זינדיגען, און עס זאל גאט נישט צארענען אויף אייך און אויף אייערע ברידער. אויב איהר וועט אזוי טהון, וועט איהר קיין פערברעכען נישט בעגעהן. זאל אמריה דער כהן זיין אייער ראש פון די שופטים, און זבדיהו — דער בעפאלמעכטיגטער פון דעם מלך, און די לויים זאלען אייערע שוטרים זיין; שטארקט אייך און טהוט מיין בעגעהר — און גאט וועט זיין מיט דעם גערעכטען!"

די מוסטערהאפטע ארדנונג פון געריכט, וואס איז דורך יהושפט'ן איינגעפיהרט געווארען, האט ארויסגערופען גרויס בעוואונדערונג ביי די ארומיגע פעלקער, ביי וועלכע דאס נאציאנאלע רעכט, אלס א מלוכה־פרינציפ, איז געוועזען נישט זעהר קיין געוועהנליכע ערשיינונג. פון צווייטען זייט האבען אויך די פיעל מיליטערישע פערשטארקונגען און רעפארמען געמאכט א גרויסען איינדרוק אויף די שכנים פון יהודה. דארום זענען כמעט אלע יאהרען פון יהושפט'ס רעגירונג פערביי געגאנגען אין רוהיגער קולטורעלער טעטיגקייט און די פעלקער ארום האבען נישט געוואגט צו בעאונרוהיגען דער מלוכה פון ירושלים מיט זייערע אנפאלען. די לענדער, ווייטער, וואס זענען שוין פון אמאל, איבערהויפט פאר דוד'ן און שלמה'ן, אונטערטעניג געווארען די מלכי בית־דוד נאר זיי האבען מורד געוועזען אין זיי אין דער צייט פון די מהומות אין ארץ־ישראל, צוליעב דער שפאלטונג, און אויפגעהערט זיי צו צאהלען צינשען, אזוי ווי צ. בש. די פלשתים און די אדומים—, יענע האבען פון דאסניי געמוזט אנערקענען די איבערמאכט פון ירושלים און האבען ווידער אנגעהויבען צו צאהלען זייערע אבצאהלונגען. דאס האט אריינגעבראכט דער מלוכה זעהר פיעל רייכקייט, און יהודה האט זאגאר אנגעפאנגען שטייגען אויך אין עקאנאמישער הינזיכט. יהושפט האט בעניים אויך די יהודה'שע שיף־בעוועגונג אויפ'ן ים. ביי דעם האפען עולת, אין דער בעזיגטער אדום, האט ער איינגעריכטעט דעם ווערפט (שיפענבוי־ווארשטאט) עציון־גבר. דארטען האט ער געגומען בויען א גרויסען האנדעלס־פלאט, אויף צושיקען איהם אינ'ם וואונדערלאנד אופיר, אום צו ברענגען פון דארט גאלד און זילבער קיין יהודה.

נאר אויף א קורצער צייט איז געשטערט געווארען די רוהיגקייט אין ירושלים. די מואבים און די עמונים האבען, ווי ס'שיינט, מקנא געוועזען אין דער גדולה פון יהודה, און שליסענדיג צווישען זיך א פערבאנד, זענען זיי צוזאמען בעפאלען דאס הייליגע לאנד. יהושפט האט זיך לכתחלה שוין דערשראקען, ווייל די פעראייניגטע קרעפטען פון ביידע יהודה'שע פיינד האבען געבילדעט א ריעזיגען לאגער. דאן האט דער מלך גוזר תענית

געוועזען און פערזאַמעלט דער בעפעלקערונג צו בעטען גאָט, אַז ער זאָל קומען צו הילף זיין הייליגען לאַנד. דאָס פאָלק פון גאַנץ יהודה האָט זיך צוליעב דעם פערזאַמעלט אין בית־המקדש — אַלט און יונג, פרויען און מאַנסלייט, און צוזאַמען פערגאָסען טרערען פאַר גאָט. דער מלך האָט זיך דאַן גע־ווענדעט צו גאָט מיט אַ בעזונדערער תפלה:

„יהוה, דער גאָט פון אונזערע עלטערן! דו ביזט דאָך דער אַלמעכטיגער אין הימעל און דו געוועלטיגסט דאָך איבער די מלוכות פון אַלע פעלקער, אין דיין האַנד איז דאָך די קראַפט און די מעכטיגקייט, און קיינער קאָן דאָך זיך קעגען דיר נישט שטעלען. און דו, אונזער אַלמעכטיגער גאָט, האָסט דאָך פערטריבען די בעזיצער פון דעם דאָזיגען לאַנד צוליעב דיין פאָלק ישראל און האָסט עס געשאָנקען צו די קינדער פון דיין אייביג געליעבטען אברהם. און זיי האָבען דאָס לאַנד בעזעצט און זיי האָבען פאַר דיין נאָמען אַ מקדש אויסגעבויט מיט פאָלגענדען ציעל: „אויב עס וועט אויף אונז אַן אונגליק קומען, אַ שווערד (אַ מלחמה), אַ מגפה אָדער אַ הונגער, וועלען מיר זיך שטעלען פאַר דיר אין דעם דאָזיגען הויז, אויף וועלכען דיין נאָמען ווערט בערופען, און מיר וועלען שרייען צו דיר אין אונזער פערלעגענהייט און דו וועסט אונזער שטים פער־נעמען און דו וועסט אונז העלפען". און איצט זענען אויף אונז בע־פאַלען די עמונים און די מואבים, וואָס דו האָסט די בני ישראל פערווערט, געהענדיג אין מדבר פון מצרים, אין זייערע לענדער צו קומען און זיי בייזעס צו טהון. איצט בעצאָהלען זיי אונז דערפאַר: זיי קומען אונז צו פערטרייבען פון דער נחלה, וואָס דו האָסט אונז געשאָנקען! מיר קאָנען קעגען זיי גאָרנישט טהון, און נאָר צו דיר ווענדען מיר אונזערע אויגען!"...

די דאָזיגע גרויסאַרטיגע תפלה, וועלכע איז דורכגעדרונגען מיט די פאָלקס־געפיהלען פון דער נאַציאָנאַלער פערגאַנגענהייט און מיט די נבואה'שע וועלט־אַנשויאונגען פון דער געגענוואַרט, האָט אַרויסגערופען ביי די פערזאַמעלטע מאַסען אַ נאַציאָנאַלע התלהבות. די נביאים, וועלכע האָבען זיך בשעת־מעשה דאָרטען צוגעפונען, האָבען אויפגעמונטערט דאָס פאָלק און דעם מלך און פערזאָגט צו האָפען צו גאָט. איינער פון די בני־אסף האָט אַזוי געזאָגט: הערט צו, גאַנץ יהודה, די איינוואָהנער פון ירושלים און דער קעניג יהושפט: אַזוי האָט יהוה געזאָגט צו אייך: איהר זאָלט אייך נישט שרעקען און איהר זאָלט אייער מוט נישט פערליערען צוליעב דער דאָזיגער גרויסער פיינדליכער מחנה; נישט איהר וועט די מלחמה פיהרען, נאָר גאָט!" — די מלחמה האָט זיך ווירקליך געענדיגט מיט דעם

נצחון פון יהודה איבער זיינע פיינד. דאס בעגייסטערטע פאלק האט צושמעטערט די לאגערען פון עמון און מואב, און האט נאך ביי זיי פיעל רויב אבגענומען. דאס האט נאך מעהר אכטונג ארויסגערופען ביי די ארומיגע פעלקער צו דעם געוועהר פון יהודה. דער כראניקער, וועלכער בעשרייבט די דאזיגע מלחמה, דריקט זיך אויס וועגען דעם איינדרוק, וואס דער נצחון פון יהודה האט געמאכט אין די ארומיגע לענדער: „דער שרעק פון גאט איז געפאלען אויף אלע מלוכות, ווייל זיי האבען זיך איבערצייגט, אז יהוה זעלבסט האלט מלחמה געגען די פיינד פון ישראל“.

די איבעריגע רוהיגקייט האט זיך אלזא פון דאסניי צוריקגעקעהרט אין לאנד פון יהודה; די פעלקער האבען שוין מעהר נישט געהאט די העזה צו בעפאלען יהושפט'ן; ער אליין, ווידער, זייענדיג פון דער נאטור א פרידליכער מענש און געהענדיג אין די וועגען פון דער נבואה, האט געוויס פון זיין זייט נישט ארויסגערופען קיין מלחמות. ער האט שטענדיג געפיהרט א פריעדענס־פאליטיק און זאגאר מיט דעם ביזעסטען שונא פון יהודה, מיט אפרים, געגען וועלכען די פארגענגער פון יהושפט האבען נישט אויפגעהערט צו קעמפפען, האט דער דאזיגער מענשענפריינדליבער מלך אויך שלום געשלאסען. דער דאזיגער שלום, וועלכער איז אין אנפאנג געווען נאר א פאסיווער, האט זיך ענדליך פערוואנדעלט אין אן אקטיווען פאליטישען און זאגאר פאמיליען־פערבאנד. דער פרומער יהושפט, דער מלך פון ירושלים, האט זיך מתחתן געווען מיט דעם זינדיגען אחאב, דעם מלך פון שומרון: זיין זוהן יהורם האט ער חתונה געמאכט מיט אחאב'ס טאכטער עתליה. נאכדעם האט שוין דער הערשער פון יהודה געהאלפען די מלכים פון אפרים אין זייערע מלחמות געגען ארם און געגען אדום; דערפאר האבען די מלכים פון אפרים אנאנטייל גענומען אין בויען דעם פלאט פון עציון־גבר. אויף דעם דאזיגען באדען איז אויך צווישען יהושפט'ן און צווישען דער נבואה אויסגעבראכען א סכסוך. די נביאים, וועלכע זענען שטענדיג געווען געגען דער ברידערליכער בלוטפערגיסונג צווישען די ביידע טיילען פון דעם איינציגען געטליכען פאלק, האבען אבער נישט געקאנט זיך גלייכגילטיג פערהאלטען צו דער גרויסער פריינדשאפט, וואס איז געווארען צווישען זיי. אזוי ווי די נביאים זענען געווען געגען יעדען נאהנטען פערבאנד מיט די איבעריגע פעלקער, אזוי זענען זיי געווען אויך געגען דער איינהייט מיט אפרים, וועלכע האט שוין דאן געהאט „אבגעקעהרט פון דעם געטליכען וועג“, מורא האבענדיג — און דאס איז געווען, ווי עס האט זיך צום לעצטען דערוויזען,

נישט אהן א גרונד — פאר דער שלעכטער ווירקונג. און ווען יהושפט האט זיך אומגעקעהרט קיין ירושלים פון דער מלחמה געגען ארם פאר די נוצען פון אחאב׳ן, האט איהם איינער פון די נביאים גאנץ דייטליך אויסגעדריקט די אונצופריעדענהייט פון זיינע חברים: „דארף מען דען דעם רשע העלפען און גאט׳ס פיינד — ליעבען? דערמיט האסטו אויף זיך ארויפגעבראכט דעם צארן פון גאט!..." יהושפט אבער, נישט קוקענדיג אויף זיין גאט׳ספארכטיגקייט, האט אויך, ווי זיין פאטער, נישט געוואלט צוזאמענמישען נבואה מיט מלוכה־אנגעלעגענהייטען, און ער האט פארטגעזעצט זיין פריינדשאפטס־פאליטיק מיט אחאב׳ס דינאסטיע. דאן האט זיך געמאכט, אז א אונגעוועהנליכער שטורם־ווינד אויפ׳ן ים האט פערניכטעט דעם אלגעמיינעם האנדעלס־פלאט, וועלכער איז אין עציון־גבר געבויט געווארען מיט די פעראייניגטע קרעפטען פון יהושפט און אחזיהו, אחאב׳ס טראן־פאלגער, און די נביאים האבען דעם דאזיגען אונגליק אויסגעטייטשט אלס א צייכען פון דער השגחה. דער נביא אליעזר בן־דודיהו האט יהושפט׳ן דאס פערזענליך געזאגט: „דערפאר, וואס דו האסט חבר געמאכט מיט אחזיהו, האט גאט פערניכטעט דיין ארבייט!" יהושפט׳ן האט אבער, ווי ס׳שיינט, דער פאקט נישט איבערצייגט און ער האט נישט פונאנדערגעריסען זיין פערבאנד אויך מיט די ווייטערדיגע מלכים פון שומרון. פאר זיין לעבען האט דער דאזיגער פערבאנד ווירקליך געבראכט דעם לאנד נאר גוטס און די פינף און צוואנציג יאהר, וואס יהושפט האט געקעניגט אין יהודה, קאנען זיך רעכענען פאר איינעם פון די גליקליכסטע פעריאדען, בנוגע צו דער אויפבליהונג פון דער נאציאנאלער קולטור אין לאנד.

אין א משך פון פיעל דורות, רעכענענדיג פון יהושע בן־נון אן, האט אלזא דער פאלק׳ס־גייסט פון ישראל נישט אויפגעהערט צו שאפען דעם באדען פאר זיין עקסיסטענץ — זיין אייגענארטיגע קולטור. אין דער צייט פון יהושפט האט שוין די דאזיגע קולטור דערגרייכט זעהר א הויכע מדרגה, אויף אזוי פיעל, אז מען האט איהר שוין געקאנט בעצייכענען, מען האט שוין געקאנט אונטערשיידען איהרע הויפט־פרינציפען, מען האט לייכט געקאנט אנווייזען איהר היסטארישען וועג. דאס, וואס דאס פאלק האט אריינגעבראכט אין דעם אלגעמיינעם אוצר פון דעם מענשליכען גייסט, איז געווען דייטליך אבגעשטעמפעלט פון דער נאציאנאלער אריגינאליטעט און אייגענארטיגקייט. ישראל האט ביז יהושפט׳ן שוין געהאט פעסט בעגרינדעט זיין נאציאנאלע טעאיסטישע (געטליכע) וועלט־אנשויאונג און, אין צוזאמענהאנג מיט דעם, די פפליכטען פון מענשען. דער ישראל׳יזם

לעהרנט, אז די וועלט איז בעשאפען געווארען דורך א בעוואוסטזיניגער איינציגער קראפט, דורך דעם איינציגען גאט (מאנאטעאיזם); גאט האט נישט נאר די וועלט בעשאפען, נאר ער הערט איהר נישט אויף צו שאפען, אזוי אז אלע נאטור-ערשיינונגען זענען אייביג אונאבהענגיג פון איהם, פון זיין ווילען, — אייביג, ווייל ער אליין איז די אייביגקייט, די אונענדליכקייט. און ווייל גאט אליין האט אלץ בעשאפען און אלע סטיכיען (נאטור-קרעפטען און עלעמענטען) געפינען אין איהם זייער קוועלע, ענטהאלט ער אין זיך דעם סכום פון אלע סטיכיען, און איז ממילא העכער פון אלע סטיכיען; מען קאן אלזא גאט נישט בעגרייפען, פארשטעלענדיג זיך זיין געשטאלט אין א וועלכען ס'איז בעגרענעצטען קערפער, דורך א וועלכע ס'איז שטערבליכע מאטעריע, ווייל דערמיט בעגרענעצט מען זיין אונבעגרענעצטקייט אלס סך-הכל פון דער שעפפונג, צוזאמען מיט דעם אונענדליכען שעפפונגס-ווילען. גאט איז אלזא די אייביגע, אונענדליכע קערפערלאזיגקייט; דער מענש מיט זיינע בעגרענעצטע חושים און בעגרענעצטען פערשטאנד קאן געוועהנליך דעם גרעניצלאזען בעשעפער נישט זעהן און נישט הערען, איהם איז נאר ענטפלעקט געווארען זיין היייליגער נאמען יהוה (דאסזיין).

די וועלט-אנשויאונג פון דעם ישראליזם איז אפטימיסטישע. יהוה, וועלכער האט די וועלט בעשאפען צוזאמען מיט אלע אידרע ברואים, איז די גוטסקייט אליין; מיט דער גוטסקייט האט ער די וועלט בעשאפען און מיט דער גוטסקייט הערשט ער איבער אלע ברואים. מיט זיין גוטסקייט האט גאט בעשאפען דעם מענשען און איהם געשיינקט א פונק פון זיין געטליכקייט, זיין נשמה; דער צוועק און די שטרעבונג פונ'ם מענש דארף זיין אלץ מעהר זיך צו דערנעהנטערען אין זיין גייסטיגען לעבען צו זיין בעשעפער*; דערצו קאן דער מענש דערגרייכען נאר דורך דער גוטסקייט. שאפט אבער דער מענש שלעכטעס, דאן מוז ער אויפבריינגען אויף זיך דעם צארן פון גאט, וועלכער איז דער פיינד פון דאס שלעכטע... בנוגע צו דער היסטארישער בעדייטונג פון פאלק ישראל, איז עס אויסדערוועהלט געווארען פון יהוה אליין, צו לעהרנען דער מענשהייט, זי זאל דערקאנען דעם ריכטיגען גאט און איהר ריכטיגען ציעל, וועלכער איז צוזאמענגעבונדען מיט דעם געטליכען בעוואוסטזיין; און זוכה געווען דערצו האט

---

*) אנשטאט דעם, וואס דער גריכישער אנטראפאמארפיזם מאכט די געטער עהנליך צו מענשען, מאכט דער ישראליזם דעם מענשען עהנליך צו גאט.

ישראל דערפאר, וואס ער איז געבוירען געווארען, אלס פאלק, אין ליידען און אין פיין, אונטער דעם יאך פון מצרים און האט געגוג געפיהלט דעם טעם פון דאס ביזע, כדי איהם צו האסען. גאט האט ישראל'ן ארויסגענומען פון מצרים, כדי דאס בעפרייטע פאלק זאל אין זיין אייגען לאנד גרינדען די ערשטע מלוכה פון גוטסקייט און דורכדעם דינען אלס ביישפיעל פאר אלע פעלקער.

דאס זענען די הויפט-טענדענצען פון דער אייגענארטיגער וועלט-אנשויאונג פון ישראל, וועלכע האט זיך ענטוויקעלט און פערטיעפט אין א רייהע פון פיעל דורות; זייער טעארעטישע בעהויפטונג האט געפונען איהר אויסדרוק אין דער לעהרע פון די נביאים און אין דער פאעזיע פון די משוררים. ביז יהושפט'ס צייט איז שוין געווען געשאפען א גרויסער טייל פון ספר תהלים, און, ווי ס'שיינט, אויך דער גייסטרייכסטער ספר איוב, וועלכע בעהאנדלען די עיקרים פון דעם ישראליזמוס. די רעאלע פערקערפערונג פון די זעלבע טענדענצען האט זיך אויסגעדריקט אין דער „תורה", וועלכע האט נארמאליזירט דאס אלטעגליכע פאלק'ס-לעבען לויט די יסודות פון גוטסקייט.

די תורה ענטהאלט אין זיך געזעצען און פערבאטען, וואס א טייל פון זיי זענען בעשטימט שטענדיג צו פערפעסטיגען און פערטיעפען דעם געטליכען בעוואוסטזיין, לויט דער נאציאנאלער אויפפאסונג. דאס ווערט דערגרייכט דורך געוויסע טהאטען און סימבאלען, וועלכע זענען גאנץ אפט גענומען פון די אוראלטע מנהגים פון די סעמיטישע פעלקער, נאר אין וועלכע דער נאציאנאלער גייסט האט אריינגעגעבען א נייעם רעליגיעזען אינהאלט, אזעלכע זענען די מצוות: מלה, ציצית, תפלין, מזוזה קרבנות און אז. וו. א טייל געבאטען קומען צו דערמאנען שטענדיג יעדען בן-ישראל די געשעהעניש פון יציאת-מצרים, אויף וועלכער עס גרינדעט זיך די אמונה פון פאלק וועגען זיין אויסדערוועהלטקייט צו טראגען די געטליכע שליחות; אזעלכע זענען די מצוות: פסח, חמץ, סוכה און אנדערע. ווייטער נעהמען א טייל געבאטען, וואס זייער ציעל איז, צו לעהרנען דעם מענשען שטענדיג גוטס צו טהון מיט אלעמען אהן קיין אונטערשיעד. אזעלכע זענען די פערזאגען וועגען צדקה, וועגען לקט, וועגען מעשרות, און ד. ג. די רעכט'ס-נארמען פון דער תורה גרינדען זיך אויף דעם פרינציפ פון מענשענ-ליעבע („דו זאלסט דיין חבר ליעב האבען ווי זיך") און אויף גלייכהייט. מען טאר נישט גנב'ענען, מען טאר נישט גזל'ענען, מען טאר נישט קיין בלוט פערגיסען, מען טאר נישט נארען, מען טאר נישט

דריקען קיינעם, מען בעדארף געדענקען דאָס זיין אין מצרים... („וגר לא תונה ולא תלחצנו, כי גרים הייתם בארץ מצרים") „אָרעמע, שוואַכע, יתומים, אַלמנות מוזען עהרליך בעהאַנדעלט ווערען; דער פּרינציפּ פון גערעכטיגקייט טאָר אָבער צוליעב דעם אָרימען און שוואַכען נישט פערבויגט ווערען (ודל לא תהדר בריבו)". די יסודות פון מענשענליעבע מוזען אָנגעווענדט ווערען פאַר יעדען מענשען גלייך: נישט נאָר פאַר אַ גלויבענס־ברודער, נאָר זאָגאַר פאַר אַ פרעמדען, וואָס וואָהנט אינים לאַנד פון ישראל, ווייל — מען מוז געדענקען דאָס זיין אין מצרים...

מיט אַ בעזונדערען אייפער ווערט אין דער תורה געקעמפפט פאַר דער אַלגעמיינער גלייכהייט. צווישען בני ישראל טאָרען נישט זיין קיין הערען און קיין קנעכט. „נאָר פאַר מיר זענען די בני ישראל קנעכט, מיינע קנעכט זענען זיי, וואָס איך האָב זיי פון לאַנד מצרים אַרויסגענומען, איך יהוה אייער אַלמעכטיגער גאָט!" דאָס איז דער פּרינציפּ פון אַלגעמיינער גלייכהייט. און ווען איינער פערקויפט זיך אויס נויט צום צווייטען, מוז מען איהם אויפ׳ן זיעבעטען יאָהר אַרויסלאָזען פריי. אין דער צייט פון דער פערדינונג איז דער האַר מחויב צו בעגעהן זיך מיט זיין צייטווייליגען קנעכט מיט יושר און רחמנות, טאָר איהם נישט בעלעסטיגען מיט שווערע און שענדליכע אַרבייט, מוז איהם געבען זיין קליידונג, זיין שפּייז און רוה־צייט. אפילו איבער דעם קערפּער פון אַ קנעכט פון אַ פרעמדען פאָלק, האָט דער האַר נישט צו שאַפען; אויב ער טוידט איהם בעוואוסטזיניג, בעצאָהלט ער דערפאַר מיט׳ן לעבען און אויב ער מאַכט איהם אַ פעהלער, מוז ער איהם פריי לאָזען... לויט די געזעצען פון דער תורה, טאָר מען פאַר קיין הלואה נישט נעהמען קיין רבית; אַ פערמשכנטע פעלד קעהרט זיך אום צוריק צום בעל־הבית אום שמיטה; קיין ערד קאָן נישט פערקויפט ווערען לענגער ווי ביז יובל — דורכדעם ווערט בעגרענעצט דאָס רעכט פון פּריוואַט־אייגענטום, און אין אַ געוויסער מאָס ווערט פערהיט די עקאָנאָמישע אונגלייכהייט: עס זאָל זיך נישט אָנקלייבען צו פיעל רייכקייט ביי איינעם, און דער צווייטער זאָל נישט פערליערען זיין לעצטע שטיקעל נחלה אויף אייביג. אַ שטרענג, איינפאַך אַרט לעבען — דאָס איז דער אידעאַל פון דער תורה און די פערבאָט קנאה און תאוה; זאָגאַר דעם מלך ווערט אָנגעזאָגט, ער זאָל זיך נישט איינשאַפען קיין סך פערד, קיין סך פרויען, קיין סך גאָלד און קיין סך זילבער, ווייל דאָס אַלץ שטערט די אַלגעמיינע גלייכהייט... אין דער מצוה פון שבת, ווען אַלע, זאָגאַר די קנעכט און די דינסטען, זענען מחויב צו רוהען פון דער וואָכיגער אַרבייט, האָט די

תורה פעראייניגט אלע דריי פרינציפען פון דער ישראלישער אמונה: די בעשאפונג פון דער וועלט דורך גאט, דאס בעפרייט ווערען פון מצרים און די גלייכהייט אויף דעם יסוד פון גוטסקייט.

פון דער צייט, ווען דער געניוס פון ישראל, האט אוועקגעלעגט די פונדאמענטען פון זיין קולטור, איז נישט איבערגעבליבען קיינע געדעכענישען פון זיינע אריגינעלע שעפפונגען אין יענע געביטען, אין וועלכע עס האבען זיך אויסגעצייכענט אלע אנדערע פעלקער פון דער אוראלטער וועלט, ווי די מצרים, די כשדים, די צורים די גרעקען: דאס פאלק ישראל האט נישט ארייגעטראגען דאן קיין אייגענס, נישט אין דער קונסט און נישט אין דער וויסענשאפט. און דאס איז גאנץ פערשטענדליך. די קונסט איז אימעטום אין אנפאנג געווען א רעליגיעזע. די געצענדינערישע פעלקער פלעגען מאלען אדער שניצען בילדער, וועלכע פלעגען פארשטעלען יענע נאטור־קרעפטען, וועלכע זיי פלעגען דינען; אויף דעם באדען האט זיך דערנאך ענטוויקעלט די פלאסטישע קונסט; ביי ישראל האט די רעליגיעזע וועלט־אנשויאונג לכתחלה פערווערט אזעלכע געטליכע בילדער, אלס ווידערשפרוך צו דעם אונענדליכען און קערפערלאזען בעגריף פון יהוה. די וויסענשאפט האט אויך אין דעם ישראליזמוס נישט געקאנט געפינען קיין בעוועגונגס־קראפט. ווי בעקאנט, איז אויך די פילאזאפיע, ביי די גריכען, צ. ב. ש., ענטוויקעלט געווארען אויף דעם יסוד פון דער קאסמאגאניע און גאטזוכונג; דער געניוס פון ישראל האט אבער קיינמאל נישט געליטען פון די אלע צוויפלונגען און זוכענישען; עס עקזיסטירען פערשידענע מיינונגען, ווי אזוי דער ישראליזמוס איז צום מאנאטעאיזם געקומען, יעדענפאלס אבער איז געוויס, אז די העברעער, אלס פאלק, זענען ארייגעטראטען אין לעבען מיט א פארטיגען געטליכען טעזיס, וועלכען זיי האבען נאר וואס ווייטער אלץ ברייטער ענטוויקעלט און פערפאלקאמט. זאגאר די פערשידענע נאטור־ערשיינונגען האבען קיינמאל ביים געניוס פון ישראל נישט געקאנט ארויסרופען קיין בעוואונדערונג, קיינמאל נישט בעקאנט צווינגען איהם צו בעטראכטען זייערע רעגעלען, ווייל דער „ווילען פון אלמעכטיגען" האט געדיענט אלס ערקלערונג פאר אלע ערשיינונגען. אין דער תורה, צווישען די נביאים בעגעגענט מען פיעל שטעלען, וואו עס ווערט זיך דייטליך ארוים די נעגאטיווע פערהעלטעניס צו פערשידענע וויסענשאפטליכע געביטען, וועלכע זענען געווען זעהר געשעצט אין דער אוראלטער וועלט, ווי צ. ב. אסטראלאגיע, מאגיק, מעדיצין; דאס איז פיעלייכט נישט אזוי פיעל צוליעב

דעם, וואָס די נביאים זענען געווען איבערצייגט אין דער פאַלשקייט פון די דאָזיגע חכמות, ווי צוליעב דעם, וואָס די דאָזיגע חכמות, אויב זיי וואָלטען זיין ריכטיג, וואָלטען זיי דאָך געמוזט בעגרענעצען דעם פרייען ווילען פון דעם בעשעפער און איהם שטעלען אין צוזאַמענהאַנג מיט געוויסע אויסערליכע געזעצען און דאָס האָט דער ישראליזמוס פּרינציפּיעל נישט געקאָנט דערלאָזען[1]. אַזוי ווי דער פאַסטוך, בלאָנדזשענדיג אין דער לענג און אין דער ברייט פון דעם גרויסען געדיכטען וואַלד און זוכענדיג אָהן א שפור און אָהן א שטעג זיין פערלוירענעם שעפעלע, געפינט גאַנץ אָפט אין גאַנג אַזעלכע מציאות, וועגען וועלכע ער האָט גאָרנישט גערעכענט, אזוי אויך האָט די אַלגעמיינע מענשהייט, בלאָנדזשענדיג אין דעם גרויסען געדיכטען וואַלד פון דער נאַטור,. גאַנץ אָפט געפונען אין וועג זייטיגע אונערוואַרטעטע ענטדעקונגען אין דער ספערע פון דעם מענשענ'ס-געדאַנק. דאָס איז אָבער געווען גאַנץ פערמיידליך פאַר'ן ישראליזמוס, וועלכער האָט קיינמאָל נישט געבלאָנדזשעט שפורלאָז, און אין זיין ענטוויקלונג האָט ער געמוזט געהן אָהן זייטיגע אָבנייגונגען, האַלטענדיג זיך מעסט ביי א גלייכען וועג-שטריך. עס איז אַלזאָ דייטליך, אַז דער געניוס פון ישראל איז פון אָנפאַנג אָן געווען בעגרענעצט אין זיין שאַפונג'ס-געדאַנק. אין צוזאַמענהאַנג מיט זיין וועלט-אַנשויאונג איז פאַר איהם פריי געבליעבען דער געביט פון דער עטהיק, און אין דער הינזיכט האָט ער דערגרייכט שוין מיט דריי טויזענד יאָהר צוריק אַזא הויכע מדרגה, אויף וועלכער קיין פאָלק אין יענער צייט איז נישט געשטאַנען. מיט דריי טויזענד יאָהר צוריק האָט דאָס פאָלק ישראל אַרויסגעשטעלט דעם פּרינציפּ פון מענשענ-ליעבע און גלייכהייט, נישט נאָר אַלס וועלט-אויפפאַסונג, נאָר זאָגאַר אַלס מלוכה-יסוד. וועלכער האָט זיך אין א משך פון פיעל דורות אַלץ מעהר ענטוויקעלט און פערקערפּערט אין רעאַלע אַלגעמיינע מלוכה-פאָרמען, (אַי-בערהויפּט אין יהודה). ליידער האָט אָבער די וויטערדיגע ענטוויקלונג פון דעם דאָזיגען אידעאַל פלוצלונג געפונען פאַר זיך א שטערונג אין דער אויסער-ליכער פּאָליטיק פונ'ם לאַנד און נאָך יהושפט'ס טוידט האָט דאָס אינערליכע מלוכה-לעבען אין יהודה געמוזט אָבטרעטען אויף א געוויסער צייט פון איהר גלייכען היסטאָרישען וועג.

[1] די קאָמפּראָמיסען צווישען דער וויסענשאַפט און צווישען דער לעהרע וועגען דער אבסאָלוטער פרייהייט פון גאָט'ס ווילען געהערען צו די שפּעטינערע דורות.

נאך יהושפט'ס טוידט (895) זענען געבליבען פיעל זיהן, נאר די מלוכה האט געירש'נט, ווי דער מנהג איז געווען אין יהודה, דער עלטסטער פון זיי — יהורם (882—895). יהורם'ן האט נאך זיין פאטער התונה געמאכט מיט עתליה'ן, די טאכטער פון אחאב און איזבל. די דאזיגע מחותנות'שאפט איז געשלאסען געווארען צוליעב דער אויסערליכער פאליטיק — צו פערשטארקען די פריינדשאפט צווישען שומרון און ירושלים; די בעסטע מענשען פון פאלק, וועלכע האבען זיך געזארגט פאר דאס אינערליכע גייסטיגע לעבען אין לאנד מעהר, ווי פאר דער אויסערליכער פאליטיק, זענען געווען נישט צופריעדען מיט דעם דאזיגען שריט פון דעם פרומען מלך, און די נאהענטסטע צוקונפט האט דערוויזען, אז זיי זענען געווען נישט אינגאנצען אונגערעכט. עס האט זיך ארויסגעוויזען, אז עתליה איז געווען אינגאנצען געראטען אין איהר מוטער — די פעניצערין איזבל. זי איז אויך געווען אזא פאנאטישע אנהענגערין פון דעם אנטימאראלישען פעניצער־קולט, פון די פערשיעדענע אפגעטער, ווי בעל, עשתרות און אנדערע; זי איז אויך געווען א היסע ליעבהאבערין פון דעם פרעהליך־צולאזענעם פעניצער־לעבען. דערביי איז געווען פון דער נאטור זעהר דעספאטיש און האט זיך נישט געוואלט רעכענען מיט די פאלק'ס־בעגריפען אין איהר נייעם פאטערלאנד. אין דער בעציהונג צו איהר אונגעהויערער ענערגיע און אייזערנעם כאראקטער האט זי פילייכט נאך אריבערגעשטיגען איהר מוטער און דער מלך איז געווארען אינגאנצען אבהענגיג אן דעם ווילען פון דער מלוכה. דער פרומער גאט'ספארכטיגער גייסט, וואס האט פון יאהרען לאנג שוין געהערשט אין דעם הויז פון די מלכי בית־דוד איז מיטאמאל אפגעשאפט געווארען; עס איז בעגייט געווארען דאס געצענדיענעריי, נאר נישט דאס געצענדיענעריי פון די פלשתים, פון די עמונים און אז. וו., וועלכע האט אמאל אפט געקאנקורירט אין לאנד מיט דעם קולט פון יהוה, וועלכע האט מעהר אויסגעדריקט פערגרעבטע אונוויסענהייט, ווי וועלט־אנשויאונג און איז אלזא נישט געווען דאגעגען די נאציאנאל־פסיכאלאגישע נייגונגען צו מאראל, צו װאהרהייט און גערעכטיגקייט. א דאנק עתליה'ס מיה ווערט אין יהודה צום ערשטען מאל איבערגעטראגען דעם איינפלוס פון דעם ציווילזירטען פיניצער־קולט, וועלכער שטעלט פאר מיט זיך א גאנצען לעבענס־סיסטעם פון בלוטפערגיסונג, פון זנות און פון שכרות, און געגען וועלכען ס'איז געווען פיעל שווערער צו קעמפפען, ווי געגען דעם איינפלוס פון די אונוויסענדע אנדערע שכנ'שע פעלקער. און דאן ווערט דער טהראן אין ירושלים, כמעט דאס ערשטע מאל אין א משך פון פיעל דורות, בעפלעקט מיט

אונשולדיג בלוט. וואהרשיינליך, האבען די נייע אויפפיהרונגען פון מלך געטראפען א געוויסען ווידערשטאנד, וועניגסטענס, א אונצופריעדענהייט ביי פיעל שרים, וועלכע האבען נאך געדענקט דעם אלטען פרומען יהושפט. שוין נישט רעדענדיג וועגען די נביאים; מעגליך, אז די אונצופריעדענע האבען געקלערט, אדער געקענט קלערען וועגען א פערראט געגען מלך, אום אויס'ן טהראן ארויפצוזעצען איינעם פון זיינע פיעל ברידער, וועלכע שטאמען פון דוד בן ישי'ס הויז פונקט ווי ער. דער כאראקטערלאזער יהורם, אונטער דעם איינפלוס פון עתליה, האט דארום אויסגעהרג'עט די דאזיגע אונצופריעדענע שרים און צוזאמען מיט זיי — אויך זיינע אלע ברידער, כדי ער זאל אין בית־המלך מעהר קיין פרעטענדענטען אויף דער קרוין נישט האבען. — פערזיכערענדיג זיך פון אן'אינערליכען פערראט, האט זיך דער יונגער מלך איבערגעגעבען דעם לוסטיג־צולאזענעם לעבען, צו וועלכען עס האט איהם געטריבען זיין מלכה, די פיניצעערין, און ווי דעם גרעסטער טייל דעספאטען, וועלכע הערשען געגען דעם ווילען פון פאלק, האט ער אויך פערגעסען אן דער אויסערליכער געפאהר. אנשטאט דעם, וואס זיינע פארגענגער האבען אהן אויפהער זיך געזארגט, צו פערפעסטיגען דאס לאנד און דעם חיל, האט ער זיך איבערגעגעבען דעם לוסטיגען בעל־קולט און געהאלטען אין איין טרינקען און פרעהליך זיין. מיט דער דאזיגער זארגלאזיגקייט האבען זיך בענוצט די ארומיגע פעלקער אבצו־שוואכען די קראפט פון יהודה. די ערשטע האבען די אדום'ער אראבגעווארפען פון זיך דעם יאך פון יהודה, און אנשטאט דעם נציב (פערטרעטער), וועלכער פלעגט ווערען אין אדום בעשטימט דורכ'ן הערשער פון ירושלים, האבען זיי אויסגעקליבען אן'אייגענעם מלך. יהורם האט דעמאלט ער־קלערט אדום'ן א מלחמה, וועלכע איז זעהר שווער געוועזען פאר אדום, נאר דאך האט ער נישט געקאנט אויף דאמאלס אויפשטעלען דארט דעם אויטאריטעט און די הערשאפט פון יהודה, און אדום איז געבליעבען אויף שטענדיג אונאבהענגיג פון ירושלים. נאך אדום האט זיך פון יהודה אבגעריסען נאך א קליינע מלוכה, לבנה, און איז אויך געווארען זעלבסשטענדיג.

לויט די מסורה דערצעהלט, האבען אבער זאגאר די דאזיגע מפלות נישט אויסגעניכטערט דעם מלך פון זיין בעטרונקענהייט און ער האט פארטגעזעצט זיין זארגלאז־פרעהליכען לעבען; דאן האט דער געטליכער נביא אליהו צוגעשיקט צו יהורם'ן א בריעף, אין וועלכען ער האט איהם אהן רחמנות געשטראפט פאר זיינע שענדליכע מעשים:

„אַזוי האָט געזאָגט יהוה, דער אַלמעכטיגער גאָט פון דיין אורעלטער־פאָטער דוד: דערפאַר וואָס דו ביזט נישט געגאַנגען אין דעם וועג פון דיין פאָטער יהושפט און פון דיין זיידען אָסא — די מלכים פון יהודה, און ביזט ליעבערס אַוועק מיט דעם וועג פון די מלכים פון ישראל; דערפאַר וואָס דו האָסט פערפיהרט דאָס פאָלק יהודה, אַזוי ווי אחאב׳ס הויז האָט פערפיהרט דאָס פאָלק ישראל; דערפאַר וואָס דיינע ברידער, וועלכע זענען געוועזען בעסערע, ווי דו, האָסט אויסגעטוידט — דערפאַר וועט דיר גאָט פלאָגען מיט אַ גרויסער פלאָג — דיר און דיין פאָלק און דיינע קינדער און דיינע פרויען און דיין גוטס. און אויף דיר אַליין וועט גאָט אָנשיקען אַ בייזע קרייניק, ביז וואַנען דיינע געדערים, וועלען דיר צרויס־פלאַצען פון פערלענגערטען קרענק".

און דעם נביא׳ס רעד זענען ווירקליך מקוים געוואָרען. ווי די מסורה דערצעהלט, האָבען די פלשתים געשלאָסען אַ בונד מיט די ערבים (אַראַבער) פון דעם ערבישען האַלב־אינזעל און מיט פעראייניגטע קרעפטען זענען זיי אָנגעפאַלען פלוצלונג אויף יהודה; דאָס איז געשעהען אַזוי אונערוואַרטעט, אַז דאָס פאָלק האָט קיין ווידערשטאַנד נישט געקאָנט אַרויסווייזען און דער פיינד האָט דערגרייכט ביז דער סאַמע הויפטשטאָדט ירושלים. די פלשתים און די אַראַבער האָבען צוראַבירט די שטאָדט, אָבגענומען דאָס גאַנצע גוטס פון בית־המלך און האָבען זאָגאַר פערהאַפט אין געפענגעניש דעם מלך׳ס קעפסווייבער און זיינע אַלע קינדער; ס׳איז נאָר דער יונגסטער, יהואחז, פערבליעבען ביי יהורם׳ן. נאָכדעם איז יהורם קראַנק געוואָרען אויף אַ געדערים־קרענק, וועלכע האָט זיך נישט געלאָזען היילען. צוויי יאָהר האָט ער פערבראַכט אין שרעקליכע יסורים און אויפ׳ן אַכטען יאָהר, צייט ער איז מלך געוואָרען, איז ער געשטאָרבען. דאָס פאָלק, ווי ס׳שיינט, האָט געוואוסט, ווי אָבצושאַצען די פערדאָרבענע טעטיגקייט פון דעם דאָזיגען מלך און די פיינדשאַפט, וועלכע האָט נישט געקאָנט אַרויסגעוויזען ווערען פאַר זיין לעבען, האָט זיך ־רויסגעוויזען נאָכ׳ן טוידט: יהורם׳ן איז ביי זיין לויה נישט אַרויסגעוויזען געוואָרען אַזוי פיעל כבוד, ווי זיינע עלטערן און אורעלטערן; מען האָט איהם זאָגאַר נישט מקבר געוועזען אין די קברים פון די מלכי בית דוד!

דעם טהראָן האָט גע׳ירש׳נט יהורם׳ס זוהן, אחזיהו. זיין ממשלה איז געוועזען זעהר אַ קורצע. בסך הכל האָט ער געהערשט איבער׳ן לאַנד איין יאָהר (886), נאָר אין דער דאָזיגער קורצער צייט האָט ער בעוויזען, אַז ער איז דער ריכטיגער יורש פון זיין פאָטער. אונטער דעם איינפלוס

פון זיין מוטער עתליה האָט ער זיך אויך, ווי זיינע קרובים, דער מלך און די בני המלך פון שומרון, געהאַלטען זיך ביי דעם בעל-קולט און אין לאַנד האָט ער אויך געוואָלט פערפעסטיגען די ווירקונג פון דער פיניציער-קולטור. אין אַ יאָהר אַרום נאָכדעם, ווי ער איז מלך געוואָרען, איז ער געפאָהרען מבקר-חולה זיין זיין פעטער יהורם, דעם מלך פון שומרון, וועלכער האָט זיך דאַן אין יזרעאל געהיילט פון די וואונדען, וואָס ער האָט בעקומען אין דער מלחמה מיט די אַרמ'עער. דאַן האָט זיך אין דער מלוכה פון ישראל אויפגעהויבען דער בונט געגען די עמרי'דען און צווישען די איבעריגע פאַמיליאַנטען פון יהורם'ן, אחאב בן-עמרי'ס זוהן, וועלכע זענען געה'הרג'עט געוואָרען דורך יהו'ן, האָט דער גאַסט אחזיהו, דער מלך פון יהודה, אויך מיט זיין לעבען בעצאָהלט פאַר דער מחותנות'שאַפט מיט איזבל'ס משפחה. עס איז אינטערעסאַנט דער פאַקט, אז די מורדים אין שומרון, וועלכע האָבען מבזה געווען איזבל'ס משפחה אפילו נאָכ'ן טוידט און זיי נישט געבראַכט צו דער קבורה, האָבען זיי דאָך אָבגעגעבען כבוד דעם טוידטען קערפּער פון איזבל'ס אייניקעל דערפאַר, וואָס ער איז געווען אַ זוהן פון יהושפט, דער וואָס האָט מיט'ן גאַנצען האַרצען גאָט געדיענט". דאָס בעזונדערע אַכטונגס-געפיהל צום פרומען יהוה'יסט יהושפט, פון יהו, וועלכער האָט געדיענט צו די קעלבער פון ירבעם בן-נבט — איז זעהר כאַראַקטעריסטיש:

עתליהו, ווייזט זיך אַרויס, האָט נישט שטאַרק בעדויערט דעם טוידט פון איהר זוהן. זי האָט זיך בענוצט מיט דעם אונגליקליכען צופאַל אויף צו פערהאַפּען אין די איינענע הענד די מלוכה איבער יהודה, און ווי נאָר זי האָט בעקומען די טרויעריגע ידיעה וועגען איהר געה'הרג'עטען זוהן, האָט זי געהייסען איהרע טרייע דיענער, און זיי האָבען אויסגעטוידט אַלע מיטגליעדער פון מלכות בית דוד, די געזעצליכע פּרעטענדענטען אויפ'ן טהראָן אין ירושלים; עס איז נאָר געבליבען דער יונגסטער זוהן פון אחזיהו, דער איינאָהריגער יואש, וועלכען זיין מוהמע יהושבע, יהוידע דעם כהנ'ס פרוי, האָט בעוויזען אַרויסצוגנב'ענען אונבעמערקטערהייד אין דער צייט פון דער מהומה אין דעם קעניגליכען פּאַלאַץ, און בעהאַלטען אין איינעם פון די לשכות (צימערן) אין בית-המקדש, וואו דער כהן גדול יהוידע האָט איהם ערצויגען.

די געצענדיענערין עתליה האָט פערנומען דעם טהראָן פון דוד און פון שלמה (886—880). איהר טעטיגקייט איז געווען געווענדעט נאָר צו פערווירקליכען דאָס אַסימילירונגס-פּראָגראַם, וועלכען זי האָט נאָך אָנגעהויבען

בײַם לעבען פון איהר פערשטאָרבענעם מאַן, יהורם, און איהר זוהן אחזיהו.
האָבענדיג איצט די גאַנצע מאַכט אין איהרע הענד, האָט זי מיט אונערמיעד-
ליכער ענערגיע גענומען אויסוואָרצלען אין יהודה דעם פרומען טראַדי-
ציאָנעלען גײַסט פון די נביאים און אײַנפלאַנצען דעם פרעכטען תאווה-גײַסט
פון די פיניצער. און אין דער צײַט, ווען אין שומרון איז ערשט אונטער
יהו'ס אָנפיהרונג, פאַרגעקומען די פערניכטונג פון דעם בעל-קולט, האָט
עתליה אין דער הייליגער שטאָדט ירושלים אויסגעבויעט אַ טעמפעל מיט
פיעל מזבחות פאַר די געצען פון פיניציע און אײַנגעפיהרט דאָרטען אַנ'-
אָפיציעלען, רעגולירען געצענ-דיענסט אונטער דער השגחה פון דעם אָבער-
פריסטער מתן און אַ גרויסער מחנה פון קלענערע בעדיענטע; צוזאַמען
מיט דעם האָט זי מבטל געמאַכט דעם גאָטעס-דיענסט און דאָס קרבנות-
ברענגען אין בית-המקדש. די שרים, וועלכע דער נײַער תאווהדיגער קולט,
איז, ווי ס'שײַנט, שטאַרק געפעלען געוואָרען, האָבען אײַנגעשטימט מיט
דער הנהגה פון דער מלכה, צווישען פאָלק זענען אָבער געווען אַזעלכע,
וואָס די האָט געקרענקט פאַר זייערע נאַציאָנאַלער קולטור, פאַר זייער
נאַציאָנאַלער אמונה; זיי האָבען זיך פײַנדליך פערהאַלטען צו עתליה און
געזוכט מיטלען, ווי צו בעפרײַען דאָס לאַנד פון איהר געפעהרליכער
ממשלה. אַן דער שפיץ פון דער נאַציאָנאַליסטישער פאַרטיי איז גע-
שטאַנען דער זעלביגער יהוידע הכהן, וועלכער האָט בסוד געהאָרעוועט
און ערצויגען דעם אײַנציגען וואָרצעל פון דוד'ס בוים, דעם קליינינקען
יהואש, דעם זוהן פון אחזיהו.

זעקס יאָהר האָט די פרומע נאַציאָנאַליסטישע פאַרטיי פאַרבערייטעט
דעם פעררעט געגען דער מלכה, און ווען די פאַרטיי האָט שוין געהאַט
צוגעצויגען אויף איהר זײַט אַ גרויסען טייל פונ'ם פאָלק, פונ'ם חיל און
פון דער מלכה'ס-לײַבוועכטער, האָט יהוידע אין אַ שבתדיגען טאָג פער-
רופען די אָנהענגערס אין בית-המקדש, וועלכען ער האָט פון דרויסען
אַרומגערינגעלט מיט אַ געהיימען גרויסען וואַך פון איבערגעגעבענע סאָל-
דאַטען, און דאָרטען האָט ער פאַר זיי אַרויסגעפיהרט דעם פערבעהאַלטענעם
זיבעניאָהריגען פרינץ יהואש'ן; דער כהן גדול האָט איהם געזאַלבט פאַר
אַ מלך און אַרויפגעזעצט איהם די קרוין אויפ'ן קאָפ; די פערזאַמעלטע האָבען
צוגעשוואָרען דעם נײַעם הערשער, און דאַן האָט יהוידע געהייסען שאַלען
מיט די טראָמפייטען פון בית-המקדש און דאָס פובליקום האָט אויסגעשריען
פיעל מאָל: „זאָל לעבען דער מלך!" עתליה, דערהערענדיג עפּיס אַ טומעל
פון בית-המקדש און נישט האָבענדיג קיין שום חשד, איז אַוועק אַהין פון

איהר פאלאץ (בית-המלך), וואס איז געווען זעהר נאהענט. קומענדיג אין בית-המקדש האט זי געזעהען דעם קליינעם פרינץ, ווי ער איז געשטאנען אויף א קאלאנע מיט דעם קרוין אויפן קאפ און ווי דער פערזאמעלטער עולם שפיעלט פאר איהם און בעגריסט איהם. זי האט באלד פערשטאנען, אז דא איז פארגעקומען א פערראט, און זי האט גענומען לויפען פון בית-המקדש, שרייענדיג „א בונט, א בונט"! יהוידע הכהן האט איהר אבער גע-הייסען פערהאלטען, און דער חיל, וואס האט זיך געפונען אין בית-המקדש און איז געווען אין איין דעה מיט איהם, האט איהר אנגענומען און געוואלט טוידטען אויף אנ'ארט. יהוידע האט אבער נישט דערלאזען, אז גאט'ס הויז זאל בעשמוצט ווערען מיט מענשענ-בלוט. דאן האט דער חיל עתליה'ן ארויסגעשלעפט אין פאדערהויז און דארט איהר גע'הרג'עט. אזוי איז פערניכטעט געווארען דאס לעצטע גליעד פון איזבל'ס פאמיליע, וועלכע האט אזוי פיעל אונגליקען געשאפט אין ביידע מלוכות פון ישראל!

דער צד פון די אריסטאקראטען און פון די שרים, וועלכע זענען געווען פון עתליה'ס אנהענגער, האבען געמוזט בעהאלטען זייער צארן, ווען זיי האבען זיך דערוואוסט, וואס פאר א מפלה עס האט בעגעגענט זייער מלכה; און דאס פאלק, ביי וועמען עס האט נאך נישט אויסגעלאשען אין הארצען די ליעבע צו די פריהערדיגע מענשענפריינדליכע און גאטספארכטיגע מלכים, האבען זיך שטארק דערפרעהט, ווען עס האט זיך דערוואוסט, אז עס איז געראטעוועט געווארען די דינאסטיע פון דוד המלך און אז עס האט זיך געפונען א געזעצליכער יורש אויף דעם טהראן אין ירושלים אנשטאט דער בלוט-דורשטיגער איזבל-טאכטער. יהוידע האט זיך אבער נישט בעגנוגענט מיט דעם, וואס דער טהראן האט זיך בעפרייט פון עתליה'ן; ער האט גע-וואלט, אז אויך דאס פאלק זאל זיך בעפרייען פון איהר שלעכטען מארא-לישען איינפלוס. ער האט דארום פון דאסניי פערזאמעלט דאס פאלק אין בית-המקדש אין דער אנוועזענהייט פון דעם יונגען מלך, און האט איהם בע-שווארען אומצוקעהרען זיך צוריק מיט'ן גאנצען הארצען צו דעם אמת'ן נאציאנאלען גאט, צו יהוה, צו ווערען „פון דאסניי א געטליך פאלק"; בעגייסטערט פון דער שבועה איז דאס פאלק צוזאמען מיט זיין פיהרער יהוידע אוועק צו דעם בעל-טעמפעל, צובראכען דארטען די געצען-בילדער, צושמעטערט די מזבחות און אויסגעקוילעט די פריסטער (כהנים) מיט זייער הויפט מאן. מיט דעם אקט האט זיך פערענדיגט די אויסערליכע אבריינינגונג אין ירושלים פון דעם פרעמדען געטער-קולט. דאן האט דאס פאלק זיך אומגעקעהרט צוריק אין בית-המקדש און בעגייט דארטען דעם

נאָטעס־דיענסט מיט קרבנות און מיט געזאַנג, נאָכדעם ווי פאַר עתליה'ן איז דאָס שוין אַ לאַנגע צייט נישט פאָרגעקומען. נאָך די קרבנות זענען געקומען די שרי־הצבא און די איבעריגע מדינה־לייט און האָבען אַרויסגענומען דעם יונגען מלך, וועלכער איז דאַן נאָר אַ יאָהר זיבען אַלט געווען, פון בית־המקדש, און איהם אַוועקגעפיהרט אין בית־המלך און אַרויסגעזעצט אויפן טהראָן.

„דאָס גאַנצע לאַנד האָט זיך געפרעהט, די הויפטשטאָדט ירושלים האָט זיך פון דאָסניי בערוהיגט" נאָך די פיעל בלוטיגע שרעקען, וואָס זי האָט די לעצטע פופצעהן יאָהר איבערגעלעבט. עס האָט זיך געקאָנט דוכטען, אַז דאָס לעבען אין יהודה האָט זיך געקעהרט צוריק אויף זיין אַלטען היסטאָרישען וועג, וועלכער האָט איהם געזאָלט פיהרען צום גליק און עהרע!...

עלפטעס קאַפּיטעל.

(פון יואש ביז אָחז. 880—724).

יואש (843—880) איז אַלט געווען אַ יאָהר זיבען, ווען ער איז גע־קרוינט געוואָרען פאַר אַ מלך. צוליעב זיין אונמינדיגקייט האָט דערווייל זיין פעטער און אַפּוטרופּוס, דער כהן יהוידע, געפיהרט דאָס לאַנד. זיין טע־טיגקייט אויף דעם געביט האָט זיך הויפּטזעכליך אויסגעדריקט אין דער פאָרטגעזעצטער גייסטיגער רעסטאַווראַציע (צוריקשטעלונג). קודם כל האָט ער זיך גענומען פעררינכטען דעם בית־המקדש, וועלכער איז פאַר די לעצטע יאָהרען זעהר פערנאַכלעסיגט געוואָרען. עתליה האָט זיך ערלויבט איהם אויפ'ן שענדליכסטען אַרט צו בערויבען: פיעל גאָלד און זילבער פון דעם, וואָס דאָרט האָט זיך געפונען, האָט זי אַרויסגענומען און דערפון איהרע געצען אויסגעגאָסען, די היילינע כלים האָט זי אַוועקגענומען און צו איהרע קרבנות גענוצט, זאָגאַר גאַנצע פּליטעס האָט זי פון גאָט'ס הויז אויסגעהאַקט און אין איהרע טעמפּלען פערבויט. די דאָזיגע שאָדענס זענען אָבער גיך דערפילט געוואָרען. אין דעם נאָמען פון מלך האָט יהוידע אויפ'ן הויף פון בית־המקדש אַוועקגעשטעלט אַ פערמאַכטען קאַסטען מיט אַ לאָך אין מיטען און האָט אַרויסגעגעבען אַ פערזאָג צום פאָלק, אַז יעדער זאָל דאָרטען אַריינוואַרפען זיין נדבה אויף צו בענייען דעם בית־המקדש. דאָס פאָלק האָט מיט פרייד דעם פערזאָג ממלא געווען און גיך איז דער גרויסער קאַסטען פול געוואָרען מיט געלד, ביז עס האָט געקלעקט נישט נאָר דעם בית־המקדש צו פעררינכטען, נאָר איהם זאָגאַר צו מאַכען שענער, ווי געווען. דעם אויסערליכען קולט פון יהוה האָט אויך יהוידע פעסטגעשטעלט, ווי אַמאָל: זיין גאַנצען לעבען האָבען די קרבנות נישט אויפ־געהערט אין דעם געטליכען הויז. מיט דעם דאָזיגען ריטואַליזם האָט ער געמיינט צו ווירקען אויף די הערצער, זיי אומצוקעהרען צו זייער גאָט און צו זיינע געבאָטען.

פאקטיש אבער האט זיך ארויסגעוויזען, אז עס איז לייכטער צו פערריכטען די לעכער אין בית־המקדש, ווי אויסצוואָרצלען א שלעכטען מאָראלישען איינפלוס. כל זמן יהודע האט געלעבט און דער יונגער מלך האט זיך אינגאנצען איינגעפונען אונטער זיין אויפזיכט האט זיך אין לאנד אלץ געפיהרט לויט דעם ווילען פון גאט. באלד אבער, ווי דער כהן גדול איז געשטארבען, איז יהואש אונטערגעפאלען אונטער דעם איינפלוס פון די שרים און די קצינים און דער מלך האט געביטען זיינע בעציהונגען צו די אלטע טראדיציאָנעלע אידעאלען. הגם יהודע האט די פיניציאישע געטער אויסגעראָטען פון ירושלים, איז אבער דאך נאָכדעם ביי דער אריסטאָקראטיע, וואס זענען געווען נאָהענט צו עתליה'ן, געבליבען איינגעבאקען אין הארצען די נייע פיניציאישע וועלט־אויפפאסונג. וואס דער געטער־קולט איז נאר געווען איהר קאָנקרעטער אויסדרוק — דער אזיאטישער אוטיליטאריזם, וועלכער לערנט דעם מענשען געפינען דעם ציעל פון זיין לעבען אין דער אונבעגרענעצטער בעפריעדיגונג פון זיינע שענדליכסטע תאוות, אין געגענטייל פון דעם יהודיזם, וואס לערנט דעם מענשען נאר גוטס טהון דעם צווייטען און ברעכען די תאוות אלס ענדציעל פון לעבען. דער יונגער יהואש האט נאך יהודע'ס טוידט אנגעהויבען ארויסצווייזען זיינע סימפאטיען צו די דאָזיגע פערדאָרבענע נייגונגען פון די שרים. ער האט זאגאר נישט געשטערט די לעצטע אויפצושטעלען פון דאסניי פערשידענע געצען אין ירושלים, אמת, נישט קיין פיניציאישע בעלים, מיט וועלכע מען האט געקאָנט ווידער אויפברענגען דעם צאָרן פון פאָלק, וועלכעס האט נאך גוט געדענקט דאס אונגליק, וואס עתליה האט אויפ'ן לאנד געבראכט. די נביאים האבען מזהיר געווען דעם מלך און די שרים, אז מיט זייערע מעשים וועלען זיי נייע אונגליקען ברענגען אויף יהודה, נאר קיינער האט זיי נישט געהערט. דאן האט דער נביא זכריה, יהודע הכהן'ס זוהן, אין בית־המקדש פאר דאס גאנצע פאָלק געשטראָפט דעם פערפיהרטען מלך:

„אזוי האט דער אלמעכטיגער געזאָגט: ווארום פערלאָזט איהר גאָט'ס געבאָט? דאס וועט אייך קיין גליק נישט ברענגען; דען פערלאָזט איהר גאָט, פערלאָזט גאָט אייך!" —

דאן איז פאָרגעקומען אזעלכעס, וואס דאס הייליגע לאנד האט נאָך נישט געזעהן: דער מלך האט געטוידט דעם נביא, דעם זוהן פון דעם, וואס האט איהם אליין זיין לעבען געראטעוועט און צום טהראָן געבראכט, אין העכטען מיטען פון דעם בית־המקדש!

דער נביא האט זאגאר זיין געקרוינטען רוצח קיין ווידערשטאנד נישט בעוויזען; זיין לעצטעס ווארט איז נאר געווען: „זאל גאט צוזעהן און משפט'ען!"

דער דאזיגער טהאט פון מלך האט אויפגערעגט דעם גאנצען פאלק, הייל דאס איז געווען דער ערשטער צופאל, אז א מלך פון בית-דוד זאל הרג'ענען א נביא דערפאר, וואס ער רעדט אין דעם נאמען פון גאט, און נאך דערצו — אינ'ם הייליגען הויז פון גאט!

אין דער אויסערליכער פאליטיק האט זיך יהואש ארויסגעוויזען אויך אזוי אונגעראטען, ווי אין דער אינערליכער. פאר זיין צייט האט חזאל, דער מלך פון ארם, געמאכט א פלוצלונגען אנפאל אויף יהודה און האט דארטען גרויסע חורבנות אנגעמאכט: יהואש האט זיך פאר זיין לאנג-יאהריגען הערשען וועניג געמיהט, צו פערפעסטיגען די קרעפטען פון דער מדינה, נאך די גרויסע מפלות, וואס זי האט בעקומען פאר די לעצטע יאהרען, ווען אין יהודה האבען געוועלטיגט זיין פאטער, זיין זיידע און זיין באבע. חזאלן איז גאנץ לייכט אנגעקומען אריינצודרינגען אין לאנד און צוצוקומען ביז דער הויפטשטאדט ירושלים. ער האט איהר אבער באלד נישט איינגענומען. יהואש האט איהם געמעזט געבען א סך אויסקויף-געלד מיט גאלד און מיט זילבער און נאר דאן האט חזאל פערלאזען יהודה. די אונצופריעדענהייט מיט'ן מלך איז אלץ געוואקסען. דאס פאלק האט זיך נאך דער אונגליקליכער מלחמה מיט ארם נאך מעהר איבערצייגט, ווי גערעכט עס איז געווען דער אונשולדיג געהרג'עטער נביא, און זיין פערגאסענעם בלוט האט אלץ מעהר געשריען און געפאדערט נקמה. ענדליך האט זיך צוזאמענגעשטעלט א פעררעט צווישען דעם מלך'ס נאהענטסטע לייב-דינערס און זיי האבען איהם געהרג'עט אויף זיין בעט, אויף דעם זיבען און דרייסיגסטען יאהר פון זיין הערשען איבער'ן לאנד (843).

די ממשלה פון יהואש'ס זוהן, אמציהו (815—843), האט געשיינט צו זיין פון אנפאנגס עטוואס גליקליכער. אמת ער האט אויך זיינע הענד איינגעריכט אין בלוט: ער האט נקמה גענומען פון די, וואס האבען זיין פאטער ערמארדעט; דערפאר אבער שטעלט ער זיך אלס זכות, וואס ער האט נאר בעשטראפט די, וואס האבען א גראדען, אונמיטעלבארען אנטהייל גענומען אין דעם קעניג-מארד, נישט ריהרענדיג זייערע הויזגעזינדען, ווי דער מנהג איז געווען אין דער דעספאטישער אזיען; דערביי ערקלערט ער זיין טהאט מיט דעם געזעץ פון תורת משה: עס זאלען עלטערן נישט געטויטעט ווערען צוליעב דעם פערברעך פון זייערע קינדער און עס זאלען

קיין קינדער נישט געטוידט ווערען צוליעב דעם פערברעך פון זייערע עלטערן". דאס בעווייזט, אז דער מלך איז שוין דאן מעהר אדער ווענינער בעקאנט געוועזען מיט דער תורה און האט זיך געמיהט זיינע שריט, ווי ווייט מעגליך אויסצוגלייכען מיט'ן געזעץ.

איבערהויפט האט אמציה זיך ענערגיש גענומען צו פערפעסטיגען דעם היל, וואס איז אזוי צורואינירט געווארען אין די לעצטע יאהרען. ער האט גלאזט צעהלען דאס פאלק און די יונגע לייט, וואס האבען זיך געפונען אין דער עלטער פון צוואנציג יאהר, האט ער צוגענומען צו זיך אין היל. אזוי האט ער בעקומען אנ'ארמעע פון ארום דריי הונדערט טויזענד מאן, וועלכע ער האט בעוואפענט לויט דער מעגליכקייט פון דער דאמאלסטיגער פערארעמטער מלוכה-קאסע. אמציה האט שוין דאן בעקלערט א גאנצען פלאן פון מלחמות, דורך וועלכע ער האט געוואלט אויפהויבען דעם כבוד פון זיין מדינה. דארום האט זיך איהם געדוכט, אז דער צאהל פון זיין היל איז נישט גענוגענד און ער האט געוואלט דינגען הונדערט טויזענד סאלדאטען צווישען אפרים; ער האט שוין זאגאר געהאט איינגעצאהלט דער געדונגענער ארמעע פאראויס הונדערט לאבענס (ככרים) זילבער. נאר די נביאים, וואס האבען שטענדיג געשטרעבט צו פערהיטען יעדען מעגליכען פרעמדען איינפלוס אויף זייער פאלק, האבען נישט איינגעשטימט דערצו, אז א פרעמדער עלעמענט זאל אריינדרינגען אין די רייהען פון דער נאציאנאלער מיליציע, בפרט נאך געצענדיענער, — ווי די עשרת-השבטים זענען דאן געוועזען. און די נביאים האבען געשיקט איינעם פון זייערע אנהענגער צו זאגען דעם מלך: „זאלען ביי דיר נישט זיין די חילות פון ישראל, ווייל גאט איז נישטא צווישען ישראל, אין דער מלוכה פון אפרים. געה דו אליין מיט איינענע קרעפטען און שטארק זיך אין דער מלחמה; וועט אבער גאט וועלען דיר ווארפען פאר'ן פיינד, דאן וועט נישט העלפען דער פערגרעסערטער היל, דען אין דעם ווילען פון יהוה איז די מאכט צו העלפען און מאכען פאלען". האט אמציה געזאגט צו דעם געטליכען מאן: „און וואס וועט זיין מיט די הונדערט ככרים, וואס איך האב שוין די מתנה פון ישראל איינגעצאהלט?" האט איהם דער געטליכער מאן געענטפערט: „גאט קאן דיר בעצאהלען פיעל מעהר דערפון!"— דאן האט אמציה געפאלגט דעם נביא און פונאנדערגעלאזען דעם געדונגענעם היל.

נאך די אויסבעסערונגען און פערגרעסערונגען אין דער ארמעע איז אמציה אוועק מלחמה האלטען מיט אדום, וועלכע האט זיך נאך פאר זיין

עלטער-זיידען יהורם אבגעריסען פון יהודה. אין די עטליכע צעהנליג יאהר, וואס אדום איז זעלבסטשטענדיג געוואָרען האט זי זיך בעוויזען גוט צו פער־שטאַרקען פון אַנ'אויסערליכען אָנפאַל; די הויפטשטאָדט פון לאַנד איז געוואָרען סלע אויף אַ בערגיגען אָרט, וואָס איז געוועזען בעשיצט דורך נאַטירליכע פעסטונגען פון פעלזען-שטיינער; דערצו זאָל אדום אויך האָבען געשטאַנען אין אַ שטענדיגען פאָליטישען פערבאַנד מיט איהרע שכנים די עמונים און די מואבים, און אין די לעצטע יאָהרען, ווען יהודה איז געוועזען זעהר אָבגעשוואַכט צוליעב די אינערליכע און אויסערליכע בעדינגונגען, איז איהר אויסגעקומען פיעל צרות צו ליידען פון איהר אַמאָליגער אונטער־וואָרפענער שכנה אדום, וועלכע פלעגט מאַכען אָפטע אָנפאַלען אויף די גרענעצען פון יהודה און, אין דער צייט פון אַ מלחמה — צושטעהן צום שונא. די נביאים האָבען דערום זעהר הערצליך בעגריסט די אונטער־נעהמונג פון אמציה. דער נביא עובדיה האָט פאָראויס געזאָגט, אַז אמציה וועט אָבהאַלטען אַ גלענצענדען נצחון איבער אדום, און ער האָט דאָס ערקלערט אַלס אַ שטראָף פון גאָט דערפאַר, וואָס אדום האָט זיך מיט אכזריות פערהאַלטען צום געטליכען פאָלק.

„... אַ בשורה איז אונז אָנגעזאָגט געוואָרען פון גאָט און אַ שליח איז צו די פעלקער פונאַנדערגעשיקט געוואָרען: שטעהט אויף, לאָמיר געהן אויף איהר (אויף אדום) מלחמה צו האַלטען! (גאָט זאָגט:) צווישען אַלע פעלקער האָב איך דיר דאָס קלענסטע געמאַכט, אומעטום ביסטו פער־האַסט — און דיך האָט דיין מוטוויליגקייט איינגערעדט: דער, וואָס רוהט צווישען די שפיציגע פעלזען, וואָס זיצט אויף די הויכע בערג, יענער דענקט אין זיין האַרץ: „ווער וועט מיר אויף דער ערד אַראָבנידערען קאָנען?!“ גאָט זאָגט: אויב דו וועסט זאָגאַר ווי אַנ'אָדלער זיך ערהויבען און אויב דו וועסט זאָגאַר צווישען די שטערען דיין נעסט בויען, וועל איך דיר אַוש פון דאָרטען אַראָבשליידערען... פאַר דעם צער פון דיין ברודער יעקב, וועט דיר שאַנד בעגעגענען, וועסטו אויף אייביג פערלוירען ווערען. פאַר דעם טאָג, וואָס דו ביזט פון אַנטקעגען געשטאַנען, ווען פרעמדע האָבען זיין היל געפאַנגען, און ווען די פרעמדע האָבען אין זיינע טויערען אַריינגע־דרונגען און אויף ירושלים האָבען זיי גורל געוואָרפען (איהר צווישען זיך צו צוטהיילען) ביסטו אויך געוועזען איינער פון זיי. ווייל דו האָסט נישט געדאַרפט צוזעהן, ווען דיין ברודער איז פערקויפט געוואָרען, ווייל דו האָסט זיך נישט געדאַרפט פרעהען ווען די בני-יהודה זענען פערלוירען געגאַנגען... ווייל דו האָסט נישט געדאַרפט קומען אין טויער פון מיין פאָלק

אין דעם טאָג, ווען זיין אונגליק האָט אויסגעבראָכען... ווייל דו האָסט נישט געדאַרפט שטעהן אויפ'ן שיידע־וועג צו פערטיליגען דיינע אַנטלאָפענע, ווייל דו האָסט נישט געדאַרפט אַרויסגעבען זיינע איבערגעבליעבענע !..."

גרויס איז ווירקליך געווען דער נצחון פון אמציה אין אדום, און ווי גרויס דער פאָלקס־צאָרן געגען איהר איז געווען, אַזוי גרויס איז געווען די אכזריות פון דער נקמה. די שטאָדט סלע איז איינגענומען געוואָרען און בעהעפט געוואָרען צו יהודה און פון די אין געפענגעניש גענומענע זענען ביז צעהן טויזענד מאַן מיט אַ שענדליכען טויט געהרג'עט געוואָרען. אדום האָט נאָכהער, אמת, ווייטער עקזיסטירט אַלס זעלבסטשטענדיג פאָלק, נאָר דאָך איז איהר מפלה געווען גרויס. איינער פון די פּאָעטען אין יהודה האָט די מפּלה בעזונגען מיט פאָלגענדע ווערטער:

„ווער קומט עס אָן פון אדום, מיט פערשמוצטע קליידער — פון בצרה? — דער, וואָס זיין קליידונג איז שטענדיג בעשיינט, וואָס קלעטערט מיט זיין גרויסער מעכטיגקייט... — וואָרום איז דיין איינהילונג רויט און וואָרום זענען דיינע קליידער אַזוי, ווי דו וואָלסט אין קעלטער געטראָטען? — אַ ווייַנשטאָק האָב איך אַליין צוטראָטען, קיין פאָלק איז פאַר מיר נישט געשטאַנען, האָב איך די געטראָטען אין מיין כעס, האָב איך זיי צודריקט אין מיין צאָרן, און זייער בלוט האָט אויף מיינע קליידער געשפּריצט און מיין גאַנצע איינהילונג האָב איך בעשמוצט. ווייל עס איז ערשיענען דער טאָג פון נקמה אין מיין האַרץ און דאָס יאָהר פון מיין ערלעזונג איז געקומען. איך האָב זיך אומגעקוקט, אַז קיינער העלפט מיר נישט, איך האָב זיך פערוואונדערט, וואָס קיינער שטיצט מיר נישט— האָט מיר מיין אָרעם געהאָלפען, האָט מיר מיין צאָרן געשטיצט..."

דער נצחון, וואָס אמציה האָט אָבגעהאַלטען איבער אדום, האָט אָנגעפילט זיין האַרץ מיט שטאָלץ, זיין קאָפּ איז איהם בערוישט געוואָרען, און ער האָט גאָר פערלוירען דעם ווירקליכען רעכענונג פון זיינע קרעפטען. דאַן איז איהם אויפ'ן זינען געקומען אַרויסצוטרעטען מיט אַ מלחמה געגען ישראל, וועלכער האָט פאַר זיין מלך יואש שוין אָנגעהויבען גרויס צו וואַקסען, האָט שוין געבילדעט אַ שטאַרקע מלוכה און איז אין דער ווירקליכקייט געווען שוין פיעל מעכטיגער פאַר יהודה. די נאָהענטסטע סבה, וואָס האָט די מלחמה אַרויסגערופען, זאָל זיין פאָלגענדע: ווען דער מלך אמציה האָט פלוצלונג געשיקט צוריק דעם געדונגענעם היל פון שומרון, האָט דאָס איהם, דעם היל, זעהר בעליידיגט, דאַרום האָט ער, צוריק־

קעהרענדיג זיך אהיים, נוקם געוועזן פאר דער בעליידיגונג אן די גרענעץ־שטעדט פון יהודה, ווען אמציה אליין איז געוועזן פערטומעלט מיט דער מלחמה אין אדום. דער מלך פון ירושלים האט, ווי ס'שיינט, געפאדערט א בעפריעדיגונג און האט זיך גענומען צום שווערד. די ברידער־מלחמה האט זיך אבער געענדיגט זעהר טרויעריג פאר יהודה. יהואש דער מלך פון ישראל האט צושלאגען די רייהען פון אמציה'ס חיל אויפ'ן קריעגס־פלאץ ביי בית־שמש און האט איהם געצוואונגען צו ענטלויפען. דער מלך פון יהודה אליין איז אריינגעפאלען אין געפענגעניש ביי יהואש'ן; דאן איז דער פיינד געגאנגען ווייטער, טיעפער אין לאנד און איז צוגעקומען ביז צו דער הויפטשטאדט ירושלים; דארטען האט ער אויפגעבראכען די וואנט, וואס ארום שטאדט און איז אריינגעדרונגען אינעווייניג, אנמאכענדיג אסך חורבנות און צונעהמענדיג פיעל גאלד און זילבער פון אוצר המלוכה און פיעל טייערע כלים פון בית המקדש; אמציהו'ן האט יהואש אבער נאכדעם געלאזט זיצען ווייטער אויף זיין טראן; ער האט נאר גענומען גאראנטיעס,— קינדער פון די גרויסע מלוכה־לייט — אז די וואנט פון ירושלים זאלען זיך ביז א געוויסער צייט נישט אפבויען און אז יהודה זאל ביז א געוויסער צייט נישט וואגען שומרון צו בעאונרוהיגען.

אזוי האט אמציהו אונגליקליך געענדיגט זיין ממשלה, וועלכע ער, ווי ס'האט זיך געדוכט, האט אזוי גלענצענד אנגעהויבען. נאך דער מלחמה מיט יהואש'ן האט נאך אמציה געוועלטיגט איבער'ן לאנד א יאהר פופצעהן, נאר די אונצופריעדענהייט פון פאלק מיט דעם, וועלכער האט מיט די אייגענע הענד אזוי אונזיניג איבערגעפיהרט זיין אויפבליהונג, איז אלץ געוואקסען. ענדליך הויבט זיך אויף געגען איהם א בונט, און אמציהו לויפט זיך בעהאלטען קיין לכיש (פלשתים); די פערשווערער האבען איהם נאכגעיאגט, געכאפט אויפ'ן וועג און איהם דארטען געטויטעט, אויפ'ן 29־טען יאהר פון צייט ער איז אויפ'ן טראן ארויף (815).

נאך אמציהו'ס טויט זענען אויף יהודה נאך פיעל ערגערע צייטען געקומען. דער געזעצליכער יורש פון דער מלוכה עוזיהו אדער עזריהו, דער זוהן פון אמציהו, איז נאך זיין פאטערס טויט א יונג קינד געוועזן, בסך הכל א יאהר זעכצעהן אלט; מיט דעם לאנד האבען דארום אנגעפיהרט די שרים און די איינפלוסרייכע אריסטאקראטען, וועלכע זענען נאהענט געווען צום הויף: די דאזיגע ממשלה פון צעהנדליגער שרים, האט, ווי יעדער אליגארכישע ממשלה בכלל, זיך נאר געמיהט אויסצונוצען די מאכט פאר זייער אייגענער טובה און פאר דער טובה פון זייער קלאס; דער חיל איז

געװען קלײן און שװאַך, דאָס לאַנד איז געװען שװאַך; דערװײַל איז אָבער יהודה געװען הערכאױס אַרומגערינגעלט מיט פײַנד, װאָס האָבען איהם געװאָלט אײַנשלינגען. די ערשטע האָבען זיך די אדומים בענוצט מיט דער הילפלאָזיגקײַט און אָבגעשװאַכקײַט פון זײער שכנה. זײ האָבען פון דאָסניגעןומען מאַכען אָנפאַלען אויף די יהודה'שע גרענעצען, אָבערכענענדיג זיך פאַר דער מפלה אין אמציהו'ס צײַטען; זײ האָבען געראַבירט, געטױדט, געהאַפט אין געפענגעניש. די פלשתים, די מצרים, זאָגאַר די פעניצעער, די אַמאָליגע גוטע פרײַנד פון יהודה, זענען אויך ניט אָבגעשטאַנען פון קאָמפאַניע און האָבען פערהאַפט שטעדט און געגענדען פון דער אונגליקליכע מלוכה; אַ טײל פון דער בעפעלקערונג האָבען זײ אויסגעטריבען און אַ טײל האָבען זײ פערקױפט פאַר קנעכט אין גריכענלאַנד און אין די איבעריגע װײַטע לענדער און אינזלען.

צו די אויסערליכע אונגליקען, װאָס האָבען זיך פאַר יענער צײַט געשאָטען אויף דער דערשלאָגענער יהודה, איז נאָך צוגעקומען אויך אַנאַטירליכע. עס זענען אויפ'ן לאַנד צוגעקומען אונגעהויערע היצען און טריקעניסען צוזאַמען מיט אַ שרעקליכען היישעריג, װאָס האָט אויפגעפרעסען אַלע תבואות אויף די פעלדער, אַלע פרוכט אויף די בוימער און אַלע גראָזען פון די לאָנקעס; צוליעב דעם האָט זיך אין לאַנד אָנגעהויבען אַ גרויסער הונגער. ס'האָט זיך געדוכט, אַז די נאַטור אַלײן איז געקומען פערענדיגען דאָס, װאָס עס האָבען ניט געקאָנט פערענדיגען די אונאויפהערליכע אָנפאַלען פון די אַרומיגע פעלקער. דער נביא יואל בן פתואל, װעלכער האָט געלעבט אין יענער צײַט, שילדערט מיט פאָלגענדע װערטער דעם אָנפאַל פון היישעריג:

„בלאָזט שופר אין ציון, שאַלט אויף דעם הײליגען באַרג, זאָלען אויפציטערען אַלע אײַנװאָהנער פון לאַנד, װײַל עס קומט אָן אַ טאָג פון גאָט, ער איז שוין נאָהענט — אַ טאָג אַ פינסטערער און אַ שװאַרצער, אַ טאָג אַ װאָלקענדיגער און אַ נעבעלדיגער. אַזוי װי דער מאָרגענשטערען, האָט זיך אויף די שפיץ-בערג אויסגעשפרײט אַ גרױס, מעכטיג פאָלק, װאָס אַזאַ איז נאָך ניט געװען, צײַט עס שטעהט די װעלט, און אַזאַ װעט מעהר ניט זײַן, צײַט עס װעט שטעהן די װעלט. פאָראויס פאַר איהם ברענט דער פײַער, הינטער איהם פלאַקערט דער פלאַם; װי אַ גן-עדן איז דאָס לאַנד פאַר איהם געװען און װי אַ װיסטער מדבר װעט עס נאָך איהם זײַן — קײן געדעכעניש װעט ניט בלײַבען! װי די פערד זעהען זײ אויס און װי די רײַטער אַזוי לויפען זײ. װי דער רעש פון די רײַטװעגען, װאָס שפרינגען איבער די

שפּיציגע בערג, ווי דאָס זשומען פון דעם פייער, ווען ער פרעסט אויף דעם שטרוי, אַזוי טומעלט דאָס מעכטיגע קריגס-בערייטע פאָלק. לעגדערע ציטערן פאַר איהם; שוואַרץ ווערען די געזיכטער, ווי דער געברענטער קעסעל. ווי די העלדען פליהען זיי, ווי קריגס-לייט קלעטערען זיי אויף'ן שטאָדט-מויער; יעדער פון זיי געהט זיך זיין וועג, און זיי פערבלאָנדזשען נישט קיינמאָל. און איינער דעם צווייטען דריקט נישט, יעדער איינער האָט זיך זיין שטעג און אַז זיי טרעפט דער שווערד, מאַכט ער זיי קיין וואונד נישט. עס רוישט אין שטאָדט, אין די מויערען דרינגען זיי אַריין, אויף די הייזער קלעטערען זיי, דורך די פענסטער רייסען זיי זיך דורך ווי גנבים. די ערד ציטערט פאַר זיי, די הימלען שטורעמען; די זון האָט זיך בעהאַלטען, די לבנה איז פערפינסטערט געוואָרען, די שטערען האָבען זייער שיין פערלוירען. גאָט אַליין פיהרט אָן זיין חיל, גרויס איז זיין מחנה, מעכטיג זענען זיינע דינסטפערטיגע. גרויס איז דער טאָג פון גאָט און שרעקליך איז ער, ווער קאָן איהם פערטראָגען?!..."

דער נביא יואל גלויבט געוועהנליך, אַז די דאָזיגע אַנשיקעניש איז נישט קיין אומזיסטע. דאָס שטראָפט גאָט זיין פאָלק, ווייל עס איז זינדיג, און דער נביא רופט צו תשובה:

„בלאָזט שופר אין ציון, פייניגט אייערע הערצער, רופט צונויף אַ פערזאַמלונג. פערזאַמעלט דאָס פאָלק, רופט אויף די אַלטע לייט, קלויבט אויף די יונגע קינדער, זאָל דער חתן פערלאָזען זיין צימער און די כלה — איהר חופה. צווישען מזבח און דעם אולם זאָלען וויינען די כהנים, וואָס דינען פאַר גאָט און זאָלען זיי בעטען: „ערבאַרם דיך, גאָט, אויף דיין פאָלק און דיין נחלה זאָלסטו נישט מאַכען צו שאַנד פאַר אַ שפּריכוואָרט ביי די פעלקער; וואָרום זאָלען די פעלקער זאָגען: „וואו איז זייער אַלמעכטיגער?!..." — און גאָט וועט פערדריסען פאַר זיין לאַנד און ער וועט זיך ערבאַרמען איבער זיין פאָלק. און ער וועט ענטפערן זיין פאָלק און וועט איהם אַזוי זאָגען: איך שיק אייך קאָרן, וויין און איילבערטען, ביז צו זאַט וועט אייך גענוג זיין און מעהר וועל איך אייך צו שאַנד נישט מאַכען צווישען די פעלקער... שרעק דיך נישט, ערד, פרעה דיך און לאַך, דען גרויס זענען די מעשים פון גאָט. שרעקט אייך נישט, פעלד-בהמות, דען דער טרוקענער מדבר האָט זיך בעדעקט מיט גראָז, דען דער בוים האָט געבראַכט זיין פרוכט; די פייג און דער ווייןשטאָק האָבען געבראַכט זייערע זאַפטען. פרעהט אייך, קינדער פון ציון, פרעדט אייך מיט יהוה אייער גאָט, דען ער האָט אייך מיט רעגען בעגנעדיגט... און

פעל וועלען ווערען די שייערען מיט תבואה, און ס'וועלען די קעלטערען רוישען מיט ווין און מיט בוימאייל. איך וועל אייך בעצאהלען פאר די יאהרען, וואס עס האט אויפגעפרעסען דער היישעריג — מיין גרויסער חיל, וואס איך האב אויף אייך געשיקט. און איהר וועט אייך שפייזען און איהר וועט זאט זיין און איהר וועט לויבען אייער אלמעכטיגען גאט יהוה, וואס האט מיט אייך וואונדער געטהון — און מיין פאלק וועט זיך מעהר שוין נישט דארפען שעמען. און איהר וועט וויסען, אז איך בין צווישען מיין פאלק און אז איך, יהוה, בין אייער גאט — און מיין פאלק וועט זיך מעהר שוין נישט דארפען שעמען.

אין דער בעגייסטערונג פון דער נבואה רעדט יואל אויך וועגען די ליידען, וואס יהודה איז אויסגעשטאנען פון די פיינדליכע פעלקער און ער איז מבשר, אז עס איז שוין נאהענט דער טאג פון נקמה. „אליין — זאגט גאט מיט דעם מויל פון דעם נביא — וועל איך שיינקען, זייער פערגאסענעס בלוט אבער וועל איך קיינמאל נישט שיינקען!" אויף די ערדציטערניש, וואס האט אין יענער צייט אויפגעטרייסעלט דער גאנצער פאדערשטער אזיען, אנגעמאכט פיעל חורבנות, אוועקגעטראגען פיעל קרבנות און, ווי ס'האט אויסגעזעהען, נאר יהודה אויסגעמיטען, — ווייזט אן דער נביא, ווי אויף א שטראף פון גאט פאר דער אכזריות'דיגער בעהאנדלונג פון די אזיען־פעלקער בנוגע צו יהודה. נאכהער גערעט איבער דער נביא צו דער נאהענטער אויפבלידונג און אויפלעבונג פון זיין פאלק:

„אין יענע טעג און אין יענער צייט וועל איך אומקעהרען די געפאנגענע פון יהודה און ירושלים. און איך וועל צונויפזאמלען אלע פעלקער... און איך וועל זיי משפט'ען פאר מיין פאלק און פאר מיין נחלה, דערפאר, וואס זיי האבען איהם צוזייעט און דאס לאנד צוריסען. אויף מיין פאלק האבען זיי גורל געווארפען, פאר א זונה האבען זיי זייערע יונגלעך פערקויפט און פאר וויין האבען זיי זייערע מיידלעך פערקויפט... און איהר אויך, צור און צידון און די געגענדען פון פלשתים — דאס בעצאהלט איהר מיר אזוי? אויב דאס איז אייער צאהלונג, וועל איך איהם גיך צוריקקעהרען אויף אייערע קעפ. דערפאר, וואס איהר האט מיין גאלד און מיין זילבער בערויבט און מיינע טייערסטע ווערטזאכען האט איהר אין אייערע פאלאצען געבראכט; דערפאר, וואס איהר האט די קינדער פון יהודה און ירושלים פערקויפט צו די גריכען אין ווייטע לענדער... וועל איך זיי צוריקברייינגען פון די ערטער, וואו איהר האט זיי פערקויפט, און איך וועל אייערע טהאטען אויף אייערע קעפ צוריקווארפען: און איך וועל איבערגעבען

אייערע זיהן און אייערע טעכטער אין די הענד פון יהודה און זיי וועלען זיי פערקויפען צו פעגגערס אין וויטע לענדער׳—

די נהמות פון דעם געטליכען נביא יואל בן פתואל זענען אין דעם אמת׳ן גיך פערווירקליכט געווארען, ווי נאר דער בעגאבטער עזיהו איז אויס־געוואקסען און האט אריינגענומען אין זיינע הענד די הנהגה פון לאנד.

די דויערהאפטיגע ממשלה פון עזיהו (755—705) האט זיך אין יהודה אויסגעצייכענט מיט אויסערליכען גלאנץ און אינערליכען וואוילשטאנד. דער נייער מלך האט גיך אויסגעהיילט די וואונדען, וועלכע די מלוכה האט בעקומען פאר די פריהערדיגע צוויי הערשער, וועלכע זענען דער־הרג׳עט געווארען. צו בעשיצען דאס לאנד פון פיינדליכע אנפאלען האט דער מלך פערגרעסערט זיין חיל און אויסגעבויעט נייע פעסטונגען אויף די גרענעצען פון דער מלוכה. וויטער האט ער צורעכטגעמאכט דעם מויער ארום ירושלים, וועלכער איז צוריסען געווארען אין דער פאריגער מלחמה מיט ישראל, ער האט דארטען אויפגעשטעלט גרויסע טורעמס, אויף וועלכע עס האבען זיך איינגעפונגען שליידער־מאשינעס אויף צו ווארפען אויפ׳ן שונא פיילען און שטיינער. די יהודה׳שע קריעגס־לייט זענען בעזארגט געווארען מיט נייע פאנצירען, מיט נייע שיס־בויגענס און שפיזען. עס איז פער־גרעסערט געווארען די צאהל פון די קריעגס־וועגען און פערד זענען אין א גרויסער מענגע געבראכט געווארען פאר׳ן חיל. אבפרישענדיג אויף אזא אופן זיינע קריעגס־קרעפטען און קריעגס־מיטלען, האט עזיהו זיך געווענ־דעט געגען זיינע אויסערליכע פיינד. ער האט פון דאסניי רוהיג געמאכט די אדומים און ווידער אבגענומען ביי זיי דעם האפען עולת, ביי׳ם אויסגוס פון רויטען ים. דאס האט געגעבען יהודה די מעגליכקייט פון דאסניי צו פיהרען דעם האנדעל ביי די ברעגען פון ערב (אראביע) און הודו (אינדיען), אזוי ווי אין די צייטען פון מלך יהושפט. נאכהער האט ער זיך אבגערעכענט מיט די פלשתים און די איבעריגע פיינדליכע שכנים, וואס האבען די לעצטע יאהרען אזוי פיעל חורבנות געמאכט אין זיין פאטער־לאנד. ביי די ערשטע האט ער אבגענומען פיעל שטעדט, צווישען וועלכע ס׳איז געוועזען אויך די בעריהמטע אשדוד. די איבעריגע קלענערע שכנישע מלוכות, ווי עמון צ. ב. ש., האבען אליין עוזיה׳ן אויסגעדריקט זייער אונטערטעניגקייט און האבען איהם יעהרליכע מתנות געשיקט. דער מלך האט זיך אויך געמיהט אויפצוהויבען די עקאנאמישע לאגע אין לאנד. אויסער דעם, וואס ער האט בענייט דעם ים־האנדעל דערמיט, וואס ער האט עולת ביי אדום אבגענומען, האט ער בעזונדערע געשטיצט די ערד־

ארבייט. ער האט אין לאנד פיעל נייע ברונענ'ס געגראבען און פיעל קאנאלען דורכגעפיהרט צו בעזארגען די פעלדער מיט וואסער. ער אליין האט געהאט פיעל ערד, וועלכע ער האט זארגזאם בעארבייט. אלס א טייל פון דער לאנדווירטשאפט האט ער אויך אויפגעהויבען דאס האדעווען פון בהמות. תבואה, וויין און בהמות זענען אין יהודה פאר עוזיהו'ס צייטען געווען די הויפטגעגענשטאנדען פון דעם אויסערליכען האנדעל, וועלכער האט אין לאנד אריינגעבראכט פיעל גאלד און זילבער פון די ארומיגע רייכע לענדער, ווי פיניצעע און מצרים. יהודה האט זיך אלזא פאר עוזיה'ס צייטען פון דאסניי אויפגעהויבען צו יענער גלענצענדער שטופע פון פאליטישער מאכט און עקאנאמישען וואוילשטאנד, אויף וועלכער זי איז געשטאנען אין די גליקליכע צייטען פון שלמה און יהושפט.

אין גייסטיגער הינזיכט איז עוזיהו פאר זיך אין אנהויב געווען א שטארקער אנהענגער פון דער פרומער פארטיי. ער האט זיך געפינען אונטער דעם איינפלוס פונ'ם נביא זכריה (דער ערשטער) און כל זמן דער לעצטער האט געלעבט, האט עוזיהו פערזענליך זיך פעסט געהאלטען ביי דעם וועג פון די „געטליכע לייט". ער האט אבער א קליינע ווירקונג געהאט אויף דער מאראלישער ערציהונג פון פאלק אין זיין צייט. דער מלך איז געווען זעהר פערנומען מיט דער פערפעסטיגונג פונ'ם הייל, מיט די פערשידענע מלחמות, מיט דער אויסבעסערונג פון דער מלוכה-ווירטשאפט אזוי, אז די אינערליכע הנהגה אין לאנד איז פאקטיש, ווי אין דער צייט פון זיין אונמינדיגקייט, געבליבען אין די הענד פון די שרים און די קצינים (אריסטאקראטען), וועלכע זענען אלץ מעהר איינגענוצט געווארען, וואס מעהר דאס לאנד איז רייכער געווארען. וואס מעהר גאלד אין לאנד איז אנגעקומען, אלץ מעהר האט זיך ביי די מעכטיגע ספערען דער אפעטיט פונאנדערגעפלאקערט און אזוי ווי אין שומרון אין דער זעלביגער עפאכע, אזוי אויך אין ירושלים האבען די שרים פאר קיינע מיטלען זיך נישט אבגעשטעלט, כדי זייער געלדגייץ צו בעפריעדיגען; ביי זיי איז קיין אנדער גאט נישט געווען אויסער דאס געלד און קיין אנדער ציעל נישט געווען אויסער תענוגים. צוזאמען מיט דער דאזיגער עשירות איז אין יהודה אויך, אזוי ווי אפרים, אריינגעדרונגען די תאוה צו לוקסוס אין עסען, אין טרינקען, אין קליידען זיך. די בעדערפענישען זענען געוואקסען גיכער פאר די מיטלען—דאן האט מען געמוזט זיך בענוצען מיט שוחד, בעטרוג, גנבה, גזילה און נאך אזעלכעס. פון דעם דאזיגען חילקיר האבען, פערשטעדט זיך, דא, אין יהודה, אויך איבערהויפט גע-

ליטען די שוואַכע, שוצלאָזע און אָרעמע קלאַסען. די שרים אין יהודה האָבען זיך אויך געפֿיהלט נישט בעקוועם מיט יהוה בײַ זייער מאָראַלישער ניעדעריגקײַט און האָבען דאַרום אויך אַזוי ווי זייערע אײַנפֿערשטענדיגע אין אפרים, גענומען — לכל הפחות, יעדערער פֿאַר זיך — אײַנפֿיהרען דאָס געצענדיענערײַ. בײַ דעם נײַעם קולטוס האָט זיך געקאָנט גאַנץ לײַכט פֿערבריימערען אין לאַנד די ציניש-אוטיליטאַריסטישע לעבענס-פֿאָרמעל: „פֿרייד און לוסטיגקײַט, טוידטען רינדער און קוילען שעפסען, עסען פֿלייש און טרינקען ווײַן, עסען, טרינקען און מאָרגען—שטאַרבען!"... אין גענענזאַץ פֿון שומרון, איז אין ירושלים דאָס געצענדיענערײַ געוועזען דערווײַל נאָר אַ פּריוואַט-זאַך; די אָפֿיציעלע ממשלה האָט זיך נאָך געהאַלטען בײַם טראַדיציאָנעלען קולט פֿון יהוה און געשטיצט דעם אינסטיטוט פֿון קרבנות; דערמיט אָבער האָט זיך בעגרענעצט איהר זאָרג פֿאַר דעם וואוקס פֿון דער נאַציאָנאַלער גײַסטיגער קולטור... ענדליך איז אָבער פֿאָרגעקומען אַזאַ געשיכטע, וואָס האָט אַרויסגערופען אַ געוויסע פֿײַנדשאַפֿט זאָגאַר צווישען דער אָפֿיציעלער ממשלה און די טרײַע טרעגער פֿון די אַלטע טראַדיציעס.

די מאַכט פֿונ'ם מלך אין פּאַלעסטינאַ איז שטענדיג געוועזען אַ בעגרענעצטע—ער איז נאָר געוועזען דער אָנפֿיהרער אין מלחמה און דער העכסטער שופט; זײַן געזעצגעבערישעס רעכט איז אָבער שטענדיג געוועזען בעשרענקט מיט די מסורות און מנהגים און חוקים, וועלכע זענען איבערגעגאַנגען פֿון דור צו דור פֿון משה'ן ביז די נביאים; ווײַטער האָט מיט'ן מלך צוזאַמען עקזיסטירט אין לאַנד דער כהן גדול, פֿון די בני אהרן, וועלכער האָט געבילדעט די העכסטע גײַסטליכע מאַכט. עוזיהו האָט זיך אָבער געפֿיהלט זעהר שטאָלץ נאָך די גרויסע פֿערדיענסטען זײַנע פֿאַר זײַן פֿאָלק — און אפשר האָט ער אויך געשטרעבט צו פֿערפֿעסטיגען די צענטראַליזאַציע פֿון דער מלוכה, — און איהם האָט זיך דורכאויס געוואָלט פֿעראייניגען אין זײַן אייגענער פּערזאָן אי די מאַכט פֿון דעם מלך, אי דאָס רעכט פֿונ'ם כהן גדול. דער דאָזיגער פֿערלאַנג איז אָבער אָנערקענט געוואָרען אַלס אַ ווידערשפּרוך צו די אַלטע טראַדיציעס פֿון פֿאָלק; איבערהויפּט האָבען געגען דעם געקעמפֿפֿט די כהנים, וועלכע האָבען געקוקט אויף דער כהונה, ווי אויף זייערע אַ פּריווילעגיע פֿון דורות; די נביאים ווײַטער, האָבען דאָך געוויס נישט געקאָנט מסכים זײַן, אַז די בעדײַטונג פֿון מלך זאָל אַזוי אונענדליך אויסוואַקסען: זיי האָבען דאָך נאָך אין די אַלטע צײַטען געקעמפֿפֿט זאָגאַר געגען די דערמאָהנטע בעשרענקטע פּריווילעגיעס פֿונ'ם הערשער! — דער צוזאַמענשטויס צווישען מלך און צווישען די כהנים איז גלײַך פֿערוואַנדעלט געוואָרען

אין א ענטשלאסענעם קאמפף: דער מלך איז געקומען אין בית-המקדש און האט געוואלט מקטיר זיין קטורת אויפ'ן מזבח. דאן איז צוגעטראטען צו איהם עוזיהו דער כהן גדול מיט נאך כהנים ביז א מאן אכציג, און האבען איהם ערקלערט, אז ער בעגעהט מוטוויליג א פערברעך געגען גאט, ווייל נאר די בני אהרן זענען פון גאט געהייליגט איהם אין זיין בית-המקדש צו דיענען. דער מלך איז בייז געווארען, נאר ער האט פארטגעזעצט די אר־ בייט פון מקטיר זיין קטורת. פלוצלונג האט איהם א צרעת אויסגעשפראצט אויפ'ן שטערען אין דער אנוועזענהייט פון אלע פערזאמעלטע; דאן האט דער מלך פערלאזען גאט'ס הויז. נאר דאס צרעת האט זיך פון איהם נישט אבגעטהון און האט בעדעקט זיין גאנצען לייב. עוזיה האט געמוזט פער־ לאזען ירושלים, וואו עס האט זיך, לויט'ן געזעץ, קיין מצורע נישט גע־ מארט געפינען, און זיך בעזעצט אין זיינס א גוט אויסערן שטאדט. אזוי איז דער העלדישער מלך נאך פאר'ן לעבען אבגעריסען געווארען פון זיין רעזידענץ און צוזאמען מיט דעם אויך פינ'ם פאליטישען און עקאנאמישען לעבען אין לאנד. די מאכט, האבען, נאך מעהר, ווי פריהער, פערכאפט די שרים און זייער ווילקיר האט שוין דאן פאר זיך גאר קיין גרענעץ נישט געהאט. יותם, דער זוהן פון עוזיהו, האט שוין דאן גענומען אנטהייל אין דער הנהגה פון לאנד, נאר ער איז נאך דאן געוועזן צו יונג, אום צו קאנען זיך פעסט אוועקשטעלען געגען דער איינגעווארצעלטער אריס־ טאקראטישער הויף-פארטיי. דערווייל האבען נאר די נביאים אליין גע־ קעמפפט געגען דעם אונרעכט און דאס געצענדיענערייע פון די שרים, וואס האט זיך שוין געהאט פערשפרייט אויך צווישען די אלע איבעריגע קלא־ סען פון פאלק.

דאן האט אנגעהויבען צו וואקסען די גרויסקייט פון דעם אייביגען ישעיהו בן אמוץ. אין זיין פערזאן האט די נבואה דערגרייכט איהר העכסטע מדרגה: ער איז געוועזן דער גרעסטער קינסטלער פון דאס געטליכע ווארט, דער טיעפזיניגסטער דיכטער פון דער אלמענשליכער גערעכטיגקייט און אויך דער ווייטזיכטיגסטער דיפלאמאט פון זיין צייט. ווי אלע נביאים, איז אויך דער דאזיגער געניוס געוועזן אויף אזוי פיעל עניו, אז ער האט נישט געפונען פאר נויטיג צו ערקלערען די איבעריגע דורות, ווער ער איז און פון וואנען ער שטאמט. נאר פון וויטלויפיגע רמזים קאן מען מערקען, אז לויט זיין יחוס איז ישעיהו געוועזן אן אריסטאקראט, און האט געשטאמט פון הויכגעשטעלטע מלוכה-לייט. דארויף זאגען אויך עדות זיין גרויס־ ארטיגע, איידעל-קלינגענדע שפראך, און זיינע בילדערדרייכע פאעמען, וואס

האָבען כמעט קיין גלייכען נישט צו זיך אין דער געשיכטע פון דער גאַנצער וועלט-פּאָעזיע. זיין טהעטיגקייט האָט ישעיהו אָנגעפאַנגען אינ'ם לעצטען יאָהר פון עוזיהו'ס לעבען. מיט די פאָלגענדע ווערטער שטעלט ישעיהו פאַר די ערשטע ענטפּלעקונג פון דער נבואה צו איהם:

„אין דעם יאָהר, וואָס דער מלך עוזיה איז געשטאָרבען האָב איך געזעהן: גאָט זיצט אויף זיין הויכען, ערהויבענעם טראָהן, וואָס זיינע בּרעגען דערפילען דעם גאַנצען הימעל-פּאַלאַץ. מלאכים שטעהען אַרום איהם; זעקס פליגלען האָט יעדער איינער, זעקס פליגלען האָט יעדער איינער; מיט צוויי פערדעקט ער זיין געזיכט, מיט צוויי פערדעקט ער זיינע פיס און מיט צוויי פליהט ער. און עס רופט איין מלאך צום צווייטען, ער רופט און ער זאָגט: הייליג, הייליג, הייליג איז יהוה דער הערשער; די גאַנצע וועלט איז פול זיין רוהם! — און אויפגעטרייסעלט האָבען זיך די זיילען פון הימעל-פּאַלאַץ ביי דעם דאָזיגען אויסרוף און פול איז ער געוואָרען מיט נעבעל. האָב איך אויסגעשריען: וועה איז מיר, איך בין פערלוירען! איך בין אַ מענש פון אומריינע לעפּצען און וואָהן צווישען אַ פאָלק מיט אומריינע לעפּצען — און מיינע אויגען האָבען גאָט דעם אַלמעכטיגען געזעהן! דאַן איז אַ מלאך צו מיר צוגעפלויגען; אין האַנד האָט ער אַ ברענענדיגע קויהל געהאַלטען; מיט אַ צוואַנג האָט ער עס פון מזבח גענומען. און ער האָט דער מלאך מיט דער קויהל מיין מויל אָנגערירט און ער האָט געזאָגט דערביי אַזוי: „דאָס האָט דיינע לעפּצען אָנגעריהרט, איצט זענען אויס דיינע זינד און דיינע פערברעכען זענען פערגעבען”! דאַן האָב איך גאָט'ס שטים דערהערט, ער פרעגט: „וועמען זאָל איך שיקען, ווער וועט פאַר מיר געהן? האָב איך געזאָגט: איך בין גרייט, שיק מיר. האָט גאָט צו מיר געזאָגט אַזוי: געה, זאָג דאָס פאָלק: הערען זאָלט איהר הערען און גאָר נישט פערשטעהן, און זעהן זאָלט איהר זעהן און גאָר נישט וויסען. פערשטאָפּט זאָל ווערען דאָס האַרץ פונ'ם פאָלק און פערטויבט זאָלען ווערען זיינע אויערען און פערבלענדט זאָלען ווערען זיינע אויגען — טאָמער וועלען זיינע אויגען דערזעהן, טאָמער וועלען זיינע אויערן דערהערען, טאָמער וועט זיין האַרץ פערשטעהן — און ער וועט תשובה טהון און ער וועט זיין רפואה געפינען!...”

אויף דער דאָזיגער שליחות פון גאָט האָט דער נביא ישעיהו בן אמוץ זיין גאַנצען לעבען געאָפּפערט: פאַר פיער מלכים האָט ער געלעבט, ביי די פערשיעדענסטע בעדינגונגען אינ'ם לאַנד; ער האָט אָבער זיין פפליכט קיינמאָל נישט פערגעסען, — זיין פפליכט, צו שטרייטען מיט דער מעכטיגער

אריסטאקראטיע, וועלכע האט בוגד געווען אין גאט און אין זיין פאלק פון דעם פיעל גליק און גוט'ס, וואס גאט האט דעם לאנד געשאנקען.

„איך וויל זינגען פאר מיין פריינד דאס ליעד פון זיין ווייַנגארטען. מיין פריינד האט א ווייַנגארטען אויף א פעטען פלאץ געהאט. האט ער איהם ארומגעצוימט, האט ער איהם אויסגערייניגט (פון שטיינער), א יונגען ווייַנשטאק האט ער אין איהם פערפלאנצט און א טהורם האט ער אין איהם אויסגעבויעט און א קעלטער האט ער אין איהם אויסגעגראבען — געהאפט האט ער אויף גוטע ווייַנטרויבען, אויסגעוואקסען זייַנען נאר פערדארבענע. איצט משפ'עט, איהר, ירושלים-און יהודה-לייט, צווישען מיר און מיין ווייַנגארטען. וואס נאך האב איך געזאלט טהון פאר מיין ווייַנגארטען, וואס איך האב נישט געטהון? פארוואס האב איך געהאפט, אז ער וועט מיר גוטע פרוכט ברייַנגען און פארוואס האט ער נאר שלעכטע געבראכט? איצט לאז איך אייך וויסען, וואס איך וועל ווייטער מיט מיין ווייַנגארטען מאכען: אראב זיין צוים און זאל ער צוגריזשעט ווערען, צובראכען זיין וואנט — און זאל ער צוטראטען ווערען! וויסט וועל איך איהם מאכען, ער וועט נישט ארומגעשוירען ווערען, ער וועט נישט ארומגעגראבען ווערען, דערנער וועלען איהם בעדעקען — די וואלקענס וועל איך פערזאגען, קיין רעגען אויף איהם נישט צו גיעסען!"

און דער נביא ערקלערט דעם נמשל פון זייַנע רייד —

„ישראל — דאס איז דער ווייַנגארטען פון גאט דעם הערשער; יהודה — דאס איז זיין ליעבליכעס פלאנצונג; האט גאט געהאפט פון איהם אויף גערעכטיגקייט און געפונען האט ער נאר דאס אונרעכט; אנשטאט דאס ערווארטע גוטס, האט ער נאר ביזעס בעגעגענט!" — „גאט רופט צום גערוכט די עלטסטע פון זיין פאלק און זייַנע שרים: איהר האט אויפגעפרעסען דעם ווייַנגארטען: אין אייערע הענד געפינט זיך די רויב פון דעם ארימאן! ווארום דריקט איהר מיין פאלק און צומאלט די ארימע לייט — זאגט גאט דער אלמעכטיגער הערשער"!...

ישעיהו בן אמוץ פלעגט זייַנע נביאות זאגען אין בית-המקדש אום שבת, ראש הודש און יום טוב, ווען דאס פאלק פלעגט זיך פערזאמלען גאט בעטען און די שרים פלעגען אויך קומען אבריכטען דעם אפיציעלען צערעמאניאל פון קרבנות ברענגען. זייַנע רייד פלעגען אבער וועניג קימערען די יעניגע, וועלכע זענען געווען די אמת'ע שולדיגע אין דער דעמאראליזאציע פון פאלק. וואס געהט זיי אן דער נביא, ווען פאקטיש זענען זיי די בעלי-בתים אין לאנד?

די לאגע האט זיך אין דער הינזיכט נישט געענדערט אפילו אויך נאכ'ן טוידט פון מלך עוזיהו (אויפ'ן צוויי און פופציגסטען יאהר פון זיין ממשלה), ווען אויפ'ן טראן איז ארויף זיין זוהן יותם (739—754). זיין צוגעבונדענקייט צו דער טראדיציע איז געווען נאך פיעל שטארקער, ווי זיין פאטער'ס, נאר ער האט אויך נישט געקאנט זיך אבגעבען מיט דער גייסטיגער ענטוויקלונג פון פאלק. אלס ווייטזיכטיגער שטאאטס-מאן האט ער פאראויס געזעהן די אשור-געפאהר: די גרויסע מלוכה פון נינוה האט זיך אלץ ווייטער פיררשפרייט איבער דער פאדערשטער אזיען, און יותם האט פערשטאנען, אז גאר אין גיכען וועט דער צוזאמענשטויס צווישען אשור און יהודה מוזען פארקומען, איבערהויפט נאכדעם, ווי שומרון האט שוין אליין אנערקענט דעם אויטאריטעט פון פול. צוליעב דעם האט יותם נאכמעהר פון זיין פאטער פערפעסטיגט זיין הויפטשטאדט ירושלים, ווי אויך די איבעריגע הויפט-פונקטען אין לאנד: ער האט פערדעקט יהודה מיט א גאנצען נעץ פון פעסטונגען און טהורעמס און דערצו האט ער אויך פערפאלקאמט דעם היל מיט א גאנצער רייהע רעפארמען. צווישען די אנדערע נייע אונטערנעהמונגען זיינע דארף אויך דערמאהנט ווערען דער אויבערשטער טויער פון בית-המקדש, וועלכען ער האט אויסגעבויעט און איינגעריכטעט אלס א וויכטיגען פערטיידיגונגס-פונקט אין דער צייט פון א פיינדליכען אנפאל. אויסערדעם איז יותם'ן אויסגעקומען צו פיהרען א מלחמה מיט עמון, וועלכע האט פאר דער הערשאפט פון זיין פאטער עוזיה אויסגעדריקט איהם איהר אונטערטעניגקייט, און ווי נאר דער אלטער העלד איז געשטארבען— אנגעהויבען פיהרען א קריעג געגען יהודה. דאן האט יותם מיט געוואלט אונטערטעניג געמאכט עמון און געצוואונגען איהר א געוויסע צייט צו בעצאהלען א יעהרליכען מס מיט געלד און מיט נאטור: הונדערט ככרים זילבער, צעהנטויזענד כורים חיטין און צעהן כורים גערשטען. יותם האט אויך נישט וועניגער פון זיין פאטער געזארגט פאר דער עקאנאמישער ענטוויקלונג פון דער מלוכה און אין זיין צייט האט די עשירות פון לאנד דערגרייכט איהר העכסטע מדרגה. דערווייל האט זיך די אלגעמיינע פאליטיק אין דער פאדערשטער אזיען אלץ מעהר פערפלאנטערט: די מורא פאר אשור איז אלץ טיעפער ארייגעדרונגען אין די ארומיגע לענדער און די בעציהונגען צו דער דאזיגער „רוט פון גאט" האבען געמוזט קלאר בעשטימט ווערען. אנדערע פעלקער, ווי פיניציא און מואב צ. ב. ש. האבען איהר רוהיג אויסגעדריקט זייער טרייהשאפט און אונטערטעניגקייט, אנדערע, ווי אפרים און ארם האבען געוואלט פעראייניגען די מעכטיגערע מלוכות אויף

אַרויסצוטרעטען אין אַן אָפּענער מלחמה געגען אשור. יותם האָט אָבער פֿערנומען אין דעם דאָזיגען פּלאָנטער אַ גאַנץ בעזונדערע פּאָזיציע: לויט דער פּאָליטישער שיטה פֿון דעם נביא ישעיהו האָט ער נישט געוואָלט אַליין פֿאַר דער צייט אַרויסרופֿען אַ געפֿאַהר אויף זיין פֿאָלק, ער האָט אָבער אויך פֿעסט בעשלאָסען מיט׳ן גוטען ווילען, אָהן אַ מלחמה, נישט איבערצוגעבען די אונאַבהענגיגקייט פֿון זיין לאַנד. אַזאַ נייטראַלע פּאָליטיק, ווען אַרום איהם האָט געשווינבעלט און געגריבעלט, האָט פֿון יותם׳ן געפֿאָדערט פֿיעל טאַקט, פֿאָרזיכטיגקייט און אויסגעהאַלטענקייט אַזוי, אַז צוליעב די בעציהונגען צו אשור׳ן זאָל ער נישט אויפֿברינגען געגען זיך דעם צאָרן פֿון די קריעגעריש געשטימטע שכנ׳ישע מלכים, ווי עס האָט זיך טאַקי ענדליך אויסגעלאָזען אין דער צייט פֿון זיין טראָנפֿאָלגער. בּיי אַזעלכע געפֿעהרליכע אומשטענדען אין דער אויסערליכער פּאָליטיק, איז אויך יותם געצוואונגען געווען איבערצולאָזען די אינערליכע הנהגה פֿון לאַנד אין די הענד פֿון די שרים, ווי עס איז געווען פֿאַר זיין פֿאָטער; די דאָזיגע שרים אָבער זענען וואָס ווייטער אַלץ מעהר פֿערדאָרבען געוואָרען, צוזאַמען דערמיט, ווי די עשירות פֿון לאַנד האָט געהאַלטען אין איין וואַקסען און שטייגען; דערצו האָט זיי געפֿיהרט אויך דאָס, וואָס צוליעב דער גרויסער עקאָנאָמישער ווירטשאַפֿט, וועלכע יהודה האָט דאַן געפֿיהרט, איז זי פֿון דאָסניי אַריינגעטרעטען אין אַ נאָהענטען פֿערקעהר מיט שומרון, פֿיניציאַ און מצרים.

אין דער צייט פֿון יותמ׳ס ממשלה האָט דער נביא ישעיה ווייטער אויפֿגעהויבען זיין שטים געגען דעם אַלגעמיינעם אונרעכט וואָס האָט געהערשט אין לאַנד. דעם נביא האָט איבערהויפּט געקרענקט דאָס, וואָס אין דער צייט פֿון דעם דאָזיגען אויסערליכען עקאָנאָמישען גלאַנץ איז דאָס פֿאָלק אין זיינע ברייטע מאַסען געבליעבען אָרעם און געדריקט. אין דער ווירקליכקייט האָט די אונגעהויערע עשירות קיין גליק דאָס לאַנד נישט געבראַכט: די מעכטיגע און די רייכע האָט דאָס, אמת, מעכטיגער און רייכער געמאַכט; די שוואַכע און די אָרימע זענען אָבער נאָך שוואַכער און אָרימער געוואָרען. פֿערדיענט פֿון דעם אינטערנאַציאָנאַלען האַנדעל האָבען נאָר די אַריסטאָקראַטען און די שרים; דעם המון און די ערדאַרבייטער איז װעניג אָנגעקומען פֿון די גרויסע סומען גאָלד און זילבער, וואָס זעען אַריינגעפֿיהרט געוואָרען פֿון פֿיניציאַ און מצרים; דערפֿאַר אָבער איז צוליעב דער מאָראַלישער פֿערדאָרבענהייט געוואַקסען די נטיה צו מותרות; די רייכע האָבען זיך געבאָדען אין איבערטריבענעם לוקסוס, אין דער צייט ווען דער אָרימאַן

איז געווען שפּלדיג און דערשלאָגען. די אויסערליכע פערשידענאַרטיגקייט פון די פערשידענע קלאַסען האָט אַרויסגערופען אויך אַנאינערליכע אָבגעזונדערטקייט, און די דאָזיגע אָבגעזונדערטקייט ווערט נאָך שטאַרקער, וואָס מעהר עס ווערט פערגעסען דער אַלגעמיינער נאַציאָנאַלער גאָט און עס פערשפּרייטען זיך די פערשידענערליייגע געצענדיענערייען. דער נביא רופט דאָס פאָלק, עס זאָל זיך בעטראַכטען:

„דאָס הויז פון יעקב, קום, לאָמיר געהן אין „אָטים ליכט! דען דו האָסט פערלאָזען דאָס אייגענע, דאָס פאָלקסטימליכע, דאָס הויז פון יעקב; דען מיט די מנהגים פון די מזרח־לענדער און מיט דער צויבעריי פון פלשתים איז עס איבערפולט און מיט פרעמדע שעפּפונגען בעגנוגענט עס זיך; און זיין לאַנד איז איבערפולט געוואָרען מיט זילבער און מיט גאָלד און זיינע אוצרות האָבען קיין ענדע נישט; און זיין לאַנד איז איבערפולט געוואָרען מיט געצען און זיי בוקען זיך צו דער אויסאַרבייטונג פון די אייגענע הענד; און נידעריג איז געוואָרען דער מענש און געפאַלען איז ער געוואָרען, — דו טאָרסט דאָס ניט פערגעבען זיי! קום צווישען די פעלזען־שטיינער, בעהאַלט זיך אונטער דער ערד פאַר דעם שרעק פון גאָט און פאַר זיין עהרליכען שטאָלץ! נידער — די אויגען פון דעם מענשען־שטאָלץ; איינגעבויגען — די מענשען־הויכקייט: נאָר גאָט אַליין וועט בעגרויסט זיין אין יענעם טאָג!"

„דען עס קומט אַ טאָג פון גאָט דעם הערשער אויף יעדען שטאָלצען און הויכען און אויף יעדען נידעריגען און געהויבענעם (וואָס איז ערהויבען געוואָרען); און אויף אַלע הויכע לבנון־צעדערן און אויף אַלע ערהויבענע פלעצער; און אויף יעדען הויכען טהורעם און אויף יעדען פעסטען מויער... און נידעריג וועט ווערען דעם מענשענ'ס הויכקייט און פאַלען וועט זיין שטאָלץ! — נאָר גאָט אַליין וועט געגרויסט זיין אין יענעם טאָג!...
און די געצען וועלען אינגאַנצען פערשוואונדען ווערען, אין די פעלזען־היילען וועלען זיי פערטראָגען ווערען און אין די ערד־גריבער — פאַר דעם שרעק פון גאָט און פאַר זיין עהרליכען שטאָלץ, ווען ער וועט ערשיינען דאָס לאַנד צו פערטיליגען! אין יענעם טאָג וועט דער מענש אַוועקשלײַדערען פאַר די שילדקרעטען און פאַר די פלעדערמייז די געצען פון זיין זילבער און די געצען פון זיין גאָלד, וואָס ער האָט געשאַפט צו בוקען זיך, צו בעהאַלטען וועט ער זיך צווישען די פעלזען און צווישען די בערג, פאַר דעם שרעק פון גאָט און פאַר זיין עהרליכען שטאָלץ, ווען ער וועט ערשיינען דאָס לאַנד צו פערטיליגען!"...

ווען יותם איז געשטארבען אויפ׳ן פופצעהנטען יאהר פון זיין הערשונג און זיין זוהן אחז איז מלך געווארען (739—724), האט זיך דאס ראד איבערגעדרעהט איבער יהודה. דער נייער מלך איז בסך הכל אלט געווען א יאהר 25, ווען ער האט דעם טראן גע׳ירשה׳נט און געפינענדיג זיך פון קליינווייז אויף אונטער דער השפעה פון די מאראליש פערדארבענע הויף-לייט, איז ער אליין אויך געניינט געווען צו פיהרען א לייכטזיניג-פרעהליך לעבען; און דערצו נאך איז ער פאליטיש אויך גארנישט צוגעגרייט געווען, צו געוועלטיגען איבער׳ן לאנד אין אזא געפעהרליכען מאמענט, ווי דער, וואס איז אנגעקומען פאר דער פאדערשטער אזיען. עס איז געקומען א צייט, ווען יהודה האט געמוזט אפען ערקלערען איהר פראגראם און איהר פאזיציע אין דער אלגעמיינער פאליטיק פון דער פאדערשטער אזיען. עס האט געמוזט קלאהר ווערען איהר בעציהונג צו אשור און צו דעם אנטי-אשורישען בונד פון אפרים און ארם, וועלכע זענען דאן מעהר גענויגט געווען צו אנערקענען דעם אויטאריטעט פון דער מעכטיגער מצרים, איידער פון אשור. אין ירושלים האבען זיך דאן געבילדעט פערשיעדענע פאליטישע פארטייען: דער גרעסטער טייל איז געווען, ווי ס׳שיינט דערפאר, אז מען זאל צושטעהן צום בונד און אונטערווארפען זיך דעם פראטעקטאראט פון מצרים, וועלכע איז, צוליעב איהר ווייטקייט פון יהודה, נישט געווען אזוי געפעהרליך פאר דער זעלבסטשטענדיגקייט פון לאנד. א טייל ווייטער האבען נוטה געווען צו אשור, גלויבענדיג אין איהר אונבעזיעגטע מאכט. נאר דער איינציגער קרייז פון ישעיה הנביא איז געווען געגען וועלכע ס׳איז אקטיווע שריט אין דער היינזיכט, האלטענדיג זיך פעסט ביי דער טראדיציאנעלער פאליטיק פון די נביאים, וועלכע זענען שטענדיג געווען געגען יעדען פערבאנד מיט די ארומיגע פעלקער. זייער מיינונג איז געווען, אז דאס לאנד דארף זיך נאר אינערליך גוט פערפעסטיגען גייסטיג און סטראטעגיש, כדי צו קאנען ווייזען א ווידערשטאנד ביי א אויסערליכען אנפאל. ישעיה האט מיט זיין בייסענדער נבואה זיך געווענדעט צו דיינע פאליטישע געגענער:

„וועה צו די, וועלכע נידערען קיין מצרים נאך הילף און שטיצען זיך אויף פערד![1] - זיי פערלאזען זיך אויף דער איבערפליסיגקייט פון די רייטוועגען און אויף דער מעכטיגקייט פון די פארדרייטער און זיי ווענדען זיך ניט צו דעם הייליגען פון ישראל און גאט זוכען זיי נישט.... מצרים

1) מצרים האט זיך שוין דאן אויסגעצייכענט מיט איהר רייטער-מיליטער.

איז דאָך אָבער שטאַרק דורך מענשען־קראַפט אָבער נישט דורך געט־ליכער מעכטיגקייט, און זייערע פערד זענען דאָך נישט מעהר ווי פלייש, אָבער נישט קיין גייסט, און אַז גאָט וועט זיין האַנד אויפהויבען, דאַן וועט דאָך זינקען דער שטיצער און עס וועט פאַלען דער געשטיצטער און צוזאַמען וועלען זיי פערטיליגט ווערען!...."

„דען אַזוי האָט געזאָגט גאָט דער אַלמעכטיגער און דער הייליגער פון ישראל: דורך דער רוהיגקייט און געלאַסענקייט וועט איהר געהאָל־פען ווערען, אין דער זיכערקייט און דער פערטרויטקייט וועט אייער שטאַרקייט זיין — האָט איהר עס אָבער נישט געוואָלט הערען. איהר האָט געזאָגט: בעסער וועלען מיר אויף פערד לויפען, דערפאַר וועט איהר טאַקי צו־לויפען, איהר האָט געזאָגט פלינק וועלען מיר רייטען — דערפאַר וועלען טאַקע פלינק זיין אייערע נאָכרייטערס. גאַנצע טויזענד — פאַר דער שטים פון איינעם, און אַז פינף וועלען אַ געשריי טהון — וועט איהר אַלע צושפרונגען ווערען!

אָחז האָט זיך פערלוירען. לויט זיין שוואַכען כאַראַקטער איז ער גענייגט געווען צו צושטעהן צו די פּאָליטישע מיינונגען פון ישעיהו הנביא'ס פאַרטיי און פאַרצווענצען די נייטראַלע פּאָליטיק פון זיין פאָטער יותם. זיי־ענדיג אָבער להוט נאָך די שענדליכע תאוות און נאָך דער געצענדינעריי, האָט ער צוזאַמען מיט זיינע שרים ניט געזאָרגט זיך, ווי זיין פאָטער, צו פערפעסטיגען דאָס לאַנד פון אינעווייניג און פון אויסענווייניג; דערצו האָט איהם אויך געפעהלט די פּאָליטישע ערפאַהרענקייט פון זיין פאָר־גענגער און ער האָט נישט געקאָנט פיהרען די נייטראַליטעט־פּאָליטיק אויף אַזאַ אַרט, אַז זי זאָל נישט אויפרייצען געגען זיך זיינע שכנישע מלוכות פון אַנטי־אַשורישען בונד. די לעצטע האָבען בעשלאָסען איבער־געוואַלד צו צווינגען יהודה צו צושטעהן צו זיי. מיט פעראייניגטע קרעפ־טען זענען די מלכים פון אפרים און אַרם — פקה און רצין — בעפאַלען יהודה. זייער פּלאַן איז געוועזען, אַז אין פאַל, אויב זיי וועלען מנצח זיין אָחז'ן, וועלען זיי איהם איינגאַנצען אַראָבוואַרפען פון טראָן און אוועקזע־צען זייער אָנהייגער בן־טבאל. דער קורצזיכטיגער מלך האָט וואַהרשיינליך, נישט ערוואַרטעט דעם דאָזיגען ענטשלאָסענעם שריט, וועלכער איז געווען אַזוי אונפערמיידליך, „און זיין האַרץ איז אויפגעציטערט געוואָרען ווי די בוימער פון וואַלד ציטערען אויף פון אַ ווינד". ישעיהו הנביא האָט זיך געפרובט בערוהיגען דעם מלך, איינרעדענדיג איהם, אַרויסצוטרעטען מיט אייגענע קרעפטען געגען דעם פיינד און פערזיכערנדיג, אַז די בעלאַגע־

דונג קאן נישט זיין קיין דויערהאפטע, אז פריהער אדער שפעטער מוז די קאאליציע צושטערט ווערען, ווייל אשור וועט איהרע מורדים נישט לאנג נאך פריהייט געבען.

„פערטיידיג זיך געגען דעם שונא, נאר זיי רוהיג, שרעק דיך נישט און זאל דיך דיין הארץ נישט קלאפען פאר די דאזיגע צוויי ברעקלעך האלאוועשקעס, וועלכע רויכערן זיך מיט גרים־צארן — פאר רצין פון ארם און בן רמליה פון אפרים, ווייל ארם האט וועגען דיר שלעכטעס געפלאנט צוזאמען מיט בן־רמליה: לאמיר אויפגעהן אויף יהודה, לאמיר פון איהר אנ׳עס־דע מאכען לאמיר איהר אויף חלקים צושפאלטען און פאר א מלך בעשטימען בן־טבאל — דערפאר האט גאט געזאגט אזוי: עס וועט זיך נישט אנהויבען און עס וועט זיך נישט אויסלאזען! עס מעג זאגאר אן דער שפיץ פון ארם זיין דמשק און אן דער שפיץ פון דמשק מעג זאגאר זיין רצין — און אין פינף און זעכציג יאהר ארום ווערט אפרים פערטיליגט אלס פאלק, מעג זאגאר אן דער שפיץ פון אפרים זיין שומרון און מעג זאגאר אן דער שפיץ פון שומרון זיין בן־רמליה; איהר גלויבט עס נישט נאר דערפאר, ווייל איהר אליין זענט אונבעגלויבטע!...“

דעם נביא׳ס רייד האבען נישט געווירקט, אויף ארויסצורופען ביים טאלאנטלאזען מלך העלדען־מוט; דערווייל זענען ארם און אפרים פון צוויי זייטען אלץ טיעפער אין יהודה אריינגעדרונגען, האבען פיעל שטעדט חרב געמאכט, פיעל מענשען אויסגעטוידט און פיעל געפאנגענע פערנומען, נישט בעגעגענדיג קיין ערנסטען ווידערשטאנד. אין תנ״ך ווערט דערצעהלט אנ׳אגדה, וועלכע כאראקטעריזירט אלענפאלס דעם מלך אחז פון זיין מאראלישער זייט. ווען ער האט געזעהן דעם ערפאלג פון ארם און די מפלה פון יהודה, האט ער בעשלאסען, אז דער פיינדליכער גאט פון ארם איז שטארקער פאר דעם נאציאנאלען גאט פון יהודה; איז ער אריין אין בית־המקדש און האט צובראכען די הייליגע כלים און צושעדיגט דעם מזבח און אויף דעם הויף פון דער עזרה האט ער אנ אלטאר פאר די אראמישע אפגעטער געשטעלט און אליין אויף זיי קרבנות מקריב געווען! — דאס איז אבער געווען א קליינע תרופה און דערום האט ער, דער מלך אחז, זיך בעשלאסען אויף א שענדליכען און פערעטערישען שריט. ער האט געשיקט מתנות צום מלך פון אשור, צו תגלת־פלאסר, אנערקענט זיין אויבערשאפט און געבעטען הילף געגען אפרים און ארם. תגלת־פלאסר האט מיט פרייד אנגענומען די דאזיגע אונטערטעניגקייט, און גיך זיך גענומען ממלא צו זיין די בקשה פון אחז. רצין האט גיך פער־

לאָזען יהודה, ווי ער האָט זיך נאָר דערוואוסט, אַז אַשור האָט זיך אויף זיין לאַנד אָנגערוקט; פקח האָט זיך אויך דערשראָקען פאַר דער נאָהענטער געפאַהר און אויך זיך געאיילט קיין שומרון. יהודה איז געראַטעוועט געוואָרען פון די ביידע שונאים, נאָר קיין ווירקליכע ישועה איז עס נישט געווען. דאָס לאַנד איז געווען צוראַבירט, דער היל דערשלאָגען, די פעסטונגען צושטערט; די אונטערגעוואָרפענע שכנישע פעלקער האָבען פון דאַסניי דעם קאָפּ אויפגעהויבען און גענומען זיך נוקם זיין אָן די יהודים; די פלשתים און די אַהדמים זענען, ווי אין די אַמאָליגע יאָהרען, בעפאַלען גרענעצען, אונטערגעצונדען שטעדט, גע׳ממית׳ט געפאַנגענע; תגלת-פלאסר האָט נאָר אויף אַזוי פועל געהאָלפען יהודה, אויף וויפיעל ער האָט געמוזט מלחמה האַלטען געגען די מורדים פון אַשור; ער האָט אָבער גאַנץ פריי געלאָזען די איבעריגע פעלקער צופליקען יהודה; אַדרבא: ער אַליין האָט זיך אָפט אַריינגעריסען אין לאַנד און געמאַכט חורבנות, כדי אָבצושוואַכען דעם צענטער פון דער פאָדערשטער אַזיע. פון דער צווייטער זייט האָט דער פרעה סא, ווי עס שיינט, אויך נישט געקאָנט שיינקען יהודה, וואָס זי האָט זיך אונטערגעוואָרפען אונטער אַשור׳ן און אויף אַזאַ אופן איהר ריין געמאַכט דעם וועג קיין מצרים, און האָט זיך אויך מיט איהר גוט אָבגערעכענט. יהודה האָט דאַן פאָרגעשטעלט מיט זיך אַ שוצלאָזעם לאַנד, וואָס אַלע אַרומיגע פעלקער האָבען איהר געצופּט און געריסען. איבעריגענס, דער נביא ישעיה האָט דאָס אַלץ פאָראויסגעזעהן און מתרה געווען דעם מלך, ווען ער האָט זיך געווענדעט צו אַשור נאָך הילף:

„אין יענעם טאָג וועט גאָט אַ פייף טהון צו דער פליג, וועלכע ביי די טייכען פון מצרים און צו דער ביהן, וואָס אין דעם לאַנד פון אַשור; און זיי וועלען קומען און בעלאַגערען אַלע טהאָלען און אַלע פעלזען און אַלע בוימער און אַלע דערנער.... אין יענעם טאָג וועט וויסט און פערדערנערט ווערען יעדער פלאַץ, וואו איצט וואַקסען די טייערסטע וויינשטאָקען; מיט פייל און בויגען וועט מען דאָרט קומען, ווייל וויסט און פערדערנערט וועט דאָס לאַנד ווערען!...“

נישט קוקענדיג אויף דער אוננוצליכקייט פון דעם בונד מיט אַשור, האָט שוין אָחז אויך ווייטער געמוזט בלייבען געטריי אַשור, וועלכע פלעגט איהר קרבן פון די נעגעל קיינמאָל נישט אַרויסלאָזען. דער מלך פלעגט מוזען יעדען יאָהר אַ געוויסען מס שיקען קיין אַשור; דערביי פלעגט ער אַליין לעדיגער מאַכען די אוצרות פון בית-המקדש און אָברויבען פון איהם די טייערסטע חפצים; אחז אַליין פלעגט אָפט פאָדערען צו בוקען זיך פאַר

דעם שרעקליכען טיראַן תגלת-פלאסר. די נאָהענטע בעציהונגען מיט די מזרחישע דעספאָטען זענען נישט געבליבען אָהן אַ ווירקונג פאַר דעם כאַראַקטערלאָזען מלך. אין זיין קנעכטישער נאַטור פלעגט ער איינ־געפינען אַלע מנהגים פון זיין מעכטיגען אויבערהאַר פאַר גוט און שען. נישט קוקענדיג אויף דער געפּלאָגטער לאַגע פון לאַנד, האָט ער זיך נאָך מעהר ווי פריהער איבערגעגעבען צוזאַמען מיט די שרים דער געצענדינערײַ און די פערדאָרבענהײַטען פון דעם פרעהליכען לעבען. די שרים, געפינענדיג ביים מלך אַ הסכמה צו זייערע מעשים, האָבען נאָכמעהר פערגרעסערט זייערע זינה געגען גאָט און געגען פאָלק. דאַן האָט דער נביא ישעיה שוין קיין ווערטער נישט געפונען, מיט וועלכע צו ווירקען אויף די פער־דאָרבענע הערצער:

„הערט איהר הימלען, פערנעהם דו ערד, דען גאָט האָט גערעדט: קינדער האָב איך ערצויגען און ערהויבען און זיי האָבען אָן מיר מורד געווען; עס דערקענט דער אָקס זיין קויפער, דער אייזעל דער — די קאָריטע פון זיין האַרען — ישראל דערקענט נישט, מיין פאָלק פערשטעהט נישט. וועה דעם זינדיגען פאָלק, דער פערברעכערישער אומה, דעם אויסגע־לאַסענעם דור, די פערדאָרבענע זיהן — זיי האָבען גאָט פערלאָזען, דעם הייליגען פון ישראל דערצערנט, הינטערווייליכס האָבען זיי זיך אָבגע־רוקט. אויף וועלכער שטעלע זאָלט איהר נאָך געשלאָגען ווערען, אַז איהר קעהרט אייך אַלץ ווייטער אָב פון גאָט? דער גאַנצער קאָפּ איז שוין צוקריינקט, דאָס גאַנצע האַרץ איז שוין פערוועהטאָגט! פון די פיס ביז דעם קאָפּ איז אין אייך קיין גאַנצער גליעד נישטאָ, אַ בייל און אַ וואונד און אַ אייטערדיגע געשוויר; זיי ווערען נישט גערדיקט און ווערן נישט פערבונדען און ווערען מיט קיין בוימעל נישט געווייכט. אייער לאַנד איז וויסט, אייערע שטעדט זענען פערברענט, פאַר אייערע אויגען עסען פרעמ־דע אייער ערד.... ווען גאָט דער הערשער וואָלט אונז נישט איבערגעלאָזט אַ געדעכעניש, וואָלטען מיר דאָך ווי סדום געווען, ווי עמורה וואָלטען מיר אויסגעזעהן!....

„הערט נאָר די רייד פון גאָט, איהר, האַרען פון סדום; פערנעהמט נאָר די לעהרע פון אַלמעכטיגען, איהר, פאָלק פון עמורה! צו וואָס דאַרף איך אייערע פילע קרבנות — זאָגט גאָט — איך בין איבערזאַט מיט עולות פון באַראַנעס און מיט פעטס פון געשטאָפּטע פיה; איך פערלאַנג נישט מעהר קיין בלוט פון קיין אָקסען, פון קיין שעפּסען און פון קיין בעק. אַז איהר קומט אָנקוקען מיין געזיכט, ווער בעט אייך טרעטען מיינע

רויכערן? איהר זאָלט מעהר נישט וואַגען צו ברייננען פאַלשע מנחות, אייער קטורת איז פאַר מיר אונווירדיג, אייער חדש, אייער שבת — ליידען קאָן איך זיי נישט מעהר — אונרעכט איז עס און פערראַט. אייערע יום־טובים האָט פיינד מיין גייסט, צו לאַסט זענען זיי מיר, פערטראָגען קאָן איך זיי נישט מעהר! און אַז איהר פערברעכט אייערע הענד צו מיר, ווענד איך מיינע אויגען אָב פון אייך, און אַז איהר בעט צו מיר, הער איך אייך נישט — אייערע הענד זענען מיט בלוט פערשמוצט! וואַשט אייך, רייניגט אייך, פערלאָזט אייערע שלעכטע טהאַטען, זאָל איך זיי מעהר נישט זעהן, הערט אויף בעזעס צו טהון, לערנט אייך גוטעס צו שאַפען, זוכט די ריכטיגקייט, שטאַרקט דעם בערויבטען, משפט פאַר דעם יתום, נעהמט אייך אָן פאַר דער אַלמנה —... ווערט איהר וועלען און איהר וועט פאָלגען ווערט איהר דאָס בעסטע פון לאַנד גענישען. ווערט איהר נישט וועלען און נישט פאָלגען, וועט אייך דער שווערד פערצעהרען!..."

דער נביא פערגלייכט די גייסטיגע לאַגע פון פאָלק אין זיין צייט מיט דער לאַגע פון פאָלק אין די פאָריגע דורות, און שרייט אויס:

„ווי אַזוי איז עס צו אַ זונה געוואָרען די ערדליכע שטאָדט, וואָס פריהער האָט נאָר משפט און צדק געוואָהנט, זענען איצטער מערדער פול?!... דיין זילבער איז מיט אָבפאַל, דיין וויין געמישט מיט וואַסער; די שרים זענען פערברעכער, גענאָסען פון גנבים, אַלע ליעבט שוחד און יאָגט זיך נאָך אונטערקויף־געלד; פאַר דעם אָרימען יתום משפט'ען זיי נישט, פאַר דער אונגליקליכער אַלמנה שטעלען זיי זיך נישט איין! דרום זאָגט גאָט דער הערשער, די קראַפט פון ישראל: אָ! איך וועל זיך נאָך טרייסטען איבער מיינע פיינד איך וועל נאָך נקמה נעהמען פון מיינע שונאים!..."

די דאָזיגע האַרצרייסענדע רייד האָבען אָבער פאַר זיך נאָר אַ פוסטען מדבר געפונען; נישט דער מלך און נישט זיינע שרים האָבען זיך צום נביא צוגעהאָרכט. די אַנפיהרענדע ספערען זענען גייסטיג אַלץ ניעדריגער און ניעדריגער געפאַלען, שלעפענדיג נאָך זיך דאָס פאָלק, דעם המון, און דער נביא זעהט אין זייער זאָרגלאָזיגקייט אויך די סבה פון שלעכטער פאָליטישער און עקאָנאָמישער לאַגע, אין וועלכער דאָס פאָלק האָט זיך געפונען:

„וועה צו די, וועלכע איילען זיך פריה אויפצושטעהן, ווייל עס יאָגט זיי דאָס ביער, וועלכע פערשפעטיגען זיך אין אָבענד צו זיצען, הייל עס ברענט זיי דער וויין; זייערע מאָלצייטען בעשטעהען פון פידעל און האַרף

און פויק און פלייט און וויין — און זיי וועהען נישט גאט׳ס שטאט
און זיינע ווערק בעמערקען זיי נישט — דערפאר איז מיין פאלק פעריאגט
נישטוויסענד: זיינע געעהרטע וועגען הונגער־טוידטע, זיינע מאסען — דורשט־
פערשמאכטע. דערפאר האט דער אבגרונד אזוי זיך פונאנדערגעשפרייט
און אזוי גרענעצלאז זיין מויל געעפענט און איינגעשלונגען די שענקייט,
די לעבהאפטיגקייט, די פרעהליכקייט פונ׳ם לאנד״...

אין אזא פינסטערער לאגע לאזט אהו זיין פאלק און זיין לאנד,
ווען ער שטארבט אב און דעם טראן נעהמט איבער זיין פינפאונצוואנציג־
יעהריגער זוהן — יהוקים!

צוועלפטעס קאפיטעל.

(פון יהזקיהו ביז יאשיהו (724—608).

„דאס פאלק, וואס געהט אין דער פינסטער, האט א גרויסע ליכטיגקייט דערזעהן, די בעוואהנער פונ׳ם טוידטען לאנד האט א שטראהל בעשיינט. דו האסט גרויס געמאכט דאס פאלק, דו האסט איהם זיין פרייד פערמעהרט; זיי האבען זיך געגען דיר געפרעהט, ווי מען פרעהט זיך אין תבואה־שניט, ווי מען פרעהט זיך, ווען מען טיילט זיך מיט׳ן רויב. ווייל זיין לאסט־יאך און זיין צוואנגס־שטעקען האסטו צובראכען, ווי אין דעם טאג פון מדין*) דען א קינד איז אונז געבוירען געווארען, א זוהן איז אונז געשאנקען געווארען, איז אויף זיין אקסעל די הערשאפט געפאלען און זיין נאמען איז בערופען געווארען: וואונדערליכער ראט־געבער, געטליכער העלד, האר פון פריעדען ו׳“....

מיט די דאזיגע פייערליכע ווערטער בעגריסט ישעיהו הנביא די טראן־בעשטייגונג פון דעם יונגען יהזקיהו (724—695). ער איז נאך כמעט א קינד געוועזן, דאן, ווען אין זיין פאטערלאנד האט דער געוואלטיגער הורבן אויסגעבראכען; זיין יונגעס הארץ איז נאך דאן נישט אזוי פערדארבען געוועזען, ווי ביי די איבעריגע הויף־לייט, און די שרעקליכע ליידען פון זיין פאלק האבען אויף איהם א שטארקען איינדרוק געמאכט; אין דער פער׳שכור׳טער ארגיע, וואס האט געהערשט ארום זיין פאטער, האט ער אנ׳ערנסטען ווארט געזוכט, א ווארט, וואס זאל איהם די לאגע פון יהודה ערקלעהרען, און דאס האט ער געקאנט הערען נאר פון דעם היילינגען נביא ישעיהו בן־אמו׳ץ; די געטליכע נבואה בעגייסטערט דעם יונגען פרינץ אלין מעהר; דרינגט אין איהם אריין אלץ טיעפער און ענדליך, ווען ער

---

*) דער שופט גדעון האט אמאל צושלאגען די מחנה פון מדין און מיט דעם בעפרייט דאס לאנד ישראל פון א שרעקליכען פיינד.

געהט ארויף אויפ'ן טראָן, שטעלט ער פאר מיט זיך א מענשען, וועלכער איז דורכגענומען אינגאנצען מיט א טיעפער פרומקייט און מיט דער פייערדיגסטער ליעבע צו'ם פאלק. אין זיין טהעטיגקייט אלס מלך זעהען מיר צוויי שטרעבונגען, וועלכע זיינען אייגענטליך עטוואס איייניג אין זייער ווארצעל: ער וויל דעם פאלק צוריק אומקעהרען זיין פריהערדיגע גאָט'ס פארכטיגקייט און מאראלישע ריינקייט, ווי אויך זיין פריהערדיגע מעכטיג־קייט און פאליטישע זעלבסטשטענדיגקייט. די היסטארישע געשעהענישען פון יענער צייט זענען בכלל זעהר גינסטיג געווען פאר'ן מלך'ס פלענער. אין דריי יאהר ארום נאכדעם, ווי די מלוכה איז איבערגעגאנגען צו יחזקיהו, איז געפאלען די מלוכה פון אפרים און שומרון איז חרוב געווארען. דער פאקט, וואס פון דעם אלגעמיינעם פאלקס־ארגאניזם איז אבגעריסען גע־װארען אזא וויכטיגער גליעד, האט געמוזט מאכען א געוואלדיגען רושם אויף דעם איבערגעבליבענעם טייל פון פאלק, ווארום נישט קוקענדיג אויף די פאליטישע בעציהונגען, וואס האבען געהערשט צווישען שומרון און ירושלים, האבען זיך פארט די בעפעלקערונגען פון די ביידע מלוכות געפיהלט פאר טיילען פון איין גאנצען פאלק. דערצו זענען אנטלאפענע פון אפרים מאסענווייז אנגעקומען אין יהודה; דאס אונגליק האט אלזא, געמוזט ווענדען זייערע הערצער צו גאט, צו דעם גאט, וועלכער האט זיי נישט אויפגעהערט מתרה צו זיין דורך זיינע נביאים. א ציטער האפט ארום יהודה און א גע־פיהל פון פרומקייט: מען מוז ראטעווען פון גאָט'ס צארן דעם רעשט פון פאלק!

און יחזקיהו האט צושיקט בריעף איבער'ן גאנצען לאנד, זאגאר צו די איבערגעבליבענע אין אפרים: „די זיהן פון ישראל: קעהרט אייך אום צו יהודה, צו גאט פון אברהם און פון יצחק און פון יעקב, וועט ער זיך אומקעהרען צו דעם רעשט, וואס איז געבליבען פון אשור'ס הענד. איהר זאלט נישט זיין, ווי אייערע עלטערען און ווי אייערע ברידער, וואס האבען אן גאט געפעלשט, און ער האט זיי וויסט געמאכט, ווי איהר זעהט עס איצט אליין מיט אייערע אויגען. איצט זאלט איהר מעהר נישט הארט מאכען אייער נאקען, ווי אייערע עלטערען; שטרעקט אויס אייער האנד צו גאט און קעהרט אייך אום צו זיין מקדש, וואס ער האט אויף איביג פערהייליגט; דיענט אייער אלמעכטיגען גאט יהוה וועט זיך זיין צארן איבער אייך שטילען! און ווען איהר וועט זיך צו גאט אומ־קעהרען, וועט ער דערוועקען זיין רחמנות אויף אייערע ברידער און אויף אייערע זיהן ביי זייערע פיינגער און ער וועט זיי צוריקקעהרען אין אונזער

לאנד, דען אייער אלמעכטיגער גאט יהוה איז אנ׳ערבארמדיגער און א גנעדיגער און ער וועט ניט אבווענדען זיין געזיכט פון אייך, ווען איהר וועט זיך ווענדען צו איהם!"

די דאזיגע איינפאכע נאר מיט ריינער גאטספארכטיגקייט דורכגע־דרונגענע ווערטער האבען געמאכט א גרויסען איינדרוק אויפ׳ן פאלק, און ווען דער מלך איז צוגעטראטען צו דער צוריקאיינפיהרונג און פער־שטארקונג פון דעם אלטען יודישען קולט, האט ער בעגעגענט דעם מיט־געפיהל פון אלע שיכטען פון פאלק. דאן האט ער זיך גענומען אויס־ראטען דאס געצענדינעריי, וואס איז געווען איינגעווארצעלט אין לאנד פון די פריהערדיגע יאהרען, צוליעב דער נאכלעסיגקייט אדער זאגאר א דאנק דער מיטווירקונג פון די פריהערדיגע מלכים. א גרויסע ירושה האט אין דער היגזיכט איבערגעלאזען דער פערשטארבענער אחז, וועלכער האט ירושלים בעדעקט מיט א גאנצען נעץ פון אשורישע געצען און מזבחות און ליענדענבוימער און וועלכער האט זאגאר דעם בית־המקדש פערראום־רייניגט מיט פרעמדע אפגעטער. יחזקיהו האט דאס אלץ פערניכטעט; ער האט אפגערייניגט גאט׳ס הויז און בענייט דארטען דעם גאטעס־דיענסט מיט קרבנות, מיט קטרת, מיט געזאנג, מיט כלי־זמר און מיט דער גאנצער הערליכער פייערקייט, ווי אין שלמה׳ס און יהושפט׳ס צייטען. אין זיין ענערגישער טהעטיגקייט איז ער נאך ווייטער געגאנגען: ער האט געלאזען אין גאנצען לאנד צוברעכען אלע במות, וועלכע זענען זאגאר געווידמעט פאר גאט, כדי איין מאל פאר אלע מאל פעסט צו שטעלען דעם געטליכען איינציגען צענטר ביי׳ם גאנצען פאלק. צוזאמען מיט דאס געצענדינעריי האט ער געוואלט אויך אויסווארצלען די פערשיעדענע אבערגלויבישע מיינונגען, וואס האבען געהערשט אין פאלק; ער האט זיך ניט אפגעשטעלט זא־גאר פאר די, וועלכע זענען כלומר׳שט פערהייליגט געווארען דורך דער פיעל־דורות׳דיגער טראדיציע; אזוי האט ער אין ירושלים צובראכען דעם קופערנעם שלאנג, וועלכען די בני־ישראל זאלען האבען מיט זיך געבראכט נאך פון דעם מדבר און וועלכען משה אליין זאל האבען געמאכט, פאר׳ן פאלק, כדי קוקענדיג אויף איהם, אויפ׳ן שלאנג — זיך צו ראטעווען פון געוויסע מגפות.

כדי פון דאסניי צוצו־ווענדען די הערצער פון פאלק צום צענטער, צו ירושלים, צום בית־המקדש, נאכדעם, ווי דער פערבאנד צווישען זיי איז אין די לעצטע דורות פיעל אפגעשוואכט געווארען; צוליעב דער גע־צענדינעריי, כדי צו דערנעהנטערן דעם פאלק צו זיין מלך, כדי צו פער־

איינינגען פעסטער די אלע טיילען פון פאלק צווישען אנאנדער, ווי אויך צו פערקניפען די הערצער פון די ענטרונענע פון אפרים מיט זייערע איבעריגע ברידער פון יהודה, מיט דוד'ס דינאסטיע, מיט דעם טראדיציאנעלען יהוה — האט יחזקיהו פערורופען די אלע איינוואהנער פון אלע עקען פון לאנד יהודה, ווי די בירגער אזוי אויך די ניי־אנגעקומענע, אלטע און יונגע, מענער און פרויען, קיין ירושלים צו פייערען דעם הייליגסטען נאציאנאלען יום טוב, דעם חג־הפסח. די פייערונג האט ער דורכגעפיהרט מיט דער גרעסטער הערליכקייט, וואס עס האט געמוזט אויפפלאקערען די נשמה פון פאלק, וועלכע איז געוועזען די לעצטע יאהרען אזוי פערזונקען אין פערצווייפלונג און ערנידערונג; דער מלך האט פון זיינע אייגענע אוצרות פיעל געלד מנדב געוועזען און זיך משתדל געוועזען מיט אלעם מעגליכעס, אז די פייערליכקייט זאל זיין א פאלקאמע; דער בית־המקדש איז געוועזען פראכטפאל בעפוצט, דער מזבח איז געוועזען בעגייט, טויזענדער קרבנות זענען געבראכט געווארען; די כהנים, אין זייער פולען שטאט האבען אנגעפיהרט מיט דער גאנצער ארבייט און די לווים האבען מיט די כלי־זמר געשפיעלט; יחזקיהו האט פערזענליך פאר'ן פאלק רעדעס געהאלטען און די פערזאמעלטע פון גאנצען לאנד האבען זיך נישט געקאנט גענוג אנפרעהען מיט דער בענייאונג פון לאנד, פון טראהן, פון דער אמונה. דאס בילד אין ירושלים איז געוועזען אזוי ריהרענד, אזוי בעצויבערענד, אז די געטליכע משוררים און נביאים זענען צו דער העכסטער פאעטישער בעגייסטערונג געקומען און די ערהויבענסטע קאפיטלעך פון תהלים זענען דאן געשאפען געווארען. זיעבען טאג האט דער מלך און דאס פאלק און די כהנים און די לוים און די משוררים און די נביאים פערבראכט צוזאמען אין דער הייליגער שטאדט ירושלים, אין בית־המקדש, און „די פרייד איז געוועזען אזוי גרויס, אז פון שלמה'ס צייט האט אזעלכעס אין ירושלים נישט פאסירט". דער רושם פון דער אלגעמיינער פערזאמלונג איז געוועזען אזוי גרויס, אז דאס פאלק, ווי נאר די פייערונג אין ירושלים האט זיך געענדיגט און יעדער האט זיך צוריק צו זיין היים געקעהרט, האט צובראכען אלע געטצענדינערישע מאנומענטען, אלע לינדען־בוימער, אלע במות און אלטארען אין אלע שטעדט פון יהודה און אין דעם איבערגעבליבענעם טייל פון אפרים. די דאזיגע רעסטאווראציע צייכענט זיך אלזא אויס אין א געוויסער מאס מיט דער מאסען־אינציאטיווע, מיט דער פרומער בעגייסטערונג פון פאלק אליין. יחזקיהו האט אבער מורא געהאט דערפאר, אז די דאזיגע גייסטיגע אויפמונטערונג זאל בי'ם פאלק נישט זיין א פערביי־

לויפיגע, ווי יעדער עפעקט-פּראָדוקט, און ווי יהושפט האָט אַמאָל געטהון, אַזוי האָט ער אויך בעשטימט אַ בעזונדערען קאָלעגיום פון חכמים און סופרים, אונטער דעם נאָמען יחזקיהו'ס לייט („אנשי־יחזקיהו"), וועלכע דאַרפען דעם פאָלק געמוזט לערנען, ערציהען און וועקען.

נאָך דער רעליגיעזער בענייאונג איז יחזקיהו צוגעטראָטען צו פערפעסטיגען דעם יהודה'ישען חיל און אויפצובויען פון דאָסניי די פעסטונגען, וועלכע זענען אין אחז'ס צייטען צושטערט געוואָרען דורך די פערשיעדענע פיינדליכע אָנפאַלען פון די אַרומיגע פעלקער. אין יהודה איז דאַן, וואַהרשיינליך, צוגעקומען אַ גרויסער העלדישער עלעמענט פון די ענטרונענע פון אפרים, וועלכער האָט אָבגעפרישט די אַרמעע פון יהודה; יחזקיהו'ן האָט אויך די דאָזיגע אונטערנעהמונג געלונגען. אין תנ"ך, אמת, געפינען זיך ועדר וועניג איינצעלהייטען וועגען די סטראַטעגישע רעפאָרמען פון יענער צייט, נאָר אויף וויפיעל זיי זענען געווען געראָטען קאָן מען זיך פאָרשטעלען דערפון, וואָס יחזקיהו'ן האָט זיך איינגעגעבען אין אַ געוויסער צייט אַרום, נאָכדעם ווי ער איז מלך געוואָרען, צו בעשטראָפען די פלשתים פאַר זייערע רויבערישע אַרויסטריטען געגען יהודה אין דער צייט פון דעם פאָריגען מלך; ער האָט ביי זיי פיעל שטעדט אָבגענומען, פיעל פעסטונגען חרוב געמאַכט און געצוואונגען זיי פון דאָסניי זיך אונטער צוגעבען דער הערשאַפט פון יהודה. דער נצחון איבער די פלשתים האָט שוין ממילא פאַראַליזירט די פיינדליכע טהעטיגקייט פון די איבעריגע קלענערע שכנים, ווי אדום און ד. ג. דאַן האָט שוין יחזקיהו געהאַט די דרייסטקייט אַ טראַכט צו געבען וועגען דעם געפעהרליכען שונא פון יהודה. ער האָט שוין גענימען זוכען פלענער, ווי צו בעפרייען דאָס לאַנד פון דעם אַשור-יאָך און מאַכען אַ ענדע מיט דער לעצטער ירושה פון זיין פאָטער אחז. דעם מלך'ס געדאַנקען האָבען באַלד אונטערגעהאַפט די הויפלייט, וועלכע עס האָט געקרייגקט די אונטערוואָרפענקייט פון זייער פאָלק און איבערהויפט די נביאים, ביי וועלכע די אָבהייניגקייט פון אַ געטצענדינערישען פאָלק האָט אַרויסגערופען אַ שרעק פאַר דעם גייסטיגען צושטאַנד אין לאַנד. ישעיהו הנביא האָט אויף זיך גענומען די מיהע, מיט זיין פייערדיגען וואָרט אויפצומונטערן דאָס פאָלק און אַריינגעבען איהם מוט און העלדענדרייסטקייט, אַז עס זאָל זיך בעשליסען צו מאַכען אַזאַ געפעהרליכען שריט, וואָס נאָר די פאָרשטעלונג אַליין פון איהם האָט שוין געקאָנט אַנ'אימה ארויפוואַרפען אויפ'ן לאַנד: די אָרעמע יהודה, וועלכע איז נישט לאַנג נאָך געווען אַזוי שוואַך זאָל וועלען זיך אויפהויבען געגען דער שטאַרקער אַשור, וועלכע האָט

שוין דאַן כמעט די גאַנצע פּאָדערשטע אַזיען אין איהרע הענד געהאַלטען! ישעיה, לויט זיין אַלגעמיינער וועלטאויפפאַסונג, האָט געגלויבט און געמוזט גלויבען אין דעם ערפאָלג פון דער גרויסער אונטערנעהמונג: פאַר איהם איז אַשור געווען נאָר אויף אַזוי פיעל שרעקליך, אויף וויפיעל זי קאָן זיך רעכענען פאַר דעם בייטש פון גאָט, וועלכער שטראָפט די זינדיגע פעלקער; יהודה איז שוין אָבער געווען גענוג אָבגערייניגט פון די פריהערדיגע זינד און דאַגעגען איז שוין די מאָס פון אַשורים אַכזריות'ן איבערפולט געווען; דער פּרינציפּ פון אמת וואָלט געמוזט אונטערברעכען זיך, ווען יהודה וואָלט איצט אַשור נישט בעזיעגען.

„אָ, אַשור, די רוט פון מיין צאָרן, דער שטעקען אין זייערע הענד — דאָס איז דאָך מיין אויפרעגונג. אויף אַ זינדיגען פאָלק שיק איך איהם אָן, אויף דער אומה, וואָס דערצערנט מיר, זאָג איך איהם אָן אַוועקצונעהמען רויב, אָנצומאַכען חורבנות, צו צוטרעטען איהם, ווי דעם ליים אין די גאַסען. ער מיינט אָבער נישט אַזוי און זיין האַרץ טראַכט גאָר אַנדערש; זיין געדאַנקען איז צו פערטיליגען, צו פערניכטען וואָס מעהר פעלקער! ער טראַכט זיך: מיינע שרים זענען דאָך אַלע מלכים. איז דען ווי כּרכמיש נישט געווען כלנו, איז דען ווי דמשק נישט געוואָרען שומרון?! האָב איך דאָך גענוג מאַכט געהאָט בייצוקומען די היידישע פעלקער מיט זייערע געטער — מיט וואָס זשע זענען זיי ערגער פאַר שומרון און ירושלים?! ווי איך האָב געמאַכט פון שומרון און איהרע געטצען, חעל איך דען אַזוי נישט קאָנען מאַכען פון ירושלים און איהרע געטצען?! דרום זאָגט גאָט וועל איך אויפמאָנען פון אַשור פאַר דעם שטאָלץ פון זיין האַרצען און פאַר דער הויכקייט פון זיינע אויגען, ווען איך וועל ענדיגען מיין אַרבייט אויפ'ן באַרג ציון און אין ירושלים. — דערפאַר וואָס ער זאָגט: מיט דער קראַפט פון מיין האַנד האָב איך מיין רוהם געשאַפען און נאָר מיט מיין קלוגשאַפט, וויל איך בין זעהר פערשטענדיג, האָב איך צושטערט די גרענעצען פון די לענדער, צובראָכען זייער צוקונפט און אַראָבגעשליידערט די גרויסקייט פון זייערע בעפעלקערונגען! מיין האַנד איז אַ'נעכט געוואָרען פאַר צאָהל-רייכע פעלקער און ווי מען קלייבט אין דער מדבר פערלאָזענע פויגעל-אייער, אַזוי האָב איך אַלע לענדער צונויפגעקליבען, און ס'האָט קיין פליגעל נישט געוואַגט אַ צאַפּעל צו טהון און עס האָט קיינער נישט געוואַגט אַ מויל צו עפענען און עס האָט קיינער נישט געוואַגט אַ פּיפּס צו טהון". — קען דען אָבער די האַק זיך בערימען געגען איהר העקער, קען זיך דען די זעג גרויסען געגען איהר זעגער?!...

די נבֿואה פֿון ישעיהו בן אמוץ האָט בעגייסטערט דאָס לאַנד; דאָס פֿאָלק האָט אין זיך דערפֿיהלט אַ גרויסען שטראָם פֿון העלדענמוט און עס האָט זיך נישט אָבגעשטעלט אויך דאַמאָלס זאָגאַר, ווען דער ערשטער טריט פֿון דער בעפֿרייאונג האָט זיך אויסגעלאָזען זעהר טרויעריג: סנחריב דער מלך פֿון אשור האָט זיך בעצייטענס דערוואוסט פֿון דעם צוגעגרייטען אויפֿשטאַנד און ער איז אונפֿערהאָפֿט בעפֿאַלען יהודה איידער נאָך זי איז געווען אינגאַנצען קריעגס־פֿעהיג; דער מלך יחזקיהו איז געווען געצוואונגען פֿון דאַמאַלס צו אַנערקענען די אויבערמאַכט פֿון אשור און בעצאָהלען אַ גרויסע קאָנטריבוציע. ווי נאָר סנחריב האָט אָבער פֿערלאָזען דאָס לאַנד, האָט פֿון דאַמאַלס אויפֿגעלעבט אין פֿאָלק די האָפֿענונג צו בעפֿרייען זיך פֿון דעם פֿרעמדען יאָך. יחזקיהו האָט זיך גענומען גרייטען ערענסט צו אַ מלחמה. ער האָט בעפֿעסטיגט דעם מויער פֿון דער הויפּטשטאָדט ירושלים; אויסגערופֿען אַ גרויסע מאָבּיליזאַציע, אָנגעגרייט פֿיעל געוועהר, פֿיעל שפּייז און פֿיעל וואַסער אין אַלע בעפֿעסטיגטע שטעדט, פֿון אויסער די פֿעסטיגונגען אָבער האָט ער פֿערשטאָפּט אַלע טייכען און אַלע קוואַלען, כדי דער שונא זאָל קיין וואַסער נישט האָבען. אויסער אין יהודה, האָט זיך אין די איבעריגע לענדער פֿון דער פֿאָדערשטער אַזיע, אויך אָנגעפֿאַנגען גראָד צו דער צייט אַ בעוועגונג געגען אשור. די קליינע בבל האָט אָנגעהויבען דאַן גרויס צו ווערען און האָט באַלד פֿערנומען דעם ערשטען פּלאַץ אין דער דאָזיגער בעוועגונג; זי איז געקומען אין בעציהונגען מיט מצרים, וועלכע האָט דאָס מאָל ווירקליך געוואָלט העלפֿען די אונטערוואָרפֿענע פֿעלקער פֿון אַזיען, מורא האָבענדיג אַליין פֿאַר דער שטייגענדער פּאָליטישער בעדייטונג פֿון אשור. אויף דעם באָדען פֿון דער דאָזיגער קאָאַליציע איז אין יהודה אויסגעבראָכען פֿון דאַמאַלס דער אַלטער פּאַרטיי־קאָנפֿליקט. די הויפּ־לייט האָבען איינגעפֿונען אַז דער גלייכסטער וועג צו דער זעלבסט־בעפֿרייאונג איז צוזושטעהען צו בבל מיט איהרע בונדענס־גענאָסען, כדי מיט פֿעראייניגטע כחות מלחמה צו האַלטען געגען דעם אַלגעמיינעם געפֿעהרליכען שונא; אָן דער שפּיץ פֿון דער דאָזיגער ריכטונג איז געשטאַנען דער קעניגליכער קאַנצלער שבנא; די נביאים האָבען אָבער נישט געוואָלט דערלאָזען צו קיינע פֿערבאַנדען מיט די אַרומיגע פֿעלקער און געראָטען דעם מלך, זעלבסטשטענדיג אַרויסצוטרעטען געגען אשור; אָן דער שפּיץ פֿון דער דאָזיגער פּאַרטיי איז געשטאַנען דער אַלטער נביא ישעיהו בן אָמוץ. דער לעצטער האָט, אמת, נישט אָנגעוויזען אויף קיינע קאָנקרעטע מיטלען, וועלכע די קליינע יהודה דאַרף אָננעהמען, כדי ביישטעהען געגען דער ריזיגער אשור; ער האָט אָבער געגלויבט אין דער

קראפט פון גייסט, אין דעם פרינציפ פון צדק: ער דארף נישט קיין ווייטיגע הילף, עס מוז א וואונדער געשעהן, ווען דער פרינציפ פון צדק דארף מנצח זיין! און ווען דער מלך יחזקיהו, גויגענדיג זיך אויף דער זייט פון דער הויף-פארטיי, האט אנגענומען די שליחים פון בבל און ארויסגעוויזען א גרויסע סימפאטיע צו זייערע פלענער, האט ישעיהו איהם שטרענגע פארווירפע געמאכט און איהם פארגעזאגט: „ס'וועלען אנקומען טעג און אלץ, וואס דו האסט אין דיין הויז אנגעזאמעלט און וואס דיינע עלטערען האבען אנגעזאמעלט ביז היינטיגען טאג, וועט אוועקגעטראגען ווערען קיין בבל, קיין זאך וועט דיר נישט איבערבלייבען; און דיינע קינדער וועלען אהין אוועקגענומען ווערען און פאר סריסים וועלען זיי מוזען דינען אין פאלאץ פון מלך בבל"...

דערווייל איז אנגעקומען דער ענטשיידענער מאמענט. נאך איידער די אויפגעבונטעוועטע מלוכות האבען געקאנט בעווייזען זיך צונויפצוריידען, איז סנחריב דער מלך פון אשור פלינק, ווי א פייל פון בויגען, פון דאסניי אנגעפאלען אויף יהודה. דאס מאל, וואהרשיינליך, איז איהם זיין אויפגאבע פיעל שווערער אנגעקומען, ווי דעם ערשטען מאל. אמת, די קלע־נערע גרענעץ-פעסטונגען האט ער איינגענומען איינע נאך די אנדערע אבער יחזקיהו האט איהם מיט זיין היל ערווארטעט ביי די מויערען פון ירושלים און דארטען האט זיך געדארפט קאנצענטרירען דער שווער-פונקט פון דער מלחמה.

און ווען דער פיינד מיט זיין אונגעהויער גרויסער ארמע, מיט זיין פוס-היל און פערד-היל און מיט זיין שווערען און לייכטען וואפען איז אלץ נעהענטער צוגעטראגען צו דער הויפטשטאדט, האט דאך דאס פערהעלטניס-מעסיג קליינע פאלק נישט פערלארען זיין מוט. דער מלך אליין איז ארומגעפאדערען איבער די גאסען און געטרייסט און געמונטערט:

„שטארקט אייך און מוטהיגט אייך! שרעקט אייך נישט און פאלט ביי זיך נישט אראב פאר דעם מלך פון אשור און פאר דער גרעסערער מענגע, וואס מיט איהם איז, — מיט אונז איז פיעל מעהר ווי מיט איהם! ער בעזיצט נאר די קערפערליכע קראפט, מיט אונז איז אבער אונזער אלמעכטיגער גאט יהוה, ער וועט אונז העלפען און ער וועט פאר אונז מלחמה האלטען!"

דער נביא ישעיה האט אויך דאן אין לאגער געפרעדיגט, אז ס'איז גע־קומען די צייט פון דער געטליכער נקמה:

„זייער טיראניי איז דאך שרייענד; די מלאכי-השלום וויינען דאך ביטערליך. וויסט זענען אלע וועגען, עס וואגט מעהר קיין וואנדערער צו געהן צווישטערס זענען די שטעדט, עס ווערט נישט געאכטעט קיין מענש.

פערשטויערט, אונגליקליך איז דאס לאנד, פערשעמט, פערוועלקט איז דער לבנון, דער שרון איז א מדבר געווארען און דער כרמל איז ווי פערשאלטען. איצט שטעה איך אויף — זאגט גאט — איצט הויב איך זיך אויף, איצט וועל איך זיך א טראג טהון!..."

סנחריב האט, ווי ס'שיינט, געוואלט אויסמיידען די שווערע מלחמה, וואס איהם איז אונטער ירושלים פארגעשטאנען, און ער האט געפרובט פארלעגען דער בעפעלקערונג, זי זאל זיך איהם אונטערגעבען מיט גוטען, וויל, ענדליך, וועט זיך דאך די מרידה נישט איינגעבען. איינעם פון זיינע שרים, רבשקה, צוזאמען מיט א גאנצער סוויטע האט ער געשיקט צו דעם חיל פון ירושלים, וועלכער האט בעוואכט די פעסטונגען, פארצולייענען זיי זיין לעצטע התראה. רבשקה האט זיין שליחות ערפילט מיט דער גרעסטער חוצפה; ער האט אויסגעלאכט דעם יהודה'שען גאט, אביעשפאט פון דעם געטליכען פאלק און שטארק ערנידעריגט זיין מלך אין דער אנוועזענהייט פון אלע שרים און פון א גרויסער מאסע יהודים, וועלכע האבען זיך צונויפגעזאמעלט הערען די רייד פון סנחריב; און ווען איינער פון די שרים האט פארגעלעגט רבשקהן, ער זאל ריידען צו זיי ארמיש, נאר נישט קיין יודיש, כדי דאס פאלק ארום זאל נישט הערען די שענדליכע ווערטער, האט ער נאך מעהר זיין מויל געעפענט און נאך פיעל עזות'דיגער גערעדט:

„צו דיר און צו דיין הארען דען האט מיר מיין האר געשיקט זאגען די דאזיגע ווערטער? צו די מענשען דאך, וואס זיצען אויפ'ן מויער און עסען זייערע אייגענע מיסט און טרינקען זייערע אייגענע פליסיגקייט!... הערט די ווערטער פון דעם גרויסען מלך, דעם מלך פון אשור. אזוי האט געזאגט דער מלך: זאל אייך יהוקיהו נישט איינרעדען, וויל ער וועט נישט קאנען אייך ראטעווען. און זאל אייך חזקיהו נישט פערזיכערען אין גאט, כלומר'שט: גאט וועט אונז העלפען, די שטאדט וועט נישט איבערגעגעבען ווערען אין אשור'ס הענד! איהר זאלט נישט הערען חזקיהו'ן, דען אזוי האט געזאגט דער מלך פון אשור: זייט צו מיר העפליך, קומט ארויס צו מיר, דאן וועט איהר יעדערער עסען די פרוכט פון זיין וויינגארטען און די פרוכט פון זיין פייגענבוים און דאן וועט איהר יעדערער טרינקען דאס וואסער פון זיין ברונען". טאמער זשע וועט אייך חזקיהו איינרעדען: „גאט וועט אונז ראטעווען" — וועלכע געטער פון וועלכע פעלקער האבען זייערע לענדער געראטעוועט פון די הענד פון מלך אשור? וואו זענען די געטער פון חמת? וואו זענען די געטער פון ארפד? וואו זענען די געטער פון ספרוים? ארער

וואָרום האָבען די געטער נישט געראַטעוועט שומרון פון זיינע הענד? וועלכער פון די געטער האָט זיין לאַנד געראַטעוועט, אַז אייער גאָט זאָל קאָנען ירושלים ראַטעווען?!...

שרעקליך איז געוועזען דער רושם פון דעם דאָזיגען שליח'ס רייד; די שרים האָבען זייערע קליידער צעריסען; געגען דער קאַלטער לאָגיק האָט זיך דער מלך פון יהודה אַליין פערלוירען. ער האָט זיך אַרומגעזעהען, אַז די פעראַנטוואָרטליכקייט וואָס ער האָט אויף זיך גענומען בנוגע צו זיין פאָלק איז ווירקליך אומגעהויער גרויס. נאָך אַ רירענדער תפלה אין בית-המקדש, האָט ער געשיקט זיינע דינער פרעגען ביים נביא ישעיהו זיין עצה. דער נביא האָט געשיקט צו סנחריב'ן אַ דרייסטען ענטפער אין'ם נאָמען פון גאָט:

„עס האַסט דיר, עס לאַכט פון דיר די טאָכטער פון ציון, עס שאָקעלט איבער דיר מיט'ן קאָפּ די טאָכטער פון ירושלים! וועמען האָסטו געלעסטערט, וועמען האָסטו געשענדעט, אויף וועמען האָסטו דיין שטים אויפגעהויבען, אויף וועמען האָסטו דיינע אויגען פערריסען? אויף דעם הייליגען פון ישראל?! דורך דיינע קנעכט האָסטו געלעסטערט גאָט און דו האָסט געזאָגט: „מיט מיינע פיעל רייטוועגען וועל איך אויף די העכסטע בערג שטייגען, איך וועל אויפ'ן לבנון אַרויפקלעטערען, איך וועל זיינע העכסטע צעדערען אויס-שניידען, זיינע בעסטע בוקסען אויסהאַקען, איך וועל דערגרייכען ביז דער ענדע פון כרמל-וואַלד, איך וועל גראָבען און טרינקען וואַסער, ווען איך וועל אויסטרעטען מיט מיינע פוס-באַלען אַלע וואַסערען פון דער בעלאַגערונגס-שטאָדט!" דו האָסט דאָך געהערט, וואָס איך האָב פערצייטען געטהון און געשאַפען — איך וועל דאָס ווידערהוילען און וויסטע בערגלעך וועלען ווערען פון פערפעסטיגטע שטעדט, און זייערע איינוואָהנער וועלען מאַכטלאָז ווערען, זיי וועלען צובראָכען ווערען און פערשעמט ווערען, זיי וועלען פערוועלקט ווערען ווי די גראָז פון פעלד, ווי גרינס אויפ'ן לאָנקע, ווי שפראָצונגען אויפ'ן דאַך, ווי נישט דערוואַקסענע זאַנגען. דיין זיצען, דיין אַרויס-טרעטען, דיין אָנקומען ווייס איך, מיר איז אויך בעוואוסט דיין אויפרעגונג אויף מיר. איך האָב פערנומען דיין צאָרענען און דיין ליאַרעמען אויף מיר—דערפאַר וועל איך דיר אַ רינג אין דיינע נאָזלעכער אַריינזעצען און אַ צוים וועל איך דיר אין דיינע ליפען אַריינגעבען און איך וועל דיר צוריק פיהרען אויף דעם וועג, אויף וועלכען דו ביזט געקומען... דען אַזוי האָט גאָט גע-זאָגט וועגען מלך אשור: ער וועט אין דער שטאָדט נישט אַריינטרעטען, ער וועט אין איהר קיין פייל נישט וואַרפען, איהר וועט קיין פאַנציר בעגעגענען און קיין וואַל וועט אַרום איהר נישט געמאַכט ווערען. מיט דער זעלבער

װעג, װאָס ער איז געקומען, װעט ער זיך אומקערען, נאָר אין שטאָדט װעט ער נישט אַרײַנקומען — אַזוי זאָגט גאָט: איך װעל בעשיצען די דאָזיגע שטאָדט איהר צו העלפֿען פֿון מײַנעטװעגען און פֿון מײַן קנעכט דודס װעגען...״

און עס איז װירקליך אַ װאונדער געשעהן, װי דער געטליכער נביא האָט געגלױבט. סנחריב האָט פּלוצלונג בעקומען אַ ידיעה, אַז תרהקה דער מלך פֿון מצרים (פֿון דער כושיטישער דינאַסטיע) קומט אָן מיט זײַן חיל פֿון הינטען. דער מלך פֿון אשור האָט באַלד געגעבען אַ בעפֿעהל זײַן חיל צו געהען בעגעגענען דעם פֿײַנד. אין װעג איז די נאַכט אָנגעקומען און דער מלך מיט זײַן אַרמעע האָט אין פֿעלד רוהען זיך געלעגט און אױף מאָרגען האָט זיך אַרױסגעװיזען, אַז אין לאַגער זענען אַ מאַן הונדערט אַכציג טױזענד אױף אײביג אײַנגעשלאָפֿען געװאָרען! װאָס די אורזאַך איז געװען איז געבליבען אומבעװאוסט. אין תנ״ך װערט דערצעהלט, אַז אַ מלאך פֿון גאָט האָט בײַ דערנאַכט אױף דער ערד אַראָבגענידערט און די מחנה פֿון אשור געפּלאָגט; די כראָניקער פֿון מצרים דערצעהלען, אַז פֿעלד־מײַז זענען איבער נאַכט בעפֿאַלען דעם לאַגער און אױפֿגעפֿרעסען אַלע שפּײַזען, צו ביסען אַלע בױגענ׳ס, די גאַנצע קלײדונג און שוכונג. אַלענפֿאַלס איז עס אַ געװיער פֿאַקט, אַז סנחריב האָט פּלוצלונג אַלײן געװאָרפֿען דעם שלאַכטפֿעלד און האָט זיך צוליב װאָס ס׳איז געראַטעװעט אין זײַן לאַנד אשור, אין זײַן הױפּטשטאָדט נינוה, נאָר דאָרטען האָט איהם ערװאַרטעט דער טױדט: זײַנע בײדע זיהן האָבען געגען איהם אַ פֿערשװערונג צוזאַמענגעשטעלט און האָבען איהם אַװעקגעהרגעט, װען ער האָט זיך געבוקט פֿאַר זײַן אָבגאָט אין זײַן טעמפּעל.

די אוננאַטירליכע ישועה, װאָס איז איס׳ן לאַנד געקומען, האָט אַרױסגערופֿען אַ אונענדליכע פֿרײד צװישען פֿאָלק; די משוררים האָבען עס בעזונגען אין זײערע פֿײַערליכע תהלות; די לױים האָבען איבער דעם גאָט געלױבט אין בית־המקדש. די בעדײַטונג פֿון דעם נס איז געװען נישט נאָר אַ פּאָליטישע, נאָר אױך אַנ׳עקאָנאָמישע און איבערהױפּט אַ רעליגיעזע. נישט נאָר זעלבסטשטענדיג איז יהודה געװאָרען אַ דאַנק סנחריב׳ס מפּלה, נאָר זי האָט זיך פֿון דאָסנײַ גענומען ענטװיקלען אױך עקאָנאָמיש. די פֿאָדערשטע אַזיען איז פֿרײַ געװאָרען פֿון איהר בעדריקער, דאָרטען האָט, װי אַמאָל, אױפֿגעבליהט דער האַנדעל, אין װעלכען יהודה האָט פֿערנומען װעהר אַנ׳אָנגעזעהענעם פּלאַץ.

די אַנדערע העלפֿט פֿון יחזקיהו׳ס הערשונג איבערען לאַנד, נאָך דער

בעפרייאונג פון אשור'ס יאך, האט זיך אויסגעצייכענט מיט איהר אונגעוועהנליכער גערעטעניש און גאטס-בענשונג אין לאנד. דער איבערפלוס פון תבואה און ויין און בוימאייל איז אויסגעביטען געווארען אין די ארומיגע לענדער אויף גאלד און אויף זילבער. יהודה האט פון דאסניי גענומען וואקסען און איז ווידער רייך און מעכטיג געווארען. די פערשטויסענע קינדער איהרע, וואס פאר די גרויסע מהומות אין אחז'ס צייטען, זענען זיי נאך פערטריבען און פערוואגעלט געווארען אין די וויטסטע געגענדען, אין אשור, אין מצרים, אין כוש און אז. וו., האבען זיך גענומען ביסלעכוויז קעהרען צוריק אין זייער היילינען לאנד. זאגאר די פערטריבענע פון אפרים האבען זיך פון זייערע גלות-לענדער געצויגען קיין ירושלים. ציון איז געווארען אנערקאנט פאר דער אלגעמיינער הויפט-שטאדט פון אלע איבערגעבליבענע ישראלים אין זייערע אלע לענדער, דער בית-המקדש — פאר א אלגעמיינעם היילינטהום, יהוה פאר דעם אלגעמיינעם גאט און יחזקיהו פארן אלגעמיינעם מלך!...

און נישט נאר אין עקאנאמישער און פאליטישער הינזיכט — דער דאזיגער פעריאד האט זיך געקאנט רעכענען אלס דער גליקליכסטער פאר דעם רעשט פון ישראל אויך אין דעם קולטור-גייסטיגען זין. דאס, וואס די מפלה פון אשור איז פאראויס געזאגט געווארען דורך ישעיה בן-אמוץ און נישט אלס נס, נאר אלס געזעץ פון צדק, האט דעם פאלק נאך פעסטער, ווי פריהער, צוזאמענגעבונדען מיט די נביאים און מיט זייער לעהרע. דאס טראדיציאנעל-פרומע געפיהל דרינגט אלץ טיפער אריין אין הארצען פון די יהודים און דער פאלקס-גייסט האט דאן דערגרייכט די העכסטע מדרגה פון זיין ענטוויקלונג, די העכסטע—וויטער האט ער שוין נישט געקאנט געהן. דאס איז געווען א פעריאד פון זאמלען און שאפען. פון איין זייט האבען די „חזקיה-לייט“, לעהרנענדיג דאס פאלק, צוזאמענגעשטעלט און סיסטעמאטיזירט אלץ, וואס איז ביים פאלק געשאפען געווארען ביז יענער צייט; דאס זענען געווען געוויסע טיילען פון דער „תורה“, געוויסע טיילען פון „תהלים“, געוויסע טיילען פון „משלי“ און ד. ג. ספרים, וועלכע די לויים אין יהושפט'ס צייטען האבען שוין געהאט אנגעהויבען צו זאמלען און נאר צוליעב די געשעהענע מהומות האבען זיי געמוזט איבעררייסען זייער טהעטיגקייט. די אלע ספרים זענען געווארען אזוי וואונדערבאר דייטליך צוזאמענגעשטעלט, אז זייער ציעל — צו לערנען דעם מענשען ליעב האבען דאס גוטס און האסען דאס בייזע, פירכטען זיך פאר גאט און געהן אין זיינע וועגען — איז ארויסגעקומען העכסט בולט. די „חזקיה-לייט“

זאָלען אויך האָבען אָנגעהויבען צו פֿערשרייבען די אַלגעמיינע געשיכטע פון זייער פאָלק, און אויך דאָ האָט זיך אַרויסגעוויזען זייער גרונד-טענדענץ: יעדער פּאָליטישער און עקאָנאָמישער מאָמענט אין היסטאָרישען לעבען פון פאָלק איז שטאַרק פֿערבונדען מיט זיין רעליגיעזען און מאָראַלישען צושטאַנד צו יענער צייט. יעדער פֿעריאָד פון פאָלקס-גליק בעצייכענט מיט זיך די פרומקייט און די גאָטספאָרכטיגקייט פון פאָלק; יעדער פעריאָד פון פאָלקס-אונגליק בעווייזט, אַז דאָס פאָלק איז פֿערדאָרבען און זינדיג געווען.

דער נאַציאָנאַלער געדאַנק איז אָבער נישט פֿערגליווערט געוואָרען און האָט זיך נישט בעגרענעצט בלויז מיט די געזאַמעלטע שעפּונגען פון די פֿערגאַנגענע יאָהרען. ישעיהו הנביא און זיינע אָנהענגער — וועלכע האָבען דאַן צווישען פאָלק בעקומען דעם טיטול „ענוים" — האָבען דעם געדאַנק פֿאָרטגעזעצט ווייטער, איהם טיעפער געמאַכט, פֿערברייטערט און דייטליך בעצייכענט דאָס, וואָס די פריגע דורות האָבען געהאַט דערפון נאָר אַ פֿערנעבעלטען בעגריף. אין יענער צייט פון מנוחה און פריעדען, וועלכע איז אָנגעקומען אין לאַנד, האָט ישעיהו הנביא געוואָרפען זיינע בליקען פיעל ווייטער אויסער די גרענעצען פון יהודה. מיט זיין געטליכען וואָרט ווענדעט ער זיך צו אַלע פעלקער, וועלכע זענען געווען מעהר אָדער וועניגער בעקאַנט צו יענער צייט אין דער פֿאָדערשטער אַזיען. ער שטרעבט צו מאַכען די נבואה — אַלמענשליך; ער שטראָפט צור און אשור און פלשתים און מואב און ארם און מצרים. ער וויל דעם גאָט פון ישראל מאַכען פאַר דעם גאָט פון דער מענשהייט, דעם מאָראַל פון ישראל פאַר דעם מאָראַל פון דער גאַנצער מענשהייט. דערמיט מיינט ער נישט אַוועקצונעהמען פון ישראל זיינע אייגענשאַפטען און עס שיינקען דער מענשהייט, נאָר ער וויל דער מענשהייט פיהרען צו ישראל, ער וויל דאָס געטליכע פאָלק זאָל דאָס געטליכע וואָרט אוניווערסאַל מאַכען, אַלמענשליך מאַכען. און אויף וויפיעל ער שטרעבט צו דערהויבען יעדען פאָלק צו דאָס געטליכע און גערעכטע, אויף אַזוי פיעל איז ער נישט-נאַציאָנאַליסטיש. די אַל-מענשליכע און וואונדערשענע פאָעמע „יונה" איז זיכער געשאַפען געוואָרען אין יענער צייט, אין דער צייט פון די ענוים. גאָט שיקט דעם נביא יונה קיין נינוה, די הויפטשטאָדט פון אשור, איהר מתרה צו זיין, אַז די מאָס פון איהרע זינד איז שוין פֿערפולט און אויב זי וועט נישט תשובה טהון, וועט זי אין פערציג טעג אַרום חרוב ווערען. נינוה איז דער שרעקליכסטער שונא פון ירושלים און דער נביא, אַלס היציגער נאַציאָנאַליסט, וויל נישט ראַטעווען נינוה; דאַן ענטלויפט ער פון גאָט אויף אַ שיף; פאַר גאָט איז אָבער

קיין בעהעלטעניש נישטא, און ער שיקט נאך א ווינד נאכצויאגען די שיף, אויף וועלכער יונה פאהרט צוזאמען מיט פיעל אנדערע רייזענדער. דער ווינד ברויזט אויף דעם ים און די שיף איז אין געפאהר; יונה פערשטעהט, אז דאס יאגט איהם גאט נאך, וויל ער נישט אז אונשולדיגע מענשען זאלען צוליעב איהם ליידען, בעט ער, אז מען זאל איהם אריינווארפען אין ים; גלייך ווערט די שיף געראטעוועט ווערען און ער ווערט פון זיין שליחות אויך לויז ווערען. געפינט איהם גאט אויך אינ'ם אבגרונד פון ים. א וואלפיש שלינגט איין יונה'ן און ער לעבט ביי איהם אין בויך דריי טעג מיט דריי נעכט. ענדליך זעהט ער, אז געגען גאט איז קיין מיטעל נישטא און ער איז מתפלל; שפייט איהם דער פיש ארויס אויף דער יבשה. דאן קומט ער אין נינוה צו ערפילען גאט'ס שליחות: דריי טעג און דריי נעכט געהט ער ארום אין שטאדט און רופט: „אין נאך פערציג טעג ווערט נינוה אומגע־קעהרט!" די התראה האט געהאט אן'אונגעהויערע ווירקונג: קליינע קינדער האבען געפאסט, דער מלך אליין האט א זאק אויפ'ן לייב אנגעטהון, די בהמות האבען זיך אין פעלד נישט געפיטערט. די חרטה פון דער זינדיגער נינוה איז ווירקליך אנגענומען געווארען פאר גאט און ער האט זיין גזירה מבטל געווען. דאן האט דער נביא געבעטען זיך ביי גאט: „מיר איז בעסער דער טויט אלס דאס לעבען!" דערווייל האט ער פערלאזען די שטאדט. אין פעלד האט די זון זעהר געברענט און ארום איז קיין שאטען נישט געווען וואו זיך צו בעהאלטען. האט גאט געלאזט אויסוואקסען פלוצלונג א ברייטען בלאט, אונטער וועלכען יונה האט זיך געקאנט פון דער היץ בעשיצען. יונה האט זיך זעהר געפרעהט מיט דעם וואונדער. אויף מארגען האט אבער א ווארעם אויפגעפרעסען דעם בלאט און ער איז פערדארט געווארען. דער נביא איז ווידער געבליבען שוץ־לאז און האט זיך פון דאסניי געבע־טען ביי גאט: „מיר איז בעסער דער טויט אלס דאס לעבען!" — דאן האט איהם גאט געזאגט: „דיר פארדריסט פאר דעם בלאט, וואס נישט דו האסט זיך איבער איהם געמיהט, נישט דו האסט איהם אויסגעהאדעוועט, וועל־כער איז איבערנאכט געבוירען געווארען און איבערנאכט פערלוירען גע־גאנגען, ווי זשע זאל מיך נישט פערדריסען אויף אזא גרויסער שטאדט, ווי נינוה, אין וועלכער עס געפינען זיך מעהר פון צוועלף רבוא מענשען, וועלכען ווייסען נישט פון רעכטס ביז לינקס און אזוי פיעל אונשולדיגע בהמות".

קלינגען דען נישט אין דער דאזיגער פאעמא די שטארקסטע אקארדען פון מענשען־ליעבע; צוליעב די אינטערעסען פון צדק מוזען פערשטומט

װערען נישט נאָר די געפיהלען פון אייגענ־נוץ, נאָר זאָגאַר אויך די נאַציאָנאַלע ליעבע. און װען ישעיהו האָט זיך געקאָנט באַפרייען פון דער געגענװערטיגער צייט און זיך איבערטראָגען אין דער װייטער צוקונפט, האָט ער געחלומ'ט װעגען דעם גרעסטען גליק, צו װעלכען די מענשהייט קען נאָר צוקומען, װעגען דער אַלגעמיינע מענשענ־ליעבע, צו װעלכער די היסטאָריע שטרעבט שוין אַזוי פיעל דורות און קאָן עס נאָך אַלץ נישט דערגרייכען. דאַן האָט ער געזעהן אין זיין פאָלק אַן אַלװעלטליכען פאָלק און אין זיין הייליגען לאַנד — אַן אַלװעלטליך לאַנד און אין זיין געטליכען צענטער — אַן אַלװעלטליכען געטליכען צענטער — דאָס אַלץ װעט װערען די אַלגעמיינע אייגענטום פון דער מענשהייט און דאָס אַליין װעט פיהרען צום אַלגעמיינעם גליק פון דער מענשהייט:

„עס װעלען קומען טעג, װען דער הייליגער באַרג פון גאָט'ס הויז װעט שטעהן פעסט אָן דער שפיץ פון די אַלע איבעריגע בערג און ער װעט דערהויבען װערען איבער אַלע הויכקייטען און עס װעלען אַלע פעלקער צו איהם שטרעבען. פיעל נאַציאָנען װעלען געהן און װעלען זאָגען: לאָמיר געהען און לאָמיר שטייגען אויף דעם געטליכען באַרג, צו דעם הויז פון יעקב'ס גאָט, זאָל ער אונז לערנען װעלען מיר געהען אין זיינע װעגען" — װייל פון ציון װעט תורה אַרויסגעהן און פון ירושלים — גאָט'ס װאָרט. און ער װעט משפט'ען צװישען די פעלקער און ער װעט איבערצייגען פיעל אומות, װעלען זיי צובּרעכען זייערע שװערדען אויף אַקער־אייזענס און זייערע שפּיזען אויף שניידמעסערס און קיין מלחמות װעלען מעהר נישט געפיהרט װערען!"...

און װאָס טיעפער ישעיהו'ס גייסט האָט געקלערט װעגען דער צוקונפט פון דער צדק־מלוכה, אין װעלכער עס װעלן הערשען נאָר אמת און ליעבע אַליין מעהר האָט זיין געטליך־באַגייסטערטע פאַנטאַזיע קיינע מעגליכע און אומעגליכע גרענעצען נישט אָנערקענט. נישט נאָר צװישען די מענשען און צװישען די פעלקער װעט די פיינדשאַפט און אונרעכט אויסגעװאָרצעלט װערען, נאָר זאָגאַר די חיות און די בהמות, װעלען געמילדערט װערען:

„און עס װעט װאָהנען דער װאָלף צוזאַמען מיט'ן שעפּס און דער לעמפּערט װעט ליעגען צוזאַמען מיט דער ציעג און אַ קאַלב און אַן אַניאָכס און אַ טיגער װעלען צוזאַמען זיין און אַ קליין קינד װעט זיי פיהרען. און אַ קוה און אַ בער װעלען זיך פיטערען און צוזאַמען קינדער האָדעװען און דער לייב װעט, װי די רינד, קייען היי... זיי װעלען קיין שלעכט'ס נישט טהון און זיי װעלען קיין שאַדען נישט מאַכען אויף מיין

הייליגען בארג, ווייל די גאַנצע ערד וועט פול ווערען מיט'ן געטליכען באַטאוסטזיין, ווי דאָס וואַסער פילט אָן דעם ים!"...

פאַר דעם נביא איז אָבער זאָגאַר דאָס דאָזיגע וואונדערליכע בילד אויך וועניג געווען. איהם האָט געקריינקט נישט נאָר פאַר דאָס בעליידיגענדע און בעליידיגטע אין דער מענשען־וועלט, נאָר זאָגאַר פאַר דאָס בעליידיגענדע און בעליידיגטע צווישען די בעוואוסטלאָזע בעשעפענישען; איהם האָט געוועהטאָגט דאָס הארץ נישט נאָר פאַר'ן חי און מדבר, נאָר אויך פאַר'ן צומח און דומם. דער פרינציפ פון צדק ווערט געשטערט נישט נאָר דורך די בעשעפענישען, נאָר זאָגאַר דורך דער נאַטור אַליין. דער קעמפפער פאַר אמת קאָן די דאָזיגע עולה נישט ליידען און ער פאָדערט זאָגאַר פון דעם בעשעפער אַ גלייכע בעציהונג צו אַלע זיינע שעפפונגען אין יעדער הינזיכט, און ער מאָלט די צוקונפט מיט פאָלגענדע פאַרבען:

„עס וועלען זעהענדיג ווערען די אויגען פון די בלינדע און עס וועלען הערענדיג ווערען די אויערען פון די טויבע. עס וועט דער הינקעדיגער שפּרינגען ווי דער הירש, און די שטומע צונג וועט זינגען, ווייל זאָגאַר אין דער מדבר וועט זיך וואַסער געפינען און טייכען וועלען פליסען אין דער וויסטע; אין לאָנקעס וועלען פערוואַנדעלט ווערען די פון דער זון אויסגעברענטע פלעצער און דאָרט, וואו איצט הערשט דער דורשט, וועלען קוואַלען זיך גיסען..."

דעם אידעאַל פון צדק האָט אַלזאָ דער גייסט פון ישראל שוין אין יחזקיהו'ס צייט ענטוויקעלט ביז דעם העכסטען גראַד. ישעיהו האָט געגלויבט, אַז זיין אידעאַל מוז סוף כל סוף פערווירקליכט ווערען, וואָרום אויב נישט פערליערט די גאַנצע בריאה איהר אינהאַלט. די דאָזיגע מיסיע אָבער מוז דורכגעפיהרט ווערען דורך דאָס געטליכע פאָלק ישראל, דורך זיין מלך, דורך דעם געטליך געזאַלבטען (משיח), וועלכער מוז ענדליך אַרויסשפּראָצען פון דוד'ס בוים. „אויף איהם וועט רוהען דער גייסט פון גאָט, דער גייסט פון קלוגשאַפט, דער גייסט פון פערשטאַנד, דער גייסט פון העלדענמוט, דער גייסט פון וויסענשאַפט און גאָטספאָרכטיגקייט". דער דאָזיגער געזאַלבטער פון גאָט וועט בעהערשען די גאַנצע נאַטור און ערהויבען זי ביז צו דער מדרגה פון דעם ווירקליכען געטליכען בעוואוסטזיין, ביז דעם צדק, און דורכדעם וועט ער אַראָבברייינגען אויף דער וועלט דעם אמת'ען, ערוואַרטעטען גליק. אויף אַזאַ אופן האָט ישעיהו געלייגט דעם פונדאַמענט, אויף וועלכען ס'האָט זיך שפּעטער אויפגעבויט די גרויסע אַלמענשליכע שטרעבונג צו אַן'אויסערוועהלטען פון גאָט, צו אַ געזאַלבטען

פרלייזער, צו אַ משיח! דערמיט האָט דאָס געטליכע פאָלק פערענדיגט און פערפאָלקאָמט זיין גרויסע מתנה, וועלכע ער האָט דער מענשהייט געשענקט, און איבער וועלכער עס האָבען געאַרבייט זיינע גרעסטע גייסטער: פון משה דוד און שלמה, ביז עמוס און ישעיהו בן אָמוץ!...

די גרויסע אָנשטריינגונג פון דעם נאַציאָנאַלען שעפּפונגס-גייסט אויף די געביטען פון דער פּאָליטיק, פון דער עקאָנאָמיע און פון דער פילאָזאָפיע, פאַר יחזקיהו'ס צייט האָט געדאַרפט ברייגגען דאָס פאָלק צו אַ מידעקייט און אַרויסרופען אין אַ געוויסער מאָס אַ רעאַקציע. די בעדינגונגען נאָך יחזקיהו'ס טויט האָבען אָבער אָנגענומען אַזאַ ווענדונג, אַז די רעאַקציע איז געוואָרען אַ סך אַ שרעקליכערע, ווי מ'האָט זיך געקאָנט פאָרשטעלען. דעם טראָהן האָט געירש'ענט דער צוועלף-יעהריגער זוהן מנשה (640—693); צוליעב זיין אונמינדיגקייט האָבען ווייטער די שרים בעקומען אין זייערע הענד די גאַנצע הנהגה אין לאַנד. זיי האָבען זיך, ווי געוועהנליך, געזאָרגט איבערהויפּט פאַר די אייגענע נוצען און פאַר די נוצען פון זייער שטאַנד און האָבען זיך פיינדליך בעצויגען צו די רעפאָרמען פון פערשטאָרבענעם יחזקיהו. צו זיי זענען, ווי ס'ווייזט אויס, צוגעשטאַנען אויך די אַלע יועצים פון מלך אחז און זיינע פאַמיליאַנטען, וועלכע האָבען פאַר דעם פאָריגען מלך פערלוירען זייער בעדייטונג צוליעב דער אַגיטאַציע פון די נביאים. אין די „הויכע ספערען" האָט מען דאָס-ניי אָנגעהויבען צו הערשען דאָס אַלטע זאָרגלאָז-פערשווענדערישע לעבען, וועלכעס איז געגען די בעגריפען פון דער נבואה און אין דעם גרונד פון וועלכען עס ליעגט די שטרעבונג צו רייכקייט און לוקסוס, געשטיצט אויף אונרעכט, געוואַלט-טהאַטען און בעטריג. און ווידער האָט מען געמוזט דעם נאַציאָנאַלען יהוה אָראָבשליידערען פון פּיעדעסטאַל, כדי זיין אָנדענקען זאָל נישט פּלאָגען דעם געוויסען פאַר די בייזע מעשים. — דאָס געצענדינעריי איז ווידער אַריין אין דער מאָדע! אין דעם דאָזיגען פערדאָרבענעם גייסט הויבען די שרים ערצויגען דעם פאָלק און אויך דעם יונגען מלך מנשה.

און פאָרגעקומען איז עס דאַן אַזוי, אַז זאָגאַר די אַלגעמיינע פּאָליטיק איז געווען זעהר גינסטיג פאַר די פערדעטערישע שטרעבונגען פון די הערשענדע קלאַסען. אַשור, וועלכע האָט, נאָך דער מפּלה פון סנחריב'ס חיל אַ געוויסע צייט יהודה נישט בעאונרוהיגט, האָט פון דאָסניי אָנגעהויבען צו שיקען מהנות סאָלדאַטען געגען די אַרומיגע לענדער, נאָכ-

דעם ווי אסרהדון, סנחריב׳ס זוהן, איז מלך געוואָרען. ער האָט דורכגעמאַכט זעהר אַ געלונגענע מלחמה געגען מצרים און האָט איהר אין אַ געוויסער מאָס געמאַכט אָבהענגיג אָן זיך. די לעצטע שטיצע פון די מלוכות אין דער פאָרדערשטער אַזיען, וועלכע פלעגען שטענדיג האָפען אויף מצרים, אַז זי וועט זיי, צוליעב איהרע אינטערעסען, העלפען אין קאַמפף מיט דעם אַשורישען אַפעטיט, — איז אויף אַזאַ אופן צו נישט געוואָרען, און זיי האָבען אַלע ווידער געמוזט פערוואַנדעלט ווערען אין אונטערגעוואָרפענע פראָווינצען פון דער גרויסער נינוה־מלוכה.

דער זעלביגער גורל איז פאָרגעשטאַנען אויך יהודה. זי איז, נאָך אַ געוויסער הפסקה, ווייטער אונטערגעפאַלען — אין מנשה׳ס צייטען — אונטער דער ווירקונג פון אַשור. די ווירקונג איז אפשר נישט געווען אַזוי שרעקליך אין פאָליטישען זין, ווי אינם רעליגיעזען און עטישען. די שרים האָבען געפונען פאַר גוטיג נאָכצוטהון אין דעם גייסטיגען לעבען פון לאַנד אַלץ, וואָס איז געטהון געוואָרען אין אַשור. די אַשורישע געטער זענען אַריינגעבראַכט געוואָרען אין יהודה, ווי אין די צייטען פון אחז; פאַר זיי זענען טעמפלען געבויט און אַלטאַרען געשטעלט געוואָרען. אויף דעם אַשורישען שטייגער, זענען בכלל פערגעטערט געוואָרען די פלאַנעטען, די זון, די לבנה און די שטערען. ווען מנשה איז עלטער געוואָרען און ער האָט איבערגענומען די הנהגה פונ׳ם לאַנד אין די אייגענע הענד, איז ער נאָך אין דער דאָזיגער ריכטונג געגאַנגען פיעל ווייטער און דרייסטער. ער האָט דאָס געצענדינערייַ אין לאַנד נישט נאָר ערלויבט, נאָר אויך איינגעפיהרט עס אַלס פליכט. ער האָט זיך אַרויסגעוויזען פאַר אַ פאַנאַטישען געצענדינער און האָט פערפיהרט דעם פאָלק נישט בלויז פון זיינע אייגענע נוצען וועגען. אין אַלע זיינע מעשים זעהט זיך אַ ליידענשאַפטליכע גאָטזוכעניש און איינגאַנצען מאַכט ער דעם איינדריק פון אַ רעליגיעזען רעוואָלוציאָנער, וועלכער האָט זיך נישט געוואָלט אונטערגעבען דער שטרענגער אמונה פון די נביאים. אינ׳ם בית־המקדש גופא האָט ער אַוועקגעשטעלט דעם אָבגאָט פון דער זון און פאַר איהם אַ בעזונדערען מזבח געבויט, אויף וועלכען די כהנים האָבען געמוזט קרבנות מקריב זיין. זיין אַרויסטרעטען געגען דעם נאַציאָנעלען יהוה צייכענט זיך אויס מיט אַ ווילדער פערביסענקייט; ער האָט סאַנקציאָנירט אַלץ, געגען וואָס דער יהוה־איזם האָט גאַנצע דורות געקעמפפט און וואָס ס׳איז איינגאַנצען פרעמד געווען דעם נאַציאָנאַל־יודישען גייסט. ער האָט מקריב געווען מענשען־קרבנות פאַר די פלאַנעטען, זיין אייגענעם זוהן האָט ער אין דעם הייליגען פייער

פערבאַננט, ער האָט אין לאַנד פון דאַסניי איינגעפירט דאָס צויבעריי; אין דעם אַלעמען זעהט זיך קלאָר די איינציגע שטרעבונג: אַ קאַמפף פאַר דאָס ערדישע און קאָנקרעטע געגען דאָס גייסטיגע און אַבסטראַקטע.

עס בערשטעהט זיך, אַז פון דער זייט פון די שרים און הויפלייט האָט דער מלך בעגעגענט בלויז מיטגעפיהל; כאַראַקטעריסטיש איז אָבער דאָס, וואָס אַפילו די אָפיציעלע גייסטליכע אין לאַנד, די כהנים, האָבען זיך וואָס ווייטער אַלץ מעהר צוגעוואָהנט צו דער נייער לאַגע און האָבען זיך אויך גענומען זאָרגען נאָר דערפאַר: ווי בעסער אויסנוצען פאַר זיך זייער הייליגע דיענסט. צוליעב די נייע געצענדינערישע בעגריפען, איז דאָס קרבנות־ברייננגען נאָך פיעל פערגרעסערט געוואָרען און צוזאַמען דערמיט איז געוואַקסען אויך די זינדיגקייט פון המון. זינדיגען און אויסקויפען זיך דורך קרבנות — דאָס איז געווען זעהר פערשטענדליך פאַר די ניע־דעריגע פאָלקס־מאַסען. און וואָס מעהר געטער עס זענען צוגעקומען אין לאַנד אַלץ מעהר מזבחות זענען געשטעלט געוואָרען אויף יעדען באַרג, אין יעדען טהאַל. די געטער־בעדיענונג איז אָבער אַלץ געבליבען די איינציגע פריווילעגיע פון די כהנים; אַפילו אין טהאַל הנום ביי ירושלים (גי־הנום), וואו עס איז געשטאַנען דער ספּעציעלער מזבח פאַר מענשען־קרבנות, האָבען אויך די כהנים בעדיענט. די איינציגע קעמפפער פאַר דעם נאַציאָנאַלען גייסט געגען דער פערדעמונג פון מלך, זענען ווידער, ווי אַמאָל, געבליבען די נביאים. זיי האָבען נישט אויפגעהערט מלחמה צו האַלטען מיט דאָס געטליכע וואָרט געגען מנשה, וועלכען זיי האָבען גע־רופען דער „אַהאָב פון יהודה" און אונערמידליך פלעגען זיי איהם און דאָס פערפיהרטע פאָלק מתרה זיין אינ'ם נאָמען פון גאָט:

„דערפאַר, וואָס מנשה דער מלך פון יהודה האָט געטהון די אַלע גיזערטרעכטיגקייטען, דערפאַר וואָס ער האָט פיעל מעהר געזינדיגט, ווי די אמורים פאַרצייטען און האָט נאָך גאַנץ יהודה פערפיהרט מיט זיינע געצען — דערפאַר האָט גאָט דער אַלמעכטיגער פון ישראל אַזוי געזאָגט: איך ברייננג אַזאַ אונגליק אויף ירושלים און אויף יהודה, אַז ווער עס וועט דאָס הערען וועלען איהם זיינע אויערען פערקלינגען; איך וועל ירושלים מעסטען מיט דער מאָס פון שומרון און וועגען מיט דעם וואָג פון אַהאָבים־הויז און איך וועל אויסמעקען ירושלים — אויסמעקען און אָבקעהרען. די איבערגעבליבענע פון מיין פאָלק וועל איך פערלאָזען, אין די הענד פון זייערע פיינד וועל איך זיי איבערגעבען, זיי וועלען צרויבט ווערען און צטראָטען ווערען, דערפאַר וואָס זיי האָבען געטהון אַלץ, וואָס

שלעכט איז אין מיינע אויגען — — —"

דער אחאב פון יהודה האט אָבער געהאנדעלט ווי איזבל. מיט'ן שווערד איז ער ארויס געגען גאָט'ס וואָרט. די נביאים האט ער מאסענווייז אויסגעהרג'עט און צוזאמען מיט זיי האבען מיט'ן לעבען בעצאָהלט די אלע טרייע אָנהענגער זייערע. ווי איין לעגענדע דערצעהלט, איז אויך דער אלטער-אלטער נביא ישעיה, וועלכער זאל זאָגאר זיין זיידע זיין פון דער מוטער'ס זייט, געפאלען טוידט דורך זיין האנד. אין תנ"ך ווערט געזאָגט, אז מנשה האט פערטרונקען גאנץ ירושלים אין אונשולדיג-פערגאָסענעם בלוט. דאָס איז גאנץ פערשטענדליך, נעהמענדיג אין בעטראכט דעם האס און דעם ווידערשטאנד, וואָס דיינע זינדיגע מעשים האבען געדארפט ארויסרופען ביי דעם גרעסטען פרומען טייל פון פאָלק, ביי וועלכע עס האבען נאָך פריש געלעבט די טראדיציעס פון דעם פרומען יחזקיה און זיין גאָלדענער גאָטספאָרכטיגער עפּאָכע.

צום גרויסען אונגליק פאר'ן לאנד און פאר דאָס פאָלק איז מנשה'ס ממשלה געוועזען זעהר אַ דויערהאפטיגע. העכער פופציג יאָהר איז ער אויפ'ן טראָן געזעסען און מיט אכזריות געשטיקט דעם נאציאָנאלען גייסט. ווי מ'שיינט, האט ער זיך שטארק געזאָרגט דערפאר, אז די אמונה פון יהוה זאל אינגאנצען אויסגעוואָרצעלט ווערען פון פאָלק און די נאציאָנאלע מסורות זאלען פערגעסען ווערען. טויטענדיג די געטליכע נביאים האט ער אויך פערניכטעט די היילינגע ספרים, וואָס זענען שוין ביז זיין צייט געוועזען מעהר אָדער ווייניגער צוזאמענגעשטעלט און פערשריבען. איבערדויפט האט ער פערפאָלגט די תורה פון משה, וועלכע האט זיך, צוליב דער שווערינקייט פון שריפט אין יענער צייט געקאָנט איינגעפינען גאָר אין אַ בעגרענעצטער צאָהל עקזעמפּלארען, הויפטזעכליך ביי די כהנים אין בית-המקדש. און זיין ציעל האט מנשה ווירקליך דערגרייכט. די תורה איז ביים פאָלק פערגעסען געוואָרען און צוזאמען מיט דעם זענען פערגעסען געוואָרען איהרע אלע ערהויבענע געזעצען פון מענשען-ליעבע. די מילדע, פון גאָט אויסדערוועהלטע און מענשענפריינדליכע יהודה איז פאר מנשה'ס צייט פערזונקען געוואָרען אין ווילדער געצענדינערייע, אין בלוט-דורשט, אין מענשען-האס און אבערגלויבישע בעגריפען.

אין דעם זעלביגען מאָראלישען צושטאנד געפינט זי זיך אויך פאר מנשה'ס יורש, פאר זיין זוהן אמון. צום גליק אָבער האט זיך זיין הערשאפט נישט לאנג געצויגען. אין צוויי יאָהר ארום, נאָכדעם, ווי ער האט דעם טראָן פערנומען, איז ער געהרג'עט געוואָרען ביי זיך אין פאלאץ דורך

אַ פערשווערונג געגען איהם. ווי ס׳שיינט, האט דאס פאלק זיך שוין געהאט צוגעוואוינט צו די דאזיגע פון גאט־פערשאלטענע מלכים, וועלכע האבען איהם ערלויבט צו פיהרען אַ פרעהליך און בעשרענקט לעבען, און דעריבער האט עס זיך נוקם געווען אן די פערדעטער און זיי אַלעמען אויסגעטוידט. דאן איז אויפגענומען געווארען פאר אַ מלך דער זוהן פון אמון, דער אַכט־יעהריגער יאשיהו (638—608).

ווידער האבען די שרים בעקומען די מאכט אין לאנד ביז דער יונגער הערשער וועט אויסוואקסען. נאר, ווי ניעדעריג געפאלען אין גייסטיגען זין די שרים זענען דאמאלס נישט געווען, איז דאך פארגעקומען אַ קליינע ענדערונג אין זייערע נאַציאָנאַליסטישע שטרעבונגען. אמת, זיי האבען ווי פריהער זיך געהאלטען ביים פרעמדען געטער־קולט צוליעב זייערע אייגענע נוצען, דער ריין־מיסטישער געצענדינערישער פאנאטיזם איז אבער פארט געפאלען און צוזאמען מיט איהם אויך די געצענדינערישע אייפעריגקייט, מיט וועלכער דער מלך מנשה האט געקעמפפט געגען די נאַציאָנאַלע אייגענטימליכקייטען פון זיין פאלק. אין לאנד האט נאך געהערשט די ביזהעריגע מאראלישע פערדאָרבענהייט, דאס איז שוין אבער נישט געווען מעהר קיין פליכט; דער נאַציאָנאַלער גייסט איז, אמת, נישט געשטיצט, אבער אויך נישט בעקעמפפט געווארען — און דאס פאלק האט זיך ווייטער אַליין מעהר און מעהר גענומען אויסניכטערן פון זיין גייסטיגער בעטרונקענהייט. די געטליכע נביאים האבען זיך ווידער גענומען בעווייזען און זייער שטים האט גענומען קלינגען מיט מאכט און צארן געגען די גייסטיגע פערפיהרטע און גייסטיגע פערפיהרערס פון פאלק. דאס געצענדינעריי אין יהודה, האט פערשטעהט זיך, נישט געקאנט אויסקומען אהן אַ טעאָרעטישער בעגרינדונג און אהן אַן ערקלערונג בנוגע צו איהרע בעציהונגען צו דעם טראַדיציאָנעלען יהוה; און ווען די עבודה־זרה האט אויפגעהערט אַ פליכט צו זיין, האט מען דאך געמוזט ווי עס איז ערקלערען די סתירה צווישען די אַסימילאַטאָרישע שטרעבונגען און דעם נאַציאָנאַלען גייסט. עס האבען זיך געבילדעט גרופעס פון פאלשע נביאים, וועלכע האבען געמיהט זיך צו מאכען אַ פשרה. יהוה, האבען זיי מודה געווען, איז דער איינציגער בעשעפער פון דער וועלט, ער איז אבער נישט איהר פיהרער. אויף דער ארדנונג און אויף דער פיהרונג זענען אויפגענומען די פערשיעדענע סטיכיען, די שטערען, די פלאנעטען און אזוי ווייטער, (ווי אויך די נאַציאָנאַלע געטער־בעשיצער פון יעדען פאלק), נאר פון די דאזיגע וועלט־קרעפטען איז אבהענגיג דאס גליק און דאס אונגליק פון יעדען לאנד און יעדען מענש

בעשונדער; יהוה אליין איז ניט אימשטאנד ניט גוטס צוטהון און ניט שלעכטס צו טהון. פערשטעהט זיך, אז די דאזיגע וועלט אנשויאונג גראבט אונטער די וויכטיגסטע פרינציפען פון דעם טראדיציאנעלען גלויבען און רויבט ביי איהם אב זיין גאנצע בעדייטונג. די אמת׳ע נביאים זענען ארויסגעטרעטען אין קאמפף געגען זיי מיט דעם שטארקסטען פלאם פון זייער געטליכען ווארט. דער נביא צפניה, האט דעם פאלק געשראקען מיט א פאלשטענדיגען חורבן פאר אזא חלול הקדש.

„אנ׳ענדע איבער אלעס, וואס אויף דער ערד, זאגט יהוה. אנ׳ענדע איבער די מענשען און איבער די פיה, איבער די פויגלען פון הימעל און איבער די פיש פונ׳ם מעער!... איך וועל אנייג טהון מיין האנד איבער יהודה און איבער אלע איינוואהנער פון ירושלים און איך וועל פון דעם ארט פערטיליגען דאס איבערגעבליבענע געצענדינערייי, די כומרים און די כהנים און די, וואס בוקען זיך אויף די דעכער געגען די הימעל־פלאנעטען... און די, וואס האבען זיך דערווייטערט פון יהוה און די, וואס האבען יהוה ניט געזוכט און ניט געפארשט. טשש! — פאר גאט דעם אלמעכטיגען! עס איז נאהענט דער טאג פון גאט — גאט האט צוגעגרייט א שלאכט־מאל, ער האט שוין זיינע געסט איינגעלאדען!... אין דעם דאזיגען שלאכט־טאג — זאגט גאט — וועל איך מיך רעכענען מיט די שרים, מיט די הויף־לייט — די אלע וואס שלעפען אויף זיך דאס פרעמדע קלייד... אין יענעם טאג וועל איך אויסזוכען ירושלים מיט ליכט און איך וועל מיך רעכענען מיט אלע מענשען, וועלכע רוהען אויף זייערע הייוועז, די וואס דענקען אין הארצען: יהוה טהוט קיין גוטס ניט און טהוט קיין שלעכטס ניט! זייער מעכטיגקייט וועט צוטראטען ווערען, זייערע הייזער וועלען וויסט ווערען — זיי וועלען בויען הייזער און זיי ניט בעזיצען, זיי וועלען פלאנצען וויינגערטנער און דעם וויין ניט טרינקען. נאהענט איז דער גרויסער טאג פון גאט, נאהענט און האשיג זעהר, איך פערנעהם שוין דעם ביטערליך שרייענדען קול פון אל־מעכטיגען. יענער טאג איז א טאג פון צארן, א טאג פון אונגליק און בעדריקונג, א טאג פון דונקעלהייט און פינסטערניש. א טאג פון וואלקען און נעבעל.. ענג וועל איך מאכען דעם מענשען און זיי וועלען געהן ווי בלינדע, ווייל זיי האבען געגען גאט געזינדיגט... זאגאר זייער זילבער און זייערע גאלד וועט זיי ניט קאנען העלפען אין דעם טאג פון געטליכען צארן, אין דעם פייער פון זיין אייפערזיגקייט וועט דאס גאנצע ערד פערצערט ווערען... פערבעסערט אייערע מעשים איהר, אונפערשעמטעס פאלק,

איידער נאָך דער פסק איז בעשטימט געוואָרען, איידער נאָך דער טאָג איז ווי א שטרוי פערלאָפען, איידער נאָך עס וועט אויף אייך אויסברעכען דער צאָרן פון גאָט, איידער נאָך עס וועט אויף אייך אָנקומען דער טאָג פון גאָט! בעט גאָט איהר ענוים פון דעם לאַנד, איהר, וועלכע האָט זיינע געזעצען ערפילט, זוכט צדק, זוכט ענוה, פילייכט וועט איהר בעשיצט ווערען אין דעם טאָג פון דעם געטליכען צאָרן..."

אונטער „דעם אונגליקליכען טאָג", מיט וועלכען דער נביא צפניה האָט געשראָקען דאָס לאַנד, האָט ער, וואַהרשיינליך, געמיינט דעם אָנפאַל פון די סקיפען. דאָס זענען געווען ווילדע מחנות, וואָס זענען ווירקליך אין א געוויסע צייט אַרום אָנגעקומען פון קאַווקאַז און אַרמעניען און האָבען א שרעק אָנגעוואָרפען אויף אַלע מלוכות פון דער פאָדערשטער אַזיען, זאָגאַר אויף אַשור און מצרים. די רייד פון דעם נביא האָט, ווייזט אויס, געהאַט א ווירקונג אויפ'ן פאָלק צוליעב דעם, וואָס די הערשענדע מאַכט האָט זיך איהם נישט אַנטקעגען געשטעלט, און ווען די ערשטע מחנות פון די סקיפען האָבען זיך בעוויזען אין אַזיען און אָנגעמאַכט דאָרט שרעקליכע חורבנות, האָבען זאָגאַר די שרים אויפגעציטערט. דערצו איז צו יענער צייט שוואַכער געוואָרען אויך די אויסערע השפעה פון אַשור און יהודה. מצרים האָט פאַר די לעצטע זעכציג–זיבציג יאָהר בעוויזען צו זיך צו קומען נאָך די קלעפ, וואָס אסר-חדון האָט איהר געגעבען; זי האָט אָנגעזאַמעלט קרעפטען און גענומען מאַכען זעהר אָפטע אָנפאַלען אויף די מדינות פון איהר לאַנגיאָהריגען פיינד, פון אַשור. די מאַכט פון אַשור, איז בעדייטענד אָבגעשוואַכט געוואָרען, דאַן האָבען גענומען שוואַך ווערען אויך די עהרע-געפיהלען פון די שרים אין יהודה צו איהר און צו איהר קולטור. מען האָט דאָך נישט געקאָנט פאַרלייגען דעם פאָלק, ער זאָל דיענען צו יענע פרעמדע געטער, וועלכע האָבען נישט געקאָנט זייער אייגען לאַנד ראַטעווען. אויף אַזא אופן פאַלט אַליין מעהר די אַסימילאַציע אין לאַנד יהודה און ס'שטאַרקט זיך פון דאָסניי דער נאַציאָנאַלער אייגענאַרטיגער גייסט!...

אונטער דער ווירקונג פון די אַלגעמיינע פּאָליטישע איבערקעהרעניש פון איין זייט און דער ברענענדיגער תוכחה פון די נביאים — פון דער צווייטער זייט, האָט זיך זאָגאַר ביים קעניגליכען הויף גופא געגרינדעט א פּאַרטיי, וועלכע האָט געשטרעבט אויפצולעבען דעם אַלטען נאַציאָנאַל-רעליגיעזען רעזשים, וועלכער איז מיט געוואַלד אָבגעשאַפט געוואָרען פאַר די פריהערדיגע צוויי מלכים: מנשה און אמון. די דאָזיגע

פארטיי האט אנגעהויבען בעקומען א גרויסע ווירקונג אויף דעם יונגען מלך, וועלכער האט אלס קינד נאך שוין ארויסגעוויזען זעהר פרומע און מילדע נייגונגען. די בעגריפען פון דעם מלך, ווי אויך פון זיינע מקורבים, וועגען דעם נאציאנאלען גייסט און וועגען דעם נאציאנאלען גלויבען זענען פארלויפיג געווען זעהר שוואך און דונקעל. די תורה, וועלכע איז דאך געווען די איינציגע קוועלע פון רעליגיעז-נאציאנאלען בעוואוסטזיין, איז נאך פאר מנשה'ן אויסגעראטען געווארען. דערווייל איז דער מלך מינדיג געווארען און זיין ערשטער שריט, איבערנעהמענדיג די ממשלה אין די אייגענע הענד, איז געווען, צו בעניינען דעם אלטען רעליגיעזען רעזשים אין לאנד; ער האט זיך גענומען צו בעניינען דעם בית-המקדש, וועלכער איז זעהר אלט און פערדארבען געווארען פאר די לעצטע יאהרען, די שרים און דאס פאלק האבען זיך מעהר געזארגט פאר די טעמפלען פון די פרעמדע געצען, ווי פאר דעם היילינגען הויז פון זייער אייגענעם גאט. די אויפזיכט איבער דעם רעמאנט פון בית-המקדש האט דער מלך יאשיהו איבערגעגעבען זיין קאנצלער שפן און דעם כהן הלקיהו. ביי דער ארבייט אין א פער-בעהאלטענעם ווינקעל האבען איינמאל די ארבייטער געפינען א ספר-תורה, וועלכעס איז וואהרשיינליך פערבארגען געווארען נאך אין מנשה'ס צייט פון דעם קעניג'ס געצענדינערישען פאנאטיזם. דער קאנצלער האט, בשעת א ראפארט וועגען דעם גאנג פון רעמאנט אין דעם היילינגען הויז, דערצעהלט דעם מלך וועגען דער געפונענער ספר-תורה, און ווען שפן האט, אויף דעם מלך'ס פערלאנג, איבערגעלייענט פאר איהם די תורה און ער האט זיך דערוואוסט וועגען די געטליכע געבאטען, וועגען דעם גליק, וואס זיי ברייגגען דעם לאנד, ווען זיי ווערען עהרליך געהיט, און וועגען דעם אונגליק, וואס זיי ברייגגען דעם לאנד, ווען זיי ווערען לייכטזיניג פערלאזען, איז ער שטארק גערירט געווארען. ער האט פון פערצווייפלונג זיינע קליידער צופליקט, דערמאנענדיג זיך, אין וואס פאר א נידעריגע זינדיגע לאגע זיין פאלק האט זיך איינגעפונען אזוי פיעל יאהרען, פון צייט זיין זיידע מנשה האט זיך אויפ'ן טראן געזעצט ביז איצט. פון גרויס פחד האט ער גע-זאגט צו זיינע נאהנטע לייט, צו הלקיהו דעם כהן, צו שפן דעם קאנצלער, צו שפנ'ס זוהן אחיקם און צו עכבור בן-מיכיה:

— „געהט פרעגט גאט פאר מיר און פאר דאס פאלק וועגען דער בעדייטונג פון דעם דאזיגען געפונענעם ספר. וואהרשיינליך איז גרויס דער צארן פון גאט אויף אונז, דערפאר וואס אונזערע עלטערן האבען נישט געפאלגט דעם ספר, צו טהון אלץ, וואס אין איהם איז פארגעשריבען".

לויט דעם מלך'ס פערזאג, זענען די שלוחים אוועק צו דער נביאה חולדה, וועלכע האט אין ירושלים געוואהנט, און איהר געפרעגט גאטס-ווארט. די נביאה האט זיי גאנץ שטרענג געענטפערט: „אזוי האט געזאגט גאט דער אלמעכטיגער פון ישראל: זאגט דעם מאן, וועלכער האט אייך געשיקט אהער צו מיר: „אזוי האט געזאגט גאט: איך ברייננג אנאונגליק אויף דעם דאזיגען ארט און אויף זיינע איינוואהנער פונקט, ווי עס שטעהט געשריבען אין דעם ספר, וואס דער מלך האט געלעזען — דערפאר וואס זיי האבען מיך פערלאזען און זיי האבען מקטיר געוועזען צו פרעמדע געטער, כדי מיר צו דערצארנען מיט זייערע טהאטען — וועט אנגעצונדען ווערען מיין כעס אויף דעם דאזיגען פלאץ און ער וועט נישט אויסגעלאשען ווערען. און צו דעם מלך פון יהודה, וואס האט אייך געשיקט אהער גאט צו פארשען, זאלט איהר אזוי צו איהם זאגען: אזוי האט געזאגט דער אלמעכטיגער פון ישראל... דערפאר וואס דיין הארץ איז ערווייכט געווארען, און דו ביסט ביי זיך געפאלען געווארען, ווען דו האסט זיך דערוואוסט, וואס איך דיינק צו טהון צו דעם דאזיגען ארט און צו זיינע בעזיצער, צו מאכען פון זיי א פערפלוכטע וויסטעניש, און דו האסט דיינע קליידער צוריסען און דו האסט געוויינט פאר מיר — איך האב דאך דאס אלץ געהערט — דערפאר וועסטו דיין לעבען ענדיגען אין פריעדען און דיינע אויגען וועלען נישט זעהן דאס ביזע, וועלכעס איך וועל ברייננגען אויף דעם דאזיגען לאנד" —

די שלוחים האבען געבראכט צום מלך דעם שרעקליכען ענטפער פון דער נביאה חולדה. יאשיהו האט אבער דעם מוט נישט פערלוירען. בעקענענדיג זיך נעהנטער מיט דער לעהרע פון די נביאים, האט ער זיך איבערצייגט, אז צו דער זינדיגקייט פון פאלק איז דא א מיטעל, וואס די נביאים רעקאמענדירען איהם שטענדיג. דער יודישער גאט איז דאך א גנעדיגער און א בארעמהערציגער און ער נעהמט אן די תשובה, וואס רייסט זיך ארויס פון טיעפען הארצען. לויט דעם ביישפיעל פון זיין עלטער-זיידען יחזקיהו, האט ער זיין גאנצען לעבען געווידמעט דער הייליגער ארבייט, ריין צו מאכען דאס פאלק פון די פערברעכען, אין וועלכע מנשה האט זיי פערשלעפט. ער האט צונויפגערופען די עלטסטע אין גאנץ יהודה און ירושלים און צוזאמען האבען זיי בעטראכט, וואס זיי האבען צו טהון. נאכהער, לויט דעם אויסגעארבייטען פלאן, האט ער, ווי אמאל יחזקיהו, געלאזט צונויפזאמלען זיך אין דעם בית-המקדש פון ירושלים „אלע כהנים, אלע לוים ווי אויך דעם אלגעמיינעם המון פון גרויס ביז קליין" און ער אליין

האט פאר זיי פארגעלעזען די געפונענע תורה. נאך אזוי פיעל יאהרען פון צושיידונג, האט די ענטדעקטע תורה געמאכט דעם טיעפסטען איינדרוק אויפ'ן פאלק; זיי האבען אין איהר זיך אליין דערקענט, זייער אייגענעם גייסט, זייער אייגענע שעפּפונג. זיי האבען זיך אנגעהויבען שעמען פאר זיך אליין, פאר דעם פאקט פון פערלאזען דאס אייגענע, דאס טראדיציאנעל־היסטארישע און אנחאפּען זיך אן פרעמדע, ווילדע, אונבעקאנטע בעגריפען און מנהגים — שעמען ביז צו טרעהרען, ביז צו דער טיעפסטער חרטה. יאשיהו האט דעם דאזיגען בעגייסטערטען מאמענט פערשטאנען אויסצונוצען און ער האט דאס פערזאמעלטע פאלק בעשווארען פאר גאט, צוריקצוקעהרען זיך צום היסטארישען יהוה, צוגעהן אין זיינע וועגען, אבצוהיטען זיינע פערבאטען אליין ווי אין דער הייליגער תורה איז געשריבען. נאך דער שבועה האט דאס פאלק זיך אוועקגעטהון אויף די פערשיעדענע אבגעטער און די פערשיעדענע אלטארען און במות, וואס זענען געווען אין ירושלים, זאגאר אין בית־המקדש, און אלע אויף פיצלעך צובראכען; דעם ביישפיעל פון ירושלים האט נאכגעטהון די פראווינץ. אומעטום איז געגאנגען א ראדיקאלע רייניגונג פון דאס געצענדינערייא און איהר קולט. דער מלך האט זיך אבער נישט אבגעשטעלט ביי די רעפארמען אין יהודה אליין. ער האט געשיקט זיינע קנעכט זאגאר אין אפרים, וואו עס האבען נאך דאן געוואהנט איבערגעבליבענע פון ישראל, וועלכע האבען זיך, נאך דעם חורבן פון שומרון געפיהלט אין א געוויסער מאס בריידערליך צוגעבונדען צו יהודה, און האט דארטען אויך זיך גענומען אויסצוווארצלען די עבודות־זרות, וואס זענען נאך דארט פון אמאל פערבליבען. צווישען די איבעריגע האט יאשיהו אויך פערניכטעט דעם גאלדענעם קאלב, וואס ירבעם נאך האט אין בית־אל געשטעלט. יאשיהו האט אין זיין קאמפף מיט דאס געצענדינערייא ארויסגעוויזען נאך מעהר ענערגיע, ווי יחזקיהו. ער האט נישט נאר פערטיליגט די אבבילדער פון די פערשיעדענע פלאנעטען, צו וועלכע דאס פאלק האט מאסענווייז זיך געבוקט, נאר ער האט אויך אויסגעשאכטען די כהנים, וועלכע פלעגען פאר זיי קרבנות מקריב זיין. דערביי האט ער אויך נישט געשוינט די געצען־בילדער, צו וועלכע עס האבען געדיענט נישט ישראלים, נאר די איינגעוואנדערטע ערלים, ווי די עמונים און מואבים, וואס האבען דערויף זייער רעכט בעקומען נאך פון שלמה המלך'ס צייטען. צוזאמען מיט דעם האט יאשיהו אויך דאס כשוף־מאכערייא אונטערגעבראכט און די מכשפים האט ער פון לאנד ארויסגעטריבען. אויף אזא אופן האט יאשיהו מיט אמאל געמאכט אן ענדע

צו דעם, וואס מנשה האט אין לאנד אריינגעבראכט; די עפענטליכע אסימי-לאציע האט געקראגען א טוידט-קלאפ און יהוה האט זיך צוריקגעקעהרט קיין ציון, אין זיין היילינ הויז, צו זיין אויסדערוועהלטע פאלק. אמת, די אלע רעפארמען פון יאשיהו זענען דערוויל געווען בלויז אויסערליכע, און מנשה'ס געצענדינערישע טהעטיגקייט האט געהאט א אינערליכע ווירקונג אויפ'ן פאלק, אויף זיין גייסט, אויף זיין מאראל, — אזא ווירקונג, וואס מיט דעם פערברענען דעם אדער יענעם אבגאט, ווערט עס נאך נישט פערניכטעט, דער מלך האט אבער געקאנט האפען, אז די אויסערליכע רייניגונג, ביי וועלכער דאס פאלק אליין האט ארויסגעוויזען אזא שטארקע בעגייסטערונג, איז נאר דאס אנהויב פון דער אינערליכער רייניגונג; אז אויב מען וועט ווייטער אונטערהאלטען די אויפגעשטיגענע בעגייסטערונג, וועט עס ברינגען ענדליך צו א ווירקליכער נאציאנאלער אויפלעבונג. יאשיהו אליין האט פון זיין זייט דערצו אנגענומען מיטלען; נאר אויך דא האט ער זיך געהאלטען פעסט ביי דעם וועג פון זיין עלטערע זיידען. דעם יום-טוב פסח, וועלכער איז בעשטימט געווארען פאר דעם אנדענקען פון דער בעפרייאונג פון ישראל אין מצרים און זיין אויפלעבונג אלס פאלק, האט ער אויך אויסגענוצט אלס אגיטאציע פאר דעם נאציאנאלען גייסט. ער פלעגט אויך צוזאמענרופען די בעפעלקערונג פון אלע געגענדען אין לאנד אויף פסח קיין ירושלים און אין בית-המקדש פלעגט ער לאזען מאכען פייערליכע פערזאמלונגען, וואו צוזאמען מיט דעם קרבנות-ברינגען און תהלים-זינגען, פלעגען די כהנים לעזען פאר'ן פאלק די תורה און וועקען אין איהם זיין נאציאנאלען בעוואוסטזיין.

נאך דער דאזיגער גייסטיגער צוריק-איינפיהרונג האט יאשיהו זיך גענומען אויפהויבען אויך דעם פאליטישען מצב פון זיין לאנד. פאר די פאריגע צוויי מלכים, מנשה און אמון, איז יהודה פאליטיש געווען אינגאנצען אבהענגיג פון אשור. פאר דער ערשטער העלפט פון יאשיהו'ס תקופה איז די מאכט פון אשור געווארען אליץ מעהר אבגעשוואכט, צוליעב די אונאויפהערליכע מלחמות מיט מצרים; דערמיט האבען זיך בענוצט די אונטערדריקטע פעלקער, ווי מדי, ארם, כשדים און זיי האבען זיך ערקלערט פאר זעלבסטשטענדיג. יהודה האט זיך אויך דאן בעפרייט פון אשור'ס יאך. נאר יאשיהו האט זיך נאך געהאט פערגעבען מיט גרעסערע פלענער. ער האט געטרוימט אומצוקעהרען ירושלים איהר אלטען גרויסען רוהם, ער האט געשטרעבט פון דאסניי צונויפצוזאמלען די אלע געגענדען פון דעם אמאליגער ארץ-ישראל פון שלמה'ס צייטען אונטער איין הערשאפט; בע-

הערשען, ווי אַמאָל, די טיילען לאַנד, וועלכע זענען פאַר ירבעם בן נבט אַריין אין דער צוזאַמענשטעלונג פון דער אפרים־מלוכה. און וועלכע אַשור האָט דערנאָך צוגענומען, ווען שומרון איז חרוב געוואָרען — דאָס איז געוואָרען יאשיהו׳ס היילינסטער ציעל. ביסלעכווייז, ביסלעכווייז האָט זיך יאשיהו׳ן זיין אויפגאַבע איינגעגעבען צו פערווירקליכען. די מאָראַלישע השפעה פון יהודה אויף אפרים האָט זיך נאָך פון יחזקיהו׳ס צייטען אָנגעהויבען, און יאשיהו מיט זיין רעסטאַוראַציע האָט די השפעה נאָך פערשטאַרקט; די פאָלשטענדיגע אַדמיניסטראַטיווע פעראייניגונג מיט יהודה האָט אַלוא ניט געקאָנט אַרויסרופען קיין אונצופרידענהייט ביי די איבערגעבליבענע בני־ישראל פון די אפרים־פּראָווינצען און זאָגאַר ביי די פון דער פרעמדער אָנגעקומענע גרים, וועלכע האָבען זיך וואָס ווייטער אַלץ מעהר אַסימילירט מיט די אַלטע בירגער פון לאַנד; אַשור, ווייטער, צוליעב די בעזונדערע פּאָליטישע בעדינגונגען, אין וועלכע זי האָט זיך איינגעפונען דאַן, האָט יאשיהו׳ן ניט געקאָנט שטערען אין זיינע אונטערנעהמונגען, געפינענדיג זיך זעהר ווייט פון יענעם אָרט. פון אויסערן האָט זיך ווירקליך געקאָנט דוכטען, אַז די גליקליכסטע יאָהרען פון דוד און שלמה האָבען זיך פאַר ירושלים צוריקגעקעהרט — די טיילען פון ישראל האָבען זיך אין איין פאָלק פעראייניגט, די טיילען פון כנען האָבען זיך אין איין לאַנד פעראייניגט, און דאָס פאָלק און דאָס לאַנד האָט זיך מיט גאָט פעראייניגט!

די אילוזיע איז אָבער גאַנץ גיך פערשוואונדען געוואָרען. אין אמתן איז דער וואָהלשטאַנד אין לאַנד פאַר דער צווייטער האַלבער תקופה פון יאשיהו׳ס ממשלה געווען נאָר דאָס לעצטע צאַנקען פון יהודה. דער גורל פון דעם לאַנד איז שוין געווען בעשלאָסען. דער היסטאָריקער פון תנ״ך, וועלכער זוכט אין יעדען פּאָליטישען גליק און אונגליק פון זיין פאָלק דעם „פינגער פון גאָט״, זאָגט, אַז טראָץ דעם, וואָס יאשיהו איז אַזוי פרום געווען, אַז קיין מלך האָט, ניט פאַר איהם און ניט נאָך איהם, זיך געקאָנט פערגלייכען מיט איהם — דאָך האָט זיך נאָך דער צאָרן פון גאָט אויף יהודה ניט איינגעשטילט, צוליעב די בייזע מעשים פון מנשה. דאָס פיעל אונשולדיג בלוט, וואָס ער האָט פערגאָסען, דאָס פיעל אונשולדיג בלוט, מיט וועלכע ער האָט ירושלים פערטרונקען האָט גאָט ניט געקאָנט מוחל זיין!״ — דער היסטאָרישער בליק איז גאַנץ כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם נאַציאָנאַלען גייסט: קיין תשובה און קיינע רעפאָרמען האָבען ניט געקאָנט אויסקויפען דאָס אומזיסט פערגאָסענע בלוט, און יהודה האָט געמוזט אין דעם בלוט דערטרונקען ווערען. „און

גאָט האָט געזאָגט: איך מוז יהודה אויסמעקען, ווי איך האָב ישראל (אפרים) אויסגעמעקט און איך מוז אָפּשטויסען די דאָזיגע שטאָדט, וועלכע איך האָב אַמאָל אויסערוועהלט, ירושלים, ווי אויך דאָס הויז, וואָס איך האָב געדיינקט אויף איהם מיין נאָמען צו בערופען!"...

דער ווילען פון גאָט האָט זיך אָנגעהויבען צו פערווירקליכען מיט אַ אונגעהויערער געשווינדקייט. יאשיהו האָט נאָך זיינע גראַנדיעזע פּלענער ביז'ן ענדע נישט דערפיהרט, און איהם איז שוין אויסגעקומען אויף אַ טרויעריגען אופן זיך צושיידען מיט זיין לעבען, ווען ער איז נאָר בלויז אַ יאָהר פיערציג אַלט געוועזען. פרעה נכה, דער הערשער פון מצרים, האָט זיך דאַן מיט זיין חיל אַריינגעריסען אין דער פאָדערשטער אַזיען מיט דעם ציעל, צו מאַכען אַנאָנפאַל אויף נינוה גופא, אויף דער הויפּשטאָדט פון אַשור. יאשיהו האָט מורא געהאַט פאַר דער שטייגענדער ווירקונג פון מצרים אין אַזיען, פיליכט וועט מצרים נאָך נעהמען פערטענדירען אויף די געגענדען פון אפרים, אַזוי ווי זי האָט שוין צו יענער צייט געפּרעטענדירט אויף אַנדערע פראָווינציען פון אַשור, וועלכע זי האָט שוין גענומען רעכענען פאַר איינגענומענע און אונטערטעניגע. יאשיהו האָט אויף גיך צוזאַמענגעקליבען זיין חיל און איז אַרויסגעטראָטען איבעררייסען פרה'ן דעם וועג אין מגדו, אין דער געגענד פון כרמל, האָבען זיך די פיינד געטראָפען. צווישען זיי האָט זיך פונאַנדערגעפלאַקערט אַ מלחמה, וועלכע האָט זיך זעהר טרויעריג געענדיגט פאַר יאשיהו. ער אַליין איז אין דעם געפעכט געהרג'עט געוואָרען און זיין חיל האָט געהאַט אַ גרויסע מפלה. ווען די קנעכט האָבען געבראַכט קיין ירושלים דעם טוידטען קערפּער פון דעם מלך, האָבען איהם בעגעגענט אַלע איינוואָהנער פון ירושלים מיט אַ ביטערען יאָמער. אַ שרעקליכער פאָרגעפיהל האָט זיי פאַראויס געזאָגט, אַז מיט דעם טוידטען קערפּער פון דעם גרויסען, פרומען און ענערגישען מלך זינקט אויך צוזאַמען דער נאַציאָנאַלער שטאָל'ץ פון יהודה און די זעלבסטשטענדיגקייט פון דעם הייליגען לאַנד.

פאַר דער מלוכה פון יהודה האָט זיך אָנגעהויבען די גסיסה!...

דרייצעהנטעס קאפיטעל.

די לעצטע מלכים פון יהודה און דער חורבן פון ירושלים.

(608—586).

פאר דעם ווייטבליקענדען און זעלבסטשטענדיגען דענקער איז געווען קלאהר גלייך נאך יאשיהו'ס טוידט, אז יהודה לעבט אב איהרע לעצטע מינוטען. די אויסערליכע פאליטיק האט זיך אזוי פערוויקעלט, אז פאר יהודה איז געווארען אונמעגליך מעהר איינצוהאלטען איהר זעלבסטשטענדיגקייט. אין דער פאדערשטער אזיען האט געהערשט צו יענער צייט א שרעקליכע אנארכיע אין דעם פעלקערליכען מלוכה-לעבען; קיין גלייכגעוויכט, קיין דויערהאפטיגער אויטאריטעט. אין א משך פון איין דור, האט זיך די אויבערמאכט איבער דעם דאזיגען פעלקער-וויגעל איבערגעטראגען אין די פערשיעדענסטע פונקטען; דאס איז, געוועהנליך, פארגעקומען נישט לייכט. גרויסע מלחמות צווישען די מעכטיגסטע פעלקער זענען פארגעקומען צוליעב דער דאזיגער קאנקורענץ איבער דעם אויטאריטעט בנוגע צו דער פאדערשטער אזיען; די קלענערע, שוואכערע אומות זענען אהן זייער ווילען איבערגעגאנגען פון איין מלוכה צו דער צווייטער; אזעלכע אפטע איבערגאנגען זענען שטענדיג פערבונדען מיט גרויסע אויפטרייסלונגען און איבערקעהרענישען סיי אין פאליטישען, סיי אין מאראלישען לעבען. יהודה האט אויך דאן פערנומען אזא געפעהרליכע פאזיציע פון „צווישען האמער און קאוואדלע", ווען די „גרויסע סטיכיען" האבען צווישען זיך א קאמפף געפיהרט איבער דעם, ווער איבער וועמען עס זאל הערשען. די דאזיגע פאזיציע זאט געמוזט ארייינטראגען א כאאס אין דעם מלוכה-לעבען פונ'ם לאנד, און פיהרען עם ענדליך צום פאלשטענדיגען חורבן. דער היסטאריקער פון תנ"ך, ווי ס'איז געווען אויבען דערמאהנט, שטעלט די פערשארפטע לאגע אין יהודה אין צוזאמענהאנג מיט דער ערניעדרונג פון דעם נאציאנאלען גייסט פאר מנשה'ס צייט. עס איז קיין צווייפעל נישט, אז פון יהוקידו'ס עפאכע אן האט זיך אבגעהאקט דער וואוקס פון דעם

נאציאנאלען געניוס אין יהודה. די רעסטאווראציע פון יאשיהו האט צו קיין נייע שעפפונגען נישט געבראכט און נישט געקאנט ברייגנען. דער געדאנק פון מענשען-ליעבע און צדק, וועלכען דאס פאלק אין יאשיהו'ס צייט האט דערפיהרט ביז זיין העכסטער מדרגה, האט ווייטער נישט געהאט וואו צו געהן. אין די גרענעצען, וויעדער פון דער לעהרע, וואס ישעיהו האט דעם פאלק געלאזען, האט דער נאציאנאלער גייסט געקאנט שאפען נייע פילאזאפישע און טעאלאגישע קאמבינאציעס, נאר ביי נייע געדאנקען-רעאקציעס, ביי נייע צוזאמענטרעפונגען און צוזאמענשטויסונגען מיט אנדערע געדאנקען-פארמען; דאס איז אבער געוועזען אונמעגליך ביי דער פאלשטענדיגער אבגעזונדערטקייט פון יהודה פון די איבעריגע ציווילזירטע פעלקער אין יענער צייט; און דער פאלקס-גייסט פון יהודה, אדער, ווי מיר וועלען עס פון איצט אנרופען, דער יודישער (יהודה'ישער) פאלקס-גייסט האט געמוזט פערגליווערט ווערען און בלייבען שטעהן אויף איין פונקט. אין דעם גייסטיגען לעבען פון דעם איינציגען און פונים כלל הערשט אבער דער בעקאנטער געזעץ, לויט וועלכען: נישט-פארווערטס איז ריקווערטס! נאך דער קינסטליכער רעליגיעזער און מאראלישע אויפלעבונג פון פאלק פאר יאשיהו, הויבט זיך אן א נייער רעגרעס פאר זיינע נאכפאלגער, וועלכע געהען פון דאסניי אין די וועגען פון זייער עלטער-זיידען מנשה. און אויב דער היסטאריקער פון תנ"ך געפינט, אז דער פאליטישער חורבן פון יהודה איז נאר א רעזולטאט פון איהר גייסטיגער ענטארטונג, איז דאס זעהר כאראקטעריסטיש פאר דער אלגעמיינער, ביבלישער אויפפאסונג פון דער יודישער געשיכטע!...

יאשיהו האט פאר'ן טויט איבערגעגעבען די מלוכה זיין יונגערען זוהן יהואחז, וועלכען ער האט בעזונדער ליעב געהאט פאר זיין גאטספארכטיגקייט. די אונערווארטעטע מפלה ביי מגדו האט אבער געמאכט יהודה אבהענגיג פון מצרים, און פרעה נכה איז נישט געפעלען געווארען דאס, וואס דאס פאלק אין ירושלים האט זיך בעשטימט א קעניג אהן זיין וויסען. ער איז דרום אנגעפאלען מיט זיין חיל פלוצלונג אויף דער הויפט-שטאדט פון יהודה, גענומען יהואחז אין געפענגעניש אין דריי מאנאטען ארום נאכדעם, ווי ער איז ארויף אויפ'ן טראן, און אויף זיין ארט האט ער געמאכט פאר א מלך דעם צווייטען זוהן פון יאשיהו, אליקים'ן, וועלכען ער האט אנגערופען יהויקים; אויסער דעם האט פרעה נכה פאר

זיין פערלאָזען יהודה אַרויסגעלעגט אויף איהר אַ גרויסען געלד-שטראַף: הונדערט זילבער-ככרים און הונדערט גאָלד-ככרים, וועלכע דער מלך האָט פון דער בעפעלקערונג אויסגעמאָהנט לויט די הערכה פון פרעה'ן אַליין.

יהויקים איז געוועזן דער עלטסטער זוהן פון יאשיהו, נאָר דער פאָטער האָט איהם נישט אַנערקענט פאַר דעם געזעצליכען יורש פון טראָן צוליעב זיינע בעזונדערע נייגונגען. יהויקים האָט זיך נישט ענטזאַגט פון זיינע נייגונגען זאָגאַר אויך דאַן, ווען ער איז אַ מלך געוואָרען מיט דער הילף פון פרעה נכה. ער האָט געפיהרט אַ פרעהליכען לעבען, האָט ליעב געהאַט די אונבעגרענעצטע מאַכט און נוטה געווען צו דער קאָנקרעטער געצענדינערייַ. דאָס פאָלק און די שרים האָבען נאָך יאשיהו'ס טוידט גיך פערגעסען זייער שבועה, וואָס זיי האָבען געשוואָרען עהרליך צו דינען דעם גאָט פון זייערע עלטערן; פון זייער זייט האָבען דעם מלך'ס סימפּאַטיען קיין שטערונג פאַר זיך נישט געפונען. יהויקים האָט אָבגעשאַפט די שטרענגע געזעצען פון זיין פערשטאָרבענעם פאָטער און האָט פון דאָסניי אין לאַנד ערלויבט יעדע מעגליכע פרייהייט אין די ענינים פון דער אמונה און גאָטעס-דינסט. פון דאָסניי האָבען זיך אין ירושלים, ווי אויך אין די איבעריגע שטעדט גענומען בעווייזען במות און אַלטאַרען מיט אָבבילדונגען פון פערשיעדענע אָבגעטער; פון דאָסניי האָבען זיך גענומען צוזאַמענמישען געצענדינערישע פאָרמען מיט דער ריינער אמונה אין יהוה. איבערהויפט איז זעהר פערשפרייט געוואָרען דער קולטוס פון די פלאַנעטען. אין ירושלים איז פון דאָסניי, ווי פאַר מנשה'ן, איינגעפיהרט געוואָרען די בעזונדערע פערגעטערונג פון דער זון. בעזונדערע מזבחות זענען פאַר איהר געבויט געוואָרען און ספּעציעלע קרבנות פלעגען פאַר איהר געבראַכט ווערען. אין דער הנהגה פון לאַנד איז דערלאָזען געוואָרען ווילקיר און דעספּאָטיזם. יהויקים האָט מעהר געטראַכט וועגען זיינע פערגניגענס, ווי וועגען די נוצען פון דער מלוכה. ווען די געפאַהר פון אַ פרעמדען יאָך האָט זיך אַליין נעהנטער אַנגערוקט אויפ'ן לאַנד, האָט דער מלך זיך פערנומען מיט נייע פראַכטפאָלע געביידעס פאַר זיין הויזגעזינד, צווינגענדיג די בירגער פון יהודה צו אַרבייטען דערביי, — אַ פאַקט, וועלכען שלמה המלך האָט זיך זאָגאַר נישט ערלויבט, ווען ער האָט דעם בית-המקדש געבויט. דעם ביישפּיעל פון מלך האָבען נאָכגעטהון די שרים. געוואַלטהאַט און אונרעכט האָבען פערטראָטען דעם פּלאַץ פון געזעצליכקייט און גערעכטיגקייט.

געגען דער דאָזיגער רעליגיעזער רעאַקציע, וועלכע איז פערבונדען געווען מיט דער געזעלשאַפטליכער דעמאָראַליזאַציע, האָבען אונערמידליך

געקעמפפט די ווירקליכע פאלקס-פריינד, די נביאים און זייערע אנהענגער. די נביאים, מיט ירמיהו פון ענתות אן דער שפיץ, האבען דרייסט און שארף געזידעלט דעם קעניג, די שרים און אלע יענע, וועלכע האבען געשטרעבט צו א פרעמדער קולטור, האבען אויפגעוויזען זייערע בייזע מעשים, האבען געשראקען מיט גאט'ס-שטראף, האבען גערופען צו תשובה. ניכט וועניג האבען זיי זיך אנגעליטען, אט די דאזיגע קעמפפער פאר דעם ריינעם נאציאנאלען גלויבען: מען פלעגט זיי פערשליסען אין געפענקעניש, מען פלעגט זיי פערטרייבען פון לאנד און מען פלעגט זיי זאגאר הרג'ענען. איין נביא, אוריה, האט געפרעדיגט אין אנפאנג פון יהויקים'ס הערשונג און האט דאס לאנד פארגעזאגט א פאלשטענדיגען חורבן, אויב דער מלך און דאס פאלק וועלען זייערע מעשים נישט אויסבעסערען. ווען יהויקים האט זיך דערוואוסט וועגען די דאזיגע רעוואלוציאנערע רעדעס האט ער געהייסען האפען אוריה'ן. נאר אוריה האט בעוויזען צו ענטלויפען אין מצרים. דאן האט יהויקים אוועקגעשיקט קיין מצרים איינעם פון זיינע שרים, וועלכער האט אויפגעזוכט דעם ענטלאפענעם און איהם געבראכט צופיהרען קיין ירושלים. לויט דעם פערזאג פון מלך האט מען אוריה'ן דעם קאפ אב-געהאקט און זיין טוידטען קערפער האט מען פערווארפען צווישען די קברים פון איינפאכען המון. נאר מעהר פון אלעמען האט זיך שטענדיג געשטעלט אין געפאהר דער אונערמידליכער נביא ירמיהו. פאר יאשיהו'ן, ווען די דעה איז געווען ביי דער נאציאנאלער פארטיי, איז ירמיהו געווען איינער פון די רעגירונגס-פריינד, נאר פאר דעם נייעם הערשער יהויקים, וועלכער האט זיך געהאלטען ביי דער אנטי-נאציאנאלער פאליטיק, האט זיך ירמיהו געשטעלט אן דער שפיץ פון דער אפאזיציע. ער האט אהן שרעק געזאגט דעם מלך און דעם פאלק אלץ, וואס זיי האבען פערדיענט און ער האט פארגעזאגט, אז גאט וועט אין זיין צארן איבערגעבען יהודה אין די הענד פון איהרע פיינד. איבערהויפט האט ער אין זיינע נבואה-רייד געשאטען פייער אויף די געמאכטע פרומאקעס, וועלכע פלעגען זייערע ניעדערטרעכטיגע מעשים פערדעקען מיט אויסערליכער גאטספארטיגקייט און פלעגען מיט א פרומען פנים פערזיכערען, אז יהוה וועט בעשיצען ירושלים צוליעב זיין בית המקדש. אט די דאזיגע פערשטעלטע יראים רופט ירמיהו אן פאלשע נביאים, און ער ווענדט זיך צום פאלק מיט די ווערטער:

„איהר זאלט אייך נישט פערלאזען אויף די ליגנערישע רייד, וועלכע זאגען אייך אלץ — „גאט'ס פאלאץ, גאט'ס פאלאץ, גאט'ס פאלאץ'! ווארום אויב איהר וועט פערבעסערען אייערע וועגען און אייערע טהאטען, אויב

איהר וועט שאפען משפט צווישען אנאנדער, אויב איהר וועט דעם פרעמדען, דעם יתום, די אלמנה נישט בערויבען, אויב קיין אונשולדיג בלוט וועט איהר נישט פערגיסען, אויב נאך פרעמדע געטער וועט איהר אייך נישט נאכשלעפען — וועל איך אייך לאזען רוהען אויף דער דאזיגער שטעלע, אין דעם לאנד, וואס איך האב אייערע עלטערען געשאנקען אויף אייביג. פערלאזט איהר זיך אבער אויף די פאלשע פערזיכערונגען — איז עס אונניצליך. איהר וועט דען גנב'נען, הרג'נען, נואפ'ן, פאלש-שווערען, פארן בעל מקריב זיין און געהן נאך פרעמדע געטער, וואס איהר ווייסט זיי גאר נישט — און דערנאך וועט איהר קומען און זיך שטעלען פאר מיר אין דעם דאזיגען הויז, אויף וועלכען מיין נאמען איז גערופען און איהר וועט מיינען „מיר זענען גערעטעט" — גערעטעט, כדי נאכהער פון דאסניי צו טהון די זעלביגע ניעדערטרעכטיגקייטען?! איז דען דאס הויז, אויף וועלכען מיין נאמען איז בערופען, אין אייערע אויגען פערדרעכענט פאר א מערדער-הייל?!... געהט צו מיין פריהערדיגען ארט, קיין שילה, וואו איך האב צו ערשט מיין נאמען בערופען, און זעהט, וואס איך האב דארט געמאכט צוליעב דער זינדיגקייט פון מיין פאלק ישראל. און איצט — זאגט גאט — דערפאר, וואס איהר טהוט אלע פערדארבענע מעשים און אז איך רייד צו אייך טאג-טעגליך, הערט איהר נישט, און אז איך רוף אייך, ענטפערט איהר נישט — וועל איך זיך בעגעהן מיט דעם הויז, אויף וועלכען מיין נאמען איז בערופען, און מיט דעם ארט, וואס איך האב אייך און אייערע עלטערען געשאנקען, אזוי ווי איך בין זיך בעגאנגען מיט שילה. איך וועל אייך אוועקשליידערען פון מיין געזיכט, ווי איך האב אייערע ברידער פערשליידערט, ווי איך האב אפרים פערשליידערט!"...

זייענדיג אליין א כהן, האט ירמיהו געקעמפפט געגען דער כהנים-אינסטיטוציע, געגען דעם אויטאריטעט פון בית־המקדש און איבערהויפט געגען די קרבנות, וועלכע די פאלשע פרומאקעם האבען נאכמעהר, ווי אין די אמת'ע פרומע יאהרען, געשטיצט. זיין מיינונג וועגען דעם שיידט זיך נישט אונטער פון די מיינונגען פון ישעיהו און עמוס; דערפאר אבער צייכענט זי זיך אויס מיט איהר איינפאכקייט און קלארקייט, ווי אלץ, וואס איז ארויס פון זיין מויל.

„אזוי האט געזאגט גאט דער הערשער, דער אלמעכטיגער פון ישראל: אייערע עולות[1] לייגט צו צו אייערע זבחים און עסט דאס פלייש! דען

1) א עולה, לויט די געזעצען פון קרבנות, טאר נישט געגעסען ווערען; פון זבחים מעג מען געוויסע טיילען עסען. ירמיהו מאכט דאס איננאנצען וואכענדיג.

איך האב נישט געבעטען אייערע עלטערען און איך האב נישט פערזאגט זיי, ווען איך האב זיי פון מצרים ארויסגענומען, וועגען עולות און וועגען זבחים. נאר דאס האב איך זיי אנגעזאגט: איהר זאלט געהארכזאם זיין צו מיין שטים, וועל איך אייך זיין א גאט און איהר וועט מיר זיין א פאלק; איהר זאלט געהן אין די וועגען, וואס איך וועל אייך הייסען, וועט אייך וואהל זיין". האבען זיי נישט געפאלגט, האבען זיי זייער אויער נישט צוגעלעגט, זענען זיי געגאנגען לויט ווי ס'האט זיי זייער פרעכע הארץ געראטען; האב איך צו זיי אהן אויפהער געשיקט מיינע קנעכט די נביאים, האבען זיי דאך נישט געפאלגט און האבען דאך זייערע אויערען נישט צוגעלעגט... און אז דו וועסט זיי דאס אלץ זאגען, וועלען זיי דיך אויך נישט הערען."

די לעצטע ווערטער זענען זעהר כאראקטעריסטיש פאר ירמיהו. דער צווייפעל אין די אייגענע קרעפטען בייצוקומען דאס בייזע — דאס איז דער טיפישער שטריך פון זיין נבואה. ירמיהו האט געזעהן די פערדארבענ־הייט פון זיין פאלק פאר די קינדערשע יאהרען פון יאשיהו, ער האט געזעהן זיין צייטווייליגע פערבעסערונג פאר די לעצטע יאהרען פון יאשיהו, ער האט נאכהער געזעהן זיין פערערגערונג פאר די שפעטיגערע מלכים — דאס האט איהם געבראכט צום געדאנק, אז דאס פאלק איז נישט שטאנדהאפטיג, אז דאס פאלק פאלט, אז זיין דעמאראליזאציע איז א פאטאלע און אז דער חורבן פון לאנד איז אונפערמיידליך צוליעב דעם חורבן פון פאלק. ער האט געזעהן, אז די שווערע וואלקענס, וועלכע רוקען זיך אן אויף יהודה, וועלען אהן א קאטאסטראפע נישט פערבייגעהן. „ווייל מיין פאלק איז פערנארישט, ווייל זיי קאנען מיר נישט, ווייל זיי זענען טעמפע און נישט קיין פערשטענ־דיגע, זענען קלוג נאר שלעכטס צו טהון, אבער גוטס טהון וויסען זיי נישט — האב איך געזעהן, אז די ערד איז אין א האאס פערזונקען, אז די הימלען זענען אהן א שיין פערבליבען; איך האב געזעהן די בערג ציטערען און די הויכקייטען שטורעמען. איך האב געזעהן, אז ס'איז קיין מענש נישטא, אז די פויגלען זענען פערשוואונדען —"

שטעהענדיג ביים סאמע תהום, וואו דאס פאלק מוז פאלען, ווען עס טהוט נאר דעם לעצטען טריט, צו וועלכען עס יאגען איהם די געוויסע בע־דינגונגען, האבען זיך ביי ירמיהו'ן אלע סטרונעס פונאנדערגעשפילט. אין זיין נבואה קלינגט איין אונענדליכער הארצרייסענדער געשריי פון א פערצוויי־פעלטען, וועלכער זעהט ווי ס'געהען אונטער זיינע טייערסטע און ער קאן זיי נישט העלפען. ירמיהו איז דערום מעהר עהנליך צו הושע'ן. אין פער־

גלייך מיט ישעיהו׳ן פעהלט איהם דער גלויבען אין דער ווירקונג פון זיין נבואה אין דעם אונגליקספולען מאמענט, וואס זיין לאנד לעבט איבער פון מאראלישע פאליטיש. און ווען דער ערשטער האט אליין זיך אנגעבאטען אויף דער שליחות פון גאט צו געהן שטראפען דאס פאלק („הנני שלחני״ — כ׳בין בערייט, שיק מיר) האט ירמיהו אויף זיך די מיסיע לכתחלה נישט געוואלט אננעהמען.

„איז געווען גאט׳ס ווארט צו מיר אזוי: איידער נאך איך האב דיר אין מוטערס בויך באשאפען האב איך דיר שוין געקאנט און איידער נאך דו ביזט אויף דער וועלט ארוים האב איך דיר שוין געהייליגט: א נביא פאר די פעלקער האב איך דיר געמאכט. האב איך אויסגעשריען: וועה, גאט דער אלמעכטיגער, כ׳קאן דאך נישט ריידען, כ׳בין נאך צו יונג! האט גאט געזאגט צו מיר: דו זאלסט נישט זאגען: „איך בין נאך צו יונג״, דען וואו כ׳וועל דיר שיקען מוזטו געהן און וואס כ׳וועל דיר הייסען מוזטו ריידען. דו דארפסט פאר זיי קיין פורכט נישט האבען, דען איך בין מיט דיר צו דיין הילף — אזוי האט גאט גערעדט״. און גאט האט אויסגעשטרעקט זיין האנד און האט אנגערירט מיין מויל און האט געזאגט: אט האב איך מיין ווארט דיר אין מויל אריינגעלעגט. זעה, כ׳האב דיר אויפגענומען היינטיגען טאג איבער די פעלקער און איבער די מלוכות צו צו ברעכען, צו צושטויסען, צו פערניכטען, צו צושטערען, צו בויען און צו פלאנצען.״

ירמיהו געהט אין זיין שליחות מיט א ציטערענדע הארץ, ער געהט נאר דערפאר, ווייל ער קאן נישט נישט געהן, ווייל דאס געטליכע ווארט האט איהם געטריבען. ער גלויבט נישט, אז זיינע רייד וועלען דערהערט ווערען, ער קאן זיי אבער אין זיך נישט פערהאלטען:

„צו וועמען זאל איך ריידען, וועמען זאל איך שטראפען, ווער וועט מיך הערען? זייער אויער איז דאך פערשטאפט און זיי קאנען דאך נישט פערנעהמען! גאטס-ווארט איז דאך ביי זיי פערהאסט, זיי פערלאנגען דאך איהם נישט: נאר איך בין אנגעפילט מיט גאט׳ס צארן און איך קאן עם נישט פערטראגען, איך מוז עס אויסגיסען זאגאר אויף די קינדער אין גאס, אויף די פערזאמלונגען פון דער יוגענד, ווארום ווירקליך וועלען דאך געשטרויכעלט ווערען מענער און ווייבער און אלטע לייט און יונגע קינדער!״

ירמיהו בעפריעדיגט זיך אבער נישט מיט דער רעוואלטאציאנער מיסיע; דער צארן, וועלכער ווערט אומזיסט „אויס׳ן גאס געגאסען״ און דרינגט

אין די אויערן נישט אריין הערט נישט אויף דאס הארץ צו ברענען. נישט מידקענדיג אויף דער ערד, וויל ער ווירקען אויפ'ן הימעל, נישט געפינענדיג דיך קיין צוהערער צווישען פאלק, ווענדעט ער זיך צו גאט. ער איז מתפלל צ'ם אלמעכטיגען פאר זיין פאלק, גלויבענדיג, אז ער, גאט, קאן נאך ראטעווען די פערבלאנדזעטע געמיינדע. ער וויל וועקען רחמים פאר די אונזיניג-זינדיגע, נאר ביי גאט טרעפט ער די זעלביגע הארטקייט, ווי ביי זיין פאלק. אויף זיינע אונאויפהערליכע תפלות פאר זיין פאלק און פאר זיין לאנד בעקומט ער שטענדיג איין און די זעלבע שטרענגע תשובה:

„די זאלסט נישט מתפלל זיין פאר דעם דאזיגען פאלק, דו זאלסט פאר זיי נישט אויפהויבען קיין געבעט און קיין געזאנג, דו זאלסט צו מיר נישט צושטעהן, ווייל איך וועל דיך נישט הערען!“

אין פערצווייפלונג ווענדעט ירמיהו זיינע אויגען צום מדבר. „ווען איך וואלט אין דער מדבר א גאט'ס הויז געפינען, וואלט איך מיין פאלק פערלאזען, איך וואלט אוועק פון איהם“! זייענדיג ווייט פון מענשען, ווייט פון פאלק, מיינט ער זיין רוה צו געפינען. ס'איז אבער נאך נישטא אזא מדבר, וועלכער זאל קאנען אויסרייסען ביי'ם נביא זיין פאלקס-און גאטס-ליעבע פון זיין הארצען! ירמיהו גלויבט נישט, אז פאר זיין פערוואונדעטער נשמה קאן נאך א הילף זיין ערגעץ-וואו. ער שילט זיין לעבען און האפט אויפ'ן טויט:

„פערשאלטען זאל ווערען דער טאג, ווען איך האב די שיין דערזעהן, דער טאג, ווען מיין מוטער האט מיך געבוירען זאל נישט זיין געבענשט. פערשאלטען זאל ווערען דער מענש,, וועלכער האט מיין פאטער אנגעזאגט: „א יונגעל איז ביי דיר געבוירען געווארען“ — דערפרעהט האט ער איהם! זאל יענער מענש ווערען, ווי די שטעט, וואס גאט האט פערוויסט אהן רחמנות, א געשריי זאל ער הערען אין דער פריה, א קריעגס-שאלונג ביי מיטאג— דערפאר, וואס ער האט מיר נישט געטוידט אין בויך, דאן וואלט דאך די מוטער מיין קבר געוועזן!... וואוס בין איך פון מיין מוטער'ס-בויך ארויס צו צוזעהן אזוי פיעל ליידען און טרויער און פערברינגען מיינע טעג אין שאנדע?!...“

דאס גאנצע לעבען פון ירמיהו הנביא איז אן אונענדליכע טראגעדיע פון א גייסט-מענשען, וועלכער איז געווען טיעף און גרויס, אום איבערצולעבען אין זיך דעם חורבן פון א גאנצען פאלק מיט אלע זיינע שרעקען, א חורבן נישט קיין איבערגעקומענעם, נאר אן אנקומענדען, א חורבן, וואס, לויט זיין טיעפסטער איבערצייגונג, איז נאך מעגליך איהם צו פערהיטען, נאר

וואס ווערט דאך נישט פערהיט בלויז צוליעב דעם, וואס דאס פאלק איז בלינד, וואס דאס פאלק איז טויב, וואס דאס פאלק איז פערפיהרט דורך פערשידענע פאלשע, אייגענגוטציגע לייט, וועלכע מאכען דעם אמת פאר פאלש און דאס פאלשע פאר אמת, וועלכע לאכען אויס דעם נביא, מאכען איהם פאר א ליגנער און רופען זיך אן פערטרעטער פון גאטס ווארט, פון דער נבואה — און דאס פאלק — צוליעב א קללה פון גאט — גלויבט אויסשליסליך זיי, די פאלשע נביאים, די פאלקס-פערטרעטער, די פאלקס-פיינד, און שענדעט איהם, דעם אמת'ען נביא, דעם פאלקס-געטרייען, דעם פאלקס-פריינד! די ליידען פון דעם נביא זענען אבער געווען נישט בלויז מאראלישע; מעהר פון אלע נביאים, מעהר פון אלע אמת-טרעגער, האט ירמיהו אויך פאקטישע צרות פון זיינע אידען-געגנער איבערגעטראגען. דער מלך, די שרים, די כהנים, דאס פאלק — אלע, אלע האבען איהם אונערבארעמליך פערפאלגט און נישט איין מאל איז ער שוין געווען אין די נעגעל פונ'ם טוידט צוליעב זיין געטליכען אייפער און צוליעב זיין פאלקס-ליעבע און נאר מיט נסים איז ער געראטעט געווארען.

איינמאל האט ירמיהו אבגעהאלטען איינע פון זיינע פייערדיגע רעדעס אויף דעם הויף פון בית-המקדש; זיינע צוהערערס זענען ביז דער העכסטער שטופע אויפגערעגט געווארען. א גאנצע מענגע פון כהנים און פאלשע נביאים האט ארומגערינגעלט דעם נביא און געשריען: „דו מוזט געטוידט ווערען דערפאר, וואס דו האסט געזאגט, אז דער „היכל" פון ירושלים וועט אויך אזוי חרוב ווערען, ווי דער היכל אין שילה!" אויף א פלאץ פאר'ן בית-המקדש האט זיך צונויפגעקליבען א גאנצער עולם פון איינפאכע לייט. עס איז א גרויסער טומעל געווארען. אויף דעם טומעל זענען אנגעלאפען איניגע שרים פון קעניגליכען הויף; צווישען זיי האט זיך איינגעפונען אויך אחיקם, דער זוהן פון יאשיהו'ס פרומען קאנצלער שפן. ביי די טויערען פון בית המקדש האט מען באלד צונויפגערופען די „זקנים" (עלטסטע, ריכטער) צו משפט'ען דעם בעשולדיגטען נביא. די צבוע'דיגע כהנים און די פאלשע נביאים האבען געפאדערט, אז מען זאל ירמיהו'ן מיט'ן טוידט בעשטראפען פאר זיינע רעוואלוציאנערע רעדעס. ירמיהו האט דרייסט געענטפערט, ווענדענדיג זיך צו די שרים און צום המון: יהוה האט מיר געהייסען רעדען דאס אלץ, וואס איהר האט געהערט. פערריכט אייערע מעשים, פאלגט אייער גאט, וועט ער אויסמיידען דאס שלעכטס, וואס ער האט אויף אייך פערטראכט. איצט בין איך אין אייערע הענד, איהר קאנט מיט מיר טהון, וואס אייך געפעהלט. נאר וויסען זאלט איהר וויסען, אז

אויב איהר טוידטעט מיר, דאַן נעהמט איהר אויף אייך און אויף דער שטאָדט און אויף איהרע בעזיצער דעם זינד פון אונשולדיג פערגאָסען בלוט, חייל ווירקליך האָט מיר גאָט געשיקט צו אייך, צו זאָגען אייך די אַלע רייד׳ן" די מיינונגען פון די זקנים זענען זיך פונאנדערגעגאַנגען וועגען ירמיהו'ס פערברעכען; פיעל האָבען געפאָדערט איהם צו משפט'ען אַלס מורד, דערפאַר וואָס ער בונטעוועט דעם פאָלק געגען מלך און געגען דעם בית־המקדש, און ער איז נצול געוואָרען נאָר אַ דאַנק די איינינע גוטע פריינד זיינע צווישען די שרים, איבערהויפט פון אחיקם בן שפן. — דאָס איז נאָר איינער פון די פיעל ביישפיעלען, וועלכע ווייזען די גאָטס־פאָרכטיג־פערעטערישע בעציהונגען צו ירמיהו'ן פון זיינע פאַלשע אידען־געגנער. ביים נביא האָט נישט שטענדיג געקלעקט געדולד איבער־צוטראָגען דאָס אַלץ גלייכגילטיג; אָפטמאָל פאַלט ער צו צו זיין גרויסען אַלמעכטיגען גאָט און זוכט ביי איהם הילף, פאָדערט נקמה. דאַן קלינגען שרעקליך זיינע ווערטער:

„פערנעהם גאָט מיין שטים און הער צו די רייד פון מיינע פיינד. בעצאָהלט מען דען שלעכטס אָנשטאָט גוטס? וואָרום גראָבען זיי גריבער מיין לעבען צו פאַנגען? געדענק, ווען איך בין געשטאַנען פאַר דיר צו בעטען פאַר זיי, איינצושטילען דיין צאָרן איבער זיי! דעריבער ערנידעריג זיי דורכ'ן שווערד, זאָלען זייערע פרויען בלייבען אלמנות און זייערע קינדער זאָל מאַטערען דער הונגער. זאָל פון זייערע הייזער אַ געשריי זיך לאָזען הערען, זאָל אויף זיי אַ פלוצלינגער אונגליק אויסברעכען... דו, גאָט, ווייסט דאָך, אַז זייערע געדאַנקען וועגען מיר זענען נאָר צו טוידטען — פערגיעב זיי נישט זייער זינד און זייער פערברעכען זאָלסטו נישט אָבמעקען!..."

דער שיקזאַל האָט פאַר ירמיהו'ן אָבער צוגעגרייט נאָך אַ פיעל גרע־סערען און שווערערען נסיון, ווי די, וואָס ער האָט ביז איצט איבערגעלעבט. ס'איז געקומען דער מאָמענט, ווען יהודה האָט געמוזט ריכטיג ערקלערען איהרע בעציהונגען צו די גרויסע מהפכות, וואָס זענען פאָרגעקומען אין דער פאָדערשטער אַזיען, ביי וועלכע זי, יהודה, האָט ביז איצט געשפיעלט אַ פאַסיווע ראָליע, איבערגעהענדיג פון איין פראָטעקטאָראַט צום אַנדערען. ירמיהו'ן איז אויך אויסגעקומען זיינע טעאָרעטישע אַנשויאונגען אויסצונוצען אין דער פראַקטיק; ער האָט געמוזט זיין נבואה צוזאַמענבינדען מיט דער פאָליטיק. מען מוז אָבער זיין ריעזיג־גרויס אום אַזוי שטאַרק צו גלויבען אין זיך, אום צו אַרבייטען אין לעבען לויט די איינענע טעאָרעטישע

מיינונגען מיט אַ אונגעוועהנליכער קאָנסעקווענץ, ווען עס האַנדעלט זיך וועגען חורבן פון דעם אייגענעם לאַנד; וויפיעל ירמיהו האָט פריהער נישט געליטען פאַר זיינע אַרויסגעזאָגטע השקפות איז עס נאָך אַלץ נישט קיין פערגלייך מיט דעם, וואָס ער האָט נאָכהער געליטען, ווען ער האָט געמוזט, אין צוזאַמענהאַנג מיט זיי, אַרויסזאָגען און פאַרווירקליכען זיינע בעציהונגען צו דעם פּאָליטישען מאָמענט, אָן וועלכען עס איז אָבהענגיג געווען דאָס זיין און נישט-זיין פון זיין פאָלק!

אין די ערשטע יאָהרען פון יהויקים'ס הערשונג איז איינגאַנצען פאַנאַנדערגעפאַלען די מאָנאַרכיע פון אשור. די מדיים (מדי) און די בבליים (בבל) האָבען צושטערט איהר פּראַכטפאָלע הויפּטשטאָדט נינוה און איהר לעצטער מלך סרדנפול — ווי די גריכישע לעגענדע דערצעהלט — איז אומגעקומען אין דעם פייער פון זיין אייגענעם פּאַלאַץ. דער נביא נחום האלקשי שילדערט אַזוי די מפלה פון דער דעספּאָטישער רעגירונג:

„עס האָט זיך אויף דיר נינוה, אַהויב געטהון דער משחית. פערהיט די פעסטונג, בעוואַך די וועגען, גורט אָן די לענדען, זאַמעל קרעפטען; דער פּאַנציר פון דעם פיינד איז פערבלוטיגט, זיין היל איז אין רויטען געקליידעט, אויף די גאַסען פליהען פלינק די רייטוועגען, זיי דונערען איבער די פּלעצער בלישצענדיג ווי אַ פייער, פינקלענדיג ווי אַ בליץ. דער קריעגס-האַר פון נינוה רופט זיין העלדישען היל, נאָר זיי ווערען געשטרויכעלט אין גאַנג, איילענדיג זיך צו די שטאָדט-מויערען, צוגרייטענדיג זיך צו דער פערטיידיגונג. די טייך-טויערען ווערען געעפענט. דאָן פאַלד אַ שרעק אויפ'ן קעניגליכען הויף... אַלע ליפען: — „שטעהט, שטעהט!" — עס קעהרט זיך קיינער נישט אום. רויבט זילבער, רויבט גאָלד, ווייל אונענדליך זענען די אוצרות פון נינוה!... צוראַבירט, רואינירט און ערליידיגט איז זי שוין! יעדעם האַרץ איז צוגאַנגען, יעדע קניע איז געבויגען, אין די לענדען אַ ציטערניש, און יעדעם געזיכט איז שוואַרץ, ווי אַ געברענטער טאָפּ. וואו איז איצט די, וועלכע איז געווען פערדעכענט אַלס אַ לייבען-הייל, אַלס אַ טיגערן-שטייג?... די זון איז אויפגעגאַנגען און די זון איז אונטערגעגאַנגען — און נינוה איז פערשוואונדען געוואָרען. זיי שלאָפען, דיינע קריעג'ס-אָנפיהרער, מלך פון אשור, די רוהען, דיינע העלדען, דיין פאָלק איז איבער די בערג פערשפּרייט (צושלאָפען) און קיינער וועט איהם שוין נישט צוריק צונויפזאַמלען. ס'איז קיין לינדערונג נישטאָ צו דיין בראָך, דיין פּלאָג איז האָפנונגלאָז; וועמען דיין נאַכריכט בעגעגענט, פרעהט יעדער זיך אויף דיר; דען וועמען האָט

דײַן אַכזריות נישט אָנגעגריפֿען!...״

די בעזיעגער האָבען צװישען זיך אַזױ צוטײלט די מלוכה פון אשור, אַז די מדיים האָבען בעקומען די צפון-און מזרח-געגענדען און די בבלים — דעם דרום-טײל פון מעסאָפּאָטאַמיען (שנער) און סוריה (די געװעזענע ארם). צוליעב דעם האָט געמוזט ענדליך אויסברעכען אַ מלחמה צװישען בבל, װעלכע האָט זיך גערעכענט פאַר דעם געזעצליכען יורש פון סוריא, און מצרים, װעלכע האָט די זעלביגע פּראָװינץ מיט אַ קורצע צײַט פריהער פערכאַפּט און בעהערשט. צו יענער צײַט איז געשטאָרבען דער מלך פון בבל, נבו-פלאסר, און איהם האָט גע׳ירשענט זײַן העלדישער זוהן נבוכדנצר. דער לעצטער האָט ערקלערט פרעה נכה פון מצרים אַ מלחמה. דאָס ענטשלאָסענע געשלעג איז פאָרגעקומען בײַ דער שטאָדט כרכמיש, בײַם טײַך פרת, און האָט זיך געענדיגט מיט אַ פאָלשטענדיגער מפּלה פון מצרים. סוריה איז געבליבען אונטער דער ממשלה פון בבל. נבוכדנצר האָט אָבער געװאָלט, אַז ארץ-ישראל זאָל אויך איבער זיך אַנערקענען זײַן אויטאָריטעט, אַזױ װי זי האָט אַמאָל אַנערקענט דעם אויטאָריטעט פון אַשור, װעלכע איז איצט אונטערטעניג געװען דער מלוכה פון בבל. דאָס איז פאַר יהודה געװען זעהר שװער, װאָרום אויב זי איז די לעצטע יאָהרען געװען מעהר אָדער װעניגער אָבהענגיג פון מצרים, איז דאָך די אָבהענגיגקײַט געװען נאָר אַ פאָרמעלע, װײַל מצרים איז צו װײַט געװען פון יהודה, אום צו קאָנען שטענדיג האַלטען אין דער מורא דאָס יודישע לאַנד. בבל האָט שוין אָבער דאַן געשטרעבט צו װערען די גאַנצע הערשערין איבער אַלע שכנישע פעלקער אין דער פאָדערשטער אַזיען. אין ירושלים האָט זיך דאַן אויסגעבילדעט אַ פּאַרטײ פון קריעגס-געשטימטע פּאַטריאָטען, װעלכע האָבען געפאָדערט אַנאַקטיװען װידערשטאַנד געגען דעם מלך פון בבל. צו די דאָזיגע אַנהײַנגער פון קאַמפּף פאַר אומאָבהענגיגקײַט האָט אויך געהערט דער קעניגליכער הויף, װעלכער האָט געהאָפט אויף דער שטיצע פון מצרים געגען נײַעם אַלגעמײנעם פײַנד. די װירקליכע פאָלקס-פרײַנד, די נביאים, מיט ירמיהו׳ן אַן דער שפּיץ, האָבען אָבער נישט מסכים געװען צו דער דאָזיגער פּאַרטײ און זײ האָבען געבילדעט אַ פריעדענס-פּאַרטײ. ירמיהו האָט פאָראויסגעזעהן, אַז דאָ האַנדעלט זיך נישט בלויז װעגען אַנערקענען די הערשאַפט פון בבל איבער פּאַלעסטינא, נאָר אַז דאָ שטעהט פאַר אַנאַלגעמײנע פּאָליטישע איבערקעהרעניש, װאָס װעט אַרומנעהמען די גאַנצע פאָדערשטע אַזיען; די איבערקעהרעניש איז נישט קײן צופעליגע, זי

איז פארבערייטעט דורך א גאנצע רייהע היסטארישע אורזאכען, וועלכע האבען געבראכט די שכנישע פעלקער צו דער קולטורעלער ענטארטונג (וואס דער נביא רופט אן אויף זיין שפראך „די זינדיגקייט“), און דער קלייגער יהודה וועט זיך בשום אופן נישט איינגעבען אבצושטעלען אדער אנאנדער ווענדונג צו געבען דעם דאזיגען פאליטישען פראצעס. יעדער ווידערשטאנד איז געפעהרליך, ווייל דער היסטארישער לויף-גאנג וועט נישט שוינען יענעם לאנד, וועלכעס וועט איהם אין וועג שטעהן; דאס פאלק אבער, וועלכעס וועט זיך אונטערגעבען דעם אלגעמיינעם שיקזאל, וועט אמת שטעלען זיין זעלבסטשטענדיגקייט אין קאן, דערפאר אבער וועט עס זיין עקזיסטעניץ ראטעווען. דאס פאלק מוז זיך אויך דערום בעשליסען אויף דער אונטערווארפענקייט, ווייל זי איז אייגענטליך נאר א צייטווייליגע און נישט קיין דויערהאפטיגע. ווען א שטורם ברויזט פונאנדער דעם ים הויבען זיך גיך אויף אין דער הויך רוישענדע כוואליעס, זיי פאלען אבער אויך גיך ארונטער. אין דעם פאליטישען כאאס רוקען זיך גיך ארויס פעלקער, זיי ווערען אבער אויך גיך פערשוואונדען. ירמיהו, וועלכער האט פאראויסגעזעהן, די ערהויבונג פון בבל, האט אויך געזעהן איהרע נאהנטע מפלה — און ער האט דערום געווארענט זיין פאלק נישט צו שטעלען זיין קיום אין געפאהר צוליעב דער צייטווייליגער אונטערטעניגקייט. שוין נאר דאס אליין, וואס די הויף-לייט, די אנהייגער פון מלחמה, האבען געהאפט אויף דער הילף פון מצרים, די פיינדין פון בבל — האט געמוזט אבשטויסען פון זיך די נביאים, וועלכע זענען פון אייביג אן געווען געגען פאליטישע פעראייניגונגען מיט פרעמדע פעלקער, און בפרט מיט מצרים, וואס האט אזוי פיעל מאל שוין געהאט אבגענארט די האפנונגען פון יהודה, און וואס האט דרום בעקומען דעם נאמען — „די שטיצע פון א צובראכענעם שטעקען“. —

צווישען ירמיהו און דער הויף-פארטיי האט זיך אנגעהויבען אן אונגעהויערער קאמפף. געגען איהם זענען ארויסגעשטעלט געווארען שווערע בעשולדיגונגען. זיינע געגנער האבען איהם ערקלעהרט פאר א פאלקס-פיינד, פאר א פאלקס-פעררעטער. דער המון האט אין דעם גאנץ לייכט געגלויבט: דער נביא האט דאך אפען געזאגט, מען זאל זיך דעם שונא אונטערגעבען אהן קיין שום מלחמה, ווען די פאטריאטען האבען גערעדט וועגען ראטעווען דאס לאנד דורך מסירות-נפש!... ירמיהו האט אויף אזא אופן מיט זיין פאליטיק געגען זיך אויפגעבראכט נישט נאר די הויף פארטיי, דעם מלך און די שרים, נאר אויך דאס גאנצע פאלק. זיין

אייגענע שטעדטעל ענתות, וואו ער איז געבוירען געוואָרען, וואו ער איז אויפגעהאָדעוועט געוואָרען, האָט זיך צו איהם בעצויגען ווי צו אַ מורד. די שנאה פון פאָלק צו איהם האָט ירמיהו'ן געקריינקט פיעל מעהר פון די רדיפות, וואָס ער איז ביז איצט אויסגעשטאַנען פאַר זיין געטליכער מיסיע (שליחות).

„וועה איז מיר, מוטער, וואָס דו האָסט מיר געבוירען, אַ מענש פון קריעג און בעליידיגונג בין איך פאַר דאָס גאַנצע לאַנד. איך מאָהן ביי קיינעם און קיינער האָט ביי מיר נישט צו מאָהנען און אַלע שילטען מיר"!

ביי אַזאַ אַלגעמיינעם אונצופריעדען, האָט דער נביא געמוזט בעזיצען אַן'אונגעהויער שטאַרקען כאַראַקטער און אַ אונגעוועהנליכע דרייסטקייט אָהן-אויפהער און טאָג-טעגליך איבערצוהזר'ן זיין התראה, וועלכע קאָן אייגענטליך אויסגעדריקט ווערען אין די פאָלגענדע ווערטער:

דער, וואָס וועט בלייבען זיצען אין שטאָדט, נישט וועלענדיג זיך אונטערגעבען צום פיינד, וועט געטוידט ווערען דורכ'ן שווערד, דורכ'ן הונגער און דורך דער מגפה; ווער עס וועט אָבער אַרויסגעהן צו כשדים (כאַלדעער, בבליים), יענער וועט לעבען בלייבען!" — דערווייל אָבער האָט דער דאָזיגע פאָליטישער ווידערשפרוך צווישען די שרים און דעם נביא נאָר געטראָגען אַ טעאָרעטישען כאַראַקטער. די כשדים האָבען זיך נאָך נישט אָבגעפערטיגט אין סוריא, און אַרום ירושלים איז נאָך דערווייל געווען רוהיג. צום זיבעטען יאָהר פון יהויקים'ס מלוכה איז אָבער די פראַגע וועגען דער בעציהונג צו בבל שוין אַוועקגעשטעלט געוואָרען אין איהר גאַנצער היסטאָרישער שטרענגקייט און האַרבקייט. האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזען, אַז די הייסע הויף-פאַטריאָטען זענען נאָר געווען רייך אין ווערטער און וועהר אָרעם אין טהאַטען. נישט נאָר די שרים, וועלכע האָבען נאָר געדענקט צו זויגען דעם מאַרך פון פאָלק, און נישט יהויקים, דער דעספאָט, וועלכער האָט זיך געזאָרגט נאָר פאַר זיינע פראַכטפאָלע פאַלאַצען, זענען געווען פאַרבערייטעט צו אַן'ערנסטער מלחמה. מיר געפינען נישט אין תנ"ך קיין זכר פון וועלכע ס'איז סטראַטעגישע אונטערנעהמונגען, וואָס יהויקים זאָל האָבען פאַרבערייטעט, אום צו פערפעסטיגען דאָס לאַנד אויף דעם פאַל פון אַ געפאַהר. די גאַנצע האָפנונג זייערע איז, וואַהרשיינליך, געווען אויף מצרים, נאָר די לעצטע האָט געהאַט פאַר זיך צו זאָרגען. און ביי דעם ערשטען אָנפאַל פון נבוכדנצר האָט יהויקים זיך אונטערגעגעבען און ערקלערט זיך פאַר אָבהייניג פון בבל (600). אַזוי איז דער-

הייל צום גרויסען טרויער פון יהודה, מקוים געווארען די ערשטע נבואה פון ירמיהו!

אין א יאהר דריי ארום האט ביי יהויקים'ן פון דאסניי אויפגעוואכט אין הארצען די שטרעבונג צו זעלבסטשטענדיגקייט. אבער אויך דאסמאל האט ער נישט געמיינט זיך צו שטיצען אויף זיינע אינערליכע קרעפטען — דאס אייביגע נבואה-פראגראם — נאר בלויז אויף דער אויסערליכער פאליטיק. מצרים האט נאך אלץ נישט געוואלט אנערקענען איהר מפלה בנוגע צו דער פארערשטער אזיען און זי האט ארויסגעשטעלט א נייעם היל געגען בבל. צו יענער צייט האט אויסגעבראכען א מלחמה אויך צווישען די כשדים און די צורים (פיניצער). יהויקים האט געוואלט אויסנוצען די שווערע צייט פאר נבוכדנצר, כדי צו בעפרייען יהודה. ירמיהו האט ווייטער געווארענט דעם פאלק, עס זאל זיך נישט שפילען אין פאליטיק. ער האט נביאות געזאגט, אז מצרים און צור וועלען קיין תקומה נישט האבען און נבוכדנצר וועט זיך שרעקליך נוקם זיין אן יהודה פאר דעם פערראט. דער נביא איז ווייטער אויסגעלאכט געווארען. נאר יהויקים האט אויף דאס לאנד אן אומגליק געבראכט מיט זיין ראשיגען שריט. נאכדעם, ווי ער האט א צווייטען מאל פערטריבען מצרים פון אזיען און בעשטראפט די פיניצער, האט נבוכדנצר זיך איבערגערוקט מיט זיין היל צו די גרענעצען פון יהודה. אין דער צייט פון דעם דאזיגען אנפאל איז יהויקים געשטארבען און דאס פאלק האט געקרוינט פאר א מלך זיין אכטצעהן-יעהריגען זוהן יהויכין אדער יכניהו (597). די ממשלה איבער'ן לאנד האט אבער צוגענומען אין איהרע הענד די מוטער פון דעם יונגען מלך — נחושתא, און אלץ האט זיך דערווייל געפיהרט, ווי פאר דעם פערשטארבענעם יהויקים'ן. די נייע ממשלה האט נישט לאנג געדויערט — בסך הכל דריי מאנאטען איז יהויכין אויף זיין פאטערס טראהן געזעסען. „נבוכדנצר האט דערווייל בעוויזען אריינצורייסען זיך אין לאנד, צו פערכאפען פיעל שטעדט און צו צוטרעטען צו דער בעלאגערונג פון ירושלים. דאן האט שוין דער קעניג און זיין מוטער אויך פערשטאנען, אז די הויפטשטאדט וועט נישט קאנען געגענשטעהן געגען דער ריעזען-קראפט פון די בבליים. יהויכין און זיין מוטער האבען אלזא בעשלאסען זיך אונטערצוגעבען און אין דער בעגלייטונג פון די אנגעזעהענסטע הויפלייט זענען זיי געקומען אין דעם בבל-לאגער פערזענליך אויסצודריקען דעם קעניג נבוכדנצר זייער איינטערטעניגקייט, אום צו פערגיטיגען זיין צארן. דער שטאלצער בעזיעגער איז אבער וויכער נישט געווארען. ער האט געהייסען פערהאלטען יהויכינ'ען

און זיין מוטער און זיי אוועקשיקען קיין בבל אין געפענגעניש. צוזאמען מיט זיי האט נבוכדנצר פערטריבען קיין בבל פיעל פארשטעהער פון די יודישע אריסטאקראטישע פאמיליעס, פיעל כהנים און געווער-מייסטערס, וועלכע זענען געווען געגען דער בבלישער מאכט. לויט דער מסורה, האט די צאהל פון די פערטריבענע דערגרייכט ביז א מאן צעהנטויזענד. אויסער דעם האט נבוכדנצר פערנומען פיעל גאלד און פיעל זילבער פון בית-המקדש און פון קעניג-פאלאץ. אויף אזא אופן האט ירושלים מיט איין מאל פערלוירען איהרע אנגעזעהענסטע לייט און א גרויסען טייל פון איהרע רייכטימער".

די צווייטע התראה פון ירמיהו איז ווייטער מקוים געווארען. האט עס אבער דאן שוין אנגעלערנט די אנהיינגער פון דעם איבעראיילטען און נישט בעגרינדעטען פאטריאטיזם? —

נבוכדנצר האט ארויפגעזעצט אויפ'ן טראן יאשיהו'ס יונגסטען זוהן, יהויקים'ס ברודער — צדקיהו'ן (597—586). און — וועה! — דאס איז געווען דער לעצטער מלך אין ירושלים! די עלף יאהר פון זיין הערשען צייכנען זיך אויס מיט דער שטארקסטער אינערליכער אויפרעגונג, מיט מהומות און טומלעניש אין יהודה. אין אנהויב האט ער געשווארען טריי צו דינען נבוכדנצר'ן, נאר זייענדיג פון דער נאטור א מענש מיט א שוואכען כאראקטער, האט ער זיך נישט געקאנט האלטען ביי איין ריכטונג אין דער פאליטיק. ער האט זיך געבויגען אויף דער זייט פון יעדער פארטיי, וועלכע איז אין דעם מאמענט שטארקער געווען. די בעפעלקערונג פון יהודה האט אויך אין אנהויב כלומר'שט געדולדיג געטראגען אויף זיך דעם פרעמדען יאך, נאר די הויפלייט האבען אין דער שטיל פון דאסניי געבונטעוועט דעם פאלק. נאטירליך, איז אין דעם אינערליכען לעבען פון לאנד נישט פארגעקומען אזוינס, וואס זאל קאנען עדות זאגען אויף דעם, אז דאס פאלק איז מעכטיגער, ווי פריהער, געווארען, כדי צו קאנען בעזיעגען זיין גרויזאמען פיינד, און איבערהויפט גובר צו זיין די פריהערדיגע סימפטאמען פון דער גייסטיגער ענטארטונג. דער אויפגערעגטער פאטריאטישער גייסט האט דעם פאלק נישט אויפגעהויבען פון דעם נידעריגען צושטאנד, אין וועלכען עס האט זיך געפונען, און אין דער זעלביגער צייט, ווען עס האט זיך געגרייט צו קעמפפען געגען דעם כאלדעאישען (בבלישען) פאליטישען יאך, האט עס זיך אליין מיט'ן גוטען ווילען אונטערגעווארפען אונטער'ן דרוק פון דער כאלדעאישער קולטור. דאס געצענדינערי פון בבל, און די אסטראלאגישע אבערגלויבערייען האבען זיך אין לאנד גיך פערשפרייט

צוזאַמען מיט די גרעסטע חיות, מיט וועלכע עס האָבען זיך אויסגעצייכענט די איינוואָהנער פון דער מדינה, וואָס אויפ'ן טייך פרת. ירמיהו'ן האָט דער דאָזיגער אומשטאַנד נאָך מעהר איבערצייגט, אַז דער חורבן פון לאַנד איז נאָהענט און ער האָט ווידער גענומען מזהיר זיין, אַז דאָס פאָלק זאָל זיך בעסער צו זיין גאָט און צו זיין תורה אומקעהרען, אָנשטאָט צו פערנעהמען זיך מיט געפעהרליכער פאָליטיק. די האָפנונג פון די הויף־לייט האָט זיך אָבער געשטאַרקט דורך דעם, וואָס אין דער פאָדערשטער אַזיען האָבען פון דאָסמאָל די אונטערדריקטע פעלקער זיך אויפגעבונטעוועט און געוואָלט צונויפשטעלען אַ פּאָליטישען בונט געגען דעם אַלגעמיינעם פיינד, געגען די בבלים. די פעראייניגטע פעלקער האָבען געשיקט שלוחים קיין ירושלים, וועלכע זענען געוואָרען פריינדליך אויפגענומען דורך די קריעגס־געשטימטע הויף־לייט. דאַן איז אָבער געקומען ירמיהו צו צדקיהו'ן און די שרים און זיי מתרה געווען, זיי זאָלען זיך נישט לאָזען איינריידען צו אַ פעראַאט געגען נבוכדנצר'ן. „דיענט דעם מלך פון בבל, וואָרום זאָל די דאָזיגע שטאָדט וויסט ווערען?" — און צו די פרעמדע שלוחים האָט ער געזאָגט פאָלגענדעס:

„אַזוי האָט גאָט געזאָגט צו מיר: מאַך דיר שטריק און שטאַנגען און הייננ עס אָן אויף דיין האַלז. און דו זאָלסט שיקען צום מלך פון אדום, צום מלך פון מואב, צום מלך פון עמון, צום מלך פון צור, צום מלך פון צידון דורך די שלוחים, וואָס זענען געקומען קיין ירושלים צו צדקיהו'ן דעם מלך פון יהודה און דו זאָלסט זיי הייסען זאָגען זייערע הארען: אַזוי האָט געזאָגט גאָט דער אַלמעכטיגער פון ישראל: אַזוי זאָלט איהר צו אייערע הארען זאָגען: איך האָב די וועלט בעשאַפען, דעם מענשען, די בהמות און אַלץ, וואָס אויף דער ערד געפינט זיך, מיט מיין גרויסער קראַפט און מיט מיין אויסגעשטרעקטען אָרעם — און איך קאָן איהר איבערגעבען יענעם, וועער מיר איז געפעלען. איצט האָב איך אַלע לענדער איבערגעבען אין די הענד פון מיין קנעכט נבוכדנצר, דעם מלך פון בבל — עס זאָלען איהם זאָגאַר די חיות פון פעלד געהאָרכזאַם זיין! אַלע פעלקער מוזען איהם דיענען, — איהם און זיין זוהן און זיין אייניקעל — ביז וואַנען זיין טערמין וועט זיך ענדיגען און זיין לאַנד וועט פאַלען. און יענעם פאָלק, און יענעם קעניגרייך, וועלכעס וועט נישט וועלען דיענען איהם, נבוכדנצר'ן, און וועער עס וועט נישט וועלען אריינלעגען זיין האַלז אין דעם יאָך פון מלך־בבל — יענעם וועל איך שטראָפען מיט'ן שווערד, מיט הונגער און מיט פעסט — זאָגט גאָט — ביז וואַנען

איך וועל איהם אונטערברענגען —"..

דאס מאל האט ירמיהו געווירקט אויפ'ן מלך פון יהודה און ער איז נישט צוגעשטאנען צו דער קאאליציע פון די שכנות'דיגע פעלקער. און ווען ארום האט זיך געגרייט א מרידה געגען בבל, איז צדקיהו אליין געפאדערען צו נבוכדנצר'ן, איהם אויסצודריקען זיין טריי דינערשאפט.

די פאטריאטישע פארטיי האט זיך אבער נישט בערוהיגט. געגען ירמיהו'ן האט זי ארויסגעשטעלט א גאנצע רייהע פון „פאלשע נביאים", וועלכע האבען דאך גערופען דעם פאלק צו מלחמה. זיי האבען פערזיכערט דעם פאלק אין זיין נצחון און אנשטאט די פינסטערע רעזולטאטען, וואס ירמיהו האט פארגעזאגט, האבען זיי, די „פאלשע נביאים", אין נאמען פון גאט, נביאות געזאגט, אז די מלחמה וועט נאר גליק ברינגען דעם לאנד. ירמיהו'ס קאמפף איז אלץ שווערער געוואָרען צוליעב דעם, וואס דורך די פאלשע נביאות איז פראוואצירט געווארען גאט'ס ווארט. ער האט געמוזט זיך אבצומען פון די נישט גערופענע שליחים פון גאט און ער האט גערופען דאס פאלק צו פערשטעהן פון וועמעס מויל עס רעדט דער הייליגער אמת און ווער עס ווערט נאר דורך בעטרוג בעגייסטערט:

„גאט זאגט: איך האב געהערט, וואס עס ריידען אין מיין נאמען די נביאים פון פאלשקייט: „איך האב א חלום געזעהן"! ביז וואנען וועלען זיי עס אזוי נביאות זאגען, די נביאים פון פאלשקייט און די נביאים פון פערראט, וועלכע מיינען צו מאכען פערגעסען ביים פאלק מיין נאמען דורך זייערע חלומות, אזוי ווי זייערע פארגענגער האבען געמאכט פערגעסען מיין נאמען דורכ'ן בעל; דער נביא, וועלכער האט א חלום, זאל ער דערצעהלען א חלום, און דער נביא, וועלכער בעזיצט מיין ווארט, יענער זאל זאגען מיין ווארט. ווארום זאל דאס שטרוי זיך מישען מיט די תבואה? — אזוי זאגט גאט. איז דאך מיין ווארט צו פייער געגליכען — זאגט גאט — און אזוי, ווי א האמער צושמעטערט עס דעם פעלזען-שטיין. דערום — זאגט גאט — וועל איך זיך רעכענען מיט די נביאים, וועלכע גנב'נען מיינע רייד איינער פון דעם צווייטען; איך וועל זיך רעכענען מיט די נביאים — זאגט גאט — וועלכע נעהמען זייער צונג און זאגען דייער זאגעכטס; איך וועל זיך רעכענען מיט די נביאים פון פאלשע חלומות — זאגט גאט — וואס זיי דערצעהלען מיין פאלק און פערפיהרען איהם מיט זייערע ליגענס און מיט זייער צולאזענקייט, דאן ווען איך האב זיי נישט געשיקט, ווען איך האב זיי נישט געהייסען!"...

ירמיהו'ס ווירקונג ווערט אבער דאך אלץ שוואכער. דאס פאלק איז

אַלין מעהר דורכגעדרונגען געוואָרען מיט דער אַגיטאַציע פון די פּאַטריאָ-
טען; עס האָט נישט געקאָנט גלייכגילטיג פערטראָגען דעם פרעמדען
יאָך אין לאַנד, ווי אויך צו זעהן, ווי די בעריהמטסטע זיהן זיינע ווערען
געפּייניגט אין דער פרעמד, אין בבל, וואו זיי זענען פערטריעבען געוואָרען
צוזאַמען מיט יהויכינ'ען. פון דאָרטען פלעגען קומען בקשות נאָך הילף.
ירמיהו האָט די פערטריעבענע געפּרובט טרייסטען דורך בריעף און הופען
צו געדולד ביז דער רחמנות פון גאָט וועט ערוועקט ווערען. ער האָט זיי
געראַטען צו בעטען גאָט פאַר דעם וואָהלשטאַנד פון לאַנד, וואו זיי וואָהנען,
„ווייל דורך דעם וועט זיי אויך גוט זיין" — דאָס איז אויך געוועזען די
מיינונג פון נביא יחזקאל בן־אבוזי, וועלכער האָט זיך געפונען צווישען
די פערטריבענע אין בבל. — די פּאַטריאָטען האָבען אָבער געפּלאַנט אַני-
אַלגעמיינעם אויפשטאַנד, ווי צווישען די אונטערטעניגסטע אין יהודה
אַזוי אויך צווישען די פערטריבענע אין בבל. די שפּאַנונג אין לאַנד איז
אַלין געוואַקסען. דאָס פאָלק איז אַלין ענטשלאָסענער געוואָרען. דער לעצטער
בלוטיגער שריט איז שוין געוואָרען אונפערמיידליך.

און ס'איז ענדליך געשעהן. די מלחמה, אין וועלכער דאָס פאָלק האָט
בעשלאָסען אָדער צו שטאַרבען אָדער צו זיעגען, האָט אויסגעבראָכען.
אויפ'ן אַכטען יאָהר, צייט צדקיהו איז מלך געוואָרען האָט דער נייער
פּרעה חפרע פון מצרים זיך געגרייט צו בעניי'ען די לאַנגיאָהריגע מלחמה מיט
נבוכדנצר צוליעב דער הערשאַפט איבער סוריא. צו דער זעלביגער צייט
איז דעם מלך פון בבל אויסגעקומען ווייטער צו בערוהיגען די אויפגע-
בונטעוועטע פיניציאישע געגענדען צור און צידון. צדקיהו האָט געמוזט
מסכים זיין צו די פאָדערונגען פון דער פּאַטריאָטישער פּאַרטיי און ער
האָט ערקלערט יהודה פון דאָסניי פאַר אַ זעלבסטשטענדיגען לאַנד, וואָס
איז נישט אָבהענגיג פון בבל, רעכענענדיג דעם דאָזיגען מאָמענט פאַר זעהר
אַ גינסטיגען צו אַזאַ שריט. „ווען נבוכדנאצר האָט זיך דערוואוסט פון דעם
אויפשטאַנד אין יהודה איז ער געוואָרען זעהר אויפגערעגט. ער האָט זיך
דאַן געפונען מיט זיין הויפט־לאַגער אין רבלה. פון דאָרטען האָט ער געשיקט
אַ גרויסען חיל קיין יהודה מיט אַ פערזאָג חרוב צו מאַכען ביזן גרונד
דאָס צובונטעוועטע לאַנד. דער בבלישער חיל האָט זיך אַריינגעריסען אין
יהודה, איינגענומען פיעל שטעדט און פעסטונגען, געראַבירט און פער-
האַפט אין געפענגעניש פיעל איינוואָהנער. די מאַסען זענען פון דער פּראָ-
ווינץ געלאָפען קיין ירושלים, וואו עס איז שוין אַזוי אויך גענוג ענג
געוועזען. אַ דאַנק איהרע בערג און פעסטונגס־געביידען האָט זיך די הויפּט-

שטאדט גערעכענט פאר זיכערער, ווי אנדערע פונקטען — און די בעפעל־קערונג האט בעשלאסען זיך צו פערטיידיגען ביז דער לעצטער מעגליכקייט.

ווינטער אין צעהנטען טבת (עשרה בטבת) ארום 587־טען יאהר האט נבוכדנאצרס ארמעע בעלאגערט ירושלים און האט אנגעשאטען הויכע וואלען, פון וואנען צו באמבארדירען די שטאדטישע וואנט. די איינוואהנער פון ירושלים האבען זיך גענומען פארן געוועהר. דער יהודישער חיל האט העלדיש זיך געוועהרט געגען דעם שונא. שוין א גאנץ יאהר איז אוועק צייט די בעלאגערונג האט זיך אנגעהויבען, נאר ירושלים האט נאך נישט געדענקט זיך אונטערצוגעבען. דער הונגער האט שוין גענומען שארפען זיינע שפיציגע צעהן, די איינוואהנער פון דער הויפטשטאדט האבען אבער ביים לעבען נישט געוואלט שענקען זייער פרייהייט אומזיסט. ירמיהו האט נישט אויפגעהערט זיינע נביאות צו זאגען. איהם איז דאס פאלק טייערער געוועזען פון דעם נאציאנאלען שטאלץ. ער האט דארום אין רעכטען מלחמה־ברען געפאדערט מען זאל אוועקלעגען דאס געוועהר און שלום מאכען מיטן פיינד, וועלכער וועט, לויט דער טיפער איבערצייגונג פון נביא, ענדליך דאך מנצח זיין; — נאר דא איז פלוצלונג אנגעקומען א ידיעה, אז פרעה חפרע געהט מיט זיין ארמעע אנצופאלען אויף נבוכדנאצרן. די בבלים האבען זיך געאיילט צו פערלאזען ירושלים און זענען אוועק געגען די מצרים. די בעפעלקערונג פון ירושלים האט זיך זעהר געפרעהט זעהענדיג אין דעם דעם אנפאנג פון זייער נצחון. איינער נאר איז געבליבען נישט געריהרט פון דער איבערראשענדער בשורה — דאס איז געוועזען ירמיהו. מיט דער טיפסטער איבערצייגונג אין דער ריכטיגקייט פון זיין שיטה האט ער געענטפערט דעם מלך׳ס שלוחים, וועלכע האבען איהם געפרעגט זיין מיינונג וועגען דעם גאנג פון די קינפטיגע פאסירונגען:

„פרעה׳ס חיל וועט זיך נאך אומקעהרען צוריק אין זייער לאנד קיין מצרים, דאן קומען פון דאסניי די כשדים און בעלאגערען די שטאדט, נעהמען איהר איין און צינדען איהר אונטער. דען אזוי האט גאט געזאגט: איהר זאלט אייך נישט איינרעדען: „די כשדים וועלען פון אונז אבטרעטען" — זיי וועלען נישט אוועקגעהן! און אויב זאגאר איהר וועט דעם גאנצען חיל פון בבל אויסערגענען און עס וועט פון איהם נאר איבערבלייבען דערשטאכענע מענשען — דאך וועט יעדער פון זיין ארט אויפשטעהן און פערברענען די דאזיגע שטאדט אין פייער". —

שרעקליך קלינגען די דיזיגע ווערטער. אזא זיכערהייט בעוויזט נאר

דער מענש, וועלכער קאָן דורך זיין בעגאַבטען הייליגען גייסט אַריינדרינגען אין דער געזעצליכער לאָגיק פון דער היסטאָרישער צוקונפט. די פּאַטריאָטען האָבען דאָס אָבער נישט געקענט בעגרייפען און זיי האָבען הושה געווען, אַז ירמיהו איז אונטערגעקויפט פון די כשדים. און ווען ער האָט געוואָלט פערלאָזען ירושלים, נאָכדעם ווי די כשדים האָבען פערלאָזען די שטאָדט, און געהען בעטראַכטען די פּראָווינצען, וואָס האָבען געליטען פונ'ם שונא, האָבען די שרים געזאָגט, אַז ירמיהו וויל אַריבערגעהן צום פיינדליכען לאַגער. דער מלך צדקיהו איז געצוואונגען געווען, געגען זיין אייגענעם ווילען און געגען זיין איבערצייגונג, צו פערזעצען ירמיהו'ן אין תפיסה. דאָרטען איז ער פיעל ענויים אויסגעשטאַנען, ער האָט אָבער זיינע רייד נישט געביטען און ווען דער מלך האָט צו איהם געשיקט פון דאָסניי פרעגען אין דער שטיל וועגען דער צוקונפט פון יהודה, האָט ער ווידערהאָלט זיין שטענדיגע התראה: „דו וועסט אַריינפאַלען אין די הענד פון מלך בבל!"

דערווייל האָט זיך די לאַגע ווייטער געביטען אין ירושלים און — נישט צום גוטען. עס האָט ווירקליך פּאַסירט, ווי ירמיהו האָט פאָרויסגעזעהן. די בבלים האָבען צוקלאַפּט די אַרמעע פון מצרים און בענייט די בעלאַגערונג פון ירושלים. דער שטורם פון שונא איז אַלץ שרעקליכער געוואָרען און אַלץ שווערער איז געוואָרען די פערטיידיגונג פון שטאָדט. ירמיהו האָט פון דער תפיסה אַרויסגעזאָגט זיינע נבואות וועגען דער שוידערהאַפטער צוקונפט פון זיין פאָלק, אויב עס וועט זיך נישט אונטערגעבען בעצייטענס. די שרים האָבען געפאָדערט פון צדקיהו'ן, אַז דער נביא זאָל געטוידט ווערען, „וויל ער מאַכט אָבהענדיג דעם היל און דאָס פאָלק מיט זיינע ווערטער; דער דאָזיגער מענש ווינשט נישט דעם פריעדען פון לאַנד, נאָר זיין אונגליק!" — דער מלך האָט געענטפערט: „ער איז דאָך אין אייערע הענד, איך קאָן געגען אייער פערלאַנג גאָרנישט טהון!" — דאַן ווערט ירמיהו אַריינגעוואָרפען אין אַ ליים-גרוב, וואו ער האָט געזאָלט פערזינקען ווערען לעבעדיגערהייד. נאָר איינער פון די הויף-קנעכט, אַ כושי, האָט בעצייטענס מיט דער ערלויבניש פון מלך אין דער שטיל אַרויסגעראַטעוועט דעם געטליכען מאַן; דאָך איז ביי איהם אָבגענומען געוואָרען די פרייהייט און ער האָט זיך די גאַנצע צייט פון מלחמה געפונען אונטער דער וואַך פונ'ם מלך'ס הויף...

טאָג פאַר טאָג איז דערווייל אין ירושלים אַלץ גרעסער געוואָרען די מהומה. דאָס ברויט איז אַלץ געמינערט געוואָרען אין דער פולגעפּאַקטער הויפּטשטאָדט. צוזאַמען מיט'ן הונגער האָט זיך אין שטאָדט אַ מגפה אַנ-

געהויבען. אויף דעם שטאָדט-מויער זענען די זעלנער אָהן אַ צאָהל געפאַלען דורך די פײַלען פון דעם אונגעהויער גרויסען און מעכטיגען שונא, אין די הײַזער זענען מענשען געשטאָרבען פון הונגער און פעסט. מענער און פרויען האָבען געבלאָנדזשעט, ווי שאָטענס, איבער די גאַסען, פאַרלענדיג אין אָהנמאַכט; קינדער פלעגען וויינען: עסען, ברויט! אידעלע מוטערס האָבען געקאָכט דאָס פלייש פון זייערע ליעבע, פון הונגער-אויסגעגאַנגענע קינדער, אום צו דערהאַלטען דאָס לעבען. דער אויסגעמאַטערטער חיל האָט שוין נישט געקאָנט מיט דער פריהערדיגער דרייסטקייט פערטיידיגען די פעסטונגען. ענדליך אין חודש תמוז פון 586-טען יאָהר האָבען די בבלים דורכגעהאַקט אין איין אָרט די שטאָדט-וואַנט און זיך אַרײַנגעריסען אין ירושלים. דאַן האָט זיך אָנגעהויבען אַ שלאַכט: דער אויפגערייצטער חיל האָט געטוידט וועמען ער האָט נאָר אין וועג בעגעגענט, נישט שוינענדיג נישט קיין פרויען און נישט קיין קינדער. צוזאַמען מיט די בבלים האָבען זיך אין שטאָדט אַרײַנגעריסען פיעל רויבער-באַנדען פון דער שכנישער אדום, וועלכע זענען אַמאָל געווען אונטערטעניג יהודה און האָבען איצט געראַבירט און געהרג'עט די אײַנוואָהנער. דער מלך צדקיהו מיט אייניגע שרים און דינער זענען בײַנאַכט ענטלאָפען פון דער הויפטשטאָדט מיט'ן וועג צום ירדן, נאָר אַרום יריחו האָבען זיי געכאַפּט די בבל'שע רײַטער און געבראַכט לעבעדיגערהייד פאַר נבוכדנאצר אין זײַן הויפט-קוואַרטיר — רבלה. דער מלך פון בבל האָט געלאָזט פאַר צדקיהו'ס אויגען אויסקוילענען זײַנע זיהן, נאָכדעם האָט ער איהם אויסגעשטאָכען די אויגען און אַ געשמידטען אין קייטען, געלאָזט אַוועקפיהרען קיין בבל.

דערמיט האָט זיך אָבער דער דעספּאָט נישט בעגנוגענט. נבוכדנאצר האָט געשיקט נבוזראדנ'ען אינגאַנצען צו פערניכטען ירושלים. דער אכזריותדיגער קריעגס-מאַן איז אָנגעקומען אין דער הויפטשטאָדט פון יהודה, צוגענומען אַלע אוצרות פון בית-המקדש, אַלע טײַערע הייליגע כלים פון גאָלד און פון זילבער און פון קופּער און עס אַוועקגעשיקט אין זײַן פאָטערלאַנד. דעם זיעבעטען טאָג פון חודש אב האָט ער די שטאָדט אונטערגעצונדען, דעם נײַנטען טאָג האָט דער פײַער פערכאַפּט דעם בית-המקדש, וואָס האָט עקזיסטירט אַזוי פיעל צעהנדליגער יאָהרען — פון שלמה-המלך אָן. די לעבען געבליבענע אײַנוואָהנער פון ירושלים האָט ער אין געפענגניש פערזעצט. דעם כהן גדול שריה, זײַן געהילף (סגן) צפניה מיט נאָך פיעל גרויסע שרים האָט ער אָבגעשיקט קיין רבלה, וואו זיי זענען געטוידט געוואָרען אין דער אַנוועזענהייט פון נבוכדנאצר. די איבעריגע

געפאַנגענע, וועלכע האָבען איבערהויפּט אָנגעהערט צו די העכערע, רייכערע קלאַסען, זענען פערטריבען געוואָרען קיין בבל. אַזוי איז ירושלים חרוב געוואָרען, אַזוי איז דער בית-המקדש צושטערט געוואָרען. אַזוי איז דוד המלך'ס טראָן אונטערגעגאַנגען. דער השגחה איז נויטיג געווען, אַז ירמיהו'ס נביאות זאָלען אינגאַנצען מקוים ווערען, עס זאָל זאָגאַר דאָס מינדעסטע ניט פערפעהלט ווערען:

ירמיה'ן אַליין איז אויך אין אָנהויב אויסגעקומען צו פערזוכען דעם טעם פון גלות. ווען נבוזראדן האָט איהם געפונען אין דעם קעניגליכען הויף האָט ער איהם, ווי ס'שיינט, פאַר אַ שר פערדעכענט און צווישען די איבעריגע האָט ער איהם אויך אין קייטען געשמידט און קיין בבל געטריבען. דער נביא, וועלכער איז אַזוי שטרענג געווען צו זיין פאָלק, כל זמן ער האָט איהם געמיינט צו ראַטעווען, האָט זיך אַרויסגעוויזען ווי אַ ליעבהאַרציגע מוטער, ווען די קלאָג האָט שוין אויסגעבראָכען. ער בעגלייט זיין פערטריבענעם פאָלק מיט אַ הימעל-רייסענדען יאָמער:

„מיינע אויגען רינען אויס פון טרעהרען, מיינע געדערים זענען פערשרומפען, מיין לעבער שפּיי איך אויס צו דער ערדה אויף דעם בראָך פון מיין פאָלק!"...

לויט אַ פערזאָג פון נבוכדנאצר האָט מען ירמיהו'ן אין מיטען וועג בעפרייט פון די קייטען, אַזוי ווי ס'איז קלאָר געוואָרען, אַז ער איז פון שטענדיג געווען געגען דער מלחמה מיט בבל; איהם איז פאָרגעלעגט געוואָרען צו בעזעצען זיך אין בבל, וואו ס'וועט איהם אָבגעגעבען ווערען פיעל עהרע און גרויסקייט; דער נביא האָט זיך אָבער ניט געוואָלט בענוצען מיט דער טובה פון פיינד, און ער האָט געבעטען ערלויבניש צו קעהרען זיך צוריק קיין ארץ-ישראל, וואו עס זענען נאָך איבערגעבליבען אין דער פּראָווינץ מעהר אָדער ווענינער יודען פון די אָרימערע קלאַסען; ירמיהו האָט געוואָלט ראַטעווען האָטש דאָס אָרימע רעשטעל. און ווען ער איז צוריק אין דער פערוויסטער ירושלים געקומען, איז ער אויף די חורבות געפאַלען און שרעקליכע קנות האָבען זיך פון זיין האַרצען אַרויסגעריסען:

אֵיכָה יָשְׁבָה בָדָד הָעִיר רַבָּתִי עָם———

„ווי איינזאַם איז געבליבען די שטאָדט, וועלכע האָט אַזאַ גרויסע בעפעלקערונג געהאַט" —

אַ צובראָכענעם האַרץ, וועלכע איז פערברענט פון צער און פון צאָרן, באָדט זיך אין די דאָזיגע אייביגע קנות פון ירמיהו, אין דעם האָזיגען קוואַל פון בלוטיגע, אונענדליכע טרעהרען. שוין טויזענדער

יאָהרען בעקלאָגט דאָס יודישע פאָלק יאָהר־יעהרליך דיין חורבן מיט די שרעקליכע קנות פון זיין גרויסען „מקונן”. ווען דאָס אונגליק האָט פּאַסירט, האָט דאָס פאָלק ענדליך פערשטאַנען, אַז אינ'ם הארצען פון דעם דאָזיגען שטרענגען נביא איז געווען מעהר ליעבע און איבערגעבענהייט צו איהם, ווי אין די הערצער פון די איבעריגע גוטע פריינד זיינע, וועלכע האָבען איהם כלומרש'ן געגלעט דעם קאָפּ. און וויפיעל אינערליכע ליידען האָט דער דאָזיגער ווירקליכער פּאַטריאָט געמוזט איבערטראָגען, ווען ער האָט געמוזט נביאות־זאָגען, אַז דאָס פאָלק זאָל מיט'ן גוטען ווילען איבערגעבען זיין הייליגען לאַנד אין פרעמדע הענד!... — צו שפּעט אָבער האָט'ס דאָס פאָלק פערשטאַנען!

נאָכ'ן חורבן פון ירושלים איז נאָך אין די פּראָווינצען פון ארץ ישראל געבליעבען אַ קליינע טייל יהודים פון די אָרימסטע קלאַסען. נבוכדנאצר האָט איבער זיי בעשטימט פאַר אַ שר גדליהו־בן־אחיקם'ן, וועלכער איז געווען קאַנט אַלס נאָהענטער פריינד פון ירמיהו'ן און אָנהענגער פון דער פריעדענס־פּאַרטיי. ירמיהו איז אויך געבליעבען צווישען די דאָזיגע אָרימע און געפאַלענע. ער האָט געהאָפּט, אַז מיט דער צייט וועט דער דאָזיגער קליינער הייפעל פון דאָסניי גרויס ווערען און דאָס יודישע פאָלק וועט דורך זיי אויפלעבען. די פערטריבענע ווייטער וועלען זיך נאָך פיהלען דורך די דאָזיגע פעדעמליך צוגעבונדען צו זייער הייליגען לאַנד און פון זייערע גלות־לענדער וועלען זיי פון דאָסניי שטרעבען צו ארץ ישראל. און ווירקליך האָבען זיך גענומען צוריקקעהרען אין זייער פאָטערלאַנד די יעניגע פּראָווינץ־יודען, וועלכע זענען נאָך פאַר'ן חורבן צולאָפען פון זייערע שטעדט אין די שכנות'דיגע לענדער, ווי אדום, מואב און אַנדערע, בעהאַלטענדיג זיך פון דער כשדי'שער אַרמעע. די צוריקגעקומענע האָט ירמיהו געטרייסט און ער האָט זיי אויפגעמונטערט צו בעלעבען דאָס לאַנד, ווי פריהער, צו אַקערען, צו זייען און צו שניידען. צו דעם יאָך פון בבל האָט ער זיי געראַ- זיך צו פערהאַלטען געדולדיג, ווארום דאָס וועט נישט לאַנג נאָך דויערען. דורכ'ן חורבן און דורכ'ן גלות זענען די זינד פונם פאָלק און פונם לאַנד געלייטערט געוואָרען און גאָר אין גיכען וועט די באַרימהערציגקייט פון גאָט זיך ערוועקען איבער זיין איינציגער אומה.

ירמיהו'ס האָפנונגען האָבען זיך אָבער לייידער אויסגעלאָזען זעהר טרויריג. אין אַ קורצע צייט אַרום האָט דער מלך פון עמון שטילערהייד אונטערגעשיקט אַ באַנדע מערדערס קיין ארץ ישראל צו הרג'ענען דעם יודישען פערטרעטער גדליהו בן־אחיקם'ן. אַן דער שפּיץ פון דער באַנדע

איז געשטאַנען אַ ייד, ישמעאל בן-נתניה, וועלכער האָט געשטאַמט פֿון דער קעניגליכער פֿאַמיליע פֿון ירושלים. איהם האָט, ווי ס'שיינט, פֿערדראָסען די אַרימע גדולה פֿון גדליהו בן-אחיקם'ן און ער האָט זיך בעשלאָסען דורכצופֿיהרען דעם פֿערברעכערישען פּלאַן. יוחנן בן-קרח, אַ יידישער העלד און אַ נאָהענטער פֿריינד פֿון גדליהו, האָט מזהיר געווען דעם לעצטען, ער זאָל פֿאָרזיכטיג זיין אין דער בעציהונג צו ישמעאל בן-נתניה. האָט אָבער דער פֿרומער גדליהו געגלויבט אין די גוטע ריד פֿון דעם מערדער און האָט זיך פֿערהאַלטען צו איהם, ווי צו אַ גוטען פֿריינד. אין חודש תשרי זאָל דאָס האָבען פּאַסירט: ישמעאל בן-נתניה האָט ווירקליך גע-טוידט דעם אָנפֿיהרער. זיין באַנדע ווייטער האָט אויסגעקוילעט פֿיעל יודען און פֿיעל האָבען זיי פֿערכאַפּט אין געפֿענגעניש. די דאָזיגע לעצטע שחיטה איז פֿאָרגעקומען אין מצפה, וואו גדליהו האָט זיך בעזעצט און וואו ער האָט אַן אהל פֿאַר גאָט אויפֿגעשטעלט. יוחנן בן-קרח, איז שוין אין מצפה נישט געווען, וואָס דאָס אונגליק האָט געטראָפֿען; אויפֿ'ן צווייטען טאָג האָט ער זיך דערפֿון דערוואוסט. דאַן האָט ער צונויפֿגעזאַמעלט אַ חברה און ער האָט נאָכגעיאָגט ישמעאל'ן און זיין באַנדע. יוחנן האָט געלונגען אָבצונעהמען די געפֿאַנגענע און צו נוקם זיין זיך אָן די מערדער; דעם אָנ-פֿיהרער האָט ער שוין אָבער נישט געכאַפּט: ישמעאל מיט נאָך אַכט מאַן האָבען בעוויזען צו ענטלויפֿען קיין עמון.

פֿינסטער איז געווען די לאַגע פֿון יוחנן און פֿון די, וועלכע זענען מיט איהם געבליעבען. אויסער דעם וואָס זיי זענען אַזוי שוטצלאָז געבליע-בען צווישען די אַרומיגע רויבער-פֿעלקער, האָבען זיי נאָך זיך געשראָקען, אַז נבוכדנאצר וועט זיך אָן זיי נוקם זיין פֿאַר גדליהו'ס טוידט, חושד-זייענדיג, אַז דאָס האָבען די יודען בכיון געטהון. זיי האָבען בעשלאָסען פֿערלאָזען די חורבות פֿון זייער פֿאָטערלאַנד און געהן זוכען אַ זיכערען פּלאַץ. זייער אויג האָט זיך אָבגעשטעלט אויף מצרים, אַלס דאָס נאָהענטס-טע רייכע קולטורעלע לאַנד, וועלכע איז געווען מיט יהודה שטענדיג אין מעהר אָדער וועניגער פֿריינדליכע בעציהונגען. ירמיהו'ן איז געוועזן זעהר שווער צו זעהן, ווי דאָס לעצטע קניפּעל צווישען געטליכען פֿאָלק און געטליכען לאַנד ווערט פֿונאַנדערגעריסען. ער האָט געפּרובט בע-רוהיגען דעם איבערגעשראָקענעם טעראָריזירטען המון און אין דעם נאָמען פֿון גאָט האָט ער געזאָגט:

„אויב איהר וועט בלייבען זיצען אין דעם דאָזיגען לאַנד, וועל איך אייך פֿון דאָסניי אויפֿבויען און וועל שוין מעהר אייך נישט צושטערען

און איך וועל אייך פון דאָסניי פערפלאַנצען און וועל שוין מעהר אייך נישט אויסרייסען, דען מיר פערדריסט אויף דאָס אונגליק, וואָס איך האָב אויף אייך געבראַכט; און פאַר דעם מלך פון בבל, פאַר וועמען איהר האָט מורא, זאָלט איהר זיך נישט שרעקען — זאָגט גאָט — וויל איך בין מיט אייך צו העלפען אייך און צו ראַטעווען פון זיינע הענד"...

אומזיסט אָבער זענען געווען די רייד פון דעם נביא. דער המון האָט בשום אופן נישט געוואָלט בלייבען אונטער דעם פחד פון נבוכדנאצר'ס דעספּאָטישען שווערד. און די לעצטע פריי-געבליבענע יהודים האָבען זייער פאָטערלאַנד פערלאָזען.

ווי מיט טויזענדער יאָהר צוריק, ווען די יודען האָבען אין מדבר געוואַנדערט, האָבען זיי איצט זיך פון דאָסניי אָבגעריסען פון זייער באָדען און געבלאָנדזשעט איבער די מדבריות פון אזיען, זיך צו זוכען אַן אָרט אויף א ווייל. ירמיהו האָט מיט זיינע אויגען צוגעזעהן, ווי ס'איז פערלאָשען געוואָרען דער לעצטער פונק פון דער יודישער מלוכה. ער אַליין איז אָבער אויך אין דעם וויסטען לאַנד נישט געבליבען. דאָס לעבעדיגע פאָלק איז איהם וויכטיגער, ליבער געווען פון דער צוטראָטענער ערד. ער האָט געוואוסט, אז זיין גייסטיגע הילף איז נויטיג ביי די פערטריבענע, גאָט'ס וואָרט איז נויטיג ביי די פעריתומ'טע, ביי די פערוואָגעלטע. ער האָט גענומען וואַנדערען איבער די גלות-לענדער, בעזוכען זיינע ברידער, טרייסטען זיי, שטראָפען זיי. אין מצרים האָט איבערהויפּט געשטעקט א געפאַהר פאַר'ן יודענטהום, עס זאָל נישט פערשלונגען ווערען אין דער הויכער קולטור פון די עגיפּטער. ירמיהו איז דאָרטען געקומען מזהיר צו זיין די יודישע פערוואָגעלטע; זיי זאָלען אין דער פרעמד אָן זייער גאָט נישט פערגעסען. ביי די פערטריבענע אין בבל האָט ער געוועקט די שטרעבונג זיך צו קעהרען צו זייער לאַנד און געלערנט זיי האָפען אויף דער גיכער הילף פון גאָט. אין דעם נאָמען פון דער נבואה האָט ער זיי מבשר געווען, אז אין קורצען וועט בבל ליידען א גרויסע מפלה פון פרס; דאַן וועלען די יודען בעפרייט ווערען און ירושלים וועט אָבגעבויט ווערען.

די טהעטיגקייט פון ירמיהו הנביא נאָכ'ן חורבן איז געווען אונגעהויער וויכטיג. ער האָט נישט געלאָזען דאָס צווייטע פאָלק זאָל פונאַנדערפאַלען. דורך גאָט'ס וואָרט האָט ער צוזאַמענגעבונדען די יודישע קינדער נאָכדעם, ווי זיי האָבען פערלוירען די קאָנקרעטע נאַציאָנאַלע פאָרמען, — דאָס לאַנד, דעם בית-המקדש, דעם טראָן. און דאַמאָלס ערשט האָבען זיך אָנגעהויבען וויזען די זאַנגען פון יענע קערנער, וועלכע די נביאים האָבען נישט

אויפגעהערט די גאנצע צייט צו פערזעצען אין די יודישע הערצער. דוקא נאכ׳ן חורבן פון בית־המקדש האבען די יודען גענומען בעגרייפען זייער אב־סטראקטען גאט, דוקא נאך דעם חורבן פון דער מלוכה האבען זיי גענומען פיהלען זייער אבסטראקטען נאציאנאלען־וועזען, דוקא נאך דעם חורבן פון לאנד האבען זיי אנגעהויבען משיג צו זיין די אבסטראקטע קדושה פון „ארץ־ישראל“. אט דער דאזיגער ריינער, אבסטראקטער בעגריף פון גאט, נאציע און לאנד האט פעראייניגט די אלע פערטריבענע און פערוואגעלטע יודען פון אלע לענדער. אלע הערצער זענען געווען פעסט צונויפגעקניפט צוזאמען, און דאס האט זיי געגעבען דאס רעכט צו האפען אויף אן אויס־לעזונג, אויף א גאולה. — ירמיהו הנביא האט די גאולה פערגעבראכט דורכ־דעם, וואס ער האט שטענדיג געוועקט ביי זיינע פערוואגעלטע ברידער די שטרעבונג צו איהר. ער אליין האט אבער נישט דערלעבט די אויסלעזונג פון זיין פאלק מיט זיינע אויגען צו זעהן. ער האט זאגאר נישט זוכה געווען אומצוקעהרען זיך צו זיין געליעבטען לאנד. אין גלות איז דער אלטער נביא געשטארבען צווישען זיינע פערזאגטע ברידער, אין טיפען טרויער אויף דער אונגליקליכער פערגאנגענהייט און מיט א אונענדליכען גלויבען אין א בעסערער צוקונפט. זיינע לעצטע ווערטער זענען געווען געווענדעט צו די פערטריבענע אין בבל:

„ענטלויפט פון בבל, ראטעוועט יעדערער זיין אייגענעם נפש, איהר זאלט נישט פערדאמט ווערען צוליעב איהרע זינד. עס קומט אן די צייט פון דער געטליכער נקמה; גאט צאהלט בבל לויט איהרע פערדיענסטען!“

ענדע פון ערשטען טייל.